

MAGHA'S

SISUPALAVADHAM

Canto II

WITH THE COMMENTARY OF
MALLINATHA

EDITED BY

SARADARANJAN RAY VIDYAVINOD, M. A.,
Principal, Metropolitan College,
(now Vidyasagar College)
with analysis, anglo-Sanskrit notes, &c, &c.

PUBLISHED BY
PRANKRISHNA CHAKRAVARTY
FOR

S. RAY & CO.,

11/1 Esplanade, & 90-3A, Harrison Road,
CALCUTTA.

---

printed by BHOOTHNATH SARKAR
at the DYNE PRINTING WORKS,
203, Old China Bazar Street, CALCUTTA.

ERRATUM

Page—26, line 6, for उप+ईक्ष+ल्यप्

read उप+ईक्ष+ण्यत् कर्मणि ।

PREFACE

—:000—

The publication of this volume has been delayed by the long-continued illness of the editor, who is still in bed under a severe operation.

Pandit Kalikrishna Bhattacharya, senior Professor of Sanskrit Vidyasagar college has with his usual kindness seen the book through the press, for which the publishers owe him sincere thanks.

The general plan is the same as in Canto I except that the Appendix is omitted the rules being all explained in the body of the volume.

CALCUTTA, PUBLISHER

December, 1917.

INTRODUCTION

—000—

The Second Canto opens with a dilemma Hari had promised to Narada to march forthwith against Sisupala; but as he was preparing for the expedition messenger came from Yudhisthira inviting his presence at the Rajasuya sacrifice which he was about to commence For advice, Hari summoned his elder brother Balarama and his uncle Uddhava.

The former, an inveterate toper, was tipsy at the time and casting caution to the winds, advised an immediate march Stout fighter as he was, he thought the Yadava army was strong enough to crush any opposition and it was unnecessary to discuss the *pros* and *cons* in accordance with the approved rules of Polity which were meant for people of ordinary resources only

Uddhava followed with a warning He said that the old enemies of Hari were eagerly waiting for an opportunity to combine against him and the march at the present moment would be the best of such opportunities Sisupala, who by himself even was not an insignificant adversary would be formidable if placed at the head of this coalition The dilemma, thought Uddhava is easily met by coaxing all these kings to be present at Yudhisthira's sacrifice, where the attentions that are sure to be paid by Yudhisthira to Hari would undoubtedly whet their spite and drive them to hostilities and thus present an opportunity to Hari to attend the sacrifice and kill Sisupala serve friend and the gods *at the same time*

This advice of Uddhava appeared so simple and practical that [illegible]

शिशुपालवधम्

द्वितीयः सर्गः

यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन्मुरम्।
अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत् कार्यद्वयाकुलः॥ १॥

Prat—अथ मुरं द्विषन् कार्यद्वयाकुलः आसीत् [Now Hari, the slayer of Mura, found himself in a fix being placed between two conflicting duties] How so?—यियक्षमाणेन पार्थेन आहूतः मुरं द्विषन् [An invitation came from Yudhishthira who was about to celebrate a sacrifice] But where was the perplexity?—अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुः मुरं द्विषन् [At the instance of Narada, Hari had made up his mind to march forthwith against Sisupala Yudhishthira's invitation interfered with this expedition, and Hari did not know what to do].

Prose—अथ यियक्षमाणेन पार्थेन आहूतः अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुः मुरं द्विषन् कार्यद्वयाकुलः आसीत्।

English—Soon after, invited by the son of Pritha, who wanted to perform a sacrifice, the slayer of Mura, longing to March against the King of Chedi, felt distracted by two duties 1.

Bengali—হরি শিশুপালের বিরুদ্ধে যুদ্ধ যাত্রা করিবেন স্থির করিয়াছেন এমন সময়ে যুধিষ্ঠির রাজার নিমন্ত্রণ করিয়া পাঠাইলেন। যজ্ঞ যাত্রা ও যুদ্ধ যাত্রা এই দুই কর্তব্যের সঙ্কটে পড়িয়া হরি আকুল হইলেন। ১।

Explanation—Narada's message had thoroughly roused Hari He was thinking of an expedition against Sisupala when Yudhishthira's messenger came in with an invitation from that monarch, his dear kinsman to be present and direct affairs at the Rajasuya sacrifice which he intended to celebrate Hari felt perplexed Indraprastha and Mahishmati were at a great distance from each other It was not possible to be simultaneously present at the two places. Evidently Hari had either to disoblige Yudhishthira or to let Sisupala alone he did not know which to do

Mallinatha—अस्मिन् सर्गे मन्त्रवर्णनाय बीजं वपति यियक्षमाणेनेति[1]। 'अथ' इन्द्रसन्देशश्रवणानन्तरं 'यियक्षमाणेन' यष्टुमिच्छता [यजतेः सन्नन्तात् लटः शानच्[2]] 'पार्थेन' पृथापुत्रेण युधिष्ठिरेण ["तस्येदम्" इति अण्। अन्यथा "स्त्रीभ्यो ढक्" स्यात्[3]] 'आहूतः' आकारितः [ह्वयतेः क्ते सम्प्रसारणदीर्घौ[4]] तथा 'अभि चैद्यं' शिशुपालं प्रति ["लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये" इत्यव्ययीभावः। "अभिरभागे" इति कर्मप्रवचनीयत्वे तद्योगे द्वितीया वा[5]] 'प्रतिष्ठासुः' प्रस्थातुमिच्छुः [तिष्ठतेः सन्नन्तात् उप्रत्ययः] 'मुरं द्विषन्' मुरारिः ["द्विषोऽमित्रे" इति शतृप्रत्यये "द्विषः शतुर्वा" इति वैकल्पिकः षष्ठीप्रतिषेधः[6].] 'कार्यद्वयेन' सुरकार्यसुहृत्कार्यरूपेण 'आकुलः' विप्रतिपन्नः आवश्यकत्वात् द्वयोः[7] सन्दिहानः 'आसीत्'। अतो मन्त्रस्य अयमवसरः इति भावः ॥ १ ॥

NOTES ON MALLI

1 By यियक्षमाणेन &c he sows the seed to describe Counsel in this Canto 2 शानच् is the substitute for लट् after यज ending in सन्। 3 The अण् is by "तस्येदम्" otherwise "स्त्रीभ्यो ढक्" would have prevailed (*Charcha*) 4 क्त coming after ह्वेञ्, there is सम्प्रसारण and दीर्घ (*Charcha*) 5 There is अव्ययीभाव by "लक्षण—" (*Charcha*), or, अभि is a कर्मप्रवचनीय by "अभिरभागे" (*Charcha*), and in connection with it there is द्वितीया in चैद्यम्। 6 शतृ is the affix by "द्विषो—" (*Charcha*), and षष्ठी is optionally

barred by "द्विष—" (*Charcha*) 7 Because they are conflict ing and both are apparently unavoidable

Sara—नारदवाक्यात् अङ्गीकृतस्य हरिणा चैद्याभियानं प्राप्तस्य युधिष्ठिरस्य राजसूये समाह्वानम्। युगपदेव पुनर्युद्धयात्रा यज्ञयात्रा च न सम्भवत, का वा एतयोः कार्या इति विमृशन् हरिर्निर्णय नाध्यगच्छत्। १।

CHARCHA

1 यियक्षमाणेन—यष्टुम् इच्छति इति यज + सन् + लट् स्थाने शानच्—यियक्ष (सन्नन्तधातु) + शानच्—यियक्षमाण wishing to perform a sacrifice तेन। Qual पार्थेन।

2 आहूत—आ + ह्वे ञ् + क्त कर्मणि invited Qual द्विषन्। Malli's सम्प्रसारणदीर्घौ refers to the following steps — आ + ह्वे + क्त—आ + हुए + क्त this is by सम्प्रसारण i e, the substitution of उ for व। Now उ and ए become उ by पूर्वरूप giving आ + हु + त — आ + हू + त, this is दीर्घ।

3 पार्थेन—पृथा is a name of कुन्ती। पृथायाः अपत्यम् इति पृथा + अण् पार्थ। तेन। Refers to युधिष्ठिर। Malli's rule "तस्येदम्" means—अण् is attached to a प्रातिपदिक in the sense तस्य इदम्—this is related to him तस्य and इदम् are mere *representatives*, so तस्य includes तस्या also, and इदम् stands also for अयम् and अयम्। Thus derived, पार्थ means 'related to पृथा' hence includes 'son' also, because the son is related to the mother. Malli explains the necessity for this round about derivation in preference to the direct exposition पृथायाः अपत्यम्, saying "अन्यथा—"। He means that this वाक्य gives पृथा + ढक् पार्थेय not पृथा + अण् पार्थ because, as he says, अण् is barred by "स्त्रीभ्यो ढक्", which directs ढक् (एय) after स्त्रीप्रत्ययान्त words. This is rather misleading. The rule "स्त्रीभ्यो ढक्" is barred by "ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च"— Names of नदी and मानुषी take अण् if the leading vowel in them is not आ, ऐ or औ। Now पृथा being name of a मानुषी, we do expect पार्थ with अण्। The rule "अवृद्धाभ्यो—" however is superseded by the rule "द्व्यचः"—If a word contains only two

vowels, ढक् is the affix in the sense तस्यापत्यम् even though the word be a नदीनाम or a मानुषीनाम। Hence instead of "अन्यथा 'स्त्रीभ्यो ढक्' स्यात्" it is preferable to say "अन्यथा 'इञ' इति ढक् स्यात्" It should be noted, however, that, according to some, पृथा is of of the उत्सादि class and as such takes अञ् barring the rule "द्व्यच"। Hence पृथायाः अपत्यं पुमान् इति पृथा+अञ् पार्थः by the rule "उत्सादिभ्य अञ्"।

4 द्विषन्—द्वेष्टि इति द्विष+शतृ कर्तरि द्विषन् an enemy Malli's rule "द्विषोऽमित्रे" means—द्विष takes the affix शतृ in the कर्तृवाच्य if the agent of द्वेष be an enemy. The शतृ here is a प्रत्यय, while शानच् in पिशसमान is an आदेश। In the case of शतृ and शानच as आदेश, the restriction is that, generally, they must not be प्रथमान्त (i.e must not qualify a प्रथमान्त word) There is so such restriction in a प्रत्यय। Hence here द्विषन् is used in the प्रथमा।

5 मुरम्—*Muru* was a demon whom Hari killed तम्। द्वितीया in the अनुक्तकर्म of the क्रिया in द्विषन्। By the Vartika "द्विषः शतुर्वा वचनम्" षष्ठी is also available, notwithstanding the prohibition "न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्"।

6 [illegible]

8 कार्य &c —कृ+ण्यत् कर्मणि कार्यम् duty द्वौ अवयवौ यस्य इति द्वि— अयच् द्वयम् a dyad a pair आ+कुल+अच् कर्तरि आकुल perplexed, bewildered. कार्ययो द्वयम्, ६तत्— । कार्यद्वयेन आकुल, तत्— ।

9 Voice— आकुलेन प्रतिष्ठासुना द्विषता कुलेन अभूयत ।

सार्द्धमुद्धवसीरिभ्यामथासावासदत् सदः ।
गुरुकाव्यानुगां बिभ्रच्चान्द्रीमभिनभः श्रियम् ॥ २ ॥

Prak—अथ असौ सदः आसदत [Thus in doubt, Hari entered the council room] Alone ?—उद्धवसीरिभ्यां सार्द्धम् [No Uddhava and Balarama followed him] How did he look then ?—अभिनभः चान्द्रीं श्रियं बिभ्रत् असौ [He entering the spacious council room looked like the moon entering the broad expanse of heaven at moon rise] But he had two others following him—गुरुकाव्यानुगां चान्द्रीं श्रियं बिभ्रत [Quite true, he imitated not the moon as it is seen every day when rising but of the moon rising with Vrihaspati (Jupiter) and Sukra (Venus) in her trail] 2

Prose—अथ असौ अभिनभः गुरुकाव्यानुगां चान्द्रीं श्रियं बिभ्रत उद्धवसीरिभ्यां सार्द्धं सदः आसदत् । २ ।

Eng—Forthwith with Uddhava and Sirin he repaired to the council room, bearing the lustre of the moon entering the sky with Vrihaspati and Sukra in attendance 2

Beng—কর্ত্তব্য স্থির করার জন্য তিনি উদ্ধব ও বলরামকে ডাকিয়া একসঙ্গে মন্ত্রগৃহে প্রবেশ করিলেন, যেন বৃহস্পতি ও শুক্রের সহিত আকাশে চন্দ্র উদিত হইলেন।

Expl—Placed in a fix, Hari sent for Uddhava and Balarama for a consultation and together the three entered the Council room. Also see *Prak* 2

Malli—एवं मन्त्रबीज (१ श्लो) सन्देहमुपन्यस्य मन्त्रोचितं देशमाह सार्द्धमिति[1] । 'अथ' सन्देहानन्तरम् 'असौ' हरिः 'अभिनभः' [पूर्ववत् अव्ययीभाव कर्मप्रवचनीयत्वे

वा द्वितीया[2]] 'गुरुकाव्यौ' बृहस्पतिशुक्रौ 'अनुगौ' अनुयायिनौ यस्याः ताम् ["गीर्पति धिषणो गुरुः" इति "शुक्रो दैत्यगुरुः काव्यः" इति च अमरः] चन्द्रस्य इमां 'चान्द्रीं श्रियं बिभ्रत्' [अत्र शोभातुल्यां श्रियम् इति निदर्शनाभेदः[3]] [4]'उद्धवसीरिभ्यां साकम्' उद्धवरामाभ्यां सह 'सदः' सभाम् 'आसदत्' अगमत्। एकान्तसदसः प्रासादत्वादिति भावः [सदेर्लुङि "पुषादि—" इति च्लेरङादेशः[4]]। अत्र मनुः—"गिरिपृष्ठं समारुह्य प्रासादं वा रहोगतः। अरण्ये निःशलाके वा मन्त्रयेदविभावितः"[5] इति] ॥ २ ॥

NOTES ON MALLI

1 Having thus referred to perplexity which gives occasion for counsel he, by सहम् &c speaks of the proper place for counsel 2 अव्ययीभाव or द्वितीया through a कर्मप्रवचनीय as before (see अभिचैद्यम्, sl 1) 3 We have a variety of निदर्शना because श्री has to be taken as शोभात्व। 4 We have लुङ् after सद् and then च्लि is replaced by अङ् by the rule "पुषादि—' (*Char*) 5 The king should discuss policy in secret, unnoticed by others, on the top of a hill, within a room, or in a lonely wood.

Śuru—अथ अभिचार्यो हरिः निश्चयमिच्छन् बलेन उद्धवेन च सह मन्त्रभवनं विवेश। २।

CHARCHA.

1. उद्धव—Uddhava was one of the Yadavas, being son of देवभाग who is supposed to be an uncle of वसुदेव। He was one of Krishna's seniors and a favourite सीरं(= प्लाङ्गलम्)। सः अस्ति अस्य प्रहरणत्वेन इति सीर + इनि मत्वर्थे सीरी a name of Balarama, the elder brother of Krishna. "रामाः(?) मुसली हली" इत्यमरः। Also comp. रामपुर। उद्धव सीरी च उद्धवसीरिणौ, ताभ्याम्। सहार्थे तृतीया। We do not get सीर्युद्धवौ because उद्धव being the senior "अभ्यर्हितं पूर्वम् निपतति" applies and उद्धव leads in the compound

2 आसदत्—आ + सद + लुङ् तिप्। च्लेरिति, अङादेशः। Malli's rule in full is "पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु"। सद् is read in the धातुपाठ as षदॢ from which ॡ is dropped; it is therefore ॡदित् and the rule applies.

3 गुरु &c.—गुरु is बृहस्पति, काव्य is शुक्र । अनुगच्छतीति अनु+गम +ड कर्त्तरि अनुग a *follower* गुरुश्च काव्यश्च गुरुकाव्यौ, द्वन्द्व। तौ अनुगौ यस्याः ताम्, बहु— । Qual. श्रियम् । Note that Malli has यस्याम् not यस्याः । This is necessary because गुरु and काव्य did not follow the *Sri*, but *in the matter of* that Sri there was the following of गुरु and काव्य । Note also that the compound is गुरुकाव्यौ and not काव्यगुरु । This is due to the Varttika "लघ्वक्षरं पूर्वं पततीति वाच्यम्" the गु of गुरु being लघु while the का of काव्य is गुरु । We cannot appeal to "अभ्यर्हितम्—" because बृहस्पति and शुक्र were of equal rank.

4 बिभ्रत्—बिभर्ति इति भृ+शतृ कर्त्तरि । Qual. चन्द्री । We do not get बिभ्रत् because the root being अभ्यस्त the prohibition "नाभ्यस्ताच्छतुः" applies ।

5 चान्द्रीम्—चन्द्रस्य इयम् इति चन्द्र+अण्+स्त्रियां ङीप् चान्द्री of the moon. ताम् । Qual श्रियम् । Remember कृष्ण was *dark* and चन्द्र is white and then try if you can, to reconcile with these facts the statement चान्द्रीं श्रियं बिभ्रत् कृष्णः । The fact that गुरु and काव्य were following, tends to make the moon whiter if possible, because गुरु, i e, Jupiter and काव्य, *i.e*, Venus are both *brilliant white*.

6. अभिवम —See अभिवेष्टयम्, Sl 1. Qual the क्रियाक्रिया understood the construction being अभिवम, स्थिताम् or दृष्टाम् &c. श्रियं बिभ्रत् ।

7 *Voice*— ,अमुना . बिभ्रता . चान्द्रादि ।

जाज्वल्यमानौ जगतः शान्तये समुपेयुषो ।
व्यद्योतिष्ट सभावेद्यामसौ नरशिखित्रयी ॥ ३ ॥

Pral —असौ नरशिखित्रयी व्यद्योतिष्ट [Those three men blazed like the three sacrificial fires] But sacrificial fires have to be brought together and blaze on an altar—समुपेयुषी सभावेद्यां व्यद्योतिष्ट [Those three also were brought together by the gravity of the situation and the council room itself was their altar]

But sacrificial fires are lighted for the good of the world—जगत शान्त्यै जाज्वल्यमाना नरशिखित्रयी [These three also blazed to bring peace to the worlds by the measures they were going to discuss] ३

Prose—जगत शान्त्यै समुपेयुषी जाज्वल्यमाना असौ नरशिखित्रयी सभावेद्यां व्यद्योतिष्ट । ३ ।

Eng—On the altar of the council hall glowed that three-membered fire of men assembled and blazing mightily for the peace of the world 3

Beng—তাঁহারা একত্র হইলে পর মনে হইল ত্রেতাগ্নি প্রজ্বলিত হইয়াছে। সভাগৃহই ঐ অগ্নির বেদি, আর ঐ অগ্নিও তৎকালে ত্রেতাগ্নির ন্যায় জগতের মঙ্গলের জন্য জ্বলিতেছে। ৩।

Expl—They had assembled there to discuss the momentous question of the welfare of the world and in this respect resembled the three sacred fires that are lighted at sacrifices Also see *Prak* 3

Malli—जाज्वल्यमानेति। 'जगत शान्त्यै' जगदुपद्रवाय 'समुपेयुषी मिलिता 'जाज्वल्यमाना' भृशं ज्वलन्ती ["धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ्" । ततो लट् । शानजादेशः टाप्] 'असौ नरा' पुरुषा एव शिखिनः' वह्नयः तेषां 'त्रयी' ["द्वित्रिभ्याम्—" इत्यादिना तयप् अयजादेशः ततः "टिड्ढाणञ्—" इत्यादिना ङीप्] सभा आस्थानी सैव 'वेदिः' ["वेदिः परिष्कृता भूमिः" इत्यमरः] तस्यां 'व्यद्योतिष्ट' दीप्यते स्म ["द्युद्भ्यो लुङि" इति वा तङ् । उपमालङ्कारः] ॥ ३ ॥

Sara—अथ जगतां मङ्गलाय मिलितास्ते त्रेताग्निरिव बभासिरे ।

CHAROHA

1 जाज्वल्यमाना—ज्वल + यङ् + लट् स्थाने शानच् कर्त्तरि + टाप् स्त्रियाम् — जाज्वल्य (नामधातु) + शानच् + टाप् — जाज्वल्यमाना blazing mightily Qual जाज्वल्यमाने। क्रियासमभिहार in Mallis rule means *frequency or excess of action* The rule means that roots with one

vowel only and beginning with a consonant take यङ् to imply क्रियासमभिहार ।

2 जगत —गम + क्विप् कर्तरि जगत् (See Canto I, sl 1) तस्य । Though singular, it refers to all the three worlds जात्यैकवचनम् ।

3 शान्तये—शम + क्तिन् भावे शान्ति peace तस्मै । तादर्थ्ये ४र्थी । Sacrificial fire also is lighted for the good of the world

4 समुपेयुषी—सम + उप + इ + क्वसु + ङीप् स्त्रियाम् those that had come together Qual सवह्निमिश्रवी । The rule for क्वसु here is "उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च" which sanctions the irregular formation उपेयिवस (निपातन) । Comp "उपयुषी मोचपदं मनस्विन" sl 32 Canto I The three fires—दक्षिण, गार्हपत्य and आहवनीय—also are brought together at sacrifices.

5 व्यद्योतिष्ट—वि + द्युत + लुङ त । द्योतते, दिद्युते, अद्युतत्—अद्योतिष्ट, द्योतिष्यते । The root is आत्मनेपदी, the परस्मैपद being optional in लुङ by the rule "द्युद्भ्यो लुङि" । Mallis 'वा लङ —आत्मनेपद' is is optional—is misleading The आत्मनेपद is नित्य, the परस्मैपद is optional "अनुदात्तेत्वात् नित्यमेव आत्मनेपदे प्राप्ते द्युतादिभ्यो लुङि वा परस्मैपदं भवति—" *Vrittikara*

6 सभा &c—सभाकपा वेदि सभावेदि, कमंधा—like माकपार्थिव । सलाम् । Sacrificial fires require a वेदि to light them

7 नर &c—शिखा crest शिखा अस्ति यस्य सः इति शिखा + इनि मत्वर्थे शिखी fire त्रय अवयवा यस्या इति त्रि + तयप् (or अयच्) + ङीप स्त्रियाम् त्रयी or त्रितयी a triad नरवपा शिखिन नरशिखिन fires of men, कमंधा—like शाकपार्थिव । तथा त्रयी, एतत्— । Mallis "त्रिभ्याम्—" in full is "त्रिभ्यां तयस्य अयज् वा" । By "त्रिङ्डालम्—" he refers to the rule "टित्—ढ—अण्—अञ—द्वयसच—दघ्नच—मात्रच—तयप—ठक्—ठञ्—कञ्—क्वरप्—ख्युनाम्" । इनि is available after अ and not usually after आ also, so शिखिन् seems irregular The rule "व्रीह्यादिभ्यश्च" however provides for इनि here, शिखा being of the व्रीह्यादि class It is not clear why the poet has त्रयी in the feminine. नरशिखित्रयम् also preserves the metre

8. *Voice*— समुपेयुषा आजम्भमानया अमुया त्रय्या व्यद्यांति ।

रत्नस्तम्भेषु स क्रान्तप्रतिमास्ते चकाशिरे।
एकाकिनोऽपि परित पौरुषेयवृता इव ॥ ४ ॥

Prak—एकाकिन अपि त परित पौरुषेयवृता इव चकाशिरे [They were unattended yet they appeared as if guarded all round by a big retinue] How was that ?—रत्नस्तम्भेषु सङ्क्रान्तप्रतिमा त [The pillars of the hall were of gem Their own images re flected in these gave the impression of guards in attendance] 4

Prose—रत्नस्तम्भेषु सङ्क्रान्तप्रतिमा त एकाकिन अपि परित पौरुषेयवृता इव चकाशिरे । ४ ।

Eng—With images reflected in crystal pillars they appeared as if surrounded by men though unattended (Lit.—alone) 4

Beng—তাঁহাদের সঙ্গে অনুচর কেহ ছিল না, কিন্তু সভাগৃহের স্তম্ভগুলি রত্ননির্ম্মিত ছিল বলিয়া তাহাতে তাঁহাদের প্রতিবিম্ব পড়িল ও মনে হইল যেন তাঁহারা বহুলোকে পরিবৃত। ৪।

Expl—With a view to observe secrecy, they dismissed all attendants but their own images reflected in the gem-pillars of the Council Hall gave the appearance of guards in attendance 4

Malli—रत्नेति। 'रत्नानां स्तम्भाः' इति षष्ठीसमास । विग्रहे पर्यवसानात् विकारार्थत्वम्[1]। नतु 'सङ्क्रान्तप्रतिमा' सङ्क्रान्तप्रतिबिम्बा ["प्रतिमानं प्रतिबिम्बं प्रतिमा" इत्यमर] 'ते तत्र 'एकाकिन' असहाया अपि ["एकादाकिनिच्चा सहाये" इत्याकिनिच् प्रत्यय] 'परित' अभित (?) सर्वत ["पर्यभिभ्यां च" इति तसिल् प्रत्यय । स च सर्वोभयार्थाभ्यामेव[2]] 'पौरुषेयैः' प्रतिबिम्बभूयस्त्वात् पुरुषसमूहेन 'आवृता' (? वृता) इव। इत्युत्प्रेक्षा। 'चकाशिरे' ["सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ"। "पुरुषाद्वधविकारसमूहतेनकृतेषु इति वक्तव्यम्" इति समूहे ढञ् प्रत्यय[3]। यत्तु विजनत्वमुक्तम्। यदपि "निःशब्दे निर्जने च निभिन्नेन्तरमन्दरे। प्रासादादौ स्मरेच्च वा मन्त्रदविभाषितं ॥" इति कामन्दकीय (?) मन्त्रभूम

सम्भ्रमादुपयतिपर्धा गम्यते, तथापि तस्यापि विजनोपलक्षणत्वात् चदोष इति भाव]॥ ४ ॥

NOTES ON MALLI.

1 The sense is that of विकार because finally we have a particular relation (*Char*) 2. The affix is तसिल् by the rule "पर्यभि—", and these are to be in the sense सर्व and उभय respectively (*Char*) 3 सर्व and पुरुष take च and ञञ् respectively पुरुष has it in the sense वध, विकार, समूह and तेन कृत। 4 Although in the Kamandakiya from the verse "निःस्तम्भे—" it is inferred that the place of discussion should have no pillars about, yet that is only to secure *loneliness* Hence here the presence of pillars is no drawback.

Sara—तदानीं तेषमासिता सर्वेऽप्यनुचरा तथापि तु रत्नस्तम्भेषु सक्रान्तैः कांस्प्रतिबिम्बैर्नो सानुचरा इव चकाशयम । ४ ।

CHAROHA.

1 रत्नस्तम्भेषु—रत्नानां स्तम्भा रत्नस्तम्भा pillars of gem, तत्—। मयु । षष्ठि तमी । Malli's remark "विशेषे—" means that, the षष्ठी in रत्नानाम् instead of meaning सम्बन्ध in *general* (शेष), has a *particular* (विशेष) sense, such as स्वस्वामिभाव, अवयवावयविभाव &c Here it means प्रकृतिविकार भाव। रत्न is the प्रकृति and स्तम्भ the विकृति। That is to say the pillars are *made of gem*

2 सक्रान्त &c —सम्+क्रम+क्त कर्तरि सक्रान्त reflected. प्रतिमा इत यापि इति प्रति+मा+अङ् करण प्रतिमा images. सक्रान्ता प्रतिमा यासाम्, बहु—।

3. अशरिरे—काश+लिट् इरे। काश्त, चकाशे, काशिष्यत, चकाशिरे।

4 एकाकिन —एक+आकिनिच् असहाये एकाकिन् unattended.

5 परित—परि+डि (दसी) तसिल् सार्वे all round The अभित in Malli here seems to be an interpolation। परित does not mean अभित। "पर्यभिभ्याञ्च सर्वोभयार्थे" restricts the sense of परि to सर्व and of अभि to उभय when तसिल् is added. परित means सर्वत and अभित is उभयत।

6 पौरुषेय &c.—पुरुषाणां समूह इति पुरुष+ढञ् पौरुषेयम् a crowd. तेन हृता, हृतम्— ।

7 *Voice*— .. प्रतिमे तै एकाकिभि हृते चकाशे । ·

अध्यासामासुरुत्तुङ्गहेमपीठानि यान्यमी ।
तैरूहे केसरिक्रान्तत्रिकूटशिखरोपमा ॥ ५ ॥

Prak—तै केसरिक्रान्तत्रिकूटशिखरोपमा ऊहे [They bore resemblance with the three peaks of Mount Trikuta with a lion seated on each of them], Who bore it ?— अमी यानि उत्तुङ्गहेम पीठानि अध्यासामासु तै ऊहे [Hari and his companions got seated on three high seats of gold These seats bore the resemblance spoken of] 5

Prose—अमी यानि उत्तुङ्गहेमपीठानि अध्यासामासु तै केसरिक्रान्तत्रिकूटशिखरोपमा ऊहे । ५ ।

Eng—Likeness of the three crests of Mount Trikuta mounted upon by lions was borne by the high pedestals of gold which they occupied 5

Beng—সভাগৃহে তাঁহারা তিনটী উচ্চ স্বর্ণাসনে উপবেশন করিলেন, যেন তিনটী সিংহ ত্রিকূটপর্ব্বতের তিনটী শিখরে আসীন হইল। ৫।

Expl—There they occupied three lofty golden seats which looked like the peaks of Mount Trikuta sat upon by three lions 5

Malli—अध्यासामासुरिति । 'अमी' त्रय 'यानि उत्तुङ्गहेमपीठानि' आसनानि (?) 'अध्यासामासु' अधितस्थु येषु उपविष्टा इत्यर्थ ["अधिशीङ्स्थासां कर्म" इति कर्मत्वम् । आस उपवेशने । लिट् । "दयायासश्च" इत्याम् प्रत्यय । "कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि" इत्यस्तेरनुप्रयोग । "आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य" इति कृञ एव इति नियमात् अस्तेः परस्मैपदम्[1]] 'तै' पीठै 'केसरिभि' सिंहै 'क्रान्तानां त्रिकूटस्य' त्रिकूटाद्रे 'शिखराणाम् उपमा' सादृश्यम् 'ऊहे' ऊढा [वहे कर्मणि लिट् । सम्प्रसारणम्] । त्रीणि कूटानि यस्य इत्यन्वर्थसंज्ञा ["कूटोऽस्त्री शिखरं शृङ्गम्" इत्यमर । उपमालङ्कार] ॥ ५ ॥

NOTES ON MALLI.

1 The character of a कर्म is given by the rule "अधिशी—" (*Char.*) लिट् is attached to आस् to sit down आम् is the affix by the rule "दयायास" । अस follows by the rule "कृञ्—" (*Char.*) अस here does not take the आत्मनेपद because the rule "आम्प्रत्यय—" is restricted to कृ alone.

Sara—तुङ्गेषु ते शिवु हेमपीठेषु आसत । ५ ।

CHAROHA

1 अध्यासामासुः—अधि + आस + लिट् उस । आसे, आसामास—आसाञ्चक्रे —आसामभूव, आसिषत, आसिट । Here आम् is attached in लिट by "दयायासश्च" । This gives अध्यासाम् + लिट । Then the rule "कृञ्चानु —" adds one of कृ, भू, अस after आम् । We now get अध्यासाम् अस + लिट् । Next the rule "आमप्रत्ययवत्—" bars the आत्मनेपद which is expected (आस् being आत्मनेपदी), restricting it to कृञ् only Thus अध्यासामासुः, अध्यासाञ्चक्रिरे, अध्यासाम्बभूवुः are optional forms

2 उत्तुङ्ग &c —उत्तुङ्ग high हमन् gold पीठ stool तृष पीठानि हेमपीठानि seats of gold तत्—the टी implying विकार as in हेमन्, *Sl* 4 उत्तुङ्गानि हेमपीठानि, कर्मधा— । तानि ।

3 ऊहे—वह + लिट् प कर्मणि । वहति स, उवाह—ऊहे, लिट् वन् मुरदिप—अवाट, वहति स, अवाक्षीत—अवाट ।

4 केसरि &c —केसर manes It is dental in this sense "सटाया केसरा दृष्टाः"—*Amaratika* The palatal केशर means pollen of flowers. केसरा सन्ति यस्याम् इति केसर + इनि मत्वर्थे केसरिण lions. क्रम + क्त कर्मणि आन्त topped उप + मा + अङ भावे उपमा resem- blance विकृष्टाः निस्त्रशा विकृष्टनिस्त्रशाः, तत्— । केसरिणि क्रान्तानि केसरिक्रान्तानि, तत्— । तादृशानि विकृष्टनिस्त्रशानि, कर्मधा— । तेषाम् उपमा, तत्— । सुत कर्म of ऊहे ।

5 *Voice*—कर्मणि .. अध्यासामासिरे तानि ......विरात्रोपमाम् ऊहे or ऊहिरे ।

गुरुद्वयाय गुरुणोरुभयोरथ कार्ययोः ।
हरिर्विप्रतिषेधं तमाचचक्षे विचक्षणः ॥ ६ ॥

Prak — अथ हरिः कार्ययोः तं विप्रतिषेधम् आचचक्षे [Now Hari related the conflict of the two duties] Which duties ?—गुरुणोः उभयोः कार्ययोः [He explained how the duty of forthwith slaying Sisupala clashed with the duty of attending at Yudhisthira's Rajasuya] Unto whom did he explain ?—गुरुद्वयाय [He explained it to his seniors Uddhava and Balarama whose advice he sought in the matter] Did he put the question properly ?—विचक्षणः हरिः [Hari was an adept in summing up and he put the case very clearly]

Prose—अथ विचक्षणः हरिः गुरुद्वयाय गुरुणोः उभयोः कार्ययोः तं विप्रतिषेधम् आचचक्षे । ६ ।

Eng—Now Hari the eloquent explained to his two seniors the conflict of the two important duties 6

Beng—দুইটী গুরুতর কার্য্য উপস্থিত, একটী করিতে গেলে অপরটী হয় না, একথা নিপুণ হরি তাঁহার উভয় গুরুকে উপবেশনের পর বুঝাইয়া দিলেন । ৬ ।

Expl—After his seniors had taken their seats, Hari explained to them how two important duties have suddenly presented themselves clashing with each other and neither brooking delay Also see *Prak* 6

Malli—गुर्विति । 'अथ उपवेशनानन्तरं विचक्षणः इति 'विचक्षणः' वक्ता [कर्त्तरि ल्युट् इति न्यासकारः । "असमयोश्च प्रतिषेधो वक्तव्य" इति चक्षिङ ख्याजादेशाभाव [1]] हरिः गुर्वोः उद्धवरामयोः पितृव्यज्येष्ठभ्रात्रोः 'द्वयाय' द्वाभ्यां मित्यर्थः 'गुरुणोः' महतोः 'उभयोः कार्ययोः' पूर्वोक्तयोः 'तं विप्रतिषेधं' विरोधम् 'आचचक्षे' आख्यातवान् । तुल्यबलविरोधो विप्रतिषेधः [2] ॥ ६ ॥

NOTES ON MALLI.

1 The author of the Nyasa says that the ल्युट् is in the

कर्तृवाच्य। यम does not become ख्या owing to the prohibition "असनयोश्च" (Clar.) 2 विप्रतिषेध is the conflict of two of equal strength.

Sara.—ततो हरिः मन्त्रयम् प्राप्तवान्। अनतिक्रमणीयं तावत्कार्यम् मित्र कार्यम् अन्यतश्च रिपुमर्दनम् मित्र च द्वय युगपदेव प्राप्तम्। किमत्र कार्यमिति।

CHARCHA

1 गुरु &c.—गुरु senior उद्धव was Hari's uncle and बलराम his elder brother द्वौ अवयवौ अस्य इति द्वि+तयप् = द्वितयम् or द्वयम् a group of two गुर्वौ द्वयम्, &c.—। तस्य। सम्बन्धे षष्ठी by the rule "कमणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम्". Or कर्मणि चतुर्थी by the rule "क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः" the construction being गुरुद्वयम् बोधयितुम् आचचक्षे। The idea is singular in द्वय but dual in द्वि।

2 विप्रतिषेधम्—वि+प्रति+सिध् घञ् भाव विप्रतिषेध conflict सम्। For the nature of the conflict see *Eng. l.* and *Intr. k.*

3 तम् —प्रज्ञाप्तायत्वात् यच्छब्दोपादान आपद्यते। The विप्रतिषेध has been प्रज्ञाप्त in the statement "आसीत् कार्यद्वयाकुल" sl. 1

4 आचचक्षे—आ+चक्ष्+लिट् त। चट चचक्ष—चख्या—चख्यौ—चकशा—चकशी ख्यास्ति—त—कशास्ति—त चख्यत्—चख्यन्—चकशासीत्—चकशाम। By the rule "चक्षिङः ख्याञ्" the root चक्ष becomes ख्या when an आर्धधातुक follows ख्या is also written क्शा। In लिट् the आदेश is optional by the rule "वा लिटि"।

5 विवक्षण—विवक्ष इति वि+चक्ष+ल्युट् कर्तरि वाच्यम्कात् विचक्षण lit. a clever speaker hence clever in general. Qual. हरि। This derivation is after the आम whom Malli follows. Though ल्युट् is enjoined in the भाव करण and अधिकरण वाच्य only it is here attached in the कर्तृवाच्य by the rule "कृत्यल्युटो बहुलम्" which declares irregularity in कृत्य and ल्युट् affixes so that they are sometimes seen in senses other than in which they are enunciated. Haradatta and after him Bhattoji derive it with युच् in the कर्तृवाच्य by the rule "अनुदात्तेतश्च हलादेः" चक्ष being indeed अनुदात्तेत्।

B *Voice*— विवक्षतेन हरिणा स विप्रतिषेध ।

द्योतितान्तःसभैः कुन्दकुड्मलाग्रदतः स्मितैः ।
स्नपितेवाभवत्तस्य शुद्धवर्णा सरस्वती ॥ ७ ॥

Prak — तस्य सरस्वती शुद्धवर्णा अभवत् [His Sarasvati appeared in a clear complexion] How was that ?—स्नपिता इव सरस्वती [It seemed as if Sarasvati had taken a bath and with dirt thus removed her complexion improved] Whence the bath ?—कुन्दकुड्मलाग्रदतः तस्य स्मितैः स्नपिता सरस्वती [Hari's smile while talking, exposed his teeth which were white like the Kunda bud and bathed Sarasvati in a white light] Light from smiles ?—द्योतितान्तःसभैः स्मितैः [Certainly light proceeded from his smiles So much so that the whole interior of the Council room was lighted up] 7

Prose—कुन्दकुड्मलाग्रदतः तस्य सरस्वती द्योतितान्तःसभैः स्मितैः स्नपिता इव शुद्धवर्णा अभवत् । ७ ।

Eng—Of him with teeth like the tips of Kunda buds the Sarasvati (speecl) appeared in a clear complexion washed as it were by smiles that lighted up the interior of the Council room

Beng—ঈষৎহাস্যের সহিত হরি বলিতে লাগিলেন। কুন্দকলিকার ন্যায় শুভ্র তাঁহার দন্তাগ্র প্রকটিত হইল। সেই প্রভায় সভাগৃহের অভ্যন্তর উদ্ভাসিত হইল ও তাঁহার কথাগুলি যেন সেই প্রভায় স্নাত হইয়াই স্বচ্ছ হইল। ৭।

Engl—Hari spoke with a smile which slightly exposed his teeth the brilliance of which lighted up the interior of the Council hall His words were flawless as if purified by the bath of that light 7.

Malli—द्योतितेति । [illegible] ["[illegible]"] । कुन्दकुड्मलाग्रदत [illegible] 'कुन्दकुड्मलाग्रदतः' ["[illegible]

गूढगुम्फश्यवराद्भ्यश्च" इति समासान्तपूर्वपदबहुव्रीहि समासान्तो वैभाषिको दतादेश (? ददादेश)[1]] 'तस्य' हरेः 'सरस्वती' अन्तःप्रधाना सभा 'अन्तःसभा' सभाभ्यन्तर मित्यर्थ सा 'द्योतिता' प्रकाशिता येन 'सितै' धवलिता इव' द्योतिता इव [द्योतस्य नान्त णिच् । "अर्तिह्री—" इत्यादिना पुगागम । "मितां ह्रस्व"[2]] 'गुडवशा' त्स्फुरद्दन्तत्वात् मन्दहासानि 'अभवन्' [अत्र स्वाभाविकधवलिमगुणे स्नानहेतुकत्वमुत्प्रेक्षितम्[3]] । सितपूर्वाभिभाषी हरिरिति भाव ॥ ७ ॥

NOTES ON MALLI

1 Here by the rule "वदाम—" the substitute दत् is treated as a समासान्त to the बहुव्रीहि, the पूर्वपद having चय final in it *(Char)* 2 ञ = the affix after द्यु with णिच् attached पुक् comes in by "अर्तिह्री—" । The short vowel is substituted by "मितां—" *(Char)* 3 Here the surmise is that the purity of *composition* wh ch was natural was due to a bath

Sara—समासात चाली सितपूर्वम् । तस्मी दशनप्रभाभि' मध्यमवनमाधारित मभूत् [७ ।

CHAROHA

1 द्योतित &c —द्युत+णिच्+क्त कर्मणि द्योतित l ghted. अन्तः is an अधिकरणप्रधान अव्यय here used in the sense of मध्यम् interior अन्तःप्रधाना सभा अन्तःसभा interior of the council-hall, कर्मधा—like शाकपार्थिव । द्योतिता अन्तःसभा एभिः, बहु—। तैः । Qual. सितैः ।

2. कुन्द &c —कुन्द a wh te flower कुड्मल bu l कुन्दानां कुड्मलानि, तत्—। तेषाम् अग्राणि the tips of *Kunda* buds, तत्—। By लक्षणा, transference of epithets this means कुन्दकुड्मलानि इव *like* कुन्दकुड्मलाग्र । तादृशा दन्ता यस्य कुन्दकुड्मलाग्रदन् or कुन्दकुड्मलाग्रदत् having teeth like the tips of &c. बहु—। तस्य । Qual तस्य which refers to *Hari*. दन्त is optionally replaced by दत् (दत्) by "वदाम—" in a बहु— the पूर्वपद ending in अन्त, or being one of शुद्ध &c The अ of दत is dropped the प्रतिपदिक here being कुन्द कुड्मलाग्रदत् which is declined—दन्—दन्तौ—दन्तः &c. l ke a तदन्त word

3 स्थिते —The idea has already occured in "स्थितं स्थितिमा—", Canto I, sl 25

4 क्षपिता—क्षै+णिच्+क्त कर्मणि स्त्रियाम् । Qual सरस्वती । The steps indicated by Malli are क्षै+णिच्=क्षाप्+णिच् । The rule on this point, in full, is "अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुङ् णौ"—when णिच् follows, आकारान्त roots and the roots ऋ, ह्री &c get the augment पुक् (प्) । Next क्षै is optionally treated as मित् when no उपसर्ग precedes ("ग्लास्नावनुवमां च") leading to क्षपि by "मितां ह्रस्वः" or क्षापि as usual Hence we get क्षपिता or क्षापिता । But with an उपसर्ग, say प्र, the only form is प्रक्षापिता ।

5 शुद्धवर्णा—शुद्ध वर्ण यस्या, बहु— । There is a pun here शुद्ध is अदोष faultless, also शुभ्र white वर्ण is अक्षर letter, also रूप colour, complexion So शुद्धवर्णा may mean either अदोषाक्षरा or शुभ्ररूपा । Qual सरस्वती ।

6 सरस्वती—सरस्वती is supposed to have sprung from Brahman's mouth The word means speech and also the presiding deity of speech "सरस्वती सर्वविदि । , वाग्देवतायां शौरवे गीर्वाग्देव र्यामपि" । उक्त अणिकर्तृ कर्म of the क्रिया in क्षपिता । Thus सरस्वती क्षाम्यती without णिच् । क्षै being अकर्मक, its अणिकर्तृ becomes कर्म by the rule "गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्ता स णौ" । Thus क्षितानि सरस्वतीं क्षपितवान् with णिच् attached Changing the voice, स्थितं सरस्वती क्षपिता । This too carries a pun It means both वाग्देवी and वाक् speech Hence शुद्धवर्णा सरस्वती=अदोषाक्षरा वाक् or शुभ्ररूपा वाग्देवी । The latter is a fact Compare "शुभ्रवर्णा सरस्वती," "या कुन्देन्दुतुषारहारधवला," &c.

7 Voice— क्षमावता क्षपितया शुद्धवर्णया अभूयत ।

> अवधिरामवसरप्रदानाय वचांसि नः ।
> पूर्वरङ्गः प्रसङ्गाय नाटकीयस्य वस्तुनः ॥ ८ ॥

Prak—अवधिरम् अवसरप्रदानाय न वचांसि [My words are only to introduce your speech They invite discussion and by no means give the decision] What is that like ?—पूर्वरङ्ग नाटकीयस्य

NOTES ON MALLI

1 About to state his own views after stating the conflict he discards pedantry by भवद्गिराम् &c 2 So it is said in the Vasantarajiya—' Purvaranga is what the actors do before the *performance to remove obstructions to the staging* ' 3 Ranga raja says पूर्वरङ्ग is प्रस्तावना। This is doubtful, because it clashes with statements in the *Dasarupaka* etc such as— The सूत्रधार having gone out after finishing the पूर्वरङ्ग, another actor looking like him enters and introduces the drama', again— This much is common to all dramas at the commencement viz, the पूर्वरङ्ग is performed first then follows the प्रस्तावना' । 4 Here the अलङ्कार is प्रतिवस्तूपमा because the common attribute of श्रविकाश and पूर्वरङ्ग, viz, the character of an introduction is separately stated *in two different sentences in different language* The definition is already given

Sara—यद्यप मया प्रथमे भाषो सिद्धान्त विना गुरुणि युक्ता किं वा भवतो मध्येति तत्प्रवदाय एव। ८।

CHARCHA

1 भवद्गिराम्—भवतो गिर: भवद्गिर: your statements (तत्— । भाषाम् । गिरे षष्ठी, related to अवसर।

2 अवसर &c —अवसरत्यस्मिन् इति अव+सृ+अ अधिकरणे संज्ञायाम् अवसर: opportunity अवसरस्य प्रदानम्, (तत्— । तस्मै । तादर्थ्ये चतुर्थी ।

3 पूर्वरङ्ग—पूर्वं रज्यते अस्मिन् इति पूर्व+रञ्ज+घञ् अधिकरणे पूर्वरङ्ग, उपपदतत्— । Or रज्यन्ते अस्मिन् रङ्ग, पूर्वश्चासौ रङ्ग, कर्मधा— । We do not get राग because नलोप is enjoined in भाववाच्य and करणवाच्य only ("घञि च भावकरणयो:")।

4. प्रसङ्गाय—प्र+सञ्ज+घञ् भावे प्रसङ्ग introduction, तस्मै । तादर्थ्ये चतुर्थी, or "तुमर्थाच्च भाववचनात्" इति चतुर्थी ।

5 नाटकोयस्य— नटनम् इति नट+घञ् भावे नाट acting नाट एव नाटकम् acting "क्वचित् स्वार्थिका: प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यतिवर्तन्ते" इति

1 By transference of epithets, this is taken to mean *that*

which requires acting, i e, a drama Or नटतीति नट+ण्वुल् कर्त्तरि नाटक an actor By transference of epithets this means the work which the actor stages, *i e*, a drama Or again नटतीति नट+अच् कर्त्तरि नट actor, स एव नटक । तस्य इदम् इति नटक+अण् नाटकम् a drama This derivati n requires no transference of epithets (लक्षणा) and is to be preferred नाटके भवम् इति नाटक+छ नाटकीयम् detailed in the drama तस्य। "इद्धाच्छ" means that छ is attached to words in which the first vowel is आ, ऐ or औ। Malli's second rule in full is "आयनेयीनीयिय फढखच्छघां प्रत्ययादीनाम्", i.e., फ्, ढ्, ख्, छ्, घ् leading in a प्रत्यय are replaced by आयन्, एय्, ईन्, ईय् and इय respectively

8 वस्तुन—वस्तु subject matter, तस्य। जैसे इसी, related to प्रसङ्गाय।

7 *Voice*—भवीमि (भूयते) पूर्वरङ्ग्ं च (भूयते)।

करदीकृतभूपालो भ्रातृभिर्जित्वरैर्दिशाम् ।
विनाप्यस्मदलंभूष्णुरिज्यायै तपस्‍ः सुतः ॥ ९ ॥

Prak—तपस सुत इज्यायै अलं भूष्णु [Yudhishthira, the son of *Tap is*, will no doubt celebrate the sacrifice without a hitch] But towards this he relies on your support—अस्मत् विना अपि अलं भूष्णु [O he is strong enough to prevent hitch even without my help] How so ?—करदीकृतभूपाल तपस सुत [Hitch is to be apprehended from rival kings Such there are none because all other kings are but his vassals paying him tribute] How can you say that ?—दिशां जित्वरै भ्रातृभि करदीकृतभूपाल [Do you forget that his brothers had conquered all the quarters and levied contribution from kings ?] 9

Prose—दिशां जित्वरै भ्रातृभि करदीकृतभूपाल तपस सुत अस्मत् विना अपि इज्यायै अलं भूष्णु । ९ ।

Eng — The son of *Tapas*, with kings rendered tributary by brothers, the conquerors of the quarters, is competent for the sacrifice even without me 9

Beng.—धर्म्मपुत्र युधिष्ठिर भ्रातृगणের সাহায্যে দিগ্বিজয় করিয়া সমস্ত রাজমণ্ডলকে করদরূপে পরিণত করিয়াছেন। আমি না গেলেও তিনি নির্ব্বিঘ্নে যাগ সম্পন্ন করিতে পারিবেন। ৯।

Expl.—The kings are all under subjugation of Yudhishthira So none of them can oppose the performance of his sacrifice My absence will not therefore matter to him 9.

Malli.—सम्प्रति समाधत्ते। करदीकृतेति। 'द्विषां जितवते' जयशीलेन ["इणनशजिसर्त्तिभ्य क्वरप्"। ज्ञाघीमात् कर्मणि षष्ठी] 'भ्रातृभि' भीमादिभि हेतुभि करदा षष्ठभागप्रदा ["भागधेयो बलि कर" इत्यमर (?)। तत च्वि। "ऊर्यादिच्विडाचश्च" इति गतिसंज्ञायां "कुगतिप्रादय" इति नित्यसमास¹]। अकरदा करदा सम्पद्यमाना कृता 'करदीकृता भूपाला' यस्य स वशीकृतराजमण्डल 'तपस सुत' धर्मपुत्र ["तपश्चान्द्रायणादौ स्यात्कर्मे लोकान्तरेऽपि च" इति विश्व] 'मत्तत् विना' मत्साहाय्याभिर्विना 'अपि' इत्यर्थ ["पृथग्विनानाना—" इत्यादिना तृतीयाविकल्पात् पञ्चमी] 'इज्यायै' यागाय [यजेर्भावे क्यप्। "वचिस्वपि—" इत्यादिना सम्प्रसारणम्। "नमःस्वस्ति—" इत्यादिना चतुर्थी] 'अलं' समर्थ 'भूष्णु' भवनशील ["भूष्णुर्भविष्णुर्भविता" इत्यमर। "ग्लाजिस्थश्च ग्स्नु" इति ग्स्नुप्रत्यय। "क्ङिति च" इत्यत्र गकार प्रश्लेषात् गुणाभाव। तथाच जयादित्य तत्रैव —"गकारोऽपि चर्त्वभूतो निर्दिश्यते"²। अतो जैत्रयात्रैव कार्या न यज्ञयात्रा इति भाव]॥ ९॥

NOTES ON MALLI

1 To this च्वि is attached It is a नित्यसमास by the rule "कुगति—" what ends in च्वि being a गति by the rule "ऊर्यादि—" (*Char.*) 2 The affix is ग्स्नु by "ग्लाजि—"। गुण does not take place because ग is attached to the rule "क्ङिति च"। Thus says जयादित्य on this very rule—"ग too is mentioned in the shape of a चर्" (*Char.*)

Sara.—भ्रातृभि महायशान् युधिष्ठिर: मदविद्वितेऽपि मयि सम्प्रदाय एव

CHARCHA

1. करदी etc —कर tribute कर ददति इति कर+दा+क कर्तरि करदा paying tribute,उपपदतत्— । भुव पालयन्ति इति भू+पा+णिच्+अण कर्तरि भूपाला kings, उपपदतत्— । अकरदा करदा सम्पद्यमाना कृता इति करद+च्वि+कृ+क्त कर्मणि करदीकृता rendered tributary, गतितत् —which is a नित्यसमास । करदीकृता भूपाला यस्य, इतत्— । Qual सूत्र । पा becomes पाल् with the augment लुक् when णिच् is attached The rule "ऊर्यादि—" means that words of the ऊर्यादि class, and words ending in च्वि and डाच्, are technically called गति । The rule "कुगति—" means that the word कु and those known as गति and also the प्रादि prefixes form compounds of the नित्यतत्पुरुष class

2 भावभि—Malli has इत्सो तृतीया । करणे तृतीया will answer at least equally well

3. जित्वरे—जि+क्वरप् कर्तरि साधुकारिणि जित्वरा thoroughly subjugating में । Qual भावभि । Malli takes ताच्छील्ये क्वरप् which is objectionable because no habit is implied

4 दिशाम्—दिश्+क्विन् कर्मणि निपातनात् दिशः the quarters ताशाम् अनुक्ते कर्मणि षष्ठी owing to the कृत् in जित्वरे ।

5 भवत्—भवाभि is also correct The rule in full being "इयमिवानामभिन्नतीयान्यतरस्याम्" ।

6 अलम्—An अव्यय here implying सामर्थ्य । Hence अलम् here is समर्थ । अलं भूषा समर्था भविता ।

7. भूष्णु—भू+गुष्णु कर्तरि साधुकारिणि will very well become No इट्, the rule "श्रुकः किति" prohibits इट् । Here too Malli has शीलार्थ । The form expected is भोष्णु with गुण in भू । Malli says that affixes that drop ग do not cause गुण or वृद्धि । This is by the prohibition "क्ङिति च" । It may be thought that the prohibition speaks of क and ङ only and not of ग also This is an error the rule has ग also in it. This न्य क्ष ङय gives ग् क् ङ as a द्वन्द्व । But ग् क ङ—क् क ङ by सन्धि, because ग the तृतीयवर्ण becomes क the प्रथमवर्ण when क follows. Next ककङ yields the rule "क्क्ङिति च" with क double चर् means वर्गे प्रथम ।

8 इज्यायै—यज + क्यप् भावे इज्या sacrifice, तस्यै । चर्लयोगात् चतुर्थी by the rule "नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच" । Malli s rule in full is "वचिस्वपियजादीनां किति"—the roots वच्, स्वप् and those of the यजादि class take सम्प्रसारण, i e change य into इ, व into उ and र into ऋ, when an affix dropping क follows Thus यज here becomes इज ।

9 Voice—भूपालेन सुनेन भूयता (भविष्यते) ।

10 Remark—The object of the verse is to show that attendance at sacrifice is avoidable because Hari s absence from it makes no material difference towards the result so far as Yudhishthira is concerned

उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता ।
समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्स्यन्तावामयः स च ॥ १० ॥

Prak —परन्तु उत्तिष्ठमानः न उपेक्ष्यः [On the other hand an enemy growing in strength cannot be overlooked] What is the harm ?—पथ्यम् इच्छता न उपेक्ष्यः [He who consults his own good, cannot overlook such an enemy , for then the enemy will soon become more than a match for him] Yet one must not be hasty—आमयः स च वर्त्स्यन्तौ समौ हि शिष्टैः आम्नातौ [Such an enemy is by the wise, likened to a disease that is about to develop Both are to be suppressed before development Hence I may neglect the invitation of Yudhisthira but cannot ignore Sisupala] 10

Prose—पथ्यम् इच्छता उत्तिष्ठमानः परः न उपेक्ष्यः । (हि) वर्त्स्यन्तौ आमयः स च शिष्टैः समौ आम्नातौ । Or—परन्तु उत्तिष्ठमानः पथ्यम् इच्छता न उपेक्ष्यः । आमयः स च वर्त्स्यन्तौ शिष्टैः समौ हि आम्नातौ । १० ।

Eng —But an enemy rising is not to be slighted by one wishing one s own good For, he and disease about to develop are by the wise declared as alike 10

Beng —পথ্যাকাঙ্ক্ষী ব্যক্তি উদ্যমশীল শত্রুকে উপেক্ষা করিবেন না।

দেখিয়া উদাসীন থাকিতে পারেন না। প্রাজ্ঞেরা কহেন রোগ ও শত্রুকে বাড়িতে দিলে ফল তুল্যই হয়। ১০।

Expl —See *Prak*

Malli.—ननु यज्ञान्ते जैत्रयात्रायाम् उभयानुसरणं स्यात्। तथाच उत्तिष्ठमान इति[1]। 'उत्तिष्ठमान' वर्द्धमान ["उदोऽनूर्द्ध्वकर्मणि" इत्यात्मनेपदम्] 'पर' शत्रु पर धनरेतत् 'पथ्य' हितम् आरोग्यम् 'इच्छता' पुंसा इति शेषः 'न उपेक्ष्य' न औदासीन्येन द्रष्टव्य। कुत ? 'हि' यस्मात् 'वर्द्धिष्णु' वर्द्धिष्णु ["लट सता" इति सदादेशे "हृष्ट स्यसनी" इति विभाषया परस्मैपदम्। 'न वृद्भ्यतुर्थ्य' इति इड्भाव[2]] 'आमय' व्याधि ["रोगव्याधिगदामया" इत्यमर] 'च' शत्रु 'च' मिति' नीतिज्ञा 'समौ' तुल्यकथौ 'आस्तां' आख्यातौ। "अल्पीयसोऽप्यरेर्वृद्धि संक्रामयोर रोगवत्। अनवस्थानुपेक्ष्यत्वाद्भयानुष्ठति कुत' इति भाव[3] [उपमालङ्कार] ॥ १० ॥

NOTES ON MALLI

1 He says उत्तिष्ठमान &c , on the point that both the duties are respected if march to victory is undertaken after the sacrifice

2 स्यत् (श्यट and शानच्) being substituted for लट by "लट —", we have optionally the परस्मैपद by "हृष्ट—" ; इट is absent owing to the prohibition "न हृष्ट —" (*Char*) 3 The sense is that the growth of even a small enemy like that of a disease is dangerous so such an enemy being incapable of neglect how can both duties be ob erved ?

Sira—पथ्यार्थे वर्द्धमानो रिपु शिशुपाल उदासीने मयि असाध्य एव भवेत्। तस्मात् यज्ञयात्रा जैत्रयात्रा एव भवतु। १०।

CHAROHA

1 उत्तिष्ठमान—उद्+स्था+शानच् कर्त्तरि इतो using Malli's rule for the आत्मनेपद means—स्था preceded by उद् takes the आत्मनेपद if no upward motion is implied. The rule is modified by the

Varttika "सद ईंहावमिति वक्तव्यम्"—the आत्मनेपद requires the presence of ईहा (wish, motive, object &c) Thus "यदुत्तिष्ठति वर्णेभ्यो नृपाणां क्षयि तद्धनम्"—*Sakuntala*, Act II

2 तु—Implies भेद difference. Attention to sacrifice is optional, not so (भेद) attention to enemy

3 उपेक्ष्य—उप+ईक्ष+ल्यप् negligible

4 पथ्यम्—पथिन् course तस्मादनपेतम् इति पथिन्+यत् पथ्यम् that which has not deviated from the right course, hence that which is proper, that which is beneficial, &c Malli's पथ अनपेतम् is in accordance with the rule "धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते"। Comp पाथेय in the sense पथि साधु in "गृहीतपाथेयो भव"—*Sakuntala*, Act II.

5. समौ—Equal Equality is *relative* · Note that सम has to be predicated of at least two things "शत्रु is सम" carries no sense. "आमय is सम" is also meaningless "शत्रु and आमय are सम" is intelligible Qual आमय and स jointly आमय स च is equivalent to तौ by एकशेष। Hence the dual in समौ।

6 शिष्टे—शास to instruct + क्त कर्मणि शिष्ट trained तै।

7 आख्यातौ—आ+ख्या+क्त कर्मणि आख्यात declared तौ। Qual. आमय and स *jointly* (See समौ)।

8 वर्धमानौ—वृध+ शतृ स्थाने शत्र वर्धमत् growing तौ। Qual. आमय and स *jointly* (see समौ)। वर्धते, ववृधे, वर्त्स्यति—वर्धिष्यते, अवर्धिष्ट—अवृधत्। वृध being आत्मनेपदी, we expect शानच् not शतृ। But the rule "वृद्भ्य:—" gives the परस्मैपद *optionally* to वृत, वृध, शृध, स्यन्द and कृप when स्य or सन् follows Also the root is सेट why not then वर्धिष्यन्तौ in the परस्मैपद with शतृ? The answer is, the rule "न वृद्भ्य:—" bars इट् in the परस्मैपद। Hence the forms वर्त्स्यन्तौ and वर्धिष्यमाणौ।

9 आमय स च—We cannot have a द्वन्द्व and write तदामयौ because the rule "त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम्" makes एकशेष compulsory in such cases If the rule had not said नित्यम् we could have obtained optionally an एकशेष or a द्वन्द्व with the same sense, *viz*, आमयस च।

10 च—Implies समुच्चययोग, i e, joint action Hence the dual in the qualifying epithets समौ, आयातौ and अनुरक्तौ। With separate action अन्वाचय etc, i e, when the predication is of *each* of the constituents separately we should get singular as in "अतिथिर्नामकश्चैव राजा भार्या तथैव च। अग्निनाग्नि न जानाति देहि देहि पुनः पुनः॥" "सुभीषणं सुविचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः। विचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत् कृतं सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम्॥" etc

11 *Voice*— ... ...

न दूये सात्वतीसूनुर्यन्मह्यमपराध्यति।
यत्तु दन्दह्यते लोकमदो दुःखाकरोति माम्॥ ११॥

Pral—यत् सात्वतीसूनुः मह्यम् अपराध्यति (तत्) न दूये [I overlook personal wrongs at the hands of my kinsman Sisupala, the son of my father's sister] Then what is it that you mind?— यत् लोकं दन्दह्यते अदः मां दुःखाकरोति [I am grieved to see that he oppresses the world] 11.

Prose—सात्वतीसूनुः मह्यम् अपराध्यति यत् (तत्) न दूये। तु लोकं दन्दह्यते (इति) यत् अदः मां दुःखाकरोति। ११।

Eng—I grieve not that Satvati's son wrongs me But that he oppresses the world, this is what offends me,

Beng—পিতৃস্বসার পুত্র হইয়াও শিশুপাল আমার অনিষ্ট করিতেছে, তাতে আমার দুঃখ নাই, কিন্তু জগতের পীড়া জন্মাইতেছে ইহাই ক্ষোভের বিষয়। ১১।

frar

इति शेष यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात् 'न दूये' न परितप्ये [दूङो दैवादिकात् कर्तरि, लट। उत्तमपुरुषैकवचनम्]। किं तु लोक दन्दह्यते' गर्हितं यथास्यात्तथैव दहति इति यावत् ["लुपसदचरजप—" इत्यादिना गर्हायां यङ्। "जपजभदहदशभञ्ज-पशां च" इत्यभ्यासस्य नुगागम] 'यद्' लोकदहनं 'मां दुःखाकरोति' दुःखमनुभावयति इत्यर्थ ["दुःखात् प्रातिलोम्ये" इति डाच्प्रत्यय]। अतश्चैद्य एव अभियातव्य पार्थस्तु प्रार्थनयापि पश्चात् समाधेय इत्यर्थ[2] ॥ ११ ॥

NOTES ON MALLI.

1. He says न etc, with the thought that this undertaking is for the good of the world and is not indeed tainted by selfishness 2 The sense is—Let us then march against *Chaidya*, Partha can be pacified afterwards by entreaties

Sara—नेय मम स्वार्थो प्रवृत्ति । लोकमयं पीडयति इत्येवायमुद्योगो मे ॥११॥

CHAROHA

1. दूये—दू+लट्, ए। दूयते, दुदुवे, दविष्यते, अदविष्ट।

2 सात्वती etc.—सत्वत् was an uncle of Hari's father सत्वत अपत्यं स्त्री इति सत्वत्+अण्+ङीप् सात्वती। She was an aunt of Hari तस्या सुत। It does not appear becoming to speak of one's aunt by name सात्वत however is often used for यादव। Comp "सुचिरमद्य सर्वसात्वते" Canto XVI, sl 14 where सर्वसात्वते means सर्वयादवे। The epithet सात्वती may therefore be applied to any girl of the यादव race Thus interpreted सात्वतीसुत means "son of a girl of the यादव family' which involves no breach of decorum

3 यत्—Malli takes this as an अव्यय meaning यस्मात्। This requires the mention of तस्मात् also because यद् and तद् are correlatives But as तस्मात् does not occur in the verse, Malli adds "तत इति शेष"। Those who are not satisfied with this may construe as (अहम्) न दूये यत् सात्वतीसुत सहामपराध्यति placing यत् in the उपवाक्य। The two sentences are अहं न दूये and यत् सात्वती etc.

4 मह्यम्—चतुर्थी owing to अपराध्यति। The rule in full is "क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः"। अपराध towards Hari is not possible without कोप towards him. Hence मह्यम् in the अर्थी।

5 अपराध्यति—अप+राध (दिवादि अकर्मक)+लट् तिप्। राध्यति, रराध, रात्स्यति, अरात्सीत्।

6 दन्दह्यते—दह+यङ् भावगर्हायाम् दन्दह्यते viciously burns. दहति, ददाह, धक्ष्यति, अधाक्षीत्। The rule for यङ् is "लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम्"। भावगर्हा is "censure of the act." Now दह+यङ्=ददह्+य। Next नुक् (न्) is attached to the अभ्यास, i. e., the first द by the rule "जपजभ—" (Malli) This yields दन् दह य=दन्दह्य which is a सनाद्यन्त धातु। It takes the आत्मनेपद because it has dropped a ङ (ङित्) the rule being "अनुदात्तङित आत्मनेपदम्"।

7 दुःखाकरोति—दुःखेन यं जयति प्रतिलोमाचरणेन पीडयति इत्यर्थे दुःख+डाच्+कृ+लट् तिप्, दुःखाकरोति pains by misconduct, गतितत्—। The rule is "कृभ्वस्तियोगे—" (sl 9)

8 Voice—मुना अपराध्यते दूयते (मया) येन (भूयते) लोकः दन्दह्या वर्त्मना अघं दुःखाक्रियेत।

मम तावन्मतमिदं श्रूयतामङ्ग वामपि।
ज्ञातसारोऽपि खल्वेकः सन्दिग्धे कार्यवस्तुनि॥ १२॥

Prak.—इदं तावत् मम मतम् [This indeed is my view]. Well then do as you propose—अङ्ग वाम् अपि श्रूयताम् [Well, let your views too be heard]. What is the good ?—एकः खलु कार्यवस्तुनि सन्दिग्धे [Doubts arise when one comes to a decision unaided. So give me your views] But you are such a careful reasoner—ज्ञातसारः अपि सन्दिग्धे [Even one who sees the essence of a thing hesitates when deciding alone]. 12

Prose—तावत् मम मतम् इदम् [Or—इदं तावत् मम मतम्], अङ्ग वाम् अपि श्रूयताम्। ज्ञातसारः अपि एकः कार्यवस्तुनि सन्दिग्धे खलु। १२।

Eng.—Provisionally this is my view [Or—This indeed is my view], let yours too be heard. Verily, even one to whom

the best course is known, alone, hesitates in matters to undertake ॥

Beng —আমার মত বলিলাম, এক্ষণে আপনাদের মত শুনিতে চাই। যিনি সবই জানেন তিনিও একা যে সিদ্ধান্ত করেন তাহাতে সন্দিহান হইয়া থাকেন। ১২।

Exp —See *Prak* above

Malli —स्वमत निगमयन्[1] परमत शुश्रुषु पृच्छति मर्मेति । 'तावत्' भवन्मत श्रवणपर्यन्तमित्यर्थ 'मम मतम् इदम्' । 'अङ्ग' इति आमन्त्रण अव्ययम् ["अथ सम्बोधनार्थकाः । स्युः प्याट् पाडङ्ग हे है भोः" इत्यमर.] 'वा' युवयो [युष्मदस्मदो षष्ठीचतुर्थी—" इत्यादिना वामादेश] मत 'ब्रूयताम्' [विधौ लोट्]। यदपि मया प्रोक्तत्वम् अन्यदा सन्देहानिवृत्ति इति भाव । विदुषेऽपि कुत सन्देह ? तत्राह— 'ज्ञातसार' ज्ञाततत्त्वोऽपि 'अपि एक' एकाकी 'कार्यवस्तुनि कर्तव्यार्थे 'खल्विदे' मर्मेति[2] । 'खलु' निश्चये । अतो मयापि सन्दिह्यते इत्यर्थ [दिह उपचये । कर्तरि लट् । लघयते । सामान्येन विशेषसमर्थनरूप अर्थान्तरन्यास[3]] ॥ १२ ॥

NOTES ON MALLI.

1. बोधयन् । 2 Hesitates, doubts 3 अर्थान्तर न्यास of the kind in which the particular is supported by the general.

Sara—उक्त मम मत किन्तु नैवाविसन्देहम् । युवामपि मतं ब्रूतम् । १२ ।

CHARCHA

1 मम—इयं षष्ठी related to मतम् । This is better than "मतेत्र वर्तमाने" इति षष्ठी (See under मतम्) ।

2 तावत्—अव्यय implying अवधि i e , भवन्मतश्रवणपर्यन्तम्—until I have your views (Malli) We may also take it अवधारणे construing इदं तावत् मम मतम्—This indeed is my view

3. मतम्—मन+क्त भावे मत view Or मन+क्त कर्मणि वर्तमाने मत wished, desired, construe इद मम मतम्=इदं मया मन्यते । The former is better because सुबतामद्य सामर्थ्य has मतम् understood in it and भवं युवयो is meaningless if मतम् has क्त in the वर्तमानकाल ।

4 शृयताम्—श्रु + लोट ताम् कर्मणि। शृणोति, शुश्राव, श्रोष्यति, अश्रौषीत्। *Malli has विधौ लोट्। But विधि is *command* which is incompatible, coming from a junior to his seniors Better say—प्रार्थनायां लोट्।

5 वाम्—The rule for वाम् in place of युवयो &c is "युष्मदस्मदो षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयो र्वांनावौ"—युष्मद् and अस्मद् in the dual of षष्ठी, चतुर्थी and द्वितीया become वाम् and नौ respectively

6 सार &c—सृ + घञ् भावे सार essence स्थिरांश। सार सार अनेन, बहु—।

7 सन्दिग्धे—सम + दिह + लट् ते। देग्धि—दिग्धे, दिदेह—दिदिहे, धेक्ष्यति—ते, अधिक्षत्—अदिग्ध—अधिक्षत। Here the steps indicated by Malli are, first, घत्व, i e, दिह + ते—दिघ् + त। This is by "दादेर्धातोर्घः"। Next we have धत्व, i e, दिघ् + ते—दिघ् + धे—दिग्धे by सन्धि। The rule for धत्व is "झषस्तथोर्धोऽधः"।

8 कार्य &c—कृ + ण्यत् कर्मणि कार्यं what is to be done कार्यं वस्तु, कर्मधा—। तस्मिन्। "विषयाधिकरणे सप्तमी"।

9 *Voice*— . मतेन अनेन (भूयते) भ्रमनानि। ज्ञातसारैः अपि एकैन सन्दिह्यते।

यावदर्थपदां वाचमेवमादाय माधव ।
विरराम महीयांसः प्रकृत्या मितभाषिण. ॥ १३ ॥

Pral.—माधव विरराम [Madhava now stopped] He did not say much—महीयांस प्रकृत्या मितभाषिण [Those who are really great, do not talk much] But they must make themselves intelligible—एवं यावदर्थपदां वाचम् आदाय विरराम [What he said, as above, was enough to convey the sense. Why then should he talk more ?] 13

Prose—माधवः यावदर्थपदाम् एव वाचम् आदाय विरराम। महीयांस प्रकृत्या मितभाषिण। Or place एवम् before यावदर्थपदाम्। १३।

Eng—Thus having delivered his speech with words just enough for the sense Madhava stopped The great are naturally of measured speech 13

Beng'—এইরূপে অভিপ্রায় প্রকাশের জন্য যতটুকু আবশ্যক তন্মাত্র বলিয়া হরি বিরত হইলেন। মহতেরা স্বভাবতঃই মিতভাষী হইয়া থাকেন। ১৩।

Expl—Thus having said barely enough to convey the sense Hari stopped The really great do not waste words Also see *Prak* above. 13

Malli—यावदिति। 'माधव' हरि' यावान् अर्थ यावदर्थम् ["यावदवधारणे" इत्यव्ययीभाव]। 'यावदर्थं पदानि यस्या ताम् अभिधेयमनिताक्षरा मित्यर्थ 'एवम्' उक्तप्रकारेण 'वाचम् आदाय' गृहीत्वा उक्त्वा इत्यर्थ 'विरराम' तूष्णीमास ["व्याङ्परिभ्यो रम" इति परस्मैपदम्]। तथाहि 'महीयांस' महान्तः 'प्रकृत्या' स्वभावेन 'मितभाषिण' भवन्तीति शेष'। इयानपायनिषेधादिति भाव। पूर्ववदलङ्कार. ॥ १३ ॥

Sara—इत्थं स्वल्पैरेवाक्षरैः स्वमतमावेद्य हरिर्विरराम। इयमेव महतां प्रकृतिर्यत् इया न जल्पन्ति। १३।

CHARCHA

1 यावत् &c—यत् परिमानमस्य इति यद्+वतुप् यावान् as much as अर्थ sense पद word यावान् अर्थ यावदर्थम् commensurate to the sense अव्ययी—। यावदर्थं पदानि यस्या or यस्याम् इति यावदर्थपदा having as much of words as of sense बहु—। ताम्। Qual वाचम्। The अव्ययी—is by the rule "यावदवधारणे"—यावत् leads to an अव्ययी—when it implies measurement "अवधारणम् इयत्तापरिच्छेद" इति हरिदत्त। Here there are two peculiarities—(1) There is no अव्यय in the compound though the samasa is an अव्ययीभाव। Comp यथाशीदावरम्। (2) The विग्रह is अपद though the case is one of नित्यसमास। By अर्थ is meant the drift of the entire speech Hence the अर्थ *was one only though the* पद *were many* How can it be said then that there is इयत्तापरिच्छेद here? The compound cannot be allowed if there is no इयत्तापरिच्छेद। We must not say that as *each* पद has its अर्थ, so there are as many अर्थs

as there are पद्s in the speech ; the speech is consequently यावदर्थपदा । For then every speech, be it one of a मितभाषिन् or a बहुभाषिन्, becomes यावदर्थपदा and Hari's speech loses its distinctive character. We therefore propose the following alternatives :—(a) अर्थम् अनतिक्रम्य. यावदर्थम्, अव्ययी— । तदस्ति एषु इति यावदर्थ + अच् मत्वर्थे यावदर्थानि । तादृशानि पदानि यस्याम् । (b) अर्थम् अनतिक्रम्य यावदर्थम्, अव्ययी— । यावदर्थे पद्यते इति यावदर्थ + पद + अच् कर्तरि स्त्रियाम् यावदर्थपदा ।

2. आदाय—आ + दा + ल्यप् Having taken up.

3. माधव —मा is लक्ष्मी । धव is स्वामिन् । मायाः धव, ६तत्— ।

4. विरराम—वि + रम + लिट् णल् । रमते, रेमे, रराम, अरंस्त । The rule for the परस्मैपद means—रम takes the परस्मैपद when वि, आ or परि precede as an उपसर्ग । Thus विरराम, आरराम, परिरराम ।

5. महीयांस —अतिशयेन महान् इति महत् + ईयसुन् very great.

6. प्रकृत्या—प्रकृत्या स्वभावेन, प्रकृति Nature, बहु— । ३या । प्रकृत्यादि ३या ।

7. मितभाषिण —मा + क्त कर्मणि मित measured. मितं भाषितुं शीलमेषाम् इति मित + भाष + णिनि कर्तरि of measured speech, उपपदतत्— ।

8. *Voice*—माधवेन . विरेमे । महीयोभिः ..मितभाषिभिः (भूयते) ।

ततः सपत्नापनयस्मरणानुशयस्फुरा ।
ओष्ठेन रामो रामोष्ठबिम्बचुम्बनचुञ्चुना ॥ १४ ॥

Prak.—तत राम. [Next spoke Rama]. How did he carry himself ?—सपत्नापनयस्मरणानुशयस्फुरा ओष्ठेन [His lower lip quivered in wrath as memories of past wrongs by enemies rushed up to his mind]. 14.

Prose—ततः सपत्नापनयस्मरणानुशयस्फुरा रामोष्ठबिम्बचुम्बनचुञ्चुना ओष्ठेन (उपलक्षितः) रामः (जगाद) । १४ ।

Eng.—Now spoke Rama with his lips quivering in regret (*Or*—wrath) at the memory of the wrongs done by the enemy

Beng—অতঃপর রাম বলিলেন ; শত্রুকৃত দৌরাত্ম্যের কথা মনে পড়াতে ক্রোধে তাঁহার ওষ্ঠ কম্পিত হইতে লাগিল। ১৪।

Expl—See *Pral.* above.

Malli.—अथ षड्भिः कुलकेन[1] रामं वर्णयन् सभावाक्यमवतारयति तत इति। 'ततः रामः' जगाद इत्युत्तरेण अन्वयः। 'सपत्नः' रिपुः ["रिपौ वैरिसपत्नारि—" इत्यमरः] तस्य 'अपनयः' अपकारः तस्य 'स्मरणेन' यः 'अनुशयः' पश्चात्तापः[2] ["अनुशयो द्वे पश्चात्तापानुबन्धयोः" इति विश्वः] तेन स्फुरतीति अनुशयस्फु-रता। ओष्ठौ बिम्बमिव इत्युपमितसमासः। रामाया ओष्ठबिम्बस्य चुम्बनेन वित्तः 'रामौष्ठबिम्बचुञ्चुः' ["तेन वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ" इति चुञ्चुप् प्रत्ययः। "ओत्वोष्ठयोः समासे वा पररूपं वक्तव्यम्"] तेन 'ओष्ठेन' उपलक्षितः। अमर्षस्फु-रितौष्ठः समरत इति भावः। उपमानुप्रासयोः संसृष्टिः ॥ १४ ॥

NOTES ON MALLI

1 कुलक is a connected group of more than four verses 'द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम्। कलापकं चतुर्भिः स्यात् तदूर्ध्वं कुलकं मतम्॥' 2. Regret

Vira—ततः कोपेन वेपमानाभ्यामोष्ठाभ्यां रामो जगाद।

CHARCHA

in ध्यपनयाना चरणम् the षष्ठी is *not* शषे but क्रधीने कर्मणि। The षष्ठी समास is not here available with शेषषष्ठी ("अधीगथदयेशा कर्मणि")।

2 औष्ठेन—Malli adds उपलक्षित। He takes "इत्थम्भूतलक्षणे तृतीया"। Of what is the औष्ठ a लक्षण? तथाविध औष्ठ रामगताया अधीरताया उपलक्षणम्। Such lips indicate temper, hence, lacking coolness, Rama was unfit to offer counsel The lip indicated it Thus the lip is an इत्थम्भूतलक्षण and takes तृतीया।

3 *Voice*— रामेण (अगदे)।

विवक्षितामर्थविदस्तत्क्षणप्रतिसंहृताम्।
प्रापयन् पवनव्याधेर्गिरमुत्तरपक्षताम्॥ १५॥

Prak.—पवनव्याधे गिरम उत्तरपक्षतां प्रापयन् जगाद [By speaking now, Rama made Uddhava speak last and thus speak out the decision] Was Uddhava such an adept?—अर्थविद पवनव्याधे [Uddhava knew how rigtly to weigh matters however complicated they were] He should then have preceded Rama—विवक्षिता पवनव्याधे गिरम [Uddhava was going to speak out] Why did he stop then?—तत्क्षणप्रतिसंहृता पवनव्याधे गिरम [But when Balarama stood up Uddhava checked himself] 15

Prose—विवक्षितां तत्क्षणप्रतिसंहृताम अर्थविद पवनव्याधे गिरम उत्तरपक्षता प्रापयन् (रामो जगाद)। १५।

Eng—Giving the character of the final alternative to the speech of *Pavanavyadhi* the adept at counsel which was about to be said but was instantly checked 15

Beng—বার্থাজ্ঞ উদ্ধব ও সেই সময় বলিতে ইচ্ছুক হইয়াছিলেন। তিনি তাহার বক্তব্য স্থগিত রাখিলেন। উহা পরে বলরামের বাক্যের উত্তর পক্ষ হইয়া দাঁড়াইল। ১৫।

Expl—Uddhava too was about to speak out But he checked himself when he saw Balarama rise Thus Uddhava's

speech hereafter assumed the character of a final decision. Also see *Prak.* 15.

Malli.—विवक्षितामिति। 'विवक्षितां' वृद्धत्वाभिमानात् अग्रे वक्तुमिष्टाम् [वचेर्ब्रुवो वा सन्नन्तात् कर्मणि क्तः] 'तत्क्षणे' विवक्षाक्षणे एव हस्तविलम्बेनेति। 'प्रतिसंहृतां' रामानुरोधात् उपसंहृताम्[1] 'अर्थविदः' कार्यज्ञस्य अतएव[2] 'पवनव्याधेः' उद्धवस्य गिरम् उत्तरपक्षतां सिद्धान्तपक्षतां 'प्रापयन्'। स्वयम् अतत्पक्षावलम्बित्वादिति भावः। अनेन रामस्य न्यूनता उक्ता ॥ १५ ॥

NOTES ON MALLI.

1. Checked. 2. अतएव goes with उत्तरपक्षताम् not with पवनव्याधेः।

Sara—उद्धवोऽपि विवक्षुरासीत् किन्तु रामे मायवं दृष्ट्वा स निवृत्ते।

CHARCHA

1. विवक्षिताम्—वि+वच or ब्रू+सन्+क्त कर्मणि स्त्रियाम्, विवक्षिता intended to be said. ताम्। He was the senior, hence he thought his was the first turn to speak.

2. अर्थविद्—अर्थ is वस्तु or विषय। अर्थं वेत्ति इति अर्थ+विद्+क्विप् कर्तरि अर्थवित् one who knows his work. उपपदतत्—। तस्य। This shows that he was the right man to speak. Hence (*Malli's* अतएव) his speech, though now checked, became in the end the उत्तरपक्ष।

3. तत्क्षण &c.—प्रति+सम्+हृ+क्त स्त्रियाम्, प्रतिसंहृता lit. withdrawn, hence *checked*. स एव क्षणः तत्क्षण that very instant, कर्मधा—। तत्क्षणं प्रतिसंहृता checked forthwith, सुप्सुपा। ताम्। This indicates decorum in Uddhava. *Balarama* was as short of temper as wanting in manners in ignoring the presence of his senior in the hall; but Uddhava's coolness was equalled by his regard for etiquette. He *instantly* checked himself (उपसंहृतामिति, Malli)

4. प्रापयन्—प्र+आप+णिच्+शतृ leading. It is रामं।

. 5 पवनव्याधे—पवनव्याधि is a proper name of उद्धव। The derivation of proper names is uncertain. The वाचस्पत्य however says that पवन is वातरोग, and Uddhava was so called because he was afflicted with it. पवनो व्याधिरस्य, षष्ठ—। तस्य।

6 गिरम्—प्रथिकर्तृकर्म of प्रापयन् which is ण्यन्त। Thus ऐ ज्जरपक्षतां प्राप्नोति—वाम गिरम उत्तरपक्षतां प्रापयति।

7 उत्तर &c—उद्+तरप् उत्तर later But as the सिद्धान्त (*conclusion*) comes last उत्तर here is सिद्धान्त conclusion पक्ष alternative उत्तरः पक्ष उत्तरपक्ष the alternative which is the con clusion कर्मधा—। तस्य भावस्तत्ता। ताम। This is after सिद्धान्तपक्षताम् of Malli We may also say उत्तर later उत्तर. पक्ष The later alternative i e, the सिद्धान्त *conclusion* सत्ताम। We should then say उत्तरपक्षतां सिद्धान्तताम्।

8 *Voice*— प्रापयता (रामेण जगदे)।

घूर्णयन् मदिरास्वादमदपाटलितद्युती।
रेवतीवदनोच्छिष्टपरिपूततटे दृशौ॥ १६॥

Pral.— दृशौ घूर्णयन् रामो जगाद [Rama spoke rolling his eyes] Was he drunk ?—मदिरास्वादमदपाटलितद्युती दृशौ [His eyes were red from intoxication through imbibing liquor] 16

Prose—मदिरास्वादमदपाटलितद्युती रेवतीवदनोच्छिष्टपरिपूततटे दृशौ घूर्णयन् (रामो जगाद)। १६।

Eng—Rolling his eyes whose tinge was turned pink by drunkenness through tasting liquor 16.

Beng—[illegible] ১৬।

Expl—At the time Rama was tipsy His eyes were red with the fumes of liquor and rolled as he spoke 16

Malli—घूर्णयन्निति। पुनः 'मदिरास्वादन मदपानेन यो 'मद' [illegible] 'पाटलिता' [illegible] 'द्युति' [illegible] 'रेवत्या' [illegible] 'वदने' [illegible]

'उच्छिष्ट' मद्यसेवितामवाद्दि भविषुमनसकान्तमिति भाव. तेन 'परिपूते' पड़े पुटे (१ 'तटे' पुटे) यथो ते दृशौ 'घूर्णयन्' भ्रामयन् इति मदविकारोक्ति। [उच्छिष्टपरिपूतेत्यत्र—"रतिकाले मुखं स्त्रीणां शुद्धमाखेटके शुनाम्" इति स्मरणात्। उच्छिष्टस्य पावित्र्यजनकत्वविरोधस्य आभासत्वात् विरोधाभासोऽलङ्कारः। "आभासत्वे विरोधस्य विरोधाभास उच्यते" इति लक्षणात्] ॥ १६ ॥

Sara—मदेन रक्तनेत्रो रामो नयने घूर्णयन् जगाद ।

CHARCHA

1 घूर्णयन्—घूर्ण+णिच्+शतृ कर्तरि घूर्णयन् causing to roll घूर्ण is अकर्मक। घूर्णते—घूर्णति, जुघूर्णे—जुघूर्ण, घूर्णिष्यते—ति, अघूर्णिष्ट—अघूर्णीत्।

2. मदिरा &c —मदिरा liquor. स्वद+घञ् भावे स्वाद taste. मद intoxication. पाटल red, pink. पाटला लता इति पाटल+णिच्+क्त कर्मणि स्त्रियाम् पाटलिता turned red. द्युति tinge. मदिरायाः स्वादः, ६तत्—। तेन मदः, सुप्सुपा। तेन पाटलिता, ३तत्—। तादृशी द्युतिः ययोः, बहु—। Qual. दृशौ।

3 दृशौ—पश्यति आभ्याम् इति दृश+क्विप् करणे दृशौ। ते। अणिकर्तृकर्म of घूर्णयन्। Thus दृशौ घूर्णेते (अकर्मक)—रामः दृशौ घूर्णयति।

4 *Voice*— .. घूर्णयता (रामेण जगदे)।

पार्श्वे पलीलुपवधूस्तनकार्कश्यसाक्षिणीम् ।
म्लापयन्नभिमानोष्णैर्वनमालां मुखानिलैः ॥ १७ ॥

Prak—वनमालां म्लापयन् रामो जगाद [As he spoke, the garland that reached down to his knees, withered up] Why?—अभिमानोष्णैः मुखानिलैः म्लापयन् [Rama's breath was hot in anger and its touch caused the flowers in the garland to fade] 17.

Prose—बाहुवल्लीलुपवधूस्तनकार्कश्यसाक्षिणीं वनमालाम् अभिमानोष्णैः मुखानिलैः म्लापयन् (रामो जगाद)। १७।

Lag—With breath hot in wrath causing to fade, the land that reached down to his knees. 17.

Beng.—ক্রোধে তাঁহার মুখ হইতে উষ্ণবায়ু বহিতেছিল। তাহার স্পর্শে তাঁহার বনমালা ম্লান হইয়া গেল।

Expl.—See *Prak.* above

Malli.—आश्लेषेति। पुनः? 'आश्लेषे लोलुपतया' आलिङ्गनतृष्णया 'वक्षःस्थलगतौ कार्ष्ण्यस्य' कालिमस्य 'साक्षिणीम्' उपद्रष्ट्रीं नित्यं पीड्यमानामिति भावः ["साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम्" इति साक्षाच्छब्दात् इनिप्रत्ययः] 'वनमालाम् अभिमानोष्णैः' अहङ्कारतप्तैः 'मुखानिलैः' निःश्वासमारुतैः 'क्षापयन्' म्लापयन् [म्लायतेर्ण्यन्तात् शतृप्रत्ययः। "आदेच—" इत्यात्वे पुगागमः। अत्रानेकार्थ-सम्बन्धादतिशयोक्तिः]॥ १७॥

Sara.—क्रोधोष्णेन मुखमारुतेन तस्य वनमाला म्लाना जाता।

CHARCHA

1 म्लापयन्—म्लै+णिच्+शतृ causing to fade. Malli's steps are म्लै+णिच्=म्ला+णिच् by the rule "आदेच उपदेशेऽशिति"—Roots ending in ए, ऐ, ओ, औ in the धातुपाठ will end in आ when *about to take* an affix, but not if the affix drops a श। Next म्ला+णिच्=म्लाप्+णिच् the पुक् being due to the rule "अर्त्तिह्री—" (See sl 7, under अर्पिता)।

2 अभिमान &c.—अभिमन्यते अनेन इति अभि+मन्+घञ् करणे भावे वा अभिमान pride, hence *anger*. तेन उष्णाः, सुप्सुपा। तैः।

3 वनमालाम्—वन्यते सेव्यते इति वन्+घञ् कर्मणि स्त्रियाम्, वना esteemed, prized. संज्ञापूर्वकत्वात् न वृद्धिः। वना माला वनमाला a much prized garland, कर्मधा—। It is a technical name for a garland that reaches down to the feet "आपादपदा या माला वनमालेति सा मता" इत्यमरटीका। ताम्। Vachaspatya quotes "आजानुलम्बिनी माला सर्वर्त्तुकुसुमोज्ज्वला। मध्ये स्थूलकदम्बाढ्या वनमालेति कीर्त्तिता॥"

4 मुखानिलैः—मुखस्य अनिलाः मुखानिलाः the breath from the mouth, ६तत्—। तैः।

5 *Voice*—... म्लाप्यता (रामेण अनहि)।

दधत् सन्ध्यारुणव्योमस्फुरत्तारानुकारिणी ।
द्विषद्वेषोपरक्ताङ्गसङ्गिनी स्वेदविप्रुषः ॥ १८ ॥

Pral —स्वेदविप्रुषः दधत् रामो जगाद [So strong was his emotion that drops of perspiration stood on his body] What kind of drops ?—सन्ध्यारुणव्योमस्फुरत्तारानुकारिणी स्वेदविप्रुषः [They looked like stars appearing on the pink evening sky] How so ? —द्विषद्वेषोपरक्ताङ्गसङ्गिनी स्वेदविप्रुषः [Balarama had turned red all over in anger The drops of sweat on his huge body thus rendered pink, looked like stars on the ruddy sky at dusk] 18

Prose—सन्ध्यारुणव्योमस्फुरत्तारानुकारिणी द्विषद्वेषोपरक्ताङ्गसङ्गिनी स्वेदविप्रुषः दधत् (रामो जगाद) ।

Eng —Showing drops of sweat that stood on his body that was reddened by his ire at the enemy and thus resembled stars appearing in the sky reddened at dusk 18

Beng —ক্রোধে তাঁহার বিশাল দেহ আরক্ত হইল ও তাহাতে স্বেদবিন্দু দেখা দিল, যেন সন্ধ্যাকালে রঞ্জিত আকাশে তারকারাজি প্রকটিত হইল। ১৮।

Expl —See *Pral* above

Malli—दधदिति । दधत् ? 'सन्ध्यायाम् अरुणे व्योम्नि स्फुरन्ती तारा अनुकुर्वन्ति' इति तथोक्ता । कुतः ? द्विषत' शत्रौ 'द्वेषेण' क्रोधेन 'उपरक्ते' अङ्गे' वपुषि सङ्गिन्यः' सक्ताः 'स्वेदविप्रुषः' स्वेदबिन्दून ["पृषन्ति बिन्दुपृषताः पुमांसो विप्रुषः स्त्रियः" इत्यमरः] 'दधत्' दधान ["नाभ्यस्ताच्छतुः" इति नुमभावः । उपमालङ्कारः] ॥ १८ ॥

Sara—क्रोधरक्त तस्य वपुषि सान्ध्य गगने तारका इव स्वेदबिन्दवः शुशुभिरे । १८ ।

CHARCHA

1 दधत्—धा + शतृ कर्तरि । We do not get दधन् because ... 18

an अव्यय root and तुम् in connection with अह is prohibited after such roots by the rule "नाव्ययात्कृत्" । Comp चकाशतम, Canto I, sl 8

2 सन्ध्या &c —सम्यक् ध्यायति परमात्मानम् अस्याम् इति सम् + ध्यै + अङ् अधिकरणे सन्ध्या both *dusk* and *dawn* and sometimes *noon* also Comp "करैरिमस्य त्रिदशोर्दिशं नभ"—Canto I, 1 46 Here *dusk* स्फुर + शतृ कर्त्तरि स्फुरत् appearing, shining सन्ध्यायाम् अरुणम् सन्ध्यारुणम् सुपसुपा (Malli), or सन्ध्यया अरुणम् सुपसुपा । तादृश व्योम कर्मधा— । सन्ध्यारुणव्योम्नि स्फुरन्त्य सन्ध्यारुणव्योमस्फुरन्त्य, सुपसुपा । तादृश्य तारा, कर्मधा— । ता अनुकुर्वन्ति इति सन्ध्यारुणव्योमस्फुरत्तारा + अनु + कृ + णिनि कर्त्तरि साधु कारिणि स्त्रियाम् सन्ध्यारुणव्योमस्फुरत्तारानुकारिण्य, उपपदतत— । ता । Qual स्वेदविप्रुष । Here सन्ध्यया अरुणम is in better accord with वेपम उपरक्तम् in the next epithet and is therefore preferable.

3. द्विषत् &c —द्विषत enemy (see sl 1) द्विष + घञ् भावे द्वेष anger. उप + रञ्ज + क्त कर्मणि उपरक्त reddened द्विषत द्वेष, ष्तत्— । तेन उपरक्तम् द्विषद्द्वेषोपरक्तम ष्तत्— । तादृशम् अङ्गम् कर्मधा— । तत् अस्ति इति द्विषद्द्वेषोपरक्ताङ्ग + अङ्ग + णिनि कर्त्तरि साधुकारिणि द्विषद्द्वेषोपरक्ताङ्गसङ्गिन्य, उपपदतत— । ता । Qual स्वेदविप्रुष ।

4. स्वेद &c —स्विद (दिवादि) + घञ भावे करणे वा स्वेद sweat. वि + प्रुष दाहे + क्विप् कर्त्तरि स्त्रियाम विप्रुष drops स्वेदस्य विप्रुष, ष्तत्— । ता । Usually विप्रुष् is जलकण ।

5. *Voice*— दधता (गमित मनाई) ।

> मौलमाकुण्डलप्रोतपद्मरागदलत्विषा । ⟨?⟩
> हरिणोत्तरासङ्गवत्कं विदधत्पातपल्लवीम् ॥ १८ ॥

Prak —हरिणोत्तरासङ्गकच पीतपल्लवीं विदधत् रामो जगाद [As Rama spoke, his sable wrap bore the tinge of fresh mango leaves] How so ?—मौलमाकुण्डलप्रोतपद्मरागदलत्विषा [As he spoke the strength of emotion caused his head to sway now this side and that side again backward and forward The pendants on his ears dangled and the big pieces of ruby set in them imparted the lustre to the dark wrap which then looked neither

dark nor red but a mixture of the two and thus bore the shade of fresh mango leaves]. 19

Prose—प्रोल्लसत्कुण्डलप्रोतपद्मरागदलत्विषा कृष्णोत्तरासङ्गरुचं चौतपल्लवीं विदधत् (रामो जगाद)। १९।

Eng—With the tinge of the flashing clusters (or pieces) of ruby set in his ear-drops, rendering the glow of his sable wrap look like that of fresh mango-leaves 19

Beng—আবেগে রামের মস্তক কম্পিত হইতেছিল, কর্ণের কুণ্ডল দুলিতেছিল ও কুণ্ডলে নিবেশিত পদ্মরাগ মণিখণ্ডগুলির আভা তাঁহার নীলাম্বরে পড়িয়া উহাতে নূতন আম্রপত্রের আভা জন্মাইতেছিল। ১৯।

Expl—See *Prak* above

Malli—प्रोल्लसदिति । पुनः 'प्रकर्षेण उल्लसती कुण्डलयोः प्रोतानां' स्यूतानां 'पद्मरागदलानां' माणिक्यशकलानां 'त्विषा' कान्त्या [प्रोतेति प्रपूर्वात् वेञ कर्मणि क्तः । यजादित्वात् सम्प्रसारणम्] 'कृष्णोत्तरासङ्ग' नीलोत्तरीयम् ["द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा । संव्यानमुत्तरीयञ्च" इत्यमरः] तस्य 'रुचं' चूतपल्लवस्य इमां 'चौतपल्लवीं विदधत्' कृष्णलोहितमिश्रवर्णे (वर्णां) चूतपल्लव सदृशीं कुर्वन् इत्यर्थः ["धूम्रधूमलौ कृष्णलोहिते" इत्यमरवचनात् । अत्र अन्यरुचोऽन्यदीयत्वायोगात् सादृश्याक्षेपात् निदर्शनालङ्कारः[1]] ॥ १९ ॥

NOTE ON MALLI

1 Here the अलङ्कार is निदर्शना because resemblance is brought in, since the actual glow of one cannot pertain to another

Sara—अत्र च नीलवस्त्रं चलितयोः कुण्डलयोः पद्मरागभासा छुरितं सत् चूतपल्लवाभं जातम् । १९ ।

CHARCHA

1 प्रोल्लसत् &c —प्र + उद् + लस + शतृ कर्त्तरि प्रोल्लसत् flashing. प्र + वे + क्त कर्मणि प्रोत pierced विद्ध ; hence set दल piece खण्ड , "दलमुत्पन्न

स्तब्धया ' इत्यमरटीका । कुण्डलयोः प्रोतानि कुण्डलप्रोतानि सुप्सुपा । पद्मरागस्य दलानि पद्मरागदलानि इतत्— । कुण्डलप्रोतानि पद्मरागदलानि, कर्मधा— । प्रोल्लसन्ति कुण्डलप्रोतपद्मरागदलानि, कर्मधा— । तेषां त्विट् इतत्— । तया । Here note that we have *two* कर्मधारय *compounds* instead of a single त्रिपदकर्मधा— । This is necessity कर्मधा—with more than two constituents is irregular, सुप्सुपा इत्येतस्य विवक्षितत्वात्, अनेकमिति तु द्वन्द्वबहुव्रीह्योरेव ।

2 लक्ष्म &c —उद्+तरप् उत्तर higher उत्तरे ऊर्ध्वभागे पूर्वकाये इत्यर्थः आसज्यते इति उत्तर+आ+सञ्ज्+घञ् कर्मणि उत्तरासङ्ग wrap *for the upper half of the body*, उपपदतत्— । लक्ष्म उत्तरासङ्गः, कर्मधा— । तस्य कक्ष इतत्— । ताम् । Balarama used to don sable garments

3 विदधत्—वि+धा+शतृ &c as in दधत् sl. 18

4 चौत &c.—चूत mango tree चूतस्य पल्लव चूतपल्लव, इतत्— । तस्य इयम् इति चूतपल्लव+अण्+ङीप् स्त्रियाम् चौतपल्लवी । ताम् । Malli's चूतपल्लव वद्धूम्रा is apparently faulty because वति is attached only when there is a क्रिया ("तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः") and here no क्रिया is seen The fact is धूम्र itself includes a क्रिया, its derivation being धूमं रातीति धूम्र पृषोदरादि । Hence Malli's words imply चूतपल्लववत् धूमं राति which is in perfect order

5 *Voice*— विदधता (रामेण जगदे)।

1966 ककुद्मिकन्यावक्त्रान्तर्वासलब्धाधिवासया ।
सुखामोदं मदिरया कृतानुव्याधमुद्वमन् ॥ २० ॥

Prai. —सुखामोदम् उद्वमन् रामो जगाद [As he spoke the fragrance of his mouth pervaded the hall] What sort of fragrance ?—मदिरया कृतानुव्याधं सुखामोदम् [The fragrance was tainted by the smell of liquor] Then it must have been a disagreeable odour—ककुद्मिकन्यावक्त्रान्तर्वासलब्धाधिवासया मदिरया कृतानुव्याधम् [Not at all He did not smell of ordinary liquor His wife tasted it first and this imparted to it the fragrance of her own mouth] 20

Prose—ककुद्मिकन्यावक्त्रान्तर्वासलब्धाधिवासया मदिरया स्नातानुव्याधं मुखामोदम् उद्वमन् रामो जगाद । २० ।

Eng—Giving out the fragrance of his mouth which was associated with liquor that had acquired a fragrance by stay within the mouth of the daughter of Kakudmin 20

Beng—কথা কহিতে রামের মুখের মদের গন্ধ চারিদিকে ছড়াইল। ঐ মদ রেবতী কর্তৃক পূর্বপীত হওয়াতে তাঁহার মুখের গন্ধে বাসিত ছিল। ২০।

Expl—While he spoke he smelt of liquor that had acquired the flavour of Revati s mouth having been first tasted by her Also see *Pral* and *Eng* above 20

Malli—ककुद्मीति। पुन ? 'ककुद्मिकन्याया रेवत्या 'वक्त्रस्य मध्यान्तरे 'वासेन स्थित्या 'लब्ध अधिवास वासना यया तया तन्मुखसौरभवासितया इत्यर्थ ["संस्कारो गन्धमाल्याद्यैर्यस्तदधिवासनमुच्यते"] 'मदिरया स्नातानुव्याधं' स्नातसंसर्गं प्रियागण्डूषगन्धिलमित्यर्थ ["व्यधजपोरनुपसर्गे" इत्यनुपसर्गात् अपप्रत्ययविधानात् उपसर्गात् व्यधेर्घञ् प्रत्यय[1]], 'मुखामोदं' स्वमुखगन्धविशेषम् ["आमोद सोऽतिनिर्हारी" इत्यमर.] 'उद्वमन्' उद्गिरन् [अत्र मदिरारामसुखगन्धयो (? मुखयो) स्वगन्धतिरोधानेन रामामुखतद्गण्डूषमद्यगन्धस्वीकारात् तद्गुणा (? तद्गुणौ।) तत्र उत्तरस्य आत्मविषयकत्वेन पूर्वसापेक्षत्वात् अङ्गाङ्गिभावेन सङ्कर। "तद्गुण स्वगुणत्यागादत्युत्कृष्टगुणाहृति इति लक्षणात्[2]] ॥ २० ॥

NOTES ON MALLI

1 अप् being enjoined by "व्यध—" when there is no उपसर्ग we have घञ here after व्यध with an उपसर्ग preceding. 2 Here मदिरा and रामामुख have acquired the गन्ध of रामामुख and तद्गण्डूषमद्य respectively at the sacrifice of their own गन्ध। Hence we have two तद्गुण Alamkaras. Of these again the latter depends upon the former for its own improvement Thus there is सङ्कर of the तद्गुणs the relation being that of अङ्ग and अङ्गिन्।

The definition is—"तद्गुण is the acquisition of the superior qualities of another at the sacrifice of one's own"

Sara—तस्य मुखात् सदा रैवत्या पूर्वपीताया मदिराया गन्धो निःसृत ।

CHARCHA

1. ककुद्मि &c.—ककुद्मिन् was king of कुशस्थली। On a certain occasion he with his daughter रेवती went to Brahmana's place to attend a musical party There he spent a long cycle of युग that passed unnoticed by him and made no impression on the age of himself or of his daughter In the meantime कुशस्थली changed hands several times until at last it came to the possession of कृष्ण who altered its name to द्वारवती। When at last ककुद्मिन् returned with his daughter, quite as young as they left, and saw the changes, he gave his daughter in marriage to Balarama and returned to the peaks of Meru for penance वस+घञ् भावे वास stay अधि+वास (चुरादि, आदन्त)+घञ् भावे अधिवास purification, improvement, scenting &c. ककुद्मिन कन्या, ६तत्—। तस्या वक्त्रम्, ६तत्—। तस्य वास इतत्—। ककुद्मिकन्यावक्त्रस्य वास, सुभूपा। तेन तयाम् वा एव, सुस्रुपा। ककुद्मिकन्यावक्त्रान्तर्वासलब्ध अधिवासो यया, बहु।—Or लब्ध अधिवास अनया लब्धाधिवासा, बहु—। ककुद्मिकन्यावक्त्रान्तवासेन वासात्‌ लब्धाधिवासा, सुपसुपा। तया।

2 मुख &c.—का समन्तात् मोदन्ते अन्ना अनेन इति आ+मुद+घञ् करणे आमोद fragrance, especially far reaching fragrance (अतिनिर्हारी —अतिदूरगामी)। मुखस्य आमोद, ६तत—। तम्।

3 हत &c.—अनु+अय+घञ् भावे अनुयाय contact, touch हत अनुयाय यस्य अनेन वा हतानुयाय बहु—। तम्। Qual मुखामोदम्।

4 उद्वमन्—उद्+वम+शतृ lit vomiting, here *emitting*

5 *Voice*—चुवमता (रामेण कर्त्रा)।

6 *Remark*—Mallinatha मदिरासमनुत्रतमधी seems to be a copyist's slip It is absurd to speak of मदिरासम or रामसुमरम as having lost its मम (स्वर्ग्य तराधान) What is रूप of a रूप? The correct reading seems to be मदिरासमनुप्रता। Another evident

slip, also of copyists, is तद्गुणयोगेन which disconnects तत। तत कुत ? No answer is available from what we have before us. I propose to read "रामामुखतद्गुणमदमग्नशोकारात् तद्गुणी। तत &c." If we ask now "तत कुत" the answer is obvious—तत तद्गुणदर्शी which is perfectly intelligible

जगाद वदनच्छद्मपद्मपर्यन्तपातिनः ।
नयन् मधुलिहः श्वैत्यमुदग्रदशनांशुभिः ॥ २१ ॥

Prak—मधुलिहः श्वैत्यं नयन् रामो जगाद [While he spoke the black bees were turned white] Whence came black bees there? —वदनच्छद्मपद्मपर्यन्तपातिनः मधुलिहः [Rama's face was a veritable lotus. Black bees were attracted by its fragrance and hovered about it These he rendered white] How could he do so ?—उदग्रदशनांशुभिः [He tinged them white by the brilliant rays of his teeth] 21

'दशनांशुभि श्रैत्य' भावस्य 'नयत्' एवं जगाद' [तद्गुणालङ्कारः । तस्य मधुपमत्रि धापकवदनापश्ङ्कसापेक्षत्वात् तेन सङ्कर[2] । कुलकम्[3] ॥ २१ ॥

NOTES ON MALLI

1 By the word छद्म is introduced अपह्नवालङ्कार which establishes fictitiousness 2 The अलङ्कार is तद्गुण । It depends upon the अपह्नव of वदन to attract bees Hence there is सङ्कर of the two 3 . Thus far is the कुलक (sl 14)

Sara—तदा कमनभाख्या ये मधुकरास्तस्य वदनप्रान्तं प्राप्ता ,ते तु दशनप्रभाभिः सिता भाता । २१ ।

CHARCHA

1 जगाद—गद + लिट् तल् । गदति, गदिष्यति, अगदीत्—अगादीत् ।

2 वदन &c.—छद्म disguise अन्त boundary, परिसरा अन्तम् पर्यन्तम् skirts प्रान्तम्— । वदन छद्म यस्य वदनच्छद्म having the disguise of a face ब०— तदेव पद्मम्, कर्मधा— । तस्य पर्यन्त, ६तत्— । तस्मिन् साधु पतन्ति इति वदनच्छद्मपद्मपर्यन्त + पत + णिनि साधुकारिणि कर्तरि, उपपदतत्— । तान् ।

3 नयत—नी + शतृ कर्तरि leading The root is द्विकर्मक ।

4 मधुलिह—मधु + लिहन्ति इति मधु + लिह + क्विप् कर्तरि उप पदतत्— । तान् । Decline मधुलिट् मधुलिहौ &c मधुलिट्सु—लिड्सु । प्रधानकर्म of नयत ।

5 श्वैत्यम्—श्वेतस्य भाव इति श्वेत + ष्यञ् भावे । तत । अप्रधानकर्म । नयत ।

6 उदग्र &c —उद्गतानि अग्राणि एषाम् उदग्रा pointed hence *less* mighty ब०— । Or उन्नतानि अग्राणि एषाम् उदग्रा who e tips are exposed ब०— । दशनानाम् अंशव the brilliance of the teeth ६तत—। उदग्रा दशनांशव the mighty lustre of the teeth कर्मधा— । Or उदग्रा दशना the teeth with the tips exposed कर्मधा— । उदग्रदशनानाम् अंशव the brilliance of the exposed teeth, ६तत्— । भि ।

7 *Voice*— नयता (रामेण) जगदे ।

8. *Remark*—Black bees in the council hall sound very strange The propriety of the verse seems questionable

यद्वासुदेवेनादीनमनादीनवमीरितम् ।
वचसस्तस्य सपदि क्रिया केवलमुत्तरम् ॥ २२ ॥

Prak.—तस्य वचसः केवलम् उत्तरं सपदि क्रिया [After that speech, the only thing to follow is the instant adoption of the policy it advocates]. Which speech do you mean ?—वासुदेवेन यत् ईरितं तस्य वचसः [Of course I mean the speech just delivered by Vasudeva]. Why are you so enamoured of it ?—अदीनम् अनादीनवम् ईरितम् [It was a bold speech, but not incautious as bold speeches usually are. On the contrary it is faultless and has everything to recommend it for instant adoption without any discussion]. 22.

Prose—वासुदेवेन अदीनम् अनादीनवं यत् ईरितं तस्य वचसः सपदि क्रिया केवलम् उत्तरम् । २२ ।

Eng.—Of the spirited and faultless speech delivered by the son of Vasudeva, the only sequel is instant execution. 22.

Beng.—হরির কথা গুলি তেজস্বী ও নির্দোষ, এতে আর বিচার কি বা এর উত্তর কি ? একমাত্র উত্তর অবিলম্বে তদনুযায়ী কার্য্য করা । ২২ ।

Expl.—*See Prak.* and *Eng.* above

Malli.—वाग्मी समाह प्रत्युत्तरम् । किं तद्वियाकाङ्क्षायामाह यदिति । 'वासुदेवेन' न दीनमिति 'अदीनम्' अकातरं न आदीनवः अस्य इति 'अनादीनवं' निर्दोषम् ["दोष आदीनवो मतः." इत्यमरः] 'यत्' वचः 'ईरितम्' अभिहितमाभव पर इत्यादि पद्यमादित्य अनुक्रमितवन्तं 'तस्य वचसः सपदि[1] क्रिया केवलं' यथोक्तानुष्ठानमेव 'उत्तरम्[2]' । निश्चयस्यैव उक्तत्वात्[3] इति भावः ॥ २२ ॥

NOTES ON MALLI.

1. झटित्यर्थम् instantly. 2. प्रतिवचनम् answer. Or—वचनभावि word. 3. Becase the decision itself has been spoken.

Sara—कृतोत्तम् चोजमि च वनवाच, कि तत्र विचार्यताम्? तदेव कर्तव्यमित न कार्यमधुना ।

CHARCHA

1　वासुदेवेन—वसुदेव was Hari's father　वसुदेवस्य अपत्यं पुमान् इति वसुदेव+अण् वासुदेव । Some also say—वसतीति वस+उण् कर्तरि (औणादिक) साधु resident. वासुदेवो देवः, यथा—। "सर्वत्रासौ समस्तञ्च वसत्यत्रेति वै यतः । ततोऽसौ वासुदेवेति विद्वद्भिः परिगीयते ॥"—*Vishnu-purana* तेन ।

2　चदीनम्—दीङ् क्षये+क्त कर्तरि दीनम् mean न दीनम spirited, नञ्तत—। तत ।

3. अनादीनवम्—आ+दीङ् क्षये—क्त कर्तरि आदीनम् very mean आदीनं यदा तदा वाति सर्वतो वहति इति आदीन+वा+क कर्तरि आदीनव fault, उपपद तत्—। अविद्यमान आदीनव यस्मिन् अनादीनवम् faultless, बहु—। Qual. यत which refers to वच understood

4　ईरितम्—ईर (चुरादि)+णिच स्वार्थे+क्त कर्मणि uttered.

5　सपदि—अव्यय। Qual. क्रिया।

6　क्रिया—कृ+श भावे execution अनुष्ठानम्।

7　केवलम्—Alone. Qual. उत्तरम्।

8　उत्तरम्—उत्तीर्यते अनेन इति उद्+तॄ+अप् करणे उत्तरम् reply Or उद्+तरप् अतिशायने उत्तरम् sequel Either sense will suit　The statement of a question is known as पूर्वपक्ष—the first proposition—and its solution is called उत्तरपक्ष—the subsequent statement, the *sequel*　पूर्व and उत्तर are antithetical　Vasudeva's statement is the पूर्वपक्ष। Balarama says there is no उत्तरपक्ष to it, because the उत्तरपक्ष discusses with a view to arrive at the solution, the decision. Here the decision itself is before us (सिद्धान्तस्यैव उक्तत्वात् —Malli) in the पूर्वपक्ष, how then can there be any उत्तरपक्ष to it? Only act up to it at once and you have the उत्तरपक्ष।

9　*Voice*—वासुदेव . ईरितवान् . क्रियया केवलेन उत्तरेण (भूयते)।

[S R—Sinu II—4]

नैतल्लघ्वपि भूयस्या वचो वाचातिशय्यते ।
इन्धनौघधगप्यग्निस्त्विषा नात्येति पूषणम् ॥२३॥

Prak —एतत् वच न अतिशय्यते [It is impossible to improve upon this speech] Well he said but a few words—लघु अपि भूयस्या वाचा न अतिशय्यते [His words were few yet they can not be surpassed by even a volume of words] How is that ?—अग्नि त्विषा पूषणं न अत्येति [Can fire surpass the sun in brilliance ?] If it is a big fire ?—इन्धनौघधक् अपि अग्नि [Be it as big as it may, even burning a veritable hill of fuel fire cannot surpass the sun in brilliance] 23

Prose —लघु अपि एतत् वच भूयस्या [Or—लघु एतत् वच भूयस्या अपि] वाचा न अतिशय्यते । इन्धनौघधक् अपि अग्नि त्विषा पूषणं न अत्येति । २३ ।

Eng —This speech though short cannot be surpassed by any longer speech Fire even if lighting an immense heap of fuel does not transcend the sun in brilliance 23

Beng —হরি অল্পই বলিয়াছেন। কিন্তু অনেক বলিয়াও ইহা অপেক্ষা অধিক বলিতে পারা যায় না। কাষ্ঠের স্তূপ করিয়া তাহাতে অগ্নি দিলেও সে অগ্নি দীপ্তিতে সূর্য্যকে অতিক্রম করিতে পারে না। ২৩।

Frjl —See *Eng* and *Fnj* above

NOTES ON MALLI.

1. Going to prove this very thing, he extols it by अनन्य &c, saying that it cannot be excelled by anything else. अन्येन अतिशय अन्यातिशय surpassing by another, अविद्यमान अन्यातिशय यस्य अनन्यातिशय तस्य भावस्तत्ता। करणे तृतीया। अनन्यातिशयतागुणेन उत्कर्षेति इत्यर्थ। 2 ईयसुन् coming in by "द्विवचन—" ईं is elided and बहु becomes भू by "बहो—" (*Char*) 3 यक् is attached to इ with लट् in the कर्मवाच्य। अयङ् is substituted by "अयङ्—" (*Char*) 4 We have भत् and मत् after क्विप् has been attached The latter is मधुमात (*Char*) 5 तेजस् (sun) cannot be excelled because it is प्रभावत् (source of a mighty lustre) so वचन cannot be excelled because it is अर्थवत् (full of significance) 6 Here the अलङ्कार is दृष्टान्त because the समानधर्म is reflected (i = not the same in the two statements)

Sara—तस्य स्वस्मिनेति तेन, इत्यन्तु प्रपञ्चयन्नपि वाचिकं वच, च्च।

CHARCHA

1 भूयस्या—अतिशयेन बह्वी इति बहु + ईयसुन् + ङीप् निपातात् = भू + यसुन् + ङीप् = भूयसी longer, तया। Qual वाचा। The rule "बहो—" means that ईयसुन् drops ईं when after बहु which again becomes भू।

2. वाचा—कर्तृ कर्मणि च या।

3 अतिशय्यते—अति + शी + लट् ते कर्मणि। उपसर्गवशात् सकर्मकत्वम्। the उपसर्ग changes the *sense* also, Comp "उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते। प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत्॥" The rule "अयङ्—" means that शी becomes शय् if य of an affix that has dropped क or ङ follows

4 इन्धन &c.—इध्यते एभि इति इन्ध + ल्युट् करणे इन्धनानि fuels तेषां heap, इन्धनानाम् ओघः, तत्—१—स दहतीति इन्धनौघ—दह—क्विप् कर्तरि इन्धनौघधक् burning a heap of fuel, तदुपदमस्य—। The प्रातिपदिक is इन्धनौघदह्। In the nom sing we get इन्धनौघदह्—सु—इन्धनौघदह्, the सु disappearing by "हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल्"। Next Malli remarks "घत्वधत्वे"। By घत्व he means that दह् here

becomes दघ् by the rule "दादेर्धातोर्घः"—In a root beginning with द and ending with ह the latter becomes घ if at the end of a पद or if an अपदान्त झल्‌वर्ण follows We have now दग्धनीघदघ। Next comes Malli s घल i e, दघ् becomes धघ् by the rule "एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः"—In a धातु, the last part containing one vowel only will change its द into ध (or ग to घ, ड into ढ, ब into भ) if it has any, when स or ध्व follows or when the part is पदान्त। Now दग्धनीधघ् optionally changes घ into क by the rule "वावसाने" yielding the forms धक and धघ्। The last again becomes धग by "झलां जशोऽन्ते"। Malli s additional remark "भषभाव" is superfluous भषभाव is the change of द &c into ध &c by the rule "एकाचो—" as above Hence this is already referred to by घल in "घत्वभषौ"। Decline धक्—धग् दहौ दहः। दहम्। धग्भ्याम् धग्भिः। धक्षु।

5 त्विषा—त्विष् light तया। There is nothing corresponding to this in the first half of the verse अर्थेन may be supplied Thus वाच् corresponds to अपि, वचस् to पृषत्, अतिशयनक्रिया to अत्ययनक्रिया, अर्थ to त्विष्। वाक वच अतिशेते अर्थेन corresponds to अपि पृषन्तम् अत्येति त्विषा।

6 अत्येति—अति+इ+लट् तिप्।, एति, इयाय अत्यति, अगात्।

7 पृषतम्—पृषत् son तम्। Decline पृषा पृषतौ &c like गुणिन्।

8 Voice— भवती वाक् न अतिशयित दहा अपि ना पृषा न अत्येति।

संक्षिप्तस्याप्यतोऽस्यैव वाक्यस्यार्थगरीयस ।

सुविस्तरतरा वाचो भाष्यभूता भवन्तु मे ॥ २४ ॥

words baffles the ordinary intellect. I shall be more prolix to make Hari's meaning intelligible to you all]. 24.

Prose.—अतः सुविस्तरतरा मे वाचः संक्षिप्तस्य अपि अर्थगरीयसः अस्य एव वाक्यस्य भाष्यभूताः भवन्तु । २४ ।

Eng.—So, of this very speech, pregnant of sense though condensed, let my words, more prolix, be like a commentary. 24.

Beng.—এই বাক্য সংক্ষিপ্ত কিন্তু ইহার অর্থ অতি গুরু। আমি সবিস্তর বলিব, উহা ইহারই ভাষ্য স্বরূপ হইবে। ২৪

Expl.—I can say nothing new in my speech which will be but an elaborate commentary to the terse but pregnant words of Hari. Also see *Pral.* above. 24

Malli.—यदि हरिवचो नातिशय्यते कथं तर्हि तथापि वागारम्भोऽस्त आह अविस्तरेति । 'अतः' हरिवचसः अनतिशयनीयत्वादेव 'सुविस्तरतराः' प्रपञ्चतमाः ["प्रथने वावशब्दे" इति घञ्. प्रतिषेधे "ऋदोरप्" इत्यप्] 'मे वाचः' संक्षिप्तस्य' अल्पाक्षरस्य 'अपि अर्थेन गरीयसः' गुरुतरस्य इत्यर्थः. ["अल्पाक्षरमसन्दिग्धं सारवद्विश्वतोमुखम्। अस्तोभमनवद्यञ्च सूत्रं सूत्रविदो विदुः[1] ॥" इति लक्षणात्] 'अस्य एव वाक्यस्य' नान्यस्य 'भाष्यभूताः' भाष्याः सन्तः. [नित्यसमासः। "क्तादौ जन्मी भूतं सौवं क्ष्मे प्रतीते चित्ते त्रिषु" इति वैजयन्ती] व्याख्यानरूपा 'भवन्तु' इत्यर्थः। सूत्रव्याख्यानविषयो भाष्यम् ["सूत्रस्थं पदमादाय वाक्यैः सूत्रानुसारिभिः। स्वपदानि च वर्ण्यन्ते भाष्यं भाष्यविदो विदुः॥"[2] इति]। मया तु तदेव विशेषप्रकाशनाय व्याख्यायते न तु अतिशयाय प्रत्याख्यायते इत्यदोष[3] इत्यर्थः। अपमानप्रदारः ॥ २४ ॥

NOTES ON MALLI.

1. Those who know say that a Sutra is of the fewest possible words, unambiguous, weighty, with wide application, without a superfluous letter in it and faultless. 2. The informed say that a Bhashya explains the words of a Sutra in accordance with the general body of the Sutras and also explains its own words.

3 The same is being explained by me to bring out its excellence and is not being refuted with a view to excel, hence there is no harm in my speaking

Sara—संक्षिप्तत्वात् अर्थगौरवाच्च दुरवबोधं हरिवचो विस्तरेणाहं विवृणोमि।

CHAROHA

1 संक्षिप्तस्य—सम्+क्षिप्+क्त कर्मणि संक्षिप्त condensed, तस्य। This is a reason why it requires amplification The terseness prevents people of ordinary intelligence to grasp its meaning

2 अपि—Implies that so much अर्थगौरव is not expected in so few words

3 अत—इदम्+तसि (५मी)+तसि सार्वे hence ऐसी ५मी। Construe अतः भाष्यभूता। Because so terse yet so full of meaning that it cannot be excelled, therefore (अतः) I shall explain

4 अथ &c.—अतिशयेन गुरु इति गुरु+ईयसुन् गरीय very weighty अर्थेन गरीय very weighty in sense, सुपसुपा। तस्य। This is another reason why amplification is necessary. Too much sense is now crowded into a few words only

5 सुविस्तरतरा—सु+वि+स्तृ+अप् भावे सुविस्तर, great prolixity स अस्ति यस्या इति सुविस्तार+अच् मत्वर्थे सुविस्तरा very prolix अतिशयेन सुविस्तरा इति सुविस्तरा+तरप् सुविस्तरतरा very prolix Or विस्तर: prolixity. सु, विस्तर: यस्या सुविस्तरा of commendable prolixity, बहु—। अतिशयेन सुविस्तरा pre-eminently of commendable prolixity &c Here प्रपञ्च in Malli means *prolix* Here Malli says that घञ् is barred by the अप् in ऋदोरप् hence अप् comes in by "ऋदोरप्"। The rule "प्रथने—" means that with वि as an उपसर्ग the root स्तृ takes घञ् to mean *extension*, but not if the extension of शब्द is implied. Prolixity does indeed refer to *extension* in *words*, profusion of words Hence शब्दविषय comes in as Malli remarks So वस्त्र विस्तार with घञ् but वाक्य विस्तर: with अप्।

6 भाष्यभूत—भाष्यते अनेन इति भाष+ण्यत् करणे भाष्यभूता भाष्य that with which to speak i e to explain—a commentary भूत

like, सम (See the lexicon quoted by Malli) Malli thinks that भूत has this meaning *only when it is final in a compound* (उत्तरपद)। Commenting on the Amara "युक्तरपदेत्वमी। निभसङ्काश नीकाशप्रतीकाशोपमादय॥" Bhanuji says "आदिना भूतरूपकल्पादय"। Hence if we say भाव्येन भूता the meaning will not be भाव्येन तुल्या because भूत is not here an उत्तरपद, so cannot mean तुल्य। The वाक्य with स्वपदविग्रह has to be avoided, i e., the समास is to be treated as नित्य। Thus भाव्येन तुल्या भाव्यभूता, नित्यसमास of the सुपसुपा class Or भाव्यस्य सदृशा भाव्यभूता, नित्यसमास of the तत्‌— class Those who do not accept the restriction about the meaning of भूत, i e, who think भूत may mean तुल्य in a वाक्य also, would say भाव्येन भाव्यस्य वा भूता भाव्यभूता, सुपसुपा or तत्— The restriction is introduced by commentators Amara enunciates भूत without restriction Thus "युक्ते क्ष्मादावृते भूतं प्राण्यतीते समे त्रिषु" इत्यमर। Malli's वैजयन्ती too has no restriction To the same effect are विश्व, मेदिनी &c

7 *Voice*— तरामि मे वाग्भि भाव्यभूताभि भूयताम्।

विरोधिवचसो मूकान् वागीशानपि कुर्वते।
जडानप्यनुलोमार्थान् प्रवाच कृतिनां गिरः॥ २५॥

Pral—कृतिनां गिरः वागीशान् अपि मूकान् कुर्वते [Words of the clever strike dumb even masters of speech] How is that?—विरोधिवचस वागीशान् [I mean such masters of speech as speak in opposition to the clever] That is true—जडान् अपि प्रवाच कुर्वते [Now note another truth—Even fools are made eloquent by the words of the clever] How that again?—अनुलोमार्थान् जडान [Fools who but repeat what the clever have said pass off as eloquent speakers] 25

Prose—कृतिनां गिरः विरोधिवचस वागीशान् अपि मूकान्, अनुलोमार्थान जडान अपि प्रवाच कुर्वते। २५।

Eng—Words of the clever strike dumb even the masters of

speech who speak in opposition, and make fluent speakers of dullards even [Or—render eloquent even dullards] who speak in support 25

Beng—কৃতী ব্যক্তির কথার বিপক্ষে বলিতে গেলে স্বয়ং বাক্‌পতি ও বাক্যহীন হন, আর সপক্ষে বলিতে যাইয়া মূর্খও বাক্‌পটু হইয়া পড়ে।২৫।

Expl.—It is difficult to contradict an able speaker but very easy to speak in his support It is not then unlikely that in supporting Hari I shall speak long and well . Also see *Prak* above. 25

Malli—इत्थं यान सिद्धान्तयित्वा तत्र उद्धवमतिरोध इति निधाय त्रिभिः प्रत्याचष्टे[1] विरोधीति। 'कृतिनां' कुशलानां 'गिरः' कर्त्र्यः 'विरोधिवचन' प्रतिकूलवादिनः 'वागीशान् अपि' वाक्पतीन् अपि ["वागीशो वाक्पतिः सुरौ" इत्यमरः] 'मूकान्' निर्वाच 'कुर्वते' जडवत् इत्याय । 'अनुलोम' अनुकूल 'अर्थं,' अभिधेयं येषां ते 'अनुलोमार्थाः' अनुकूलवादिनः तान् 'अज्ञान्' मन्दान ' अपि प्रवाच ' प्रगल्भवाचः 'कुर्वते'। अत अस्मद्गिरः प्रवाच्या (?)[2] इति भाव [अत्र वागीशानां मूकीकरणात् अज्ञानां प्रवाक्करणाच्च अशक्यवस्तुकरणरूपो विशेषालङ्कारः, सम्बन्धे असम्बन्धातिशयोक्तिप्रतिभोत्थापित इति सङ्करः[3]] ॥ २५ ॥

NOTES ON MALLI.

1. Thus having declared for a march out, he, thinking of Uddhava's opposition, refutes the same by three verses 2 The passage is obscure. It seems, the correct reading is अतो नास्मद्गिरः प्रवाच्या—Hence my words are not to be condemned 3 Here वागीश is made मूक and जड turned प्रवाच्, hence there is विशेषालङ्कार in the shape of the accomplishment of what can be accomplished , and it is raised by the force of the अतिशयोक्ति of the kind असम्बन्धे सम्बन्ध। Thus there is सङ्कर।

Sara.—कृतिनां गिरः कैश्च खण्डयितुम्। ता एव विद्वत्सु कवीनपि प्रसादयन्ति। तस्मादिदं मम निश्चयो वर।

CHARCHA.

1 विरोधि &c —विरोद्धुं शीलवाम् इति वि + रुध + णिनि कर्त्तरि ताच्छील्ये विरोधीनि contradictory. विरोधीनि वचांसि एषाम्, बहु—। तान्।

2 वागीशान्—ईश्यते इति ईश + अच् [कर्त्तरि ईशा: masters वाचाम् ईशा: वागीशा: masters of speech, तत्—। तान्। Here वाचाम् has कर्मणि ज्ञाधोया षष्ठी not शेषे षष्ठी। Thus एते वाच: ईश्यते (तिङ्योगे)—एते वाचाम् ईशा:। With शेषे षष्ठी we cannot have a तत्—। The rule "कर्त्तृकर्मणोः कृति" bars the समास।

3 कुर्वते—कृ + लट् कर्त्ते। कर्तृमिष्ठायां क्रियाफले चात्मनेपदम्।

4 अनुलोम &c —अनुगतो लोमानि इति अनु लोमन + अच् समासान्त अनुलोम lit. in the same direction with the hair, i e, favourable, प्रादितत्—। अनुलोम अथ एषाम् अनुलोमार्था whose words are favourable, बहु—। तान्। The समासान्त affix अच् is attached to सामन् and लोमन् by "अच प्रत्यन्ववपूर्वात् सामलोम्न:"।

5 प्रवाचः—प्रकृष्टा वाक् एषाम् प्रवाच of fine speech, बहु—। तान्।

6 कृतिनाम्—कृ + क्त भावे कृतम् deed कृतमस्ति एषाम् इति कृत + इनि मत्वर्थे कृतिन successful workers तेषाम्। The temptation here is very great to say कृतमेषि इति कृत + इनि by "इष्टादिभ्यः"। Malli, following वर्द्धमान, has done so elsewhere. The derivation is unsound because कृत is not of the इष्टादि class. Neither the कृत्तिकार nor भट्टोजि includes कृत in the इष्टादि list

7. *Voices* — वीर्मि वचस वागीशा . सूक्ता . चर्या उक्ता . क्रियन्ते।

षड्गुणाः शक्तयस्तिस्रः सिद्धयश्चोदयास्त्रयः।
ग्रन्थानधीत्य व्याकर्तुमिति दुर्मेधसोऽप्यलम्॥ २६॥

Prak —दुर्मेधस अपि ग्रन्थान् अधीत्य व्याकर्तुम् अलम् [Even a fool can lecture learnedly after cramming it from books] Lecture in what fashion—गुणा षट्, शक्तय तिस्र सिद्धयश्च तिस्र, उदया त्रय इति व्याकर्त्तुम् [Merely repeating that there are six gunas, three each of the *Saktis, Siddhis and Udayas*] 26

Prose—दुर्मेधस अपि ग्रन्थान् अधीत्य गुणाः षट्, शक्तय तिस्र सिद्धयश्च, उदया त्रय इति व्याकर्तुम् अलम् । २६ ।

Eng—Even blockheads, after reading the texts, are able to repeat that the Gunas (measures) are six, the Saktis (means) and the *Siddhis* (accomplishments) are three, and the *Udayas* (success) are three as well 26

Beng—গুণ ছয়টী, শক্তি তিনটী, সিদ্ধি ও উদয় তিনটী তিনটী, এ সকল কথা পুস্তকে পড়িয়া নিতান্ত অবোধেও আওড়াইতে পারে। ২৬।

Expl—See *Eng* above

Malli.—ननु शास्त्रज्ञेन स्वामिना "वृद्धे कालमनाप्य" इति न्यायेन शास्त्रज्ञ वचन प्रतिकूलमपि शास्त्रमेव हताशयमाह पठितिः[1] । दुष्टा मेधा येषां ते 'दुर्मेधस' मन्दबुद्धय 'अपि' ["नित्यमसिच् प्रजामेधयो" इति समासान्त असिच् प्रत्यय] 'ग्रन्थान्' कौटिल्यादीन् 'अधीत्य' पठित्वा 'गुणा' सन्धिविग्रहयानासनद्वैधीभावसंश्रयाख्या 'षट्' । 'शक्तय' प्रभाव (?) मन्त्रोत्साहाख्या 'तिस्र' । 'सिद्धय पूर्वोक्तशक्तित्रयसाध्या पुरुषार्थलाभात्मिका[2]। ताश्च 'तिस्र' प्रभुसिद्धिर्मन्त्रसिद्धिरुत्साहसिद्धिश्चेति । 'उदया' वृद्धिक्षयस्थानानि तेषामुदया उदया सम्पत्[3]। तत्र वृद्धिक्षयौ स्वशक्तिसिद्धी पूर्वावस्थानादुपचयापचयौ[4], स्थानं (?) । ते च 'त्रय' । 'इति व्याकर्तुं' व्याख्यातुम् 'अलम् समर्था ["पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु" इति तुमुन् । अयमत्राभिप्राय षाड्गुण्यादिविवेकानां सन्ध्यादिरूपसंख्यामात्रपाठकानाम् अशास्त्रज्ञत्वात् तद्यथार्थो न शास्त्रवचना प्रत्यभिज्ञश्च[5] [अमर —"सन्धिर्ना विग्रहो यानमासन द्वैधमाश्रय । षड्गुणा शक्तयस्तिस्र प्रभावोत्साहमन्त्रजा । क्षय स्थानञ्च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनाम् ।" इति । तत्र अरिविजिगीष्वोर्व्यवस्थाकरणम् ऐक्यं सन्धि । विरोधो विग्रह । विजिगीषोररिं प्रति यात्रा यानम् । तयोरेव प्रतिबद्धशक्त्यो कालप्रतीक्षया तूष्णीमवस्थानमासनम् । दुर्बलप्रबलयोर्मध्ये वाचिकमात्मसमर्पणं द्वैधीभाव । अरिणा पीड्यमानस्य बलवदाश्रयण संश्रय । कोशदण्डजं तेज प्रभाव । फलं स्यादेषु श्रेयान् प्रयत्न उत्साह । षाड्गुण्यचिन्तन मन्त्र । गतमन्यत्[6]। इति वच] ॥२६॥

NOTES ON MALLI

1 By the maxim 'The result of intelligence is diffidence (*Lit.* want of persistence) the king who seeks his own good should listen to the words of those who know the texts Apprehending this he says षड् &c. 2 सिद्धि are in the shape of the accomplishment of the object of the individual achieved by the three शक्ति mentioned above 3 वृद्धि, क्षय and स्थान are *all* called उदय just as a crowd even when some in it are not छत्रिन् (provided with an umbrella) is indiscriminately called a crowd of छत्रिन्. 4 Of these वृद्धि and क्षय are respectively growth and decline from the previous state after the operation of the corresponding शक्ति is over (सिद्धौ is seventh case dual) 5 The drift is that word of Uddhava and his like are not acceptable because those who can merely enumerate the expedients but are unable to rightly choose the five elements of polity, are not really grounded in the texts. 6 Of these, सन्धि is the union of the invader and his adversary by settlement of terms between them, विग्रह is war, यान is the march of the invader for the enemy, आसन is inactive stand of the two watching opportunities (biding time) with forces mutually resisted द्वैधीभाव is verbal surrender between the weak and the strong संश्रय is alliance with a strong power when pressed by the enemy प्रभाव is power derived from money and men (fund and forces), उत्साह is persistent effort in what is to be done मन्त्र is discussion of the six expedients The rest are already explained.

Sara—षड्गुणा इत्यादि श्लोकेन पठितु को न शक्तः । ये च तेषां प्रयोगमपि जानन्ति त एव शास्त्रज्ञाः ।

CHAROHA

1 गुणाः—The *gunas* are सन्धि &c., see Malli's Amara and Notes on Malli. Nom to सन्ति understood

2 शक्तय —शक्यते आभि इति शक+क्तिन् करणे शक्तय sources of strength Malli s प्रभुत्व should perhaps be प्रभु ।

3 सिद्धय —सिध+क्तिन् भावे सिद्धि success.

4 उदया—उद्+इ+अच भावे उदय advancement

5 त्रय —The three *advancements* are वृद्धि, क्षय, स्थान। Now क्षय is not an *enhancement* how then can you call it उदय ? Malli meets the difficulty from the analogy of calling a crowd as छत्रिन् even when some in it have no umbrella

6 अधीत्य—अधि+इ+ल्यप् having studied

7 व्याकर्तुम्—वि+आ+कृ+तुमुन् to explain The तुमुन् is by the rule "पर्याप्ति—" (तुमुन् may be attached with any उपपद in the sense of अलम् implying capability)

8 दुर्मेधस —दुष्टा मेधा एषाम इति दुर्मेध+असिच् समासान्त दुर्मेधस of weak intellect, बहु— । Malli s rule for असिच् means that a बहु with प्रजा and मेधा final and preceded by नञ्, दुर and सु takes the समासान्त affix असिच (अस्) ।

9 *Voice*—दुर्मेधोभि बुधे बहुभि शक्तिभि तिसृभि सिद्धिभि उदये. त्रिभि (भूयते) (भूयत) ।

अनिर्लोडितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा ।
निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम् ॥ २७ ॥

Pral—वाग्मिन वाग्जालं वृथा [The torrent of words let out by the orator is of no use] That is a queer opinion—अनिर्लोडित कार्यस्य वाग्मिन [I am speaking of the orator who dilates on theory only but has seen no work] That is a different thing—निमित्तात् अपराद्धेषो धानुष्कस्य वल्गितम् इव [Such on orator cuts the sorry figure of the archer who blames his tools, the breeze or the light, after he has shot wide] 27

Prose—अनिर्लोडितकार्यस्य वाग्मिन वाग्जालं निमित्तात् अपराद्धषो धानुष्कस्य वल्गितमिव वृथा । २७ ।

Eng—Like the antics of an archer whose shaft has missed

the target, useless is the array of words of the orator inexperienced at work 27

Beng —যে কখনও কাজে হাত দেয় নাই তাহার বাগাড়ম্বর বৃথা। যে ধনুর্দ্ধরের বাণ লক্ষ হইতে ভ্রষ্ট হইয়াছে তাহার লক্ষ কম্পন নিরর্থক ।২৭।

Expl —The oratory of one who has seen no work is nothing but useless talk. Also see *Prak* and *Eng* above

Malli —ननु शास्त्रीयार्थव्याख्याता एव शास्त्रज्ञ स एव वाग्मवचनीय इत्याशङ्क्य न इत्याह अनिर्लोडितेति[1]। 'अनिर्लोडित' नालोकित काय्य येन तस्य कार्य्याकार्य्यम जानत इत्यर्थः वाचि यस्य सन्ति इति 'वाग्मी' वावदूक ['वाचोयुक्तिपटुर्वाग्मी वावदूकोऽतिवक्तरि" इत्यमरः। "वाचो ग्मिनि" इति ग्मिनिप्रत्यय] तस्य 'वाग्जाल' वागाडम्बर 'निष्फलात्' लक्ष्यात ["वेध्य लक्ष्य निमित्तञ्च शरव्यञ्च सम त्रिषु" इति वैजयन्ती] 'अपराद्धेषो स्खलितबाणस्य धनु प्रकर्षणमस्ति इति 'धानुष्क' धन्वी ["प्रहरणम्" इति ठक्। "इसुसुक्तान्तात् क"[2]। "अपराद्धपृषत्कोऽसौ लक्ष्याद यश्च्युतसायक। धन्वी धनुष्मान् धानुष्क" इत्यमरः] तस्य 'वल्गितमिव' वृथा निष्फलम्। कार्य्यज्ञस्य वचो ग्राह्य न तु वाचालस्य इति भाव ॥ २७ ॥

NOTES ON MALLI.

1 Apprehending the objection that शास्त्रज्ञ is he that can explain the texts and such a man has to be listened to he says 'No' by अनिर्लोडित &c 2 ठक् is attached by the rule प्रहरणम् and ठक becomes क by the rule "इसु—" (*Char*)

Sara —किन्तु कार्य्यज्ञानविकलस्य तादृशी शास्त्रव्याख्यापि निष्फला एव।

CHARCHA

1 अनिर्लोडित &c —निर्+लुड to stir+णिच स्वार्थे+क्त कर्मणि निर्लोडित stirred, hence handled निर्लोडितं कार्य्यमनेन निर्लोडितकार्य्य one who has handled work बहु—। न तादृश अनृतत्—। तस्य। Here a difficulty arises, लुड is भ्वादिगणीय it does not occur in the चुरादि list The form with क्त is then लुडित। The root being सकर्मक

no good sense seems available with हेतुमत्त्विम् । Nor can we have ण्यादिकर्मणि क्त the reference being to past experience We suggest an escape—लोडनम् इति लुड+घञ् भावे लोड handling लोड सञ्जात अस्य इति लोड+इतच् लोडितम् handled ª Or लोडेन योजितम् इति लोड +णिच्+क्त कर्मणि लोडितम् handled

2 वाग्जालम्—जाल is समूह । वाचां जालम् profusion of word , ईतत ।

3 वाग्मिन —वाच्+ग्मिनि मत्वर्थे वाग्मी eloquent. तस्य ।

4 निर्भिन्नात्—नि+भिद+क्त कर्तरि निर्भिन्नम् निपातनात् target तस्मात्। अपादाने पञ्चमी । अपराद्ध is explained as च्युत in the Amara quoted by Malli , and च्युत implies अपाय so the rule "ध्रुवम पायेऽपादानम्" applies We do not get निर्भिन्न because Panini himself has used the word निर्भिन्न in the rule "सुकर्मणोरनामकर्मेपद निर्भिन्ने" ।

5 अपराद्ध &c.—अप+राध (स्वादि चक्षभव) +क्त कर्तरि अपराद्ध strayed अपराद्ध' इषु यस्य अपराद्धेषु one whose arrow has strayed, i e , missed the mark, बहु— ।

6 धानुष्कस्य—धनु प्रहरणमस्य इति धनुस्+ठक् धानुष्क archer तस्य । Here ठक् does not become इक but क instead by the rule "इस— (Malli) which means that ठक् after words ending in इस उस, उ and त becomes क ।

7 वल्गितम्—वल्ग+क्त भाव वल्गित antics Some think that the root also means to brag (अनेकार्थत्वाद्धातूनाम्) । वल्गित then means विकत्थनम् brag, vaunt.

8 Voice— वाग्जालेन वल्गितेन (भूयत) ।

(२) सर्वकार्यशरीरेषु मुक्त्वाङ्गस्कन्धपञ्चकम् ।
सौगतानामिवात्मान्यो नास्ति मन्त्रो महीभृताम् ॥ २८ ॥

Iral —महीभृताम् अन्यः मन्त्री नास्ति [To kings there does not exist something else under the name *Counsel*] What do you mean? — सौगतानाम् अन्य आत्मा इव [Just as to the followers of Buddha a separate thing called *Soul* does not exist so to a

king, *Counsel* as a separate thing does not exist]. Separate from what? —षडङ्गस्कन्धपञ्चक मुक्ता सन्त्र। [*No Counsel* exists separate from the five Angas, just as no soul exists beyond the five *Skandhas*]. Exists where?—सर्वकार्यशरीरेषु [*Counsel* in all measures to be undertaken, and *Soul* in all bodies created] 28.

Prose—सर्वकार्यशरीरेषु षडङ्गस्कन्धपञ्चक मुक्ता सौगतानाम् आत्मा इव महीभृतां मन्त्र अन्य नास्ति। २८।

Eng.—With kings, in all measures, there is no separate *Counsel* beyond the five *essentials*, just as with the *Saugatas* there is no separate *Soul* in the body beyond the five divisions (of consciousness) 28

Beng—বৌদ্ধগণের পক্ষে যেমন শরীর সম্বন্ধে রূপ বেদনা প্রভৃতি পাঁচটী স্কন্ধের বাহিরে 'আত্মা' নামে কিছু নাই, তেমন রাজাগণের ও যখন যে কাজ উপস্থিত হয় তাহার সম্বন্ধে উপায় উপকরণ প্রভৃতি পাঁচটী অঙ্গ ছাড়া 'মন্ত্র' নামে পৃথক্ কোনও পদার্থ নাই। ২৮।

Expl—Ask a Buddhist 'What is Atman' He will answer 'No such thing exists' To him there is (*i*) the external world, (*ii*) the ideas derived from it, (*iii*) the persistence of these ideas till death, (*iv*) the nomenclature of the ideas, (*v*) the impressions left by the ideas He feels no necessity to postulate the existence of a sixth entity 'Atman' over and above the five enumerated. Something very similar may be said of what you call 'Counsel' with regard to the undertakings of a king. Here we have (*i*) the plan of operations, (*ii*) means to work the plan, (*iii*) suitable time and place, (*iv*) prevention of hitch (*v*) success What is 'Counsel' beyond these five? 28

Malli—ननु षाड्गुण्यादिपाठमात्र न मन्त्र इति सिद्धे स्वयं मन्त्रस्वरूपमाह सर्वेति। 'सर्वाणि कार्याणि' सन्ध्यादीनि तानि 'शरीराणि' इव [इति उपमित

समासः, व्यासे सौगतानामिव इति लिङ्गात्[1]]। तेषु 'सर्वकार्यशरीरेषु' सर्वेषु शरीरेषु इव सर्वकार्येषु इत्यर्थः । 'अङ्गानि स्कन्धाः' इव इत्युपमितसमासः । तेषां 'पञ्चकं मुक्त्वा' स्कन्धपञ्चकमिव अङ्गपञ्चकं हित्वा इत्यर्थः । पञ्च परिमाणमस्य इति 'पञ्चकम्' ["संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु" इति कप्रत्ययः]। सुगतो भक्तिर्भजनीय एषां 'सौगताः' बौद्धाः ["भक्तिः" इत्यण्प्रत्ययः] तेषाम् 'अन्य आत्मा इव महीभृताम् अन्यः मन्त्री नास्ति । 'कर्मणामारम्भोपायः पुरुषद्रव्यसम्पत् देशकालविभागः विपत्तिप्रतीकारः कार्यसिद्धिः' इति पञ्चाङ्गानि[2] [यथाह कामन्दकः "सहायाः साधनोपायाः विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्गमिष्यते ॥" इति । रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्काराः पञ्च स्कन्धाः । तत्र विषयप्रपञ्चो रूपस्कन्धः तज्ज्ञानप्रपञ्चो वेदनास्कन्धः । आलयविज्ञानसन्तानो विज्ञानस्कन्धः । ज्ञानप्रपञ्चः संस्कारस्कन्धः । एवं पञ्चधा परिवर्तमानो ज्ञानसन्तान एव आत्मा इति बौद्धाः[3] । एवं यथा बौद्धानां सर्वेषु शरीरेषु स्कन्धपञ्चकातिरिक्तः आत्मा नास्ति तथा राज्ञाम् अङ्गपञ्चकातिरिक्तो मन्त्री नास्तीत्युपमालङ्कारः]। तथाप्याह समयमेव इत्यर्थमेव यावाकाल इति भावः ॥ २८ ॥

NOTES ON MALLI

1 This is an उपमित समास as is indicated by the uncompounded form सौगतानामिव (*Char*); 2 The determination of the plan with which to begin work, the securing of allies, force, funds &c, selection of time and place, removal of hitch, success, these are the five limbs. 3 तत्र &c —Of these रूपस्कन्ध is the external world, वेदनास्कन्ध is the series of impressions produced by it; विज्ञानस्कन्ध is the continuity of the consciousness of those impressions till death, संज्ञास्कन्ध is the series of names corresponding to the impressions, संस्कारस्कन्ध is the series of recollection of experiences. Atman is knowledge appearing under these five heads. So say the Bauddhas.

Siva—कार्येषु पञ्च एव अङ्गानि उपायोकरणादीनि मिलितानि मन्त्र इत्यर्थः ।

CHARCHA

1 सर्वं &c —कार्याणि शरीराणि इव कार्यशरीराणि, उपमितकर्मधा—। सर्वाणि कार्यशरीराणि, कर्मधा—। तेषु। अधि रुमी। Malli gives another alternative—सर्वाणि कार्याणि, कर्मधा—। तानि शरीराणीव, उपमित-कर्मधा—। But सर्व has to go with both कार्य and शरीर, hence the first method is preferable. The अधिकरण is वैषयिक with respect to कार्य and औपश्लेषिक for शरीर।

2 षड्‌ &c —पञ्च एव इति पञ्च+कन् स्वार्थे पञ्चकम् five. षड्गानि स्कन्धा इव षड्गस्कन्धा, उपमितकर्मधा—। तेषां पञ्चकम्, इत्। Malli's rule "सङ्ख्याया—" means—A संख्यावाचक word takes कन् (the affix is ordained) to indicate परिमाण in a सञ्ज्ञा, सङ्घ, सूत्र, अध्ययन। Here, षड्ग and स्कन्ध are सङ्घाशब्द, so the rule applies But then पञ्च परिमाणम् एषामङ्गानाम् or स्कन्धानाम् gives पञ्चकानि षड्गानि or पञ्चकाः स्कन्धा but not पञ्चकानि षड्गानाम् or स्कन्धानाम्। The परिमेय will not take षष्ठी। We therefore attach कन् स्वार्थे by the varttika "संज्ञायां स्वार्थे"।

3 सौगतानाम्—सुगत is a name of बुद्ध। सुगतः सुक्तिः पूजापात्रम् एषाम् इति सुगत+अण् सौगता, followers of बुद्ध। तेषाम्। The rule "भक्ति" means—अण् is attached in the sense स भक्तिरस्य। भज्यते सेव्यते इति भज+क्तिन् कर्मणि भक्तिः पूजापात्रम्।

4. अन्यः—Separate. अन्यः आत्मा नास्ति a separate soul does not exist. The word seems superfluous.

5. अस्ति—वर्तते। Nom आत्मा and सत्त्व। स्कन्धपञ्चकं मुक्त्वा आत्मा न अस्ति—आत्मन् does not exist leaving (i. e. outside) the five स्कन्धs, षड्गपञ्चक मुक्त्वा सत्त्वो नास्ति—सत्त्व does not exist barring (i. e., outside) the five षड्गs.

6. महीभृताम्—महीं बिभर्ति इति मही+भृ+क्विप् कर्तरि महीभृतः sustainers of the world, kings. तेषाम्।

7. *Voice*—...आत्मना...अन्येन सत्त्वेन न भूयते।

मन्त्रो योध इवाधीरः सर्वाङ्गैः संवृतैरपि ।
चिरं न सहते स्थातुं परेभ्यो भेदशङ्कया ॥ २९ ॥

Prak.—मन्त्रः चिरं स्थातुं न सहते [Counsel cannot be kept long] Why not ?—परेभ्यो भेदशङ्कया [Because there is the danger of its being divulged by others]. There is no such danger if secrecy be observed—सर्वाङ्गैः संवृतैः अपि न सहते [Even with close secrecy in all its stages, there is danger of its being out]. How is that ?—अधीरो योध इव [*Counsel is like a fighter that has no courage* Such a fighter does not stay long at fight even though guarded all over, he is constantly in dread of being hit at an unguarded spot of his body]. 29.

Prose—संवृतैः अपि सर्वाङ्गैः (उपलक्षितः) मन्त्रः अधीरो योध इव परेभ्यो भेदशङ्कया चिरं स्थातुं न सहते । *Or*—अधीरो योध इव मन्त्रः सर्वाङ्गैः संवृतैरपि परेभ्यो... । २९ ।

Eng.—Like an unsteady fighter, counsel, though guarded in all parts, does not venture to stand long through fear of breach by others. 29

Beng.—ভীরু যোদ্ধা যেমন সর্বাঙ্গে বর্মাবৃত হইয়াও পাছে আহত হয় এই ভয়ে অধিকক্ষণ যুদ্ধে থাকিতে পারে না সেই রূপ মন্ত্র ও গূঢ়ই গোপনে রাখা যাউক অধিকক্ষণ গুপ্ত থাকে না। ২৯।

Expl.—My counsel then is to march out. But this has to be forthwith undertaken Delay will divulge our plans to the enemy. For it is difficult to keep counsel secret for long. Also see *Prak.* above

वैजयन्ती] 'भेद' विदारणं तृतीयगामित्वञ्च (१ तृतीयगामित्वं विदारणञ्च) तस्य 'शङ्कया चिरं स्थातुं' विलम्बितुमित्यर्थः 'न सहते' न क्षमः ["शकधृष—" इत्यादिना तुमुन् प्रत्ययः] । अतो न विलम्बितव्यम् अन्यथा मन्त्रभेदे कार्यहानिः स्यात् इति भावः ॥ २९ ॥

Sara—यदि मन्त्रं निहितमात्रमेव अनुष्ठेयं, न चेत् भिद्येत ।

CHARCHA

1 योधः—युध्यते इति युध्+अच् कर्तरि fighter

2 अधीरः—धीर steady, courageous न धीरः unsteady, timid. नञ् तत्— ।

3 सर्वाङ्गैः—अङ्ग has a double meaning applying to both मन्त्र and योध । For मन्त्र it means the अङ्गपञ्चक of sl 28, for योध it is the members of the body सर्वाणि अङ्गानि, कर्मधा— । तैः । इत्थं तृतीया । Malli wants उपलक्षणे तृया । See अपि below ।

4 संवृतः—सम्+वृ+क्त कर्मणि संवृत guarded तैः ।

5 अपि—Implies गर्हा censure—गर्हा of अनवस्थिति । संवृतानि सर्वाङ्गाणि तथापि न तिष्ठति गर्हितमेतत् । This supposes that सर्वाङ्ग-संवृतता is स्थितिहेतु । So अपि स्थितिहेतौ न तिष्ठति गर्हितमेतत् । If this is the correct view, then सर्वाङ्गैः has हेतौ तृतीया not उपलक्षणे । Besides उपलक्षण seems inapplicable in the present instance

6 सहते—सह+घट ते is able शक्नोति । सेहे, सहिष्यते, असहिष्ट ।

7 स्थातुम्—स्था+तुमुन् । This also has a double meaning (मन्त्र) to remain guarded, (योध) to stay in battle Malli's rule for तुमुन् in full, is "शक धृष ज्ञा ग्ला घट रभ लभ क्रम-सह अर्हे-अस्त्यर्थेषु तुमुन्" । सह is included in this list of roots Hence सहधातु being the उपपद we have तुमुन् in स्थानम् ।

8 परभेद—पर—a third party (for मन्त्र), enemy (for योध) । तस्मा । पञ्चमी by "भीत्रार्थानां भयहेतु" in connection with शङ्का which comes from a भयार्थ root See next.

9 भेद &c—भिद्+घञ् भावे भेद disclosure (मन्त्र), wound (योध) । शङ्क+अ भावे स्त्रियाम् शङ्का apprehension भेदस्य शङ्का इतत्— । तया । हेतौ ३या ।

10. *Voice*—(उपलक्षितेन) मन्त्रेण च श्रधीरेण धीधेन...मन्यते ।

आत्मोदयः परज्यानिर्द्वयं नीतिरितीयती ।
तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतायते ॥ ३० ॥

Pral.—इयती नीतिः [The whole science of Polity can be summed up in two words That much is *this*, and no more] What are those two ?—आत्मोदयः परज्यानिः इति द्वयम् [The two are 'Rise of self' and 'fall of the enemy'] That is true—कृतिभिः तत् ऊरीकृत्य वाचस्पत्यं प्रतायते [Masterly treatises of the clever are based on these two only] 30.

Prose—आत्मोदयः परज्यानिः इति द्वयम् । इयती नीतिः । तत् ऊरीकृत्य कृतिभिः वाचस्पत्यं प्रतायते । ३० ।

Eng—Here is a group of two, viz, rise of self and fall of the enemy. This much is polity. With these in view, mastery of words is displayed by the clever. 30.

Beng.—নিজের বৃদ্ধি ও শত্রুর ক্ষয় এই দুইটী মাত্র নীতির মূলমন্ত্র। এই দুই বিষয় অবলম্বনে কৃতিগণ নিজ নিজ বাগ্‌বৈভব প্রদর্শন করিয়াছেন। ৩০।

Expl.—See *Pral.* above.

Malli.—किञ्च नीतिसर्वस्वपर्यालोचनयापि न विलम्ब्य कार्यं इत्याभिप्रेत्याह आत्मोदय इति[1]। 'आत्मन उदयः' वृद्धिः 'परस्य' शत्रोः 'ज्यानिः' हानिः ["वीज्याज्वरिभ्यो निः" इत्यौणादिको निःप्रत्ययः] 'इति द्वयम्'। इदं परिमाणमस्या इति 'इयती' एतावती ["किमिदंभ्यां वो घः" इति वतुपो (? वतुप्) वस्य घः। "उगितश्च" इति ङीप्[2]] 'नीतिः' नीतिर्विद्या एतद्व्यतिरिक्तो न न कश्चिन्नीतिपदार्थोऽस्ति इत्यर्थः। यदन्यत् षाड्गुण्यादिवर्णनं तत्सर्वमस्यैव प्रपञ्च इत्याह तदिति। 'तत्' द्वयम् 'ऊरीकृत्य' अङ्गीकृत्य ["ऊरीकृतमुररीकृतमङ्गीकृतम्" इत्यमरः। "ऊर्यादिच्विडाचश्च" इति गतिसंज्ञायां "कुगतिप्रादयः" इति समासे क्त्वो ल्यप्[3]] 'कृतिभिः' कुशलैः 'वाचस्पत्यं' वाग्मित्वम् [कस्कादित्वात्

ऋलुक्सत्वे। "छन्दसः प्रतिपूर्व—" इत्यादिना सत्वमिति स्वामी। तन्न। तस्य छन्दोविषयत्वात्। 'ब्राह्मणादित्वात् भावे ष्यञ्प्रत्ययः'] 'प्रवर्धते' विवर्धते [कर्मणि लट्। "तनोतेर्यकि" इति आत्वम्]। तस्मात् आत्मोदयार्थिभिः अविलम्बाच्छत्रु-रुच्छेत्तव्यः तत्र अन्तरायत्ववत् (? अन्तरायत्वात्) तस्य इति भावः ॥ ३० ॥

NOTES ON MALLI.

1. Besides time must not be lost with discussions on the details of polity; with this in view he says आत्मोदय &c. We have वतुप् and व changes into घ by "किमिदं—" (*Char*). ङीप् is attached by "उगितश्च" (*Char.*) 3. With गतिसंज्ञा by "ऊर्यादि—" (*Char.*) we compound by "कुगति—" and then क्त्वा becomes ल्यप्। 4. We have अलुक् and सत्व because the word is of the कस्कादि class. क्षीरस्वामिन् defends the स by "छन्दसः—" (*Char*) That is not correct, because the rule has scope in the Vedas only. We get ष्यञ् भावे because the word is of the ब्राह्मणादि class. 5 Hence those who want their own advancement have to weed out their enemy, because he is a bar to that.

Sara—उभे एव मिलिते नीतिविषये.—स्वस्य उदय एकः परस्य हानिः द्वितीयः। एतदाश्रय एव नीतिविदां वाक्प्रपञ्चः।

CHARCHA

1. आत्मोदयः—उद्+इ+अच् भावे उदयः rise. आत्मनः उदयः, ६तत्—। इतियोगे प्रथमा।

2. परज्यानिः—ज्या originally means वयोहानि; here हानिमात्र। ज्या+नि भावे ज्यानि loss, fall. परस्य ज्यानिः, ६तत्—। इतियोगे प्रथमा।

3. द्वयम्—द्वौ अवयवौ अस्य इति द्वि+अयच् द्वयम् a group of two. Nom. to भवति understood इति—Refers to आत्मोदयः and परज्यानिः। इति द्वयम्—This is a group of two. The meaning is आत्मोदय and परज्यानि constitute a group of two.

4. इयती—इदं परिमाणमस्य इति इदम्+वतुप् स्त्रियाम् इयती this

much Malli's rule "किमिद—" means that किम् and इदम् take वतुम् which then becomes घतुप् (इयतुप्)। This gives इयत् स्त्रियाम्। Now the rule "उगितश्च" directs ङीप् to be attached in the feminine when there is an elision of उ, ऋ or लृ in the formation of the base, and as वतुप् drops उ we attach ङीप्। Hence finally इयत्+ङीप् इयती।

5 ऊरीकृता—ऊरी is an अव्यय implying अङ्गीकार acceptance ऊरी+कृ+ल्यप्। गतितत्—। It is a नित्यसमास by the rule "कुगति—"।

6 ज्ञातिभि—For ज्ञाति see sl, 25 भतुर्को कर्तरि इवा।

7 वाचस्पत्यम्—वाच पति=वाचस्पति the master of speech तत्—। तस्य भाव इति वाचस्पति+यक् वाचस्पत्यम् mastery over speech. Two points have to be noted in the तत्—in वाचस्पति—(1) Though compounded, the षष्ठी in वाच is not elided (अलुक्), (2) the विसर्ग in the compound वाचपति becomes स giving वाचस्पति (सत्व)। Here Malli refers to the rule "कस्कादिषु च" to explain these anomalies. In other words वाचःपति becomes वाचस्पति just as कःक becomes कस्क। This explains सत्व। Malli says it does more. He takes it that the word वाचस्पति *actually occurs* in the कस्कादि list *as compounded*. Hence अलुक् is implied.

This derivation is questionable. The कस्कादि list, as given by Bhattoji and the Vrittikara, does not include वाचस्पति। *From usage* we see that वाचस्पति may be a compound, witness "वाचे वाचस्पतेरपि"। Even if the कस्कादि list did include वाचस्पति we could not be sure that the form came from the compound and not from the uncompounded statement वाच पति। The list is not restricted to compounds only. कस्क itself, from which the list derives its name, is not a compound.

Hence Malli has not satisfactorily explained the अलुक्। Haradatta, Bhattoji &c appeal to "तत्पुरुषे कृति बहुलम्"। बहुलम् here is interpreted very liberally so that though the rule *apparently contemplates the अलुक् of सप्तमी, that of* other Bibhaktis also sometimes comes under its operation. Thus we get here the अलुक् of षष्ठी।

For the सत we may refer to the rule "कस्कादिषु च" or after Bhattoji &c. to "पारस्करादीनि च"।

The rule "षष्ठ्याः पतिपुत्र पृष्ठ पारपदपयस्पोषेषु" means that the विसर्ग of षष्ठी becomes स when पति, पुत्र &c follow. Bhanuji thinks that this सत्वविधि enjoins समास by implication (ज्ञापक) The remark would be justified if the rule referred to *compounds only* But the Vritti says under this rule"षष्ठ्याः किम्? मनु पुत्रैर्धी दार्य म्यभजत्।" In this मनु पुत्रैः is uncompounded. So the Vritti believes that the uncompounded मनु पुत्रैर्मी would have come under this rule if it had षष्ठी in the षष्ठी। The rule therefore does not necessarily refer to compounds only Bhattoji too remarks "पदकारास्तु वाचस्पति विश्वकर्माणम्...इत्यादौ पृथक् पदमधीयते"।

, Malli's भावे ष्यञ् is also doubtful because वाचस्पति is not found in the ब्राह्मणादि list It it were there, then ष्यञ् and षष्ठ could be easily explained by निपातन in that list. We have therefore attached यक् by the rule "पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्"।

8 प्रतायते—प्र + तन + लट् ते कर्मणि। तनोति तनुते, ततान तेने, तनिष्यति ते, अतानीत्-अतनीत्—अतनिष्ट-अतत। प्रतायते is an optional form by the rule "तनोते यकि"— तन becomes ता optionally when यक् follows.

Voice—.. वयेन (भूयते)। इयत्या मीत्या भूयते । .. प्रतन्यन्ति।

तृप्तियोगः परेणापि महिम्ना न महीयसाम्।
पूर्णश्चन्द्रोदयाकाङ्क्षी दृष्टान्तोऽत्र महार्णवः॥ ३१॥

Prak—महिम्ना महीयसां तृप्तियोगो न [The great never say enough to prosperity] But why ask for more if you are already prosperous ? —परेणापि महिम्ना न [They do want more even when they are immensely prosperous already] That is not natural —अत्र महार्णवो दृष्टान्तः [The ocean furnishes an illustration of what I say] How so ?—पूर्णः महार्णवः चन्द्रोदयाकाङ्क्षी [The ocean is full to the brim, yet it wants the moon to rise to bring in the tides and give it a swell]. 31.

Prose—महीयसां परेणापि महिम्ना तृप्तियोगो न। अत्र पूर्णः चन्द्रोदयाकाङ्क्षी महार्णवः दृष्टान्तः ॥३१॥

Eng—Of the great there is no sense of satiety even with supreme greatness An instance of this is the ocean, which though full, longs for moon rise 31,

Beng—যাঁহারা মহাত্মা তাঁহারা যতই বড় হউন না কেন, আরও বড় হইতে চাহেন, বৃদ্ধিতে তাঁহাদের তৃপ্তি হয় না। দৃষ্টান্ত দেখ—মহাসাগর সর্বদা পরিপূর্ণ তথাপি আরও বৃদ্ধির জন্য চন্দ্রোদয়ের অপেক্ষা করেন। ৩১।

Expl—See "The great &c' and 'the ocean &c' in the *Prak.* above 31.

Malli—ननु लब्धोदयस्य किं परोच्छित्त्या इत्यत आह तृप्तियोग इति[1]। 'महीयसां' महात्मनां 'परेणापि' प्रकृष्टेनापि 'महिम्ना' ऐश्वर्येण 'तृप्तियोगः' सन्तोष लाभः 'न'। 'अत्र' अस्मिन्नर्थे 'पूर्णः' सन् 'चन्द्रोदयाकाङ्क्षी' वृद्ध्यर्थमिति भावः 'महार्णवः दृष्टान्तः'। दृष्टः अन्तः निश्चयो यस्मिन् दृष्टान्तः निदर्शनम् उपमानमिति यावत्। [राज्ञा सदा धर्मवृद्धिर्न कार्या][2]। "असन्तुष्टा द्विजा नष्टा सन्तुष्टा पार्थिवा इव" इति न्यायादिति भावः [नायं दृष्टान्तालङ्कारः। बिम्बप्रतिबिम्बभावेन औपम्यस्य गम्यत्वे तस्य उत्थानात्। किन्तु दृष्टान्तशब्देन तस्य अभिधानात् उपमालङ्कारः। अतएव दृष्टान्तोदाहरणनिदर्शनरूपा अन्या न प्रयासत्या पौनरुक्त्यापत्ते इत्येकावल्य-लङ्कारः[3]]॥३१॥

word दृष्टान्त the अलङ्कार is उपमा । Hence it is that the rhetori al work एकावली says that in such cases words such as दृष्टान्त, उदाहरण, निदर्शन &c. should not be u ed, because that introduce repetition.

Sara—महता अपि महाकालो दृष्टान्त आमयन्ते । *Or*—"यात्रा नदी &c" as in Malli

CHARCHA

1 तृप्ति &c—तृप+क्तिन् भावे तृप्ति satiety युज्+घञ् भाव योग attachment तृप्ते योग advent of satiety, sense of satiety षतत्—।

2 महिमा—महतो भाव इति महत्+इमनिच महिमा greatne ss । हतो वृथा ।

3 महीयसाम्—अतिशयेन महान्त इति महत्+ईयसुन् महीयांस those who are very great तेषाम् । The ईयसुन् here implies mere exce s and no comparison, or, the comparison is mental only with other people that are महत् (बौद्धप्रतियोग्यपेक्षया) ।

4 चन्द्रो &c—चन्द्रस्य उदय चन्द्रोदय, षतत्—। तम् आकाङ्क्षति इति चन्द्रोदय+आ+काङ्क्ष+णिनि कर्तरि ताच्छील्ये,उपपदतत्—। Qual. महार्णव । The tides appear at moon rise

5 दृष्टान्त—Malli has दृष्ट अन्त निश्चय यस्मिन् &c This is obscure. It is better to take अन्त as स्वरूप essence, Thu दृष्ट अन्त स्वरूप यस्मिन् that in which the e sence of another is seen i.e. that which is *like* another hence उपमान । "अन्त स्वरूप निकटे प्रान्ते निश्चयनाशयो" इति कैश ।

6 महार्णव—अर्णांसि जलानि सन्ति अस्मिन् इति अर्णस्+व मत्वर्थ अर्णव sea महान् अर्णव, कर्मधा—। "आन्महत समानाधिकरण जातीययो" इति महतो महाभाव ।

7 *Voice*— दृष्टिदोषन न (भूयत) । पूर्वेण कारिणा महार्णवेन दृष्टान्त (भूयत) ।

सम्पदा सुस्थिरम्मन्यो भवति स्वल्पयापि य. ।
कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्द्धयति तस्य ताम् ॥ ३२ ॥

Prak.—मन्ये विधि तस्य ता न वर्द्धयति [It seems to me Providence does not help him to augment it]. Augment which, and of whom? — य सम्पदा सुस्थिरम्मन्यो भवति तस्य तां न वर्द्धयति [Does not augment the fortune of him who feels contented with fortune] Why so?—कृतकृत्यो विधि [Providence thinks enough has been done for him and nothing more need be done] But suppose the man has received only a slight measure of prosperity—स्वल्पया अपि कृतकृत्य [Even with that small gift, Providence does not like to give more because the man is contented] 32

N B — Malli construes स्वल्पया अपि सुस्थिरम्मन्य ।

Prose—य स्वल्पया अपि सम्पदा सुस्थिरम्मन्य भवति तस्य तां कृतकृत्य विधि न वर्द्धयति (इति) मन्ये । ३२ ।

Eng—Of him who feels well placed (well stayed) even with a very small fortune, methinks, luck, with its work done does not augment it 32

Beng—यिनि अल्प सम्पदेও सन्तुष्ट हन, आमार मने हय, विधाता मने करेन तांहार सम्बन्धे निज कर्तव्य करा हइयाछे ও तांहार आर वृद्धि करेन ना। Or—यिनि सम्पदे सन्तुष्ट हन विधाता अल्प सम्पदे ও भावेन तांहार .. करेन ना। ৩২।

Expl—Set not Providence against you It is the aim of Providence to ensure contentment everywhere If then a man feels contented, Providence perhaps thinks that it has done its duty towards him and does no more think of granting him the good things of life even though the fortune of the individual be insignificant 32

Malli—सम्प्रति सर्वेषां दोषमाह सम्पदेति। 'य स्वल्पया अपि सम्पदा' स्वल्पया अपि सम्पदा इति 'सुस्थिरम्मन्य' आत्मानं 'भवति' ["आत्ममाने खश्च"

इति खश्प्रत्यये मुमागमः] 'तम्' अल्पसन्तुष्टम् 'तं' स्वल्पसम्पदं 'कृतकृत्यः' तावता एव कृतार्थः 'विधिः' दैवम् अपि 'न वर्धयति' अहम् इति 'मन्ये'। पौरुषहीनात् दैवमपि जुगुप्सते। तत् महत्ते परमर्द्धिप्राप्तिः इति भावः[2] ॥ ३२ ॥

NOTES ON MALLI

1 (Though an instance is adduced) still he points to certain drawbacks by सम्पदा &c 2 Luck recoils from the man that lacks enterprise so all remarkable accession of prosperity results from enterprise—this is the sense

Sara—यस्तु स्वल्पां सम्पत्तिं लब्ध्वा पुनर्न वर्धते भवति। Also see "पौरुषहीनात् &c" (Malli)

CHARCHA

1 सम्पदा—सम्+पद्+क्विप् भावे सम्पत् wealth fortune तया। ३या तृती।

2 सुस्थिर &c—सुष्ठु स्थिरः सुस्थिरः quite at ease प्रादि तत्—। सुस्थिरम् आत्मानं मन्यते इति सुस्थिर+मन+खश् कर्तरि feels himself well placed उपपद तत्—। The rule quoted means—खश् is attached and श्यन् too after मन of the दिवादि class if the thought relates to the agent himself *i e* where the agent thinks of himself

3 स्वल्पया—सुष्ठु अल्पा स्वल्पा very small प्रादितत्—। तया।

4 अपि—Implies समुच्चय। Thus—न केवलं प्रभुतया यः सुस्थिरम्मन्यः तं न वर्धयति किन्तु स्वल्पया अपि यः सुस्थिरम्मन्यः तं न वर्धयति। Or construe —यः सुस्थिरम्मन्यः भवति मन्ये स्वल्पया अपि सम्पदा कृतकृत्यो विधिः तं न वर्धयति।

5 कृतकृत्य—कृ+क्यप् कर्मणि कृत्यम् duty कृतं कृत्यमनेन He who has done his duty, बहु—।

6 मन्ये—मन+लट् ए। This is a sign of उत्प्रेक्षा। मन्यते, मेने मंस्यते, अमंस्त।

7 वर्धयति—वृध+णिच्+लट् तिप् enhances वर्धते ववृधे, वर्धिष्यते —वर्त्स्यति अवर्द्धिष्ट—अवृधत्।

8 *Voice*—येन सुस्थिरम्मन्येन भूयते सा कृतकृत्येन विधिना न वर्ध्यते मन्यते (मया)।

समूलघातमघ्नन्तः परान्नोद्यन्ति मानिनः ।
प्रध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहरणं रविः ॥ ३३ ॥

Prak.—मानिन परान् अघ्नन्त न उद्यन्ति [When the high spirited advance, they do it over the carcase of their enemies]. Why so ?—समूलघातम् अघ्नन्त न उद्यन्ति [They first kill their enemies and then they advance, hence the advance is over their corpses] What is thus like ?—तत्र रवि उदाहरणम् [This is like the sun rising] How so ?—प्रध्वंसितान्धतमस रवि [The sun rises after having thoroughly dispersed gloom] 33

Prose.—मानिन परान् समूलघातम् अघ्नन्त न उद्यन्ति । तत्र प्रध्वंसितान्धतमस रवि उदाहरणम् । ३३ ।

Eng.—The spirited do not rise without killing enemies with *the destruction of their root*. *An instance thereof is the sun* that has thoroughly dispersed the blinding gloom 33

Beng.—তেজস্বি পুরুষ ঐশ্বর্য্য লাভ করেন সত্য কিন্তু শত্রুকে সমূলে উচ্ছিন্ন না করিয়া পারেন না। দেখ সূর্য্য ও অন্ধকারের মূলোচ্ছেদ না করিয়া উদিত হন না। ৩৩।

Expl.—Darkness is the enemy of the sun. The sun first kills darkness and then rises. Learn your lesson from his example. You cannot rise in life without weeding out your enemies. 33

Malli.—[illegible] 'मानिन' [illegible] 'परान्' [illegible] 'समूलघातम् अघ्नन्त' [illegible] ["[illegible]" इति [illegible] । "[illegible]" इति [illegible]] 'न उद्यन्ति [illegible] ' [illegible] । [illegible] 'अन्धतमसम्' ["[illegible]" [illegible] । "[illegible]" इति [illegible]] 'प्रध्वंसितम्' [illegible] । [illegible] । 'रवि उदाहरणं' [illegible]

[अत्रापि "स्थानीव महार्णव" इतिवत् उपमालङ्कारो न दृष्टान्त इति द्रष्टव्यम्[3]] ॥३३॥

NOTES ON MALLI

1 Besides उदय is no other than what is gained by valour
2* It has to be noted that as in "स्थानीव महार्णव" (sl 31) the अलङ्कार here is उपमा and not दृष्टान्त।

Sara—मानी रविरिव प्रभुः तिमिराणीव शत्रूञ्छित्त्वा समुन्नतो भवति। ** ।

CHARCHA

1 समूलघातम्—मूलेन सह समूलम्, बहु—। समूलम् हत्वा इति समूल+हन+णमुल् भावे समूलघातम् by striking at the root, उपपदतत्—। Qual The क्रिया in अघ्नन्। See next.

2 अघ्नन्—घ्नन्ति इति हन+शतृ कर्तरि घ्नन्तः those that kill न घ्नन्तः अघ्नन्तः तत्—। Qual मानिन। The rule "समूल—" means—हन् कृ and ग्रह take णमुल् with समूले, अकृत and जीव respectively in the कर्मकारक as उपपद।* The rule "कषादिषु—" means—In examples from Pan 3 4.34 to Pan 3 4 45 the finite root must be got from the one to which णमुल् is attached Hence समूलघातम् अमारयन् &c are inadmissible

3 उदेति—उद्+इ+लट् ति (अन्ति)। एति, इयाय, एष्यति, ऐत्।

4. मानिन—माननम् इति मन+घञ् भावे मानः self respect, spirit ■ अस्ति एषाम् इति मान+इनि मत्वर्थे। Mallia अभिमानिन means तेजस्विन।

5 प्रध्वंसित &c.—प्र+ध्वंस+णिच्+क्त कर्मणि प्रध्वंसित thoroughly extirpated अन्ध+णिच् भावे (चुरादि)+अच् कर्तरि अन्धम् blinding अन्धं तमः इति अन्ध+तमस+अच् समासान्त अन्धतमसम् blinding darkness. प्रध्वंसितम् अन्धतमसम् येन, बहु—। Qual रवि। The rule "अव—" means—अच् is attached as समासान्त after compounds ending in तमस with अव, or सम्, अन्ध preceding समासान्त affixes are attached

स्वार्थे, hence u ually the gender is unaltered Here तमस i neuter, the तत्पुरुष ending in तमस is also neuter So the final word with अच् is अन्धतमसम् in the neuter

॥ उदाहरणम्—उदाह्रियते अनेन इति उद्+आ+हृ+ल्युट करणे। Example.

7 Voice—मानिभिः अरातिः न उद्ध्रियते समम्न रविणा उदाहरणेन (भूयते)।

। विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु दुर्लभा।
। अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते ॥ ३४ ॥

Prak.—विपक्षम् अखिलीकृत्य प्रतिष्ठा दुर्लभा खलु [No firm footing can be obtained without extirpating enemies] How is that ?—धूलिं पङ्कताम् अनीत्वा उदकं न अवतिष्ठते [Water does not collect so long as there is dust on the road. The dust is first reduced to mud and then the streets become water logged]

Prose—विपक्षम् अखिलीकृत्य प्रतिष्ठा दुर्लभा खलु। उदकं धूलिं पङ्कताम् अनीत्वा न अवतिष्ठते। ३४।

NOTES ON MALLI

1 Moreover the very existence is unattainable by one who has not exterminated his enemies, so he says विपक्ष &c 2 The अलङ्कार is दृष्टान्त which arises when the essentials are reflected in a different वाक्य।

Sara—अनुत्खाते रिपौ दुर्लभा पुनराक्रम स्थिति। पङ्के एव उदक तिष्ठति। यावत् भूमि तावदुदकम्। ३४।

CHARCHA

1 विपक्षम्—विरुद्ध पक्ष यस्य विपक्ष or विरुद्धपक्ष of the opposite party, antagonist, बहु—। तम्।

2 अखिलीकृत्य—खिल exterminated उत्पन्न (Malli.) अखिल खिल सम्पद्यमान कृत्वा इति खिल+च्वि+कृ+ल्यप् खिलीकृत्य having extirpated, गतितत्—। न खिलीकृत्य नञ्तत्—। खिल meaning उत्पन्न is rare In "खिलीभूते विमानानां सदापातभयात् पथि" it means blocked." From which with some imagination we may arrive at उत्पन्न।

3 प्रतिष्ठा—प्रति+स्था+अङ् भाव existence stability

4 दुर्लभा—दुःखेन लभ्यते इति दुर्+लभ+खल् कर्मणि स्त्रियाम्।

5 अनीत्वा—न नीत्वा नञ्तत्—। "अनञ्पूर्वे इति निषेधात् न ल्यप्।

6 पङ्कताम्—Here Malli's अपङ्कृत्वा has to be scrutinised ल्यप् is not a गति। अपङ्कृत्वा uncompounded seems better Some think that the साक्षात्प्रभृति list is आकृतिगण। So a defence may be given by including अपङ्क in the list

7 अवतिष्ठत—अव+स्था+लङ् त। तिष्ठति त तस्थौ स्थे, स्थास्यति त अस्थात्—अस्थित। The rule for the आत्मनेपद means स्था takes the आत्मनेपद when preceded by सम् अव प्र, वि।

8 Voc— प्रतिष्ठा दुर्लभया (भूयते) उदकेन अवस्थीयत।

म्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत् कुतः सुखम् ।
पुरः क्लिश्नाति सोमं हि सैंहिकेयोऽसुरद्रुहाम् ॥ ३५ ॥

Pral.—Well, I have very few enemies—यावत् एकोऽपि रिपु म्रियते तावत् सुखं कुतः [Happiness is out of the question so long as there are enemies about] What can a single enemy do ?—सैंहिकेय असुरद्रुहां पुरः सोमं क्लिश्नाति [Rahu alone defies the whole host of gods and oppresses the moon] 35

Prose—एकोऽपि रिपुः यावत् म्रियते तावत् सुखं कुतः ? हि सैंहिकेयः असुरद्रुहां पुरः सोमं क्लिश्नाति । ३५ ।

Eng.—Whence is ease so long as even a single enemy survives ? Simhika's son tortures the moon before (the eyes of) the slayers of the Asuras. 35

Beng.—যতক্ষণ একটী মাত্র ও শত্রু বাঁচিয়া আছে ততক্ষণ সুখ কোথায় ? সিংহিকার পুত্র রাহু একা হইলেও অসুরশত্রু দেবগণের সম্মুখে চন্দ্রের উপরে সে চন্দ্রকে গ্রাস করে। ৩৫।

to remain 2 The अलङ्कार is अर्थान्तरन्यास in which the general is supported by the particular.

Sara—एकोऽपि रिपुरनं दुःखाय। गाहर्के एव स्थितयुः भूरिषु चन्द्रः भ्रमति।

CHARCHA

1 म्रियन—मृ+लट् ते कर्तरि। Exists. इन्द्रो, धरियन, अमृत, Malli's steps are मृ+त—मृ+श+त ("तुदादिभ्य श")—म्रि+य+त ("रिङ्—" Malli)—म्रिय्+अ+त ("अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ)—म्रियते। The rule "रिङ्—" means—when श of the तुदादि roots, यक्, or a य of आशीर्लिङ् follows ऋ of the root preceding becomes रि।

2 पुरः—पूर्वस्मिन् देशे इति पूर्व+ङि (सप्तमी)+असि स्वार्थे। Here पूर्व becomes पुर् by "पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषाम्"। अव्यय। अधि बभौ, or समन्वयस्य त्यक्तत्वात् प्रातिपदिकार्थे प्रथमा।

3 क्लिश्नाति—क्लिश्+लट् ति। क्लिशित, क्लेशिष्यति क्लेक्ष्यति, अक्लेशीत्—अक्लिक्षत्।

4 सामम्—Malli says "प्राधान्यात् सोमग्रहणम्" i e, the poet speaks of the moon only because the eclipse of the moon takes place more frequently than that of sun Though the oppression of the moon is directly mentioned, that of the sun is not altogether ignored Compare "तुल्येऽपराधे स्वर्भानुर्भानुमन्तं चिरेण यत्। हिमांशुमाशु ग्रसते तन्म्रदिम्नः स्फुटं फलम्॥"—sl 49, infra Hence Malli adds "सूर्यश्च इति भावः।

5 हि—"हि हेतावधारणे" इत्यमरः। Malli takes it हेतौ, for he begins the second half with हि—"तथापि" &c we may have in अवधारणे construing as क्लिश्नाति हि क्लिश्नात्येव।

6 सैंहिकेय—सिंहिका was a राक्षसी। The mother of राहु। सिंहिकाया अपत्यं पुमान् इति सिंहिका+ढक् सैंहिकेय। The rule for ढक् is "स्त्रीभ्यो ढक्" स्त्रीप्रत्ययान्त words take ढक् in the sense तस्य अपत्यम् We do not get अण् by "ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च" (?) because सिंहिका is neither a नदी nor a मानुषी।

7 असुरद्रुहाम्—असुरेभ्यो द्रुह्यन्ति इति असुर+द्रुह+क्विप् कर्तरि असुर-

दृ,ह those who fight against the Asuras, उपपदसत्— । तेषाम् ।
Refers to the gods . Also see under जगद्दहाम् CantoI sl 37.

8. *Voice*— एकेन रिपुणा सुविम (भूयते) मैत्रिकेदेन सोम क्रियते ।

सखा गरीयान् शत्रुश्च कृत्रिमस्तौ हि कार्यतः ।
स्यातामभित्रौ मित्रे च सहजप्राकृतावपि ॥ ३६ ॥

Prak—कृत्रिम सखा शत्रुश्च गरीयान् [A friend or a foe made by deeds is really what counts] Why so ?—तौ हि कार्यतः { This is for the very reason that they are made so by deeds] All friends and foes are so through deeds—सहजप्राकृतौ अपि अमित्रौ मित्रे च स्याताम् [No, there are other kinds of friends and foes, such as the in born and the natural] 36

Prose—As in *Prak*.

Eng—An incidental friend or foe is of great moment because these two are made by deeds There may be friends or foes again that are in born or natural Malli construes the second half differetly (See *Charch*.) 36.

Beng—শত্রু ও মিত্র যথা কৃত্রিমই গুরুতর, কারণ উহারা কার্য্য হইতে হইয়া থাকে। আবার সহজ ও প্রাকৃত এই দুই প্রকারের শত্রু ও মিত্র হইতে পারে। ৩৬।

Malli.—ननु चैद्योऽयं चेद्यः किं नः करिष्यति इत्याशङ्क्य तस्य बलवत्त्वं वक्तुं मित्रामित्रबलाबलविवेकं[1] तावत् करोति सखेति। त्रिधा उपकारापकारान्यतर-रूपया निर्वृत्तः 'कृत्रिमः' ["ड्वितः क्त्रिः"। "क्त्रेर्मम्नित्यम्"] 'सखा' सुहृत् 'गरीयान्' बलवान्। एवं 'शत्रुः च' कृत्रिमो गरीयान्। कुतः ? 'हि' यस्मात् 'तौ' कृत्रिममित्र-शत्रू 'कार्यतः' उपकारापकाररूपकार्यवशात्। निर्वृत्तौ इति शेषः। उक्त-कार्योपाधेः यावज्जीवम् अनपायात् अनयोः मित्रामित्रभावोऽपि अनपायी इति गरीय-स्त्वम्[2] इति भावः। सहजप्राकृतौ तु नैवम् इत्याह स्यातामिति। तत्र जातः 'सहजः' एकशरीरावयवत्वात् [तत्र सहजं मित्रं मातृष्वसेयपितृष्वसेयादिः। सहज शत्रुस्तु पितृव्यतत्पुत्रादिः]। प्रकृत्या सिद्धः 'प्राकृतः' पूर्वोक्तसहजकृत्रिमलक्षण-रहितः इत्यर्थः। [तत्र विषयानन्तर[3] (? विषयानन्तरः) प्राकृतः शत्रुः तदनन्तरः[4] (? तदन्तरः) प्राकृतं मित्रम्]। 'अपि' त्वर्थे। तौ 'सहजप्राकृतौ' शत्रू (? 'अमित्रौ' शत्रू) 'मित्रे च स्याताम्'। तौ आत्मकार्यवशात् अनियमेन उभयरूपतामापद्येते, न कृत्रिमशत्रुमित्रे[5]। कृत्रिमः शत्रुः शत्रुरेव मित्रञ्च मित्रमेव इति कृत्रिमावेव मित्रा-मित्रौ गरीयांसौ न तु सहजौ नापि प्राकृतौ इत्यर्थः। अनेन कृत्रिमत्वं सर्वापवादि इति सिद्धम्॥ ३६॥

NOTES ON MALLI

1. Discussion of the importance or non-importance of friends and foes. 2 The reason arising from this action lasts for life, so their friendliness or unfriendliness is permanent; hence the importance. 3. विषय. अनन्तरम् separated by another's land (*char.*) 4. तेन विपरीत अनन्तरः not separated by another's land (*char.*) 5. These two are not invariably friend or foe but by their acts may acquire either character; not so the friends or foes of the कृत्रिम class. 6. This proves that कृत्रिमत्व overrules all other considerations

Sura—कार्यत एव आयत्निकः शत्रुर्वा सखा वा जायते। सहजो प्राकृतो वा तौ नायत्नं तथा॥ ३६॥

CHARCHA

1 गरीयान्—अतिशयेन गुरु इति गुरु+ईयसुन्—गर्+ईयसुन् गरीयान् of great importance The ईयसुन् implies no comparison, for, if it did we should have got गरिष्ट there being *three* things to compare—कृत्रिम, सहज and प्राकृत। Comp महीयसाम्, sl. 31

2. कृत्रिम—क्रियया निर्वृत्त इति कृ+क्त्रि भावे+मप् (तद्धित)—कृत्रिम rendered by act The rule "ड्वितः—" means—Roots that drop ड् take क्त्रि to indicate भाव or any कारक except the कर्ता। The form expected is कृत्रि meaning क्रिया act But कृत्रि does not exist as an independent word, the rule "क्त्रेः—" directs the तद्धित affix मप् to be *always* attached to such forms in the sense निर्वृत्तम्। Hence we say क्रियया निर्वृत्तम् instead of कृत्रया निर्वृत्तम्।

3 कार्य्यंशः—कार्य्याणि or कार्य्येण इति कार्य्य+ङसि or टा+तसि स्वार्थे।

4. स्याताम्—अस+लिङ् स्याताम्। सम्भावनायां लिङ् (Malli), see under अपि below Or शकि लिङ्, see under अपि below.

5 अमित्रौ—मित्र friend (neuter) न मित्रम् अमित्र, नञ् तत्—। सौ। Pred, to सहजप्राकृतौ (Malli), see under अपि। Or nom to स्याताम् (see under अपि)। Here by the rule "परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः" we expect अमित्रम् in the neuter Hence Haradatta derives with इत्रच् attached to अम 'to pain' Bhattoji however thinks that the rule "श्वासामित्रच्छत्रपुत्रमन्त्रवृत्रमेढ्रोष्ट्राः पुंसि" (Pan *Linganusasana*) specially provides for the masculine with a नञ् तत्—।

6 सहज &c—सह जात इति सह+जन+ड कर्त्तरि भूते सहज, उपपदतत्—। प्रकृत्या सिद्ध इति प्रकृति+अण् सिद्ध प्राकृत। सहजश्च प्राकृतश्च, द्वन्द्व। Nom to स्याताम् (Malli), or pred to अमित्रौ and मित्रे। See under अपि। Here Malli says "विषयान्तर, प्राकृत शत्रु"—kings are enemies when their kingdoms are separated by another's kingdom This is not true. Enmity arises through clashing interests, boundary disputes &c., if the kingdoms are contiguous and not when separated. विषयान्तर, seems to be a copyist's slip for विषयानन्तर, and तदन्तर following is a slip for तदनन्तर। This

is confirmed by Amara where we read "विषयानन्तरो राजा शत्रुर्मित्रमतः परम्"—A king with a contiguous kingdom is an enemy, others are friends.

7 अपि—Malli remarks "अपि त्वर्थे"—अपि has the sense of तु, i. e., it implies भेद। सहजप्राकृतौ अपि—सहजप्राकृतौ तु। The construction is सहजप्राकृतौ तु अमित्रौ मित्रे च स्याताम्—सहज and प्राकृत on the other hand may be अमित्र or मित्र as well. Then implication is that कृत्रिम is always either a friend or a foe it cannot change its character. The sense suits well. But it is difficult to cite an instance of अपि used in the sense of तु। We therefore suggest the construction—अमित्रौ मित्रे च सहजप्राकृतौ अपि स्याताम्।

8 *Voice*—कृत्रिमेण मध्या शत्रुणा च गरीयसा (भूयते)। सहजप्राकृताभ्याम् अमित्राभ्यां मित्राभ्यां च भूयेत।

उपकर्त्रारिणा सन्धिर्न मित्रेणापकारिणा।
उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः॥ ३७॥

Trak—उपकर्त्रा अरिणा सन्धिः [If a foe serves a good turn let there be peace with him, he has ceased to be a foe] That is reasonable—अपकारिणा मित्रेण न सन्धिः [If a friend injures your cause, cut him for good] That is rather hard—उपकारापकारौ हि एतयोः लक्षणं लक्ष्यम् [Why do you think so? Have you not just now admitted that service indicates the friend and disservice the enemy] 37

Prose—उपकर्त्रा अरिणा (अपि) सन्धिः। अपकारिणा मित्रेण (अपि) सन्धिः न। हि उपकारापकारौ एतयोः लक्षणं लक्ष्यम्। ३७।

Eng—There may be peace with a foe that renders service, not with a friend that does disservice. Service and disservice alone are to be taken as guides of these. 37

Beng.—শত্রু যদি উপকার করে তাহার সহিত সন্ধি করা উচিত।

অপকার করিলে মিত্রের সহিতও সন্ধি করিবে না। উপকার ও অপকারই মিত্র ও শত্রুর পরিচয় দেয়। ৩৭।

Expl—See *Prak* and *Eng* above

Malli—एवं चेत् अस्माकं पैतृष्वसेयः शिशुपालः सहजमित्रत्वात् सन्धातव्यो न तु यातव्य इत्यत आह उपकर्त्रेति[1]। 'उपकर्त्रा' उपकारकारिणा 'अरिणा' अपि 'अरिणा' अपि सहजेन प्राकृतेन इति शेषः 'सन्धिः' कार्यः अरित्वापवादिनः कृत्रिममित्रताया बलीयस्या यावज्जीवभाविन्याः तत्र उत्पन्नत्वात् इति भावः[2]। एवम् 'अपकारिणा मित्रेण' अपि सहजेन प्राकृतेन वा इति शेषः सन्धिः 'न' कार्यः मित्रत्वापवादिनः कृत्रिमशत्रुतायाः बलीयस्याः यावज्जीवभाविन्याः तत्र उत्पन्नत्वात्[3] इति भावः। ननु साक्षात् अरिणा सन्ध्यात् मित्रेण च कथं विग्रह्यात् इत्याशङ्क्य क्रियया तदुभयवैपरीत्यात् अदोष इत्याह[4]—'हि' यस्मात् 'उपकारापकारौ' एव 'तयोः' मित्रामित्रयोः 'लक्षणं' स्वरूपं 'लक्ष्यं' द्रष्टव्यम्। उपकर्ता एव मित्रम् अपकर्ता एव शत्रुः इत्यर्थः। तस्मात् सहजमित्रत्वेऽपि चैद्यः क्रियया शत्रुत्वात् यातव्य एव इति भावः ॥ १० ॥

NOTES ON MALLI

1 If so, it follows that our father's sister's son Sisupala has to be conciliated and not attacked So he says उपकर्त्रा &c. 2 Because friendliness established by deed and with a stronger tie lasting for life, has appeared in him setting aside his unfriendliness. 3 As in 2 above 4 ननु &c—Well how can peace be with a direct enemy and war with a friend? On this he says (by हि &c)—This state has been reversed by deeds hence no blame lies.

Sara—उपकारी चेत् अरिरपि सन्धेयः, अथ मित्रमपि यातव्यं यद्यपकारि।

CHARCHA

1. उपकर्त्रा—उप + कृ + तृच् कर्तरि उपकर्तृ benefactor तेन। [illegible]

2 सन्धिः—सम्+धा+कि भावे सन्धि peace Nom to स्यात्, or उक्त कर्म of क्रियेत understood

3 अपकारिणा—अप+कृ+णिनि कर्तरि साधुकारिणि अपकारि injurer तेन। सहयोगे तृया।

4 उपकार &c —उप+कृ+घञ् भाव उपकार service अप+कृ+घञ् भावे अपकारः disservice. उपकारस्य अपकारस्य च्व। Same case with लक्षणम्।

■ लक्ष्यम्—लक्ष+णिच+यत् कर्मणि has to be noted Agree with लक्षणम्। विधयप्राधान्यात् क्लीबत्वम्।

6 लक्षणम्—लक्ष्यते अनेन इति लक्ष+णिच+ल्युट् करणे लक्षणम् indicator सूचकम्। Malli has स्वरूपम् essence, which is rather loo ■ It seems better to say that उपकार indicates the friend than that उपकार is the essence of a friend This is predicated of उपकार and अपकार *separately* उपकार is the लक्षण of मित्र and अपकार of शत्रु।

7 *Voice*— शमिना (भूयेत) or शमिम (कुप्यात्)।

त्वया विप्रकृतश्चैद्यो रुक्मिणीं हरता हरे।
बद्धमूलस्य मूलं हि महद्वैरतरोः स्त्रियः ॥ ३८ ॥

Prak —हे हरे त्वया चैद्यो विप्रकृत [You have injured Sisupala O Hari] How so ?—रुक्मिणीं हरता त्वया [You have injured him by seizing Rukmini who was betrothed to him] That is long past—स्त्रियो हि बद्धमूलस्य वैरतरोः महत् मूलम् [Enmity is ineffaceable when a woman is at the root of it]

Prose—हे हरे, रुक्मिणीं हरता त्वया चैद्यो विप्रकृतः। बद्धमूलस्य वैरतरोः स्त्रियः महत् मूलं हि। ३८।

Eng —You seizing Rukmini O Hari, the lord of the Chedis was wronged Of a tree of enmity that has taken root, women are a strong root. 38

Beng —হে হরি, রুক্মিণীকে সম্পূর্বক হরণ করিয়া তুমি শিশু

পালের অপকারী হইয়াছ। শত্রুতারূপ মহাবৃক্ষ বদ্ধমূল হইলে প্রায়ই দেখা যায় রমণী তাহার মহামূল। ৩৮।

Expl.—If you examine the records of great enmities in the past, you will often find that a woman is at the root of it Witness that between Sunda and Upasunda or that between Rama and Ravana Now Rukmini was Sisupala's betrothed but you appropriated her to yourself by force That is an injury which Sisupala can never forget By it you have become his [illegible] enemy 38

Malli.—अथ चैद्यस्य त्वयि मन्युत्व अनुभिंगाह त्वदीति। त्व 'हरे रुक्मिणीं हरता' बन्धुभिस्तस्यै प्रदत्तां राक्षसधर्मेण हरता त्वया ["राक्षसो युद्धहरणात्" इति याज्ञवल्क्यः। "गान्धर्वो राक्षसश्चैव धर्म्यौ क्षत्रस्य तौ स्मृतौ" इति मनुः] 'त्वया चैद्यो निकृत' विप्रिय कारित[1]। तथाहि 'वज्रमूलस्य' दृढमूलस्य वैरतरो [illegible] महत् प्रधानं 'मूल हि स्त्रियो' [रूपकमपरोऽस्य समान्येन विशेषसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यास[2]] ॥ ३८ ॥

NOTES ON MALLI

1 Caused to suffer injury 2 The अलङ्कार is अर्थान्तरन्यास of the kind in which the particular is supported by the general and it is mixed up with a रूपक (*Char*)

Sans.—रुक्मिं त्वं कृष्ण अपकारात् कृत्रिम शत्रुरसि चैद्य शिशुपालस्य यतः रुक्मिणी हरिता त्वया हृता। ३८।

CHARCHA

1 निकृत—नि+कृ+क्त+अ कर्मणि injured, Comp "निकृत [illegible]"।

2 चेद—चेदि was the kingdom of Sisupala See under चैद्य Canto I sl 75 चेदि+णाद ष्यञ्। Refers to Sisupala

3 रुक्मिणी—Rukmini was the daughter of king Bhishmaka [illegible]।

4 हरता—हृ + शट कर्तरि हरत् seizing तम। Krishna seized her by force This is a form of marriage—Rakshasa marriage See Malli "राक्षसी—"। There are eight forms of marriage viz, ब्राह्म, दैव, आर्ष, प्राजापत्य, आसुर, गान्धर्व, राक्षस, पैशाच। 'ब्राह्मो दैवस्तथा चार्षः प्राजापत्यस्तथासुर.। गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधम॥' Manu enjoins the राक्षस and गान्धर्व for the क्षत्रिय। Dushyanta married Sakuntala under this form

5 बद्ध &c—बद्ध मूलम् यस्येन बद्धमूल that which has taken root, बद्ध—। तस्य।

6 वैरतरो—वीरस्य भाव कर्म वा इति वीर + ष्यण् वैरम् enmity वैरमेव तरु वैरतरु tree of enmity, कर्मधा—like शाकपार्थिव (रूपककर्मधा)। तस्य। The उपमितकर्मधा—with the वाक्य 'वरं तरुरिव' is avoided because "स्त्रियो हि मूलम्" establishes अभेद between स्त्रिय and मूलम्। उपमितकर्मधा—recognises भेद।

7 *Remark*—Malli's अर्थान्तरन्यास seems questionable. The first half of the verse gives the fact—Krishna seized Rukmini The second half says—Women are at the root of mortal enmity The two statements are not at all related as सामान्य and विशेष। The first case with no stretch of imagination be called a particular case of the second The two are but the major and minor premise of a syllogism the conclusion of which being obvious is suppressed Thus —(1) You stole Sisupala's wife (2) Wife-stealer is a mortal enemy (3) You are Sisupala's mortal enemy

8 *Force*— हरन् त्व चैद्य विप्रकृतवान् स्त्रीभि महता मूलेन (भूयत)।

त्वयि भौमं गते जेतुमरौत्सीत् स पुरोमिमाम्।
प्रोषितार्यमणं मेरोरन्धकारस्तटीमिव ॥ ३९ ॥

Prak—स इमां पुरीम् अरौत्सीत् [In retaliation he had laid seige to this city] How could he defy me thus?—त्वयि भौमं जेतुं गते (सति) अरौत्सीत् [He besieged the city after you had marched against Naraka] How mean of him!—अन्धकार प्रोषितार्यमण मेरो

तटीमिव [There is no question of meanness here That is *policy* Look how darkness pervades the slopes of Meru He watches for an opportunity and rushes out when the sun is away on the other side of the slopes] 39

Prose—त्वयि भौमं जेतुं गते (सति) स इमां पुरीं प्रोषितार्यमणं मेरोः तटीम् अन्धकार इव अरौत्सीत् । ३९ ।

Eng—You having gone to subdue the son of *Bhumi* he besieged this city, like darkness veiling the slopes of Meru from which Aryaman is absent 39

Beng—সূর্য্যের অনুপস্থিতিতে অন্ধকার যেমন মেরুপর্ব্বতের তট আক্রমণ করে সেইরূপ তুমি যখন নরককে জয় করিতে গেলে তখন শিশুপাল এই পুরীর অবরোধ করিয়াছিল। ৩৯।

Expl—In retaliation Sisupala has injured us, not openly in definace of our prowess as you did in defiance of his, but stealthily by besieging this city when you were away on an expedition against Narka He too has thus become a कृत्रिम enemy unto us Also see *Prak* 39

Malli—अथ तेनापि त्वं विप्रकृत इत्याह त्वयीति। 'त्वयि' भूमेरपत्यं पुमान् 'भौमं' नरकासुरं 'जेतुं गते सति 'स' चैद्य 'इमां पुरीं' द्वारकां 'प्रोषित अर्यमा' सूर्यो यस्या तां 'मेरोः तटीं' सानुम् 'अन्धकार इव अरौत्सीत्' रुद्धवान् [कर्येदनिटी भूमि लिखि इदि । उपमालङ्कार] ॥ ३९ ॥

Sara—तेनापि कृतमपकारः । नरकविजयी यात्रे त्वयि स द्वारकां रुरोध।

CHARCHA

1. अदि—आर्ष प्रयो।

2 भौमम्—भूमेरपत्यं पुमान् इति भूमि + अण् शिवादि भौम the son of the earth, *i e*, नरकासुर। नम्। The allusion is to the वराहावतार when Vishnu married Earth the issue of the marriage being नरक who was given the kingdom of *Pragjyotisha*, which is modern

Assam. He proved to be a tyrant and Krishna killed him in open fight Here by the rule "इतश्चानिञः" the form भौमेय was expected with the affix ढक्। But special provision is made for अण् after भूमि by including the word in the शिवादि list The rule "शिवादिभ्योऽण्" becomes available yielding भौम।

3 परीतभौत्—रुध+रुद्ध किप् besieged. रुणद्धि स्त्री, रुरोध स्त्रौ, परीतभौत् परुष-परुध्न् रौतवती न। Mallis steps are रुध्+रुद्ध किप्—आ रुध+शिव+किप—परुध्+शिव+ईम् ("अनिसिचो-दृशे")—परीध्+स +ईम् ("वदव्रजहलन्तस्याच")—परीतभौत्। The poet does not say अरौत्, and Malli gives अहवात् avoiding अवत् because the fact is within the knowledge of Balarama and the rule "परीक्ष लिट्" is in the way

4 प्रोषित &c—प्र+वस+क्त कर्मणि प्रोषित absent अर्यमन् sun प्रोषित अर्यमा यस्या (पुरी) प्रोषितार्यमा from which the sun is absent तर—। ताम्। Qual तदीम्। We have optionally two other forms here, thus —(2) प्रोषितार्यमन्+डाप् स्त्रियाम्—प्रोषितार्यमा (डाबुभाभ्याम्), or (3) प्रोषितार्यमन्+ङीप् स्त्रियाम्—प्रोषितार्यम्णी। The first is declined like महिमन् except अर्यमणी अर्यमणः अर्यमणाम् अर्यमणी, the second like लता, the third like गौरी।

5 मेरो—मेरु is the golden mountain about which the sun is supposed to revolve, so that the remote side is always dark

6 चमत्कार—चम कर्तरि इति चमं+कृ+घञ् कर्मणि चमत्कार चमत्कारम् (चकादि)।

7 *Voice*— तेन इयं पुरी प्रोषितार्यमा तमोभिरनिरोधि।

आलप्यालमिदं बभ्रोर्यत् स दारानपाहरत्।
कथापि खलु पापानामलमश्रेयसे यत ॥ ४० ॥

Prak—इदम् आलप्य अलम [This fact must not be mentioned] Which fact?—स बभ्रो दारान् अपाहरत् इति यत् [The fact that he abducted the wife of Babhru] Why not mention it?—यत पापानां कथा अपि खलु अश्रेयसे अलम् [Because even the talk of sin is baneful] 40

Prose—स बभ्रो. दारान् अपाहरत् (इति) यत् इदम् आलप्य अलम्। पापानां कथा अपि अश्रेयसे अलम्। ४०।

Eng—Away with mentioning that he abducted the wife of Babhru, for, even the mention of sin is enough for mishap. 40.

Beng.—অবরোধ কালে শিশুপাল বভ্রুর স্ত্রী অপহরণ করিয়াছিল এ কথা বলিয়া কাজ নাই, কারণ পাপের উল্লেখেও অমঙ্গল হইয়া থাকে। ৪০।

Expl—See *Eng.* above. 40.

Malli—अपकारान्तरमाह आलप्येति। 'स.' चैद्य. 'बभ्रो' यादवभेदस्य 'दारान्' भार्याम् ["भार्या जायाथ पुंभूम्नि दाराः स्यात्तु कुटुम्बिनी" इत्यमरः] 'अपाहरत्' इति 'यत् इदं दारापहरणम् 'आलप्य' उच्चार्य 'अलं' नालपनीयमित्यर्थः ["अलं खल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा" इति क्त्वाप्रत्यये समासे ल्यबादेशः]। 'यत्' पापानां' पापिनां 'कथा' उच्चारणम् 'अपि' ["चिन्तिपूजिकथि (१ कथि) कुम्बि—" इति .अ (१ इत्यादिना अङ्) प्रत्यय] 'अश्रेयसे' अनर्थाय 'अलं' समर्था खलु ["नमःस्वस्ति—" इत्यादिना चतुर्थी। अत्र निषिध्यमानालपननिषेधनसमर्थनात् कार्येण कारणसमर्थनः अर्थान्तरन्यास[1]] ॥ ४० ॥

NOTE ON MALLI.

1. Here we have अर्थान्तरन्यास that supports the cause by the effect because mention is being prohibited and the prohibition is supported.

Sira—अहो दुर्मेदः। तदा स बभ्रोर्दारानपाहरत्।

CHARCHA

3 कथा—कथनम् इति कथ+णिच् भावे (चुरादि)+अङ् भावे स्त्रियाम्। Note the copyists slips here in the Malli The rule for अङ् in full is "चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्च्चश्च।"

4. स्वस्ति—प्रशस्तं laudable. सुतिरनेन शस्यम् इति प्रशस्य+ईयसुन्—श्र+ईयसुन् or ज्य+ईयसुन्—श्रेय ज्याय welfare Used substantively = श्रेय अपर mishap, मङ्गलम्—। त्वमे। अस्य योगे चतुर्थी। The rule is "नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च"—चतुर्थी is attached in connection with नमस्, स्वस्ति, स्वधा, स्वाहा, अलम् and वषट्। The अलम् here is in the sense capable' and includes itself and its synonyms, such as प्रभु, समर्थ &c,

5 अत--This gives the reason why वाच्यत अलम्। No use speaking because (अत)। वृत्तमपाकरणमित्यनेन वचनात् न वाच्यम् अयथा।

6 Voice—त्वम यया वचोभिस्त्व देव (भूयते) भवता (भूयत)।

विराद्ध एवं भवता विराद्धा बहुधा च नः।
निर्वर्त्तयत्यरिः क्रियया स श्रुतश्रवसः सुतः॥ ४१॥

Prak—श्रुतश्रवसः सुतः क्रियया अरिः निर्वर्त्तते [That son of our aunt Sruta rawas becomes an enemy by deeds] How so ?—एवं भवता विराद्ध सः [Because he was wronged by you in the manner as aforesaid] That is an one sided affair—बहुधा च विराद्धा च सः [Why one-sided ? He too has wronged us as I have already said]

Prose—एवं भवता विराद्ध बहुधा च नः विराद्धा श्रुतश्रवसः सुतः स क्रियया अरिः निर्वर्त्तते। ४१।

Eng—Thus wronged by thee, the wrong-doer unto us in many ways indeed, that son of Srutasravas is being turned into an enemy by deeds. 41.

Beng—পিতৃস্বসা শ্রুতশ্রবার পুত্র শিশুপালের তুমি অপকার করিয়াছ। সেও নানা প্রকারে আমাদের অপকার করিয়াছে। এইরূপে কার্য্যের সহিত সে আমাদের প্রতি শত্রু হইয়া উঠিয়াছে। ৪১।

Expl —See *Prak* and *Eng* above 41

Malli —फलितमाह विराद्ध इति । 'एव भवता विराद्धः' विप्रकृत [राध संसिद्धौ कर्मणि क्त] 'बहुधा न' अस्माकं 'च विराद्धा' विप्रकर्ता । 'श्रुतश्रवा' नाम हरेः पितृष्वसा । तस्याः 'सुत' पैतृष्वसेयत्वात् सहजमित्रमपि इति भाव 'स' चेद 'क्रियया' पूर्वोक्तान्योऽन्यापकारक्रियया 'अरिः निर्वर्त्यते' कृत्रिम शत्रुः क्रियते । अतो बलीयस्त्वादवध्यस्य इति भाव ॥ ४१ ॥

Sara—अत्र कृतापकारः शिशुपाल एकान्तत एव न शत्रुः ।

CHARCHA

1 विराद्ध —वि+राध (स्वादि सकर्मक)+क्त कर्मणि wronged

2 विराद्धा —वि+राध (स्वादि सकर्मक)+तृच् कर्तरि wrong doer

3 बहुधा—बहु+धाच in many ways अव्यय qualifying the क्रिया in विराद्धा ।

4 न —कर्मणि षष्ठी owing to the कृत् in विराद्धा । Thus सिद्धं—विराध्नोति अस्मान्, कर्तरि—विराद्धा नः ।

5 निर्वर्त्यते—निर्+वृत्+णिच+लट् ते कर्मणि is being turned into वर्तते, वृत्ते, वर्तिष्यते—वर्तन्ते, वर्तिष्ट अवृतत् ।

6 श्रुतश्रवसः सुत —This reference to the mother is to show the tru slor nation He was a सहजमित्र but by deeds has becc ie an enemy Hence it furnishes an illustration of what s enunciated in sl 36

7 *Voice*— विराद्धम् विराद्धारम् सुतं तं क्रिया अरिं निर्वर्तयति ।

विधाय वैरं सामर्षे नरोऽरौ य उदासते ।
प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् ॥ ४२ ॥

सामर्षे भरी वैरं विधाय उदासते ते [I mean those people who wrong a relentless enemy and then be indifferent They are just such fools as the man who fires the forest and then go to sleep to the leeward] 42

Prose- ये नरः सामर्षे भरी वैरं विधाय उदासते ते कक्षे दवर्चिषं प्रक्षिप्य अभिमारुतं शेरते ॥ ४२ ॥

Eng —People who sit listless after having done a wrong to an irate [Or—already angered] foe really lie wind ward (lee-ward) after setting fire to a dry forest 42

Beng —কোপন স্বভাব Or—কুপিত শত্রুর প্রতি বৈরাচরণ করিয়া যাহারা নিশ্চিন্ত বসিয়া আছে তাহারা যেন শুষ্ক বনে অগ্নি প্রদান করিয়া বায়ুর দিকে শুইয়া আছে। ৪২।

Expl —See *Prak* —' Those people who indifferent are just such leeward 42

Malli —अथापि उपेक्षाया दीषमाह विधायेति[1]। 'ये नरः' पुमांसः ['पुंसु पुमांस पंचजना पुरुषा पूरुषा नरः" इत्यमरः] 'सामर्षे' सरोषे अरौ 'भरी वैरं विधाय' अकृत्य (? म्) अपकृत्य इत्यर्थः 'उदासते' उपेक्षन्ते 'ते' नरः 'कक्षे' शुष्के ["कक्षस्तु तृणे वीरुधि गुल्मे च शुष्कवने तथा" इति वैजयन्ती] 'दवर्चिषम्' अग्निज्वालाम् अग्नि 'प्रक्षिप्य अभिमारुतम् [आभिमुख्ये अव्ययीभाव] 'शेरते' स्वपन्ति तद्वायावनुदिवेत ["शीङ्रह" इति तङागमः । अत्र "य उदासते ते शरते" इति विशिष्टोदासीन्यशयनयो (? विशिष्टोदासनशयनयो) वाक्यार्थयो निर्दिष्टकर्त्ता सम्बन्धात् साहश्यलक्षणायाम् असम्भवद्वस्तु सम्बन्धी वाक्यार्थविर्दर्शनेति (? वाक्यार्थ निर्दर्शनेति असम्भवद्वस्तुसम्बन्धी) निदर्शनाभेद । न चायं दृष्टान्तः । वाक्य भेदेन प्रतिविम्बकरणाभावे तस्य उत्थानात् । अत्र तु वाक्यार्थे वाक्यार्थसमारोपात् वाक्यैकवाक्यतायां तदभाव इत्यलङ्कारसर्वस्वकार[2] ॥ ४२ ॥

NOTES ON MALLI

1 Here by विधाय &c he also points out the harm of neglect 2 Here the अलङ्कार is निदर्शना of the kind असम्भवद्वस्तु

of इन्द्र was in his mother's womb, Indra through jealousy cut him up with the thunder-bolt. The boy shrieked in pain and fearing lest the cries of the child rouse the suspicions of the mother whispered the words मा रुद into the ears of the boy. The child however was saved and received the name मा रुद in its corrupt form मारुत। The story is given at length in the Ramayana. मारुतम् अभिलक्ष्य इति अभिमारुतम् facing the wind, अव्ययी—by the rule "लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये"। Qual शेरते। Here note that when the forest is ablaze, the danger is to the *leeward* (अनुमारुत) of the fire and not to the wind-ward (अभिमारुत)। To lie to the leeward of the fire means death *which one will escape lying wind-ward* of the fire. Leeward and windward have to be taken *with reference to the fire.* The proper word seems then to be अनुमारुतम् for if the sleeper is to the *windward* of the fire and lies with his face to the wind (अभिमारुत) he courts no danger whatever. Could it be that the poet really wrote अनुमारुतम् ?

II. *Voice*—यैः रुषिः...चदास्यते तैः...मयते।

मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी।
क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः॥ ४३ ॥

Prak.—यः क्षमी (सः) कामं क्षाम्यतु [Let those who are forgiving by nature forgive offences if they like; I am not going to put up with them] What offences ?—मनाक् अनभ्यावृत्त्या वा विराध्यन्तं क्षाम्यतु [They may overlook small wrongs or wrongs not repeated]. But suppose the offence is a grave one or oft repeated—क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं कः क्षमेत [Such offences no one can tolerate; and Sisupala's offences are of that character] 43.

Prose—यः क्षमी स मनाक् अनभ्यावृत्त्या वा (विराध्यन्तं) कामं क्षाम्यतु। क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं कः क्षमेत ? ४३।

Eng—Let one who is forbearing forgive one offending slightly or without repetition. (Who will excuse one offending gravely and repeatedly ?) 43.

[S. R.—Sisu. II.—7.]

Beng—যে অল্প অনিষ্ট করে বা একবার মাত্র অনিষ্ট করে তাহাকে ক্ষমাশীল পুরুষ না হয় ক্ষমা করুন, কিন্তু যে বারবার গুরুতর অনিষ্ট করিতেছে তাহাকে কে ক্ষমা করিবে? ৪৩।

Expl—See *Eng* above

Malli—तथापि बाध्यत्वात् सोढव्य इत्याशङ्क्याह अन्यदेति। 'य अन्यो सहत ["अभिसृष्टाभ्यां चिनुण्" इति चिनुण् प्रत्यय] स सोढा मनाक्' अल्प अभ्याशभी अपि इति भाव अनभ्यासवशा सकृदा अनन्यत्वऽपि इति भाव 'विप ध्यनम् अपकुर्वाणं कामं भृशं चाम्यतु क्षमताम् [सम्भावनायां लोट। "अप सहाना दोष इति"] क्रियासमभिहारेण भृशं पौनःपुन्येन च इत्यत्र [न' यथाशः तु अनेकार्थत्व दोषाय'] विरामयन् वा क्षमेत सहत सोढ़ुं शक्नुयात्' कोऽपि इत्यत्र ["शकि लिङ्" इति शक्यार्थे लिङ्। क्षमू सहने भ्वादिर्' भौवादिकश्च] ॥ ४३ ॥

NOTE ON MALLI

1 In a male speaker or in a non-scriptural language the use of a word in more than one sense is not a detraction

Sans—अन्योऽपचारं सकृत्कृतौ वा क्षमं स्वयं किन्तु गुरुतपातं हरत् चक्र क्षमताम्।

4 क्षाम्यतु—क्षम (दिवादि)+लोट् तुप् might forgive. क्षाम्यति, क्षाम्यसि, क्षमिष्यति—क्षंस्यति, अक्षमत्। Malli's rule "शमा—" means that the eight roots beginning with शम lengthen their vowel when श्यन् follows. Malli has "सम्भावनायां लोट्"। This is objectionable. Panini does not give any such rule. We may say विधौ लोट् by the rule "विधिनिमन्त्रण—" taken with "लोट् च"।

5 क्षमी—क्षाम्यति इति क्षम+घिनुण् कर्तरि ताच्छील्ये। "भौदात्ती पदेऽस्य मान्यमानात्तमि" इति इत्वाभाव।

6 क्रिया &c.—कृ+श भावे क्रिया act. सम+अभि+हृ+घञ् भावे समभिहार, grouping. क्रियाणां समभिहार क्रियासमभिहार grouping of actions or intensification of an act इतत्—। The word, however is restricted to imply पौन पुन्य or भृशार्थ। "पौन पुन्यं भृशार्थो वा क्रियासमभिहार"—Vrittikara. Here it has both these senses i.e. repeatedly and excessively कृत्वा करणे। On the anomaly of a single word being used in two different senses in the same context Malli says "न च पदार्थेषु—" i. e. in non scriptural language is allowed such liberty.

7 विराध्यन्तम्—वि+राध (दिवादि सकर्मक)+शतृ कर्तरि विराध्यन् one who offends तम्। Qual जनम् understood.

8 क्षमेत—क्षम+लिङ् ईत could forgive. क्षमते, क्षमसे, क्षमिष्यते—क्षंस्यते अक्षमिष्ट—अक्षंस्त।

9 Voice—तेन क्षमिषा (भूयते) तेन (विराध्यन्) क्षम्यताम्। विराध्यन् तेन क्षम्येत।

अन्यदा भूषणं पुंसः क्षमा लज्जेव योषितः।
पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव ॥ ४४ ॥ ८

N. B.—Indelicate. Malli alone follows.

Malli.—ननु सर्वदा क्षमा एव पुंसो भूषणम् अत अपराधेऽपि क्षन्तव्यम् अत आह अन्यदेति। 'अन्यदा' सुरतव्यतिरिक्ते काले 'योषितः लज्जा इव पुंसः' 'अन्यदा' अपरिभवे 'क्षमा' शम 'भूषणम्'। 'परिभवे' तु योषितः 'सुरतेषु वैयात्यं' धार्ष्ट्यम् 'इव' ["धृष्टे धृष्णुर्वियातश्च" इत्यमर.] 'पराक्रमः' पौरुषं भूषणं पुंसः इति

'भूषणम्' आभरणम्। एवञ्च अक्रियावचनत्वात् नियतलिङ्गत्वात् विरोध (?) इति बद्धभीतेः प्रयुक्तम् ॥ ४४ ॥

मा जीवन् यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति ।
तस्याजननिरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः ॥ ४५ ॥

Prak—अजननि एव तस्य अस्तु [May he not be born at all]. Who ?— जननीक्लेशकारिणः तस्य [The fellow who occasions to his mother the pangs of child birth] Every one does it—यः माजीवन् जीवति तस्य [True, but I am speaking of the man who having pained his mother by his birth, lives a wretched life and brings no satisfaction to his mother in return for her pains] Well who is such a man ?— यः परावज्ञादुःखदग्धः अपि जीवति [Such is the man who has to live under the insults of his enemy] 45

Prose—यः परावज्ञादुःखदग्धः अपि माजीवन् जीवति जननीक्लेशकारिणः तस्य अजननि एव अस्तु । ४५ ।

Eng—May not the odious birth itself come causing but pain to his mother unto the man who, though withered by the misery of the slights of the enemy, would be living his wretched life 45

Beng—শত্রুর অপমানের দুঃখে দগ্ধ হইয়া ও যে ব্যক্তি ঘৃণিত জীবন ধারণ করে তাহার বরং জন্মই যেন না হয়, কারণ তাহাতে তাহার জননীর ক্লেশ মাত্র ফল অন্য কোনও ফল নাই।

Expl—See under *Eng* and *Prak* above. 45

Mal—অথ পরিভবেঽপি অপরাক্রমে নিন্দিতমাহ মাজীবন্নিতি। 'পর'
পরস্য' অপকর্তুঃ 'অবজ্ঞয়া' অমানেন (? অপমানেন) যৎ 'দুঃখং' তেন 'দগ্ধঃ' তপ্ত
অতএব 'মাজীবন্' গর্হিতজীবী সন্ ["মাজ্যাজীবী" ইতি ভট্ট মল্লাদিঃ] 'জীবতি'
প্রাণান্ ধারয়তি 'জনন্যাঃ ক্লেশকারিণঃ' গর্ভধারণপ্রসবাদিবেদনাকারিণঃ তদ্ব্যতিরিক্তার্থ-
ক্রিয়ার্থাভাবাৎ 'তস্য অজননিঃ' অনুৎপত্তিঃ 'এব অস্তু' জননীক্লেশনিবৃত্ত্যর্থম্
ইতি ভাবঃ ["আক্রোশে নঞ্যনিঃ" ইতি অনিপ্রত্যয়ঃ] ॥ ৪৫ ॥

Sara—शत्रुणा परिभूतस्य यत् जीवनं तन्मरणमेव ।

CHARCHA

1. माजीवन्—Two separate words मा and जीवन्, not a compound. जीवति इति जीव+लटः स्थाने शतृ जीवन् living मा which is usually a prohibitive particle, here implies आक्रोश censure. Hence मा जीवन् living ill. The rule "माङि—" means—when माङ् as an उपपद implies censure, लट् may be replaced by शतृ or शानच् । उपपद here means merely a word in syntactical connection. "उपोच्चारितं पदमुपपदम्" । Hence there is no उपपदतत्— । Well, how is it that an आदेश for लट् is enjoined when लट् itself is not available ? For, does not the rule "माङि लुङ्" direct लुङ् always in connection with माङ् ? True · but the Varttika has to be interpreted as first directing लट् in supercession of लुङ् and then enjoining the आदेश for लट् ।

2. पदा &c—अव+ज्ञा+अङ् भावे अवज्ञा contempt. पदस्य अवज्ञा, ६तत्— । तया as तस्या दु खम्, सुप्सुपा or ३तत्— । तेन दग्ध, ३तत्— ।

3. अजननिः—अजननम् इति नञ्+जन+अनि भावे अजननि. (fem.) absence of birth. उपपदतत्— । See next.

4. अस्तु—"आशिषि लिङ्लोटौ" इति लोट् । The rule for अनि in अजननि is "आक्रोशे—" —अनि is attached with नञ् as an उपपद if imprecation is intended. आक्रोश is शाप । "आक्रोश, शापनम्"—*Vrittisara.* Now to one who pronounces a शाप the शाप becomes the इष्टार्थ ; hence शापप्रदान is also आशिस् and has to be made with लिङ् or लोट् । Thus तस्य अजननिर्भूयात् or तस्य अजननिरस्तु ।

5. जननी &c—जनयति इति जन+णिच्+ल्युट् कर्तरि स्त्रियाम् जननी mother तस्या क्लेश । ६तत्— । तं करोति इति जननीक्लेश+कृ+णिनि कर्तरि साधुकारिणि the torturer of his mother, उपपदत्— । तस्य ।

B *Voice*—येन ..दग्धेन ..जीवता जीव्यते...अजनन्या...भूयताम् ।

पादाहतं यदुत्थाय मूर्द्धानमधिरोहति ।
स्वस्थादेवापमानेऽपि देहिनस्तद्वरं रजः ॥ ४६ ॥

Prat —देहिन रज वरम् [Even dust is worthier than the man] Which man ?—अपमाने अपि स्वस्थात् देहिन [The man who stands unmoved under insults] Why is dust worthier ?—यत् पादाहतम् उत्थाय मूर्द्धानम् अधिरोहति तत् रजः [Strike dust with your feet it gets up instantly and settles on your head It shows more mettle than that worthless man] 46

Prose—यत् रजः पादाहतं (सत्) उत्थाय मूर्द्धानम् अधिरोहति तत् अपमाने अपि स्वस्थात् एव देहिनः वरम् । ४६ ।

Eng —Dust which struck by the feet settles on the head after rising is worthier than an embodied being who is really at ease even under insults 46

Beng —धूलिते पदाघात करिले उहा उठिया प्रहारकेर माथाय चड़े। यिनि शत्रुकृत अपमान अविचलित थाकेन ऐ धूलि ताहार चाइते श्रेष्ठ। ४६।

Expl —See *Eng* and *Prat* above 46

Malli —पादेति । 'यत् रजः धूलिः 'पादेन आहतं सत् 'उत्थाय' उद्गम्य 'मूर्द्धानम्' आहन्तुः शिरः अधिरोहति आक्रामति 'तत्' रजः अचेतनमपि [illegible] 'अपमाने' 'अपि' 'स्वस्थात्' सन्तुष्टात् 'देहिनः' चेतनात् 'वरं' श्रेष्ठम् । [illegible] ॥ ४६ ॥

Sara —अपमानेऽपि सन्तुष्टमानो म रजोऽपि लघु ।

CHAROHA

.3 अधिरोहति—अधि+रुह+लट् ति। It has become सकर्मक through अधि। उपसर्गवशात् सकर्मकत्वम्। Dust received a kick as an insult, it got up and sat on the head of the offender and thus gave it back. अरोह, रोक्ष्यति, अरुचत्।

4 स्वस्थात—स्वस्मिन् तिष्ठति इति स+स्था+क कर्त्तरि स्वस्थ at ease, उपपदतत् –। तस्मात्।

5 एव—अन्ययोगव्यवच्छेदे। स्वस्थादेव ननु विज्ञातात्।

6 अपमाने—अप+मन+घञ् भावे अपमान insult तस्मिन्। भावे ७मी or अधि ७मी।

7 देहिन—देह अस्ति अस्य इति देह+इनि मत्वर्थे देही embodied, i e the आत्मन्। This implies the existence of चैतन्य and thence the naturally expected अपमानबोध। Yet the man is स्वस्थ। देहिनं व्यतिरिच्य or देहिनं विधूय रजो वरम्। अप्रिय ईदृशो देही अप्रियश्च रज, तथापि तु ईदृशं देहिनमतीत्य ईषत्प्रिय रज। ल्यब्लोपे कर्मणि पञ्चमी।

8 वरम्—वर rather preferable मनाक्प्रिय। "देवावृते वरः श्रेष्ठे त्रिषु क्लीबे मनाक्प्रिये"। मनाक्प्रिय is not प्रियतर, hence we take the पञ्चमी as ल्यब्लोपे। We give an alternative *Eng Trans*—To the embodied being who is really, at ease under insults, we rather prefer dust which rising

9 *Voice*—येन रजसा हतेन (सता) मूर्धा अधिरुह्यते तेन वरेण (भूयते)।

१२७ असम्पादयतः कश्चिदर्थं जातिक्रियागुणैः।
यदृच्छाशब्दवत् पुंसः संज्ञायै जन्म केवलम्॥४७॥

Pral —पस जन्म केवल संज्ञायै [Such a person is born merely to add to the denotation of the term Man] How so?—कश्चित् अर्थम् असम्पादयतः पुंसः जन्म [I speak of the birth of such people as serve no purpose] But as you say they do add to the denotation of the word Man—जातिक्रियागुणैः असम्पादयतः [But he does not add to the sum total of the world's good by his actions by his qualification or by his nature] How is that like?—यदृच्छा

शब्दवत् [His birth is like the coming of a new meaningless name to designate an object] 47

Prose—जातिक्रियागुणैः कश्चित् अर्थम् असम्पादयतः पुंसः जन्म यदृच्छाशब्दवत् सञ्ज्ञायै केवलम् । ४७ ।

Eng—As of whimsically formed words birth is for a name only to the man serving no end whatever by caste deeds, or virtues 47

Beng—যাদ খেয়ালী শব্দগুলি যেমন শুধু অভিধানের জন্য হইয়া থাকে, সেইরূপ যে ব্যক্তি জাতিতে, কার্য্যে বা গুণে কোনও প্রয়োজন সাধন করে না তাহার জন্ম শুধু নিজ নামের একটা পদার্থ সৃষ্টির জন্য ।

Expl—Four things attach to man after birth—his name (say Devadatta), his caste (Say Brahmana) his work (say study) his virtues (say amiability &c) Each of these four has its purpose—does work But if Devadatta is incapable of doing any work as a Brahmana or as a student, or as an amiable person &c it seems he was born merely to become the possessor of the name Devadatta The poet finds a similar case among words A whimsically formed word such as डित्थ or कवित्थ is not a class name (जातिशब्द) it is not a verbal derivative (क्रियाशब्द) nor is it an attributive (गुणशब्द)। डित्थ as a word is the exact parallel of Devadatta as a man working neither through जाति, nor through क्रिया nor again through गुण । 47

Malli—असम्पादयत इति । किंच 'जाति' ब्राह्मणादि । 'क्रिया' यज्ञाध्ययनादि । 'गुण' शौर्यादि । तैः साधनैः [करणे तृतीया] 'कश्चित् अर्थे' पुरुषार्थधर्मादिपौरुषार्थम् (? पुरुषार्थम्)[1] । अन्यत्र नीलपाचकत्व (? चलत) शौर्यादिभिः सामिधेयभूतैः करणैः[2] 'कश्चित् अर्थे' व्यवहारदर्प प्रयोजनम् । 'असम्पादयतः' तत्तत्र ताहृग्जात्याद्यसम्पादितिः[3] भाव । 'पुंसः जन्म' सचासाम 'यदृच्छाशब्दवत्' यदृच्छाकल्पितस्य आत्मादिप्रवृत्तिनिमित्तशून्यस्य डित्थादिशब्दस्येव[4]

["तव तथैव" इति वतिप्रत्ययः । "स्वेच्छा यदृच्छा स्वच्छन्दः स्वैरता चेति ते समाः" इति केशवः] 'संज्ञायै केवलं' कृतार्थमेव। एकत्र पारिभाषिकं हि विषयमात्रम् अनुभवितुम् अन्यत्र तादृक्षामनुभवितुम्[5] इत्यर्थः ॥ ४७ ॥

NOTES ON MALLI.

1 Such ends of man as merit, fame, &c 2 In the other case, through the instrumentality of its own significance such a bovinity, character of a cook (? moveability), whiteness &c 3 In both cases owing to the absence of such जाति &c. 4 As of a word such as डित्थ that is whimsically coined and lack such helps to form an idea and act accordingly as जाति &c 5 In one instance to receive merely a technical name, in the other case to receive the *character* of such a name

Saru—धी हि उन्नतः एव पुरुषः न च कर्मणा, तस्य इया नन्द ॥ ४७ ॥

CHARCHA

1 सम्पादयता—सम्+पद+णिच्—अच् कर्तरि सम्पादकम् achieving तस्य ।

2 प्रयोजनम्—पद is प्रयोजन। In the case of *man*, the प्रयोजन is सुकृत, कीर्ति &c with reference to *word*, प्रयोजन is व्यवहार usage.

3 जाति &c—जन+क्तिन् भावे जाति class In the case of *man* it is ब्राह्मणक्षत्रिय &c, for *word*, गोत्व &c. क्रिया = *effort*, for *man*, it is इज्या, अध्ययन &c., for *word* it is चलन, पाचकत्व &c. गुण is *quality*. For *man* it is शुक्लत्व &c.

4 यदृच्छा &c—ऋच्छ् to go+अ भावे ऋच्छा motion, impulse ता ऋच्छा यदृच्छा whim कर्मधा—। यदृच्छाकृतः शब्दः यदृच्छाशब्दः word made whimsically, i. e., without reference to derivative meaning such as *abracadabra* &c are in English, कर्मधा—like शाक पार्थिव। यदृच्छाशब्दस्य इव इति यदृच्छाशब्द+वति as of whimsically formed words. सम्बन्ध in the षष्ठी विभक्ति here Qual पुरुष। The rule "तत्र—" (Malli) means—वति may be attached without reference to क्रिया, with a षष्ठी like तव इव or तस्य इव।

5 सञ्ज्ञायै—सञ्ज्ञायतेऽनया इति सम्+ज्ञा+अङ् करणे संज्ञा name, तस्यै, तादर्थ्ये चतुर्थी। For man, सञ्ज्ञायै is संज्ञाप्रसिद्धये to furnish a recipient of the name "पारिभाषिकं किञ्चिन्नाममात्रमनुभवितुम्", for word it is संज्ञाकरणाय सञ्ज्ञारूपेण व्यवहाराय for use as a name—तादृक्तामनुभवितुम्।

6 केवलम्—"निर्णीते केवलमिति।" निर्णीत is अवधारण। पञ्चद meaning alone। सञ्ज्ञायै केवलम् for name alone

7 Force— अन्धता (मृगत)।

तुङ्गत्वमितरा नाद्रौ नेदं सिन्धावगाधता।
अलङ्घनीयताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि॥ ४८॥

Peak—अद्रौ तुङ्गत्वम्, इतरा न [In a mountain the main characteristic we notice is loftiness and not the other one I am going to speak of] What is that other one ?—सिन्धौ अगाधता, इदं न [The other one, viz, unfathomability exists in the sea, but not this one, i e loftiness] Where is the relevancy of all this ?—मनस्विनि उभयं तत् [Both these characteristics, viz loftiness and unfathomability, are found in the strong minded] What do you make out by it ?—अलङ्घनीयताहेतु तत् उभयम् [Either of these virtues is a source of security from insults People respect the mountain because it is insurmountable on account of its height the ocean they dread because it is so deep The strong minded one possessing both these virtues is a veritable terror to his enemies] 48

Prose—अद्रौ तुङ्गत्वम्, इतरा न। सिन्धौ अगाधता, इदं न। मनस्विनि अलङ्घनीयताहेतु तत् उभयम्। *Or*—अद्रौ इदं न। उभयम् अलङ्घनीयता हेतु। तत् मनस्विनि। ४८।

Eng—In the hill there is loftiness, but not the other, in the ocean there is unfathomability, but not this one Both these grounds for not being liable to insults exist in the strong minded. 48

Beng—পর্ব্বতে তুঙ্গত্ব আছে কিন্তু অগাধতা নাই সে অন্য একটী

.গুণ সেইটী নাই। সমুদ্র অগাধতা আছে কিন্তু এই তুঙ্গতা গুণটী নাই। এই উভয় গুণই অলঙ্ঘনীয়তার কারণ। উভয়ই মনস্বিব্যক্তিতে আছে। ৪৮।

Expl—See *Prak* "People respect enemies 48

Malli—एवमपौरुषं दूषयित्वा पौरुषं भूषयति तुङ्गत्वमिति। 'अद्रौ' पर्वते 'तुङ्गत्वम् औन्नत्यम्। अस्तीति शेषः ["अस्तिर्भवन्तीपरः प्रथमपुरुषोऽप्रयुज्यमानोऽपि अस्ति" इत्यादि भाष्यात्। भवन्ती पूर्वाचार्याणां लट् संज्ञा] इतरत् अगाधता 'न' अस्ति। 'सिन्धौ' समुद्रे अगाधता गम्भीरता अस्ति 'इदं' तुङ्गत्वं 'न' अस्ति। 'मनस्विनि वीरे तु 'अलङ्घनीयताहेतु' अलङ्घ्यत्वकारणं 'तत् उभयं तुङ्गत्वम् अगाधता च। तस्मात् अद्रिसिन्धुभ्याम् अधिको मनस्वी इति व्यतिरेकालङ्कारः॥ ४८॥

NOTES ON MALLI

1 From such texts of the भाष्य as अस् ending in भवन्ती (लट्) exists there though not used ' भवन्ती is the name given to लट् by older authors

Sara—See *Malli* "तस्मात् मनस्वी"।

CHARCHA

1 तुङ्गत्वम्—तुङ्ग high तुङ्गत्वम् loftiness

2. अगाधता—गाध+घञ् भावे गाध fathomability अविद्यमानं गाधं यस्मिन् अगाध unfathomable बहु। तस्य भाव अगाधता unfathomability

3 अलङ्घनीयताहेतु—लङ्घ+णिच्+अनीयर् कर्मणि लङ्घनीय crossable न लङ्घनीय अलङ्घनीय impassable नञ् तत्—। तस्य भाव अलङ्घनीयता impassability तस्या हेतु reason for impassability, तत्—। Pred to उभयम्।

4 उभयम्—उभ is *two* उभौ अवयवौ अस्य इति उभ+अयच् उभयम् a dvand द्वावयव वस्तु। Refers to तुङ्गत्वम् and अगाधता। उभ is *dual* and उभय usually *singular* Both are सर्वनाम। We say usually

because sometimes, when the अवयवs are composite we may have plural also comp "उभये देवमनुष्या", "सुखपरस्य हरेरुभयैः कृतं त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम्। तव शरीरमुखानतपर्वभिः पुष्पकेसरिणश्च पुरा नखैः॥" —*Sakuntala*

5 गुरुत्वम्, इत्यत्र इदम्, अथापरता, उभयम्—These are all nom to अस्ति understood Malli quotes the *Bhashya* as authority for supposing अस्ति as understood The text of the भाष्य may be thus explained—'अप्रयुज्यमानः अपि' अनुक्तः अपि 'अस्ति' अस्यार्थः 'भवन्तीपरः लट्परः, लकारः अस्यास्तु इत्यर्थे 'अस्ति' वर्तते सर्वत्र इति शेषः। Hence the भाष्य implies that when we say इदम् we mean इदम् अस्ति। According to this view even प्रातिपदिकार्थे प्रथमा becomes कर्तरि प्रथमा।

6 मनस्विनि—प्रशस्तं मनः यस्य अस्ति मनस् + विनि मत्वर्थे मनस्वी strong—minded प्रशंसायां मतुप्। तस्मिन्। अर्थे उभौ।

7 *Voice*— गुरुत्वेन (भूयते) इत्यतया न (भूयते) अथापरतया (भूयते) अनेन न (भूयते)। हितुना तेन उभयेन (भूयते)।

तुल्येऽपराधे स्वर्भानुर्भानुमन्तं चिरेण यत्।
हिमांशुमाशु ग्रसते तन्म्रदिम्नः स्फुटं फलम् ४९ ॥

Prak—स्फुटं तत् म्रदिम्नः फलम् [This is clearly the outcome of weakness] Which do you mean?—स्वर्भानुः हिमांशुम् आशु ग्रसते (इति) यत् [Rahu swallows the moon at short intervals simply because the moon is a weak enemy]. How do you know?—भानुमन्तं चिरेण ग्रसते [Do you not see that he bites the hot-rayed sun at longer intervals]. Perhaps he has reasons to be less angry with the sun—अपराधे तुल्ये [No the sun and the moon were wrong-doers to the same extent towards him, Yet the sun, the stronger of the two is treated with greater consideration than the moon, the weaker]. 49.

Prose.—स्वर्भानुः अपराधे तुल्ये भानुमन्तं चिरेण हिमांशुम् आशु ग्रसते (इति) यत् तत् म्रदिम्नः फलं स्फुटम्। ४९।

—It is clearly the result of mildness (*Lit*—softness)

that, the guilt being the same, Rahu swallows the moon quick while the sun tardily. 49

Beng—রাহু সম্বন্ধে সূর্য্য ও চন্দ্র উভয়ের তুল্য অপরাধ। তথাপি সে সূর্য্যকে বিলম্বে কিন্তু চন্দ্রকে সত্বর গ্রাস করে। এ স্পষ্টই চন্দ্রের মৃদুতার ফল। ৪৯।

Expl.—The gods and demons, in the days of yore, churned the ocean for nectar a taste of which was to confer immortality When the precious extract was obtained, the demons seized it and Hari disguised as a charming girl obtained possession of it from the demons by her wiles The mistake was soon found out, a quarrel arose between the parties and in the tumult Vishnu divided the nectar among the gods Rahu, one of the demons, came up as a god for a share, got one and commenced eating it By the time the liquid reached his gullet, the sun and the moon shouted out his secret and Hari cut off his head The head however, had become immortal by the taste of the nectar and swore undying enmity against the sun and the moon for the disservice True to his word he still pursues and swallows them occasionally but they constantly escape him through his open gullet Now see *Eng* and *Prak* above

Malli—मृदुमति सर्वो मार्दवमपराधाय इत्याह तुल्ये इति। 'स्वर्भानुः' राहुः 'अपराधे तुल्ये' अपि 'भानुमन्तं' सूर्यं 'चिरेण ग्रसते हिमांशुं' चन्द्रम् 'आशु' शीघ्रं 'ग्रसते' इति 'यत्' ["ग्रसिते विलम्बिते शीघ्रम्" इत्यभिधानात्] 'तत् म्रदिम्नः' मार्दवस्य 'फलं स्फुटम्' ["पृथ्वादिभ्य इमनिच् (? इमनिज्वा)" इति इमनिच् प्रत्ययः]। तस्मात् विषये तीक्ष्णेन भवितव्यम् अन्यथा मृदुं सर्वोऽपि बाधते[1] इति भावः [एतच प्रस्तुतम् अप्रस्तुतार्केन्दुकथनेन सारूप्यात् प्रतीयते। इति अप्रस्तुतप्रशंसाभेदोऽयम्। "अप्रस्तुतस्य कथनात् प्रस्तुतं यत्र गम्यते अप्रस्तुतप्रशंसेयं सारूप्यादिनियामिता।" इति लक्षणात्[2]]॥ ४८॥

NOTES ON MALLI.

1 So one has to be harsh towards an adversary, otherwise

becoming mild, one is opposed everywhere 2. And this, what is relevant here, is inferred from resemblance with irrelevant story of the sun and the moon Thus this is a kind of अप्रस्तुतप्रशंसा as is inferred from the definition —It is अप्रस्तुतप्रशंसा where, through similarity, the relevant is inferred from a description of the irrelevant.

Sara —मृदुर्हि चन्द्र अतएव परिभूयते राहुणा तेजस्विन सूर्यस्य पुनराम कदाचिदेव भवति। Now see Malli "तस्मात् विपक्षे &c."

CHARCHA

1 तुल्यै—तोल्यते अनया इति तुल+णिच+अ करणे तुला निपातनात् balance तुलया सम्मितं इति तुला+यत् तुल्य measured in a balance, *equal* तस्मिन्। तोल्या *was expected but* तुला *is got by* निपातन in the rule "तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्याम्"।

2. अपराधे—अप+राध+घञ् भावे अपराध offence तस्मिन्। The *offence is disclosure of secret (See Expl also* महाभारत आदिपर्व अध्याय १८)।

3 स्वर्भानु—स्वर् is an अव्यय meaning आकाश। भातीति भा+नु कर्तरि औणादिक भानु *resplendent.* स्वर् भानु, सुंपसुपा। This is a name of राहु। "तमस्तु राहु स्वर्भानु सैंहिकेयो विधुन्तुद" इत्यमर। स्वर्भाणु was expected with a cerebral The word is क्षुभ्नादि hence no change

4 भानुमन्तम्—भानु ray, light भानव अस्य सन्ति प्रशस्ता भूयांसो वा इति भानु+मतुप् भानुमान् the sun तम्।

5 चिरेण—चिर a long time तेन। अपवर्गे तृया। The fact is there may be as few as two eclipses of the sun in the year Hence चिरेण।

6 हिमांशुम्—हिम cold हिमा अंशव अस्य हिमांशु cold rayed वस्तु— । Refers to the moon तम्। हिम points to मृदुता।

7. आशु—Eclipses of the moon may be as many as five in the year, hence आशु।

ग्रसते—ग्रस+लट् ते। Swallows अत्ति, दंक्ष्यते, अदस्मिष्ट।

Reference is to eclipse which is spoken of as ग्रास by राहु। *Expl* above. Solar eclipses are fewer in the year than lunar eclipses This fact is here explained saying that Rahu is afraid of the hot rayed sun while he defies the cold rayed moon He approaches the one more cautiously, but the other whenever he likes

9 म्रदिम—मृदु mild, gentle तस्य भाव इति मृदु + इमनिच् = म्रदिमन् – म्रदिमा mildness तस्य।

10 स्फुटम्—स्फुटति इति स्फुट + अच् कर्तरि स्फुटम् open clear

11. फलम्—Consequence, result Nom to अस्ति or भवति understood

12 *Voice*—स्वभावेन भानुमान् हिमांशु ग्रसते येन (भूयते)। तम् फलेन (भूयते)।

13 *Remark*—Note that the poet does not mean to say that the tardy swallowing of the sun is introduced only to point out the difference in the treatment and thus emphasise the drawbacks of a mild policy

स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि परवायावुपेयुपि।

निदर्शनमसाराणां लघुर्बहुतृणं नरः॥ ५०॥

Pith—लघु नरः स्वयं प्रणमत [A worthless person falls prostrate of his own accord] When?—अल्पे अपि परवायौ उपेयुषि प्रणमत [He falls at the slightest breeze in the shape of an enemy] Why so?—बहुतृणम् असाराणां निदर्शनं नरः [Because like straw he is one without a back bone], 50

Prose—असाराणां निदर्शनं बहुतृणं लघुः नरः अल्पे अपि परवायौ उपेयुषि स्वयं प्रणमते। ५०।

Eng—The blast like enemy, though insignificant, having approached, the straw like person mean and the exemplar of the pithless, falls prostrate of himself. 50

Beng—তুচ্ছ ব্যক্তি তৃণের ন্যায় অসারের দৃষ্টান্ত স্বরূপ। তাহার পক্ষে শত্রু বায়ুর ন্যায় অল্প আসিলেও সে আপনিই প্রণত হয়। ৫০।

Expl—See *Eng* and *Pral* above 50

Malli—एतदेव प्रकारान्तरेणाह स्वयमिति। 'असाराणां' दुर्बलानां 'निदर्शने' दृष्टान्ते अतएव ईषदसमाप्तं तृणं 'बहुतृणं' तृणकल्पम् इत्यर्थः ["विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु" इति बहुच् प्रत्ययः। प्रकृतेः पूर्वश्च भवति। "स्वादीषदसमाप्तौ तु बहुच् प्रकृतिलिङ्गकः" इति वचनात् प्रकृतिलिङ्गता] 'लघु' निःसारम् 'नरं' 'अरिः' 'मरुत् वायुः' इव इत्युपमितसमासः [बहुतृणमिति सादृश्यप्रमाणाच्चपर्यायात्। "कल्पब्देश्यदेशीयादि" इति दण्डिना कल्पादीनामौपम्यवाचकेषु अभिधानात्][1]। तस्मिन् 'उपयुक्ति' प्राप्ते सति 'स्वयं प्रणमते' स्वयमेव प्रह्वीभवति ["कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रियः" इति कर्मवद्भावात् "भावकर्मणोः" इत्यात्मनेपदम्। "न दुहस्नुनमां यक्चिणौ" इति यक्प्रतिषेधः]। वायुना तृणमिव अल्पीयसापि रिपुणा अबलवान् स्वयमेव परिभूयते इत्यर्थः। उपमालङ्कारः ॥ ५० ॥

NOTE ON MALLI.

1 Because it is associated with बहुतृण in which the उपमा is obvious, for दण्डिन् says कल्प &c. indicate उपमा।

Sara—See Malli—"वायुना तृणमिव परिभूयते"।

CHARCHA

1 प्रणमते—प्र+णम+लट ते कर्मकर्तरि becomes prostrate. The root is अन्तर्भावितण्यर्थः। The sense then is to cause to bow The कर्मकर्ता is नरः। Thus अरिः (प्रयोजकः) नरं (प्रयोज्यं) प्रणमति—Enemy causes the man to bow If we want to say that the man is so weak that he requires very little urging to prostrate himself we may ignore the प्रयोजक (कर्तृव्यापारस्य अविवक्षा)। The कर्म, i. e. नरम् itself now becomes कर्ता, the sense being—the man bows down of his own accord. Thus we have कर्तृविवक्षा in नरम्; hence we expect नरः प्रणमति just like असिश्छिनत्ति, स्थाली पचति &c

But the rule "कर्मवत्—" (Malli) interferes. The rule means—The कर्ता, having the same व्यापार as the कर्म, has to be treated with the same sort of प्रकार as the कर्म। The मद् has thus to be in the कर्मवाच्य। This should yield मदः प्रणम्यते with आत्मनेपद by the rule "भावकर्मणोः" and यक् by "सार्वधातुके यक्"। But the rule "न दुह—" prohibits यक् and चिण् after दुह, स्नु and नम in the कर्मकर्तृवाच्य। Hence lastly मदः प्रणमते। नमति, ननाम, नंस्यति, अनंसीत्।

2. परवायी—पर enemy पर: वायुरिव, उपमित कर्मधा। तस्मिन्। भावे सप्तमी। The कर्तृत्व is ignored (see note) Malli avoids a उपमा with the वाक्य परवयौ वायुः।, The reason is the poet says मद: बहुतृणम्—man like a straw—with an उपमा।

3. उपेयुषि—उप+इ+क्वसु for लिट् उपेयिवस् that which has come तस्मिन्। See उपेयुषी, Canto I. sl. 24.

4 निदर्शनम्—निदर्श्यते अनेन इति नि+दृश+णिच्+ल्युट् करणे example.

5 असारतायाम्—सृ+घञ् भावे सार core, अविद्यमानः सारः यस्याम् असारा without grit, भावतल्—। निपाम, Adjective used substantively.

6. बहुतृणम्—ईषदसमाप्तं तृणम् इति तृण+बहुच्=बहुतृणम् like straw. The affix is peculiar, it *precedes* like a *prefix*, the rule is "विभाषा—" which means that—बहुच् is attached in the sense ईषदसमाप्त optionally with कल्पप् &c. but it is prefixed. The gender is that of the stem to which it is attached. Hence बहुतृणम् in the neuter, though it qualifies मदः in the masculine.

7. *Voice*— ...निदर्शनेन बहुतृणेन भवता मदेन...नम्यते (भावे)। The कर्म having become कर्ता the root is अकर्मक, hence the change is in the भाववाच्य।

तेजस्विमध्ये तेजस्वी दवीयानपि गण्यते।
पञ्चमः पञ्चतपसस्तपनो जातवेदसाम् ॥ ५१ ।

Prak.—दवीयानपि तेजस्वी तेजस्विमध्ये गण्यते [The really spirited are counted as such though they be at a considerable distance from the enumerator]. Can you cite an instance ?—पञ्चतपसः

{ B. R.—Sau. II.—5. }

तपनः जातवेदसां पञ्चमः [Have you not noticed people practising penance with *five fires?* *Well, what are his fires? There are* four on four sides, but the fifth is the sun overhead. To him the sun, though at an immense distance, has not ceased to be a fire]. 51.

Prose—As in *Pral.*

Eng.—The spirited are counted among the spirited though far away. Of one practising penance with five fires, the fifth of the fires is the sun. 51.

Beng.—যাহার তেজ আছে সে দূরে থাকিলেও লোকে তাহাকে তেজস্বীর দলে ফেলিয়া থাকে। যাঁহারা পঞ্চাগ্নির মধ্যে তপস্যা করে সূর্য্যই তাহাদের পঞ্চম অগ্নি। ৫১।

Expl.—See *Pral.* and *Eng.* above.

Malli.—पुनः प्रौढ्ये गुणमाह तेजस्वीति । 'दवीयान् अपि' दूरस्थोऽपि ["स्थूलदूर—" इत्यादिना पूर्वगुणयणादिपरलोपौ[1]] 'तेजस्वी तेजस्विनां मध्ये गण्यते' संज्ञायते । तथाहि—पञ्चाग्निसाध्यं तपो यस्य स तथा, तस्य 'पञ्चतपसः' पञ्चाग्निमध्ये तपस्यतः 'तपनः' अर्कः 'जातवेदसाम्' अग्नीनां 'पञ्चमः' पञ्चानां पूरणः । पञ्चमो जातवेदा भवति इत्यर्थः [विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः] ॥ ५१ ॥

NOTE ON MALLI.

1. By "स्थूलदूर—" the last portion beginning with a य, व, र or ल elides and there is गुण of the first vowel (*Char*).

Sara.—तेजस्वी तु दूरस्थोऽपि प्रभुणा नमस्क्रियते ।

CHARCHA.

1. तेजस्वि &c.—तेजः अस्ति एषाम् इति तेजस्+विनि मत्वर्थे तेजस्विनः the spirited. तेषाम् मध्ये among the spirited, द्वन्द्व—। तस्मिन् । अधि सप्तमी ।

2. दवीयान्—अतिशयेन दूरः इति दूर+ईयसुन्—दू+ईयसुन्—दवी+

दवीयसम्—दवीयान् very distant The rule for the changes is "स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः"—Of स्थूल &c. the latter portion beginning with a यण् elides and the preceding vowel takes गुण।

3 गण्यते—गण + णिच स्वार्थे (चुरादि) + लट् ते कर्मणि is reckoned गणयति, गणयामास &c., गणयिष्यति, अगणयत् अजगणत्।

4 पञ्चम—पञ्चानां पूरणः इति पञ्चन् + डट् by the rule "तस्य पूरणे डट्". Next by the rule "नान्तादसंख्यादेर्मट्" the डट् is changed into मट्डट्" by prefixing मट् to it Thus we get पञ्चन् + मट्डट् = पञ्चम, the fifth

5 पञ्च &c—पञ्चम here by लक्षणा (transference of epithets means पञ्चाग्निसाध्यम् (Malli) Hence पञ्च तपः यस्य पञ्चतपा one whose penance is achieved with five fires, बहु—। Or—पञ्चम् तपः यस्य पञ्चतपा, व्यधिकरणबहु—। The five fires are four on four sides and the sun over head Comp "शुचौ चतुर्णां ज्वलतां हविर्भुजां शुचिस्मिता मध्यगता सुमध्यमा। विजित्य नेत्रप्रतिघातिनीं प्रभामनन्यदृष्टिः सवितारमैक्षत"—*Kumara.*

6. तपन—तपति इति तप + ल्यु कर्तरि that which heats, i.e the sun This name explains the propriety of calling it an अग्नि।

7 जातवेदसाम्—जन + क्त कर्तरि जात anything born जातान् वेत्ति जातं जातं विन्दते इति वा जात + विद + असुन् कर्तरि औणादिक जातवेदाः fire, उपपदतत्—। तेषाम्। निर्धारणे षष्ठी। Both तपन जातवेदसां पञ्चम and तपनः जातवेदस् पञ्चम are correct See षड्जातवेदस Canto I, sl 23 comp "जयतम् अन्यत् लिखितो जातवेदा" &c.

8 *Voice*—दवीयसम् अपि तैजसमिमम्...गणयति (लोकः)।...तपनेन .. पञ्चमेन (भूयते)।

प्रसह्य सिंहेन यथा पादमुष्टे मूर्दनि विद्विषाम्।
... कथङ्कारमनालम्बा कीर्तिर्द्यामधिरोहति ॥ ५२ ॥

Prol.—कीर्तिः कथङ्कारं द्याम् अधिरोहति [How can fame rise up to heaven] Where is the difficulty?—विद्विषां मूर्दसु पादम् अकृत्वा

अनाक्रम्य कीर्तिः [She is propless if she has not placed her foot on the head of enemies, hence she cannot reach such a high place as heaven] But how if the head of the enemies be also high?— उच्चैः मूर्द्धसु हेलया पादम् अकृत्वा अनाक्रम्य [She must first be able to place her feet with ease on the heads of the enemies even if the heads are high] 52

Prose —उच्चैः विद्विषां मूर्द्धसु हेलया पादम् अकृत्वा कथङ्कारम् अनालम्बा कीर्तिः द्याम् अधिरोहति। ५२।

Eng —How can propless fame ascend the heavens without having easily placed a foot on the high heads of enemies 52

Beng —কীর্ত্তি স্বর্গেও গতি হয়। কিন্তু স্বর্গারোহণের সোপান শত্রুর উচ্চ মস্তক, তাহাতে অনায়াসে পদক্ষেপ করিতে না পারিলে অবলম্বন শূন্য হইয়া কীর্ত্তি কি রূপে স্বর্গে যাইবে? ৫২।

Expl.—Weed out your enemies if you want your fame to spread far and wide Also see *Prak* and *Eng* above

Malli.—गुणान्तरस्य व्यतिरेकेण आह अकृत्वेति¹। 'उच्चैः' उन्नतेषु 'विद्विषां मूर्द्धसु हेलया पादम् अकृत्वा' अनिधाय ["—अनञ्पूर्वे—" इति निषेधात् समासेऽपि न ल्यबादेशः²] 'कीर्तिः कथङ्कारं कथमित्यर्थः ["अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्" इत्यनर्थकादिव करोतेः कथंपूर्वात् णमुल्] 'अनालम्बा' निराधारा 'कीर्तिः द्याम्' दिवम् 'अधिरोहति' न कथञ्चिदित्यर्थः। किञ्चित् निःश्रयादिकम् अनालम्ब्य उच्चैरारोढुमशक्यत्वात्³ इति भावः। तस्मात् कीर्तिं विच्छता पौरुषमेव आश्रयणीयम् इति श्लोकतात्पर्यम्। [कीर्तेरारोहणकर्तृत्वाध्यवसायात् समानकर्तृकता निर्वाहः⁴। अत्र प्रस्तुतायाः कीर्तेः विषयनिगिरणा अप्रस्तुतप्रासादारोहणकर्तृत्वव्यवहारप्रतीतेः समासोक्तिः⁵ ॥ ५२ ॥

NOTES ON MALLI

1. By अकृत्वा &c. he speaks of another advantage through negation 2 Owing to the prohibition अनञ्पूर्वे, there is no ल्यप् though there is समास। 3 Because of the impossibility of

ascending a lofty mansion without resting on some sort of steps. 4 The same nominative is secured by treating *fame* and *famous* as identical 5 The अलङ्कार is समासोक्ति because by virtue of the subject matter through कीर्त्ति, which is the matter in hand, we are reminded of the feminine style of ascending the top of a mansion which is a foreign matter

Sara —यो हि शत्रून् पराजयते तस्य कीर्तिं स्वर्गेऽपि गीयते । Also see Malli "तस्मात् तात्पर्यम्" ।

CHARCHA

1 अकृत्वा—नञ्+कृ+क्त्वा without planting क्त्वा is not changed into ल्यप् owing to the prohibition अनञ्पूर्वे । The rule in full is "समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्" ।

2 हेलया—हेला ease तया । प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानम् or करणे तृतीया ।

3 सर्वं —An अव्यय meaning सहसा । तेषु । Qual मूर्द्धसु ।

4 विद्विषाम्—विद्विषन्ति इति वि+द्विष्+क्विप् कर्तरि विद्विष् enemies तेषाम् ।

5 कथङ्कारम्—कथम् इति कथम्+कृ+णमुल् भावे कथङ्कारम् how, अव्ययपदम्—। Qual अधिरोहति । Here कथङ्कारम् and कथम् mean the same, i e, कृ is superfluous The rule "अन्यथा—" means—If suppression of कृ is justifiable (i. e does not matter), णमुल् may be attached to कृ with अन्यथा, एवम्, कथम्, इत्थम् as उपपद ।

6 अनालम्बा—आ+लम्ब+घञ् भावे आलम्ब support. अविद्यमान आलम्बः यस्याः without support, बहु—। Qual कीर्तिः ।

7 द्याम् अधिरोहति—दिव्+अम् second case sing द्याम् or दिवम् । Goes up to heaven The fame of heroic actions goes up to heaven. So do that of all meritorious acts (comp "सर्वे हि ते समुदिताः सुरपतिमपि सान्द्रिमानो गरिम्णा ... कीर्तिम् ।" &c

8 ...

the head of his enemies, we suppose here that *fame* itself places the foot. Hence *fame* places the foot and *fame* ascends heaven. i e, placing and ascending have the same nominative Thus the rule "समानकर्तृकयो पूर्वकाले" applies to the case चक्त्वा अधिरोहति —the क्त्वा = regular

अङ्काधिरोपितमृगश्चन्द्रमा मृगलाञ्छन ।
केसरी निष्ठुरक्षिप्तमृगयूथो मृगाधिपं ॥ ५३ ॥

Prak—चन्द्रमा मृगलाञ्छन [The moon is called *stag stained*] Why so?—अङ्काधिरोपितमृग चन्द्रमा [Because he holds the stag on his lap This is a piece of weakness in him and it has branded him as *stag stained*] Well what should he have done?—केसरी मृगाधिप [He could have seen what was necessary from the fact that the lion is called the *king of stags*] What procured him that proud title ?—निष्ठुरक्षिप्तमृगयूथ केसरी [See how the lion treats the stags At times he kills a whole herd of them, his very ferocity entitles him to that epithet while mildness brands the moon] 53

Prose—अङ्काधिरोपितमृग चन्द्रमा मृगलाञ्छन, निष्ठुरक्षिप्तमृगयूथ केसरी मृगाधिप । ५३ ।

Eng—The moon becomes 'stained by the deer' with the deer placed on his lap, while the lion is 'king of the deer' for having ruthlessly routed herds of deer 53

Beng—চন্দ্র মৃগ বক্ষে ধারণ করিয়া 'মৃগলাঞ্ছন' নামে নিন্দিত হইয়াছেন, আর সিংহ নিষ্ঠুর প্রহারে মৃগকুল নির্মূল করিয়া 'মৃগাধিপ' নামে পূজিত হইয়াছে। ৫৩।

Fnzl—See *Eng* at *Prak* above

Malli—पौरुषमेव श्लाघनीयम् इत्यत्र अन्वयव्यतिरेकदृष्टान्तौ आचष्टे । 'अङ्क' इत्यादि 'अधिरोपित मृग' येन स 'चन्द्रमा मृगलाञ्छन' । तथा निष्ठुरं यथा तथा क्षिप्त' हत 'मृगयूथ' मृगसमूहो येन स

'केसरी' सिंह इत्यभिधानम्¹। उभयत्रापि "स्यात" इति शेषः²। तथाप्यसौ मार्दवं दुष्फीर्णसौ पौरुषं न कौसं यैरिति भाव [अत्र अप्रस्तुतकथनात् प्रस्तुतावगतीने अप्रस्तुतप्रशंसा³] । ५३ ।

NOTES ON MALLI

1. By मद &c he furnishes affirmative and negative illustrations of the fact that strong measures have to be adopted (towards an enemy) 2. स्यात has to be supplied in both (lines) 3 The अलङ्कार here is अप्रस्तुतप्रशंसा because from a description of foreign matter, the matter in hand is inferred

Sara —कृपया मृगमङ्के कृत्वा चन्द्रस्तेन लाञ्छितोऽभूत् सिंह पुनस्तानेव हत्वा मैवं राजा बभूव। अत भाग्नीवतां सर्वो मा भूत् क्षमा। Also see Malli "तथाप्यसौ कौसंरी"।

CHARCHA

1 मद &c —अधि+रुह+णिच+क्त कर्मणि अधिरापित or अधिरोपित caused to mount मद मद+का अधिरोपित, सुपसुपा। मदाधिरोपित मृग अनेन यस्य स तथा—। Or—अधिरोपित मृग अनेन, बहु—। मदे अधिरोपित मृग सुपसुपा।

2 चन्द्रमा —the moon See under "मधुरचन्द्रमशीकराभिरामताम्" —Canto I Sl 16

3 मृग &c — लाञ्छन यह न अनेन इति लान्छ+ल्युट् करणे लाञ्छन mark stain मृग लाञ्छनमस्य, बहु— । This implies that the beauty of the moon suffered thereby This is the penalty he had to pay by his tenderness towards the deer

4 केसरी—क्सर manes केसर यस्य अस्ति इति केसर+इनि मत्वर्थे the maned beast i e, the lion The usual reading is केशरी with a palatal We prefer the dental because the palatal means पराग pollens "सटायां केसरो दन्त्य" इति रुद्रसिंह।

5 भिन्न &c—भिद+क्त कर्मणि भिन्न dispersed, Malli has कृत killed कृतैतरत्वतदानुषम्। कुञ्ज lord, the neuter is more common,

comp "यूथानि सञ्चार्य रविप्रतप्तः"—*Sakuntala*, Act V मृगाणां यूथानि मृगयूथानि, ६तत्—। निद्रुरं विप्राणि निद्रुरविप्राणि, सुप्सुपा। निद्रुरविप्राणि मृगयूथानि अनेन, बहु—।

॥ मृगाधिपः—अधिपाति इति अधि+पा+क कर्त्तरि अधिप lord paramount मृगाणाम् अधिप, ६तत्—। This enviable epithet the lion earns by his prowess The difference in the result as is seen in the moon and the lion shows the advantage of adopting strong measures as well as the disadvantage and not adopting them मृग may also mean any beast "मृग पशौ कुरङ्गे च"।

7 *Voice*— मृगेण चन्द्रमसा साम्द्रेन (भूयत) यूथेन केसरिणा मृगाधिपेन (भूयते)।

चतुर्थोपायसाध्ये तु रिपौ सान्त्वमपक्रिया।
स्वेद्यमामज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति ॥ ५४ ॥

Pral—रिपौ सान्त्वं तु अपक्रिया [It is bad policy to adopt con ciliation towards an enemy] Not always—चतुर्थोपायसाध्ये रिपौ [Not always, but towards an enemy that is obviously to be reduced by force] That may be true—कः प्राज्ञः स्वेद्यम् आमज्वरम् अम्भसा परिषिञ्चति [Only a fool will order a bath for an acute fever that has to be cured by promoting perspiration] 54

Prose—चतुर्थोपायसाध्ये रिपौ तु सान्त्वम् अपक्रिया। स्वेद्यम् आमज्वरं कः प्राज्ञः अम्भसा परिषिञ्चति। ५४।

Eng—Conciliation is bad policy in an enemy reduceable by the fourth expedient alone Who ever, that knows, bathes in water an acute fever that has to be sweated? 54

Beng—যে রিপু দণ্ডনামক চতুর্থ উপায়ে বশ হইবে তাহার প্রতি সামনামক প্রথমোপায় প্রয়োগ করিলে অনিষ্ট ঘটিবে। নবজ্বরে ঘর্মই শ্রেয়, তাহাতে কোন্ বুদ্ধিমান্ জলসেকের ব্যবস্থা করে ? ৫৪।

Expl—See *Eng* and *Pral* above

, *Malli* —ननु सामादि सुकरोपायमुपेक्ष्य किं प्राचिकसिद्धिना दण्डेन ? यदाह मनु —"साम्ना भेदेन दानेन समस्तैरथ वा पृथक्। विजेतुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन॥" इति। तस्मात् सान्त्वमेव युक्तमित्याशङ्क्य श्लोकाभ्यां निराचष्टे चतुर्थो पायेति[1]। 'चतुर्थोपायसाध्ये' दण्डसाध्ये 'रिपौ सान्त्वं' साम ["सामसान्त्वमुभे समे" इत्यमरः] 'अपक्रिया' अपकारः। तथाहि 'स्वेद्य' स्वेदार्हे स्वेदनकार्यं म् (? कार्यार्हम्) इत्यर्थः ["स्वेदस्तु स्वेदने घर्मे" इति विश्वः] 'आमज्वरम्' अपक्व ज्वरं प्राप्य ["आमो रोगे रोगभेदे चामोऽपक्वे तु वाच्यवत्" इति विश्वः] 'कः प्राज्ञः' पण्डितः 'अम्भसा' जलेन 'परिषिञ्चति' न कोऽपि इत्यर्थः। ज्वरितस्य अम्भःसेकवत् क्रुद्धस्य सान्त्वम् उद्दीपकं स्यात् अतो दण्ड्यः (? दण्डः) एव इति भावः। वाक्य-भेदेन प्रतिबिम्बकरणाद्दृष्टान्तालङ्कारः[3] ॥ ५४ ॥

NOTES ON MALLI

1 Well what is the use of दण्ड, with which the success is partial, disregarding सामन् &c which are easier means? Manu says—Attempt should be made to overcome the enemy with सामन् दान and भेद, separately or simultaneously applied, but never with युद्ध। So सामन् (conciliation) is the proper thing here This he refutes in two verses beginning with चतुर्थ &c.
2 Like the sprinkling of water to fever patient, conciliation is an aggravator to the incensed, hence repression is the thing
3 The अलङ्कार is दृष्टान्त which depends upon raising a comparison in a different sentence

Sara—See Malli —"क्रुपितस्य दण्ड एव"।

CHARCHA

1 चतुर्थ &c—चतुर्णां पूरण इति चतुर् + डट् – चतुरडुक + डट् – चतुर्थ the fourth उपेयत or उपायते अनम् अनेन उप+इ+अच् करणे or उप+ अच् करणे उपायः means These are four—सामन्, दान, भेद, दण्ड। साध or सिध + णिच + यत् or ण्यत् कर्मणि साध्य reducible चतुर्थः उपायः चतुर्थोपाय the fourth means, i.e दण्ड, कर्मधा—। तेन साध्यः, इतत्—। तत्त्विम्। See under सम, sl. 53

2 अपक्रिया—अप+कृ+श भावे mismanagement Pred to शान्त्वम्।

3 स्वेद्यम्—स्विद्+ण्यत् कर्मणि स्वेद्य to be sweated तम्।

4 आम &c—आम ज्वर acute fever, कर्मधा—। तम्। कर्म of परिषिञ्चति।

5 प्राज्ञ—प्रजानाति इति प्र+ज्ञा+क कर्तरि प्रज्ञ well informed प्रज्ञ एव इति प्रज्ञ+अण् स्वार्थे प्राज्ञ। An अप्राज्ञ might but a प्राज्ञ won t

6 परिषिञ्चति—परि+सिच्+लट् तिप् thoroughly sprinkles परि implies सर्वतोभाव thoroughness सिञ्चति त सिञ्च सिषिचे सेक्ष्यति त असिचत्-असिचत असिक्त। स becomes ष by "उपसर्गात् सुनोतिसुवतिस्यति स्तौति स्तोभति स्था सेनय सेध सिच सञ्जस्वञ्जाम्"।

7 Voice— सान्त्वेन अपक्रियया (भूयते) स्वेद्य ज्वर वैन प्राज्ञेन परिषिच्यते।

8 Remark—सेचन can be of the patient only Here however by आरोप the परिषेचन of the ज्वरित is taken as the परिषेचन of the ज्वर।

सामवादा सकोपस्य तस्य प्रत्युत दीपका।
प्रतप्तस्येव सहसा सर्पिषस्तोयबिन्दवः ॥ ५५ ॥

Prak—सामवादा तस्य प्रत्युत दीपका [Instead of mollifying conciliation will only inflame him the more] Why so?—सकोपस्य तस्य सहसा दीपका As he is already inflamed against you peace overtures will forthwith set him ablaze] If he is inflamed that is the more reason that he should be pacified—प्रतप्तस्य सर्पिष तोयबिन्दव इव [No Witness the case of unduly hot *Ghi* which becomes all in flames no sooner water is sprinkled upon it] 55

Prose—सकोपस्य तस्य सामवादा सहसा प्रतप्तस्य सर्पिष तोयबिन्दव इव प्रत्युत दीपका। Or place सहसा before दीपका।

Fn—On the contrary, hostile as he is conciliatory word would forthwith become inflamers unto him (*Or*—set him ablaze) drops of water are unto overheated *Ghi* 55

Beng —যাহার অন্তরে কোপ রহিয়াছে, মিষ্টকথায় বরং তাহার কোপ বৃদ্ধিই পায়। ঘৃত উত্তপ্ত হইলে হঠাৎ তাহাতে যদি জলবিন্দু ফেলা যায়, সে ঘৃত জ্বলিয়া উঠে। ৫৫।

Engl —See *Anv* and *Prak* above

Malli ——सामेति। 'सकोपस्य' उद्वेजकस्य तस्य चैद्यस्य 'सामवाद:' प्रियो-क्तय 'सहसा प्रतप्तस्य' क्वथितस्य 'सर्पिष:' घृतस्य 'तोयबिन्दव इव प्रत्युत' वैपरीत्येन 'दीपका: प्रज्वलकारिणो न तु शामकाः' इत्यर्थ:। तस्मादन्त्य एव स मनुवचन तु चमत्कवैरविषयम् इति भाव: ॥ ५५॥

Sara —क्रुधे घृते जलबिन्दव इव कुपिते प्रियो दीपकमेव साम।

CHARCHA

1 सामवादा —वद + घञ् भावे वाद Talk, word साम वादा words of conciliation, इत्यत्—।

2 सकोपस्य—कोपेन सह वर्तमान सकोप, बहु—। तस्य Also see next

3 तस्य—चतुर्थी अधिकर्मणि षष्ठी (see under दीपका) Malli takes it with reference to Sisupala (चैद्यस्य)। But sl 55 is a continuation of the idea in sl 54, so as that verse is perfectly general तस्य here is also to be taken generally So explain 'तस्य' प्रियो मर्यादामात्रस्य प्रियी इत्यर्थ:। अथ मर्यादायामात्र्यै प्रियो वा प्रि'सकोप' इत्येव।

4 प्रत्युत—I e impersonal अव्यय (प्रति + उत)। प्रति तत्रा वैपरीत्य contrariety Hence Malli says वैपरीत्येन। Cp. "प्रत्युत मा विरविप्रता"—Canto I sl 39 (which see)

5 दीपका —दीपयन्ति इति दीप + णिच् + ण्वुल् कर्तरि inflamers दीप् is अकर्मक। Thus य शोचत (कर्तरि)—सामवाद तं दीपयन्ति (कर्तरि कर्मणि)—सामवादा तस्य दीपका (कर्तरि)।

6 प्रतप्तस्य—प्र + तप + क्त कर्मणि प्रतप्त overheated प्र, implies प्रकर्ष excess

7 सहसा—Malli connects it with प्रतप्तस्य सहसा प्रतप्त suddenly heated i.e., rapidly heated Or suppose first, सर्पिष् &c as under

stood and construe सहसा चिप्ता तोयबिन्दव —Drops of water suddenly thrown in But both these lack uniformity, because they detach सहसा from the first half of the verse Better say सहसा दीपका forthwith set ablaze This may be taken with both सामवादा in the first half and तोयबिन्दव in the second. Thus सामवादा तस सहसा दीपका as are तोयबिन्दव सर्पिष सहसा दीपका । Our *Eng* is in accord with this construction

8 तोय &c —तोयस्य बिन्दव, इतत्— The counterpart of this in सामवादा, of सकोपस्य it is प्रतप्तस्य, of तस्य it is सर्पिष ।

9 *Voice*— सामवादै बिन्दुभि दीपकै (भूयते)।

10 *Remark.—Prose* in verse 54 he says साम्न is अपक्रिया। Here he explains what that अपक्रिया is Verse 55 elucidates verse 54 सकोपे तु रिपु साम्न न शमयति प्रत्युत दीपयति इति साम्नोऽपकार।

गुणानामायथातथ्यादर्थं विप्लावयन्ति ये।
अमात्यव्यञ्जना राज्ञा दूष्यास्ते शत्रुसंज्ञिता ॥ ५६॥

Prak.—ते राज्ञा दूष्या [Those people have to be condemned by the kings] Which people?—अमात्यव्यञ्जना शत्रुसंज्ञिता [People who are in the garb of ministers but really deserve to be branded as enemies] Why?—ये अर्थं विप्लावयन्ति ते [Because they spoil the king's cause] How so?—गुणानाम् आयथातथ्यात् विप्लावयन्ति [They spoil the cause through ignorance by a misapplication of the expedients employed] 56

Prose.—गुणानाम् आयथातथ्यात् अर्थं ये विप्लावयन्ति अमात्यव्यञ्जना शत्रुसंज्ञिता ते राज्ञा दूष्या । ५६ ।

Eng—Those who, passing as ministers subvert the end by the unsuitability of the means (employed) become branded as enemies and are to be condemned by the king 56

Beng—উপায়গুলি যেখানে যেমন প্রয়োগ করা উচিত তাহা না করিয়া যাহারা রাজার কার্য্যের ক্ষতি করে তাহারা অমাত্যের সাজে শত্রু ও নিন্দ্য। ৫৬।

Expl.—See *Eng* and *Prak* above

Malli.—एवं स्थिते केचित् उद्धवादयः प्रत्यवतिष्ठेरन् तान् प्रत्याह गुणानामिति[1]। सन्ध्यादीनां (? 'गुणानां' सन्ध्यादीनाम्) 'आयथातथ्यात्' यथातथत्वम् अनतिक्रम्य (? अतिक्रम्य)। यथातथं यथायोग्यम् इति यावत् ["यथार्थे (? र्थं) तु यथातथम्" इत्यमरः। यथार्थेऽव्ययीभावः "स नपुंसकम्" इति नपुंसकत्वम्। "ह्रस्वो नपुंसके —" इति ह्रस्वत्वम्[2]]। ततो नञ् समासे अयथातथम्। तस्य भावः आयथातथ्यम् [ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्प्रत्ययः। "यथातथयथापुरयोः पर्यायेण" इति विकल्पात् नञ्पूर्वपदवृद्धिः[3]]। तस्मात् 'आयथातथ्यात्' अयथायोग्यात् (? योगात्) अन्यथाप्रयोगात् इत्यर्थः 'ये अर्थाः प्रयोजनं विप्लवयन्ति' निघ्नन्ति कार्यहानिं कुर्वन्ति इत्यर्थः 'अमात्यानां व्यसनं' चिह्नं येषां ते तथोक्ता सर्वे पदार्थाः इत्यर्थः. ["अवर्ज्यो बहुव्रीहिः व्यधिकरणो जन्माद्युत्तरपद" इति वामनः[4]] अस्तु तत्तु भवद्भिरिति यत्रापरो सभा सा 'प्रभुसन्निता' अतएव 'ते' कूटमन्त्रिणो 'राज्ञो दूषयितुमर्हा 'दूष्या' गर्ह्या, त्याज्या, इति यावत् ["कृत्यानां कर्तरि वा" इति कर्तरि षष्ठी]। अतः स्तोकं न प्रतिरोद्धव्यम्[5] इति भावः।

NOTES ON MALLI.

1. Such being the case some, with Uddhava at their head might oppose; to them he says गुणानाम् &c. 2. अव्ययीभाव with an अव्यय in the sense of यथा (*Char*). Neuter by the rule "स नपुंसकम्"। Shortening of the final vowel by "ह्रस्वो—"। 3. The affix ष्यञ् is attached because the word is of the ब्राह्मणादि class. नञ् which is the पूर्वपद is lengthened by "यथातथ—" (*Char*) 4. Vamana says—A व्यधिकरणबहुव्रीहि with जन्मन् &c. as उत्तरपद cannot be avoided. 5. Hence what I have said should not be opposed.

Sara.—एवंविधम् प्रयोजनवेद्ये अन्यत् प्रयुज्य ये स्वामिनः कार्यं नाशयन्ति, अमित्रा एव ते मन्त्रिवेषेण चरन्ति।

CHARCHA.

1. आयथातथ्यात्—यथा is an अव्यय meaning पदार्थानतिवृत्ति non-

transgression तथा is also an अव्यय meaning सत्य true, truth, the proper thing तथा, i e, सत्यस्यानतिक्रम यथातथम् non transgression of the correct thing अव्ययी—। तत् अस्ति अस्मिन् इति यथातथ+अच् मत्वर्थे यथातथम् that in which there is no transgression of what is right i e, यथार्थ the right thing न यथातथम् अयथातथम् नञ्तत्—। तस्य भाव इति अयथातथ+ष्यञ् not right i e wrong भावे आयथातथ्यम् incorrectness तद्धात् । ङेतौ प्रभौ । Note that there is a material difference between our explanation and that of Malli The latter has यथातथत्वम् अनतिक्रम्य which should be तथात्वमनतिक्रम्य । Allowing this the idea of पदार्थानतिवृत्ति or, as Malli puts it, पदार्थानतिक्रम is prominent in the compound यथातथ because an अव्ययीभाव is पूर्वपदार्थप्रधान, i e, here it has the sense of यथा prominent and पदार्थानतिवृत्ति is a sense of यथा । But अनतिवृत्ति or अनतिक्रम is भावप्रधान both क्तिन् and घञ् being भावे । Hence अयथातथ is also भावप्रधान, because a तत्पुरुष is उत्तरपदार्थप्रधान and the उत्तरपद here is यथातथ which is just now shown to be भावप्रधान । But if अयथातथ is भावप्रधान, it cannot take a भावप्रत्यय । प्रत्ययार्थस्य उक्तत्वात् न प्रत्यय उक्तार्थानामप्रयोग इति । Hence ष्यञ् cannot be attached to अयथातथ if we derive it after Malli This is the reason why we attach अच् मत्वर्थे to यथातथ above In short Malli s derivation makes यथातथ = यथार्थता , we make it mean यथार्थ which agrees with the अमर quoted by Malli The Bhasya expounds the compound differently, thus—"न यथातथा अयथातथा । अयथातथाभाव अयथातथ्यम्" । this implies that यथातथा is first attained as a सुप्सुपा compound यथा तथा यथातथा as truth is, or as is true , hence *correct* Next अयथातथाया भावः इति अयथातथा+ष्यञ् भावे । For तथा in the sense सत्य compare "आयुष्मन् किम स्वस्य नरेन्द्रसैन्यैरायोधनं ननु किमात्थ सखे तथेति" "यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा" &c This text of the भाष्य shows that पतञ्जलि reads "यदातथायथापुरयो पर्यायेण" and not "यथातथयथापुरयो —" । The latter is the Vrttikara's reading which Malli adopts

The rules noticed by Malli are—(1) "स नपुंसकम्"—an अव्ययी— compound is in the neuter , (2) "ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य"— final of a word in the neuter gender is shortend if it is a

vowel (3) "यथातथ—"—यथातथ and यथापुर (or, after the Vritti, यथातथ and यथापुर) with नञ् preceding take वृद्धि in the vowel of नञ् and य by turns when ष्यञ् is attached (yielding आयथातथ्य, अयायातथ्य &c

2 व्यावर्तन—वि+आ+वृत्+णिच्+ल्युट् ... subject इवत, पुत्रैः, ङीपत, यदीय।

3 अमात्य &c—अमा। an अव्यय meaning सह। अमा, i e सह, जात इति अमा+त्यप् अमात्य (one born, i e seen with the king A king must have a minister ; kingdom and ministry are inseparable, hence we may say in a manner that one is born with the other व्यञ्जन व्यज्यते इति वि+अञ्ज्+ल्युट् करणे ... sign अमात्यानां व्यञ्जनम् ... in the garb of minister बहु—। The बहु—here is not regular The भाष्य expressly declares "व्यधिकरणानां ना भूत्"—No बहु—should have its constituent such as do not attach to the same द्रव्य। Here अमात्य and व्यञ्जन are व्यधिकरण। Now Panini makes an exception in the case of सप्तमी by ruling "सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ"। For this reason followers of पाणिनि avoid व्यधिकरण बहु—in general Now Vamana the Rhetorician has noticed a few other instances in which व्यधिकरण बहु—with a पूर्वपद other than सप्तम्यन्त cannot be avoided बहवः। To these he refers saying "बहवो बहु—"। Malli thinks that the present is also an instance in which व्यधिकरण बहु—cannot be avoided—बहवः। But a बहु—with a षष्ठ्यन्त पूर्वपद is extremely unusual, we offer a different solution,— अमात्या व्यज्यन्ते एभिः इति अमात्य+वि+अञ्ज्+ल्युट् करणे अमात्यव्यञ्जन those who disclose the minister i e who themselves pass as minister, तत्पुरुष—by the rule "करणाधिकरणयोश्च"।

4 राज्ञाम्—कर्तरि कर्मणि कृद्योग षष्ठी by the rule "कृत्यानां—" (Malli) राजभिः तृतीया is also correct

5 दूष्या—दुष्+णिच्+यत् or ण्यत् कर्मणि to be condemned. By the rule "दोषो णौ" दुष्+णि becomes दूषि। Next यत् by "अचो यत्"। If the अच here refers to the ... then say "ऋहलोर्ण्यत्" इति ण्यत्।

6. शत्रु &c—शत्रूणां संज्ञा शत्रुसंज्ञा the designation of an enemy, इतच्— । सा सञ्जाता एषाम् इति शत्रुसंज्ञा+इतच् to whom the appelation of an enemy attaches. They have become enemies by their conduct (by injuring the king's interests.)

7. *Voice*—...अर्थः यैः विज्ञाप्यते...व्यसनानाम्...सञ्चितानाम् तान् राजार्थं दूषयेयुः (Or व्यसनैः...सञ्चितैः यैः...दूष्येः (भूयते) ।

स्वशक्त्युपचये केचित् परस्य व्यसनेऽपरे ।
यानमाहुस्तदासीनं त्वामुत्थापयति द्वयम् ॥ ५७ ॥

Pral.—तत् द्वयम् आसीनं त्वाम् उत्थापयति [You are biding time. But just now two considerations have presented themselves each of which tempt you to march out]. What are those considerations please ?—केचित् स्वशक्त्युपचये यानमाहुः [Some advise a raid when there is an accession to one's strength. We were never stronger than we are now. So let us go out]. What else pray ?—अपरे परस्य व्यसने यानम् आहुः [Other again say that it is best to attack an enemy when he is in distress. Now then is the time to march, for Sisupala is in dire straits] 57.

Prose—केचित् स्वशक्त्युपचये यानम् आहुः। अपरे परस्य व्यसने (यानमाहुः)। तत् द्वयम् आसीनं त्वाम् उत्थापयति।

Eng.—Some advise an expedition at the waxing of ones own strength, others at the wane of the enemy. Both these now prompt you lying in wait as you are. 57.

Beng.—শত্রুর বিরুদ্ধে যাত্রা কাহারও মতে নিজ বলের বৃদ্ধিতেই কর্তব্য, কাহারও মতে শত্রুর বিপদে প্রশস্ত। তুমি শত্রুর প্রতি লক্ষ্য রাখিয়া বসিয়া আছ, নির্দিষ্ট হইয়া দেখ উভয় মতেই তোমার উদ্যোগের সময় আসিয়াছে। ৫৭।

Expl.—See *Eng.* and *Pral.* above.

Malli.—ननु यातव्योऽपि काले यातव्य इत्यागमात् अयमेव कालः इत्याह स्वशक्तीति। 'केचित्' प्राज्ञाः 'स्वस्य शक्त्युपचये' सामर्थ्यातिरेके 'यानं' यात्राम् 'आहुः।' [यथाह कामन्दकः—"प्रविश्य शक्तो व्यसने रिपूणां यातव्यमित्येव समादिशन्ति। तन्नैव पथ्यो व्यसनं ह्यनिष्टं यायात्तु सम्यक् समभ्युदितः प्रयोयात्॥"[1] इति]। 'अपरे' प्राज्ञाः 'परस्य' शत्रोः 'व्यसने' ["व्यसनं विपदि भ्रंशे" इत्यमरः] 'यानमाहुः' [अत्र मनुः—"तदा यायाद्विगृह्यैव व्यसने चोत्थिते रिपोः"[2] इति]। 'तत् द्वयं' उभयपक्षद्वयं कर्तृ 'आसीनम्' अनुद्युक्तम् ["ईदासः" इति शानजाकारस्य ईकारादेशः] 'त्वाम् उत्थापयति' प्रेरयति। तदुभयाभावात् ईदृक्कालो न कदापि लप्स्यते (? लभ्यते) इत्यर्थः॥ २०॥

NOTES ON MALLI.

1. As Kamandaka says—Almost all the wise men say that war should be declared when the enemy is in straits. Calamity to the enemy is not desirable, so this is not the right course; but one should march out joyfully when one is sufficiently strong. 2. On this Manu says—Then go out declaring war when calamity has befallen the enemy.

Sara—अत्र समयो वर्यं प्रियपालाख्यसमर्थः। अतो यातव्यमेव।

CHARCHA

1. स्वशक्ति &c.—शक्नोत्यनया इति शक+क्तिन् करणे शक्तिः strength. उप+चि+अच् भावे उपचय, growth. स्वस्य शक्तिः, ६तत्—। शक्तेः उपचय, ६तत्—। तस्मिन्। भावे सप्तमी or अधि० सप्तमी उपचय pointing to उपचयकाल।

2. केचित्—चित् is an अव्यय implying indefiniteness, के and चित् are separate words uncompounded. 3 व्यसने—व्यस्यते अस्यते क्षिप्यते अनेन इति वि+अस (क्षेपे दिवादि)+ल्युट् करणे व्यसनम् disaster. तस्मिन्। भावे सप्तमी, or अधि० सप्तमी व्यसन denoting व्यसनकाल।

3. आहुः—ब्रू+उस् (लट् अन्ति) they say. This is by the rule "ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः."—Optionally the first five लट् विभक्ति

after ब्रू are changed into चल्, अतुस्, उस, थल अथुस् and then ब्रू becomes आह् । ब्रवीति ब्रूते, उवाच ऊचे, वक्ष्यति ते, अवोचत्—त ।

4 आसीनम्—आस+शानच् कर्तरि आसीन seated, *i e*, watching in armed neutrality सम् । The rule "ईदास" means that आ of शानच् becomes ई when after आस् ।

■ उत्थापयति—उद्+स्था+णिच्+लट् तिप् urges to action तिष्ठति—ते, तस्थौ, अस्थात्—अस्थित, स्थास्यति ते ।

■ द्वयम्—द्वौ अवयवौ अस्य इति द्वि+तयप्—द्वि+अयच optionally—द्वयम् or द्वितयम् । The group of two is composed of स्वोपचय and परव्यसन । Both conditions are satisfied now

7 *Voice*—कैश्चित् उच्यते । अपरै । तेन द्वयेन आसीन सम् उत्थाप्यसे ।

9 *Remark*—The आमन्त्र in Malli generally read (in the latter half)—"तथा विपक्षे व्यसनानपेक्षी यमो विपक्ष मुदित प्रतीयात्" । This means—Also, to the contrary, they say that when one is sufficiently strong then without waiting for a disaster, one should joyfully march out against the enemy The entire verse then becomes a statement of two different views—attack when the enemy is in straits (first half) , attack when you are strong (second half) *The author shows no leaning towards either view* But Malli quotes him in support of the view व्यसनेषु पतेदे यायात् । Hence Malli could not have quoted the second half in the form "तथा विपक्ष &c" as above. We have therefore adopted the reading "तथैव पक्षो—" which Bombay editions note only to reject

निजन्दयिपतो भोपानन्नद्दानन्नधोयमः ।
यादवाम्भोनिधीन् रुन्धे वेलेव भवत क्षमा ॥ ५८ ॥

Pral—How are we stronger now ?—भवत क्षमा वेला इव यादवाम्भोनिधीन् रुन्धे [Your vast body of kinsmen is like a veritable sea kept in check by your forbearance which acts like the ... to that sea Backed by them we are indeed strong]

Do they count much ?—अलङ्घ्यान् यादवाम्भोनिधीन् [They are invincible]. But how many are they ?—अनल्पीयसः यादवाम्भोनिधीन् [They are an immense body]. But they have not much enterprise—लोकान् लिलङ्घयिषतः यादवाम्भोनिधीन् [They are longing *to over-run the worlds but are being restrained by your forbearance*]. 58.

Prose—लोकान् लिलङ्घयिषतः अलङ्घ्यान् अनल्पीयसः यादवाम्भोनिधीन् भवतः क्षमा वेला इव रुन्धे । ५८ ।

Eng.——Your beach-like forbearance curbs the sea-like Yadavas—insurmountable, by no means insignificant, and eager to over-run the worlds. 58

Beng.—সমুদ্রের ন্যায় বিস্তৃত মহাপ্রাণ যাদব সৈন্য অপরের অলঙ্ঘ্য ও স্বয়ং সমস্ত জগতের লঙ্ঘনে উৎসুক। তোমার ক্ষমা বেলার ন্যায় এই সাগরকে নিয়ন্ত্রিত করিয়া রাখিয়াছে। ৫৮।

Expl—The vast army of Yadava warriors longs for the conquest of the worlds and only awaits your orders. Also see *Eng.* and *Pral.* above.

Malli—तत्र भवत्युपमयं तावद्धर्षयति लिलङ्घयिषत इति । 'लोकान्' लङ्घयितुमिच्छतः 'लिलङ्घयिषतः' [लङ्घयतेः सन्नन्तात् लटः शतरि शस्] 'अलङ्घ्यान्' स्वयं दुर्लङ्घ्यान् । कुतः ? 'अनल्पीयसः' अतिगुरून् अतएव 'यादवा अम्भोनिधयः'—इत्युपमितसमासः । देवैर्न इति लिङ्गात् । तान् 'यादवाम्भोनिधीन् भवतः क्षमा' तितिक्षा 'वेलेव' कूलमिव ["वेला कूलेऽपि वारिधेः" इति विश्वः] 'रुन्धे' प्रतिबध्नाति । अन्यथा प्रागेव सर्वे संहरेयुः इति भावः ॥ ५८ ॥

Sara—यदुवीराश्च सीमायाः केवलं त्वामपेक्ष्य उदासते ।

CHARCHA.

1. लिलङ्घयिषतः—लङ्घयितुमिच्छतः इति लङ्घ+णिच्+सन्+शतृ कर्तरि लिलङ्घयिषन्तः eager to overrun, तान् । This shows the presence of 'will'.

2. असह्यान्—सहयितुं शक्या इति सह+णिच्+यत् or ण्यत् कर्मणि सह्या capable of being overcome न सह्या:, नञ् तत्—। तान्। This shows that the agents are 'capable

3 अलघीयस—अतिशयेन लघव इति लघु+ईयसुन् लघीयांस very small, insignificant, न लघीयांस अलघीयास by no means insignificant, नञ्तत्—। i e, very vast, तान्। This with the two above shows a large backing of capable and willing fights

4 यादव &c.—निधीयन्त एषु इति नि+धा+कि अधिकरणे निधय: receptacles अम्भसो निधय, इतत्—। यादसां अम्भोनिधय इव, उपमित कर्मधा—। तान्। It is difficult to see why *plural*

5 रुन्धे—रुध+लट् ते checks रुणद्धि—रुन्धे, बरोध—रुरुधे, रोत्स्यति —ते, अरौत्सीत्—अरुधत्—अरुद्ध।

6 *Voice*— . सिसहयिषत्र असह्या अलघीयांस निधय: अम्भसां वेलया ... रुध्यन्ते।

विजयस्त्वयि सेनायाः साक्षिमात्रेऽपदिश्यताम्।
फलभाजि समीक्ष्योक्ते बुद्धेर्भोग इवात्मनि ॥ ५९ ॥

Prak —Suppose I let them loose—सेनाया विजय त्वयि अपदिश्यताम् [Then they will surely subdue Sisupala, and you will gain a victory without effort on your part] But I shall have to exert myself—साक्षिमात्रे त्वयि अपदिश्यताम् [You will stand as a mere spectator] Why then should the victory be mine?—समीक्ष्योक्ते फलभाजि आत्मनि बुद्धे भोग इव [This is because the fruit of the victory goes to you This is like the Atman of the Samkhyas which enjoys the benefit of consciousness and to which are assigned experiences which really belong to consciousness]

Prose —सेनाया विजय साक्षिमात्रे फलभाजि त्वयि समीक्ष्योक्ते आत्मनि बुद्धे भोग इव अपदिश्यताम्। ५९।

Eng —Be the success of your army assigned to you who is but a watcher enjoying the consequences as the experiences of Buddhi are to the Atman described by the Samkhyas 59

Beng—সাংখ্যোক্ত আত্মা যেমন উদাসীন থাকেন ও ফলভাগী বলিয়া বুদ্ধির ভোগ তাঁহাতে আরোপিত হয়, সেইরূপ তুমি সাক্ষিরূপে বসিয়া থাক তোমার সৈন্য জয়লাভ করুক ও ঐ জয়ফলভাগী বলিয়া তোমাতে আরোপিত হউক। ৫৯।

Expl—In the Samkhya system of Philosophy Atman does not work but Prakriti works for him The first result is *Consciousness* (महान् बुद्धि) Experiences inhere in consciousness and are attributed to the Atman. So do you stand as a spectator and watch your army winning the battle for you. The fruits will go to you and the victory will be attributed to you Really the work of bringing Sisupala down on his knees will entail no exertion on you.

Malli—[illegible] 'सैनाया' कर्मा 'विजय साधिमाणं' [illegible] 'बहमपि अपि सर्वे स्ताले' [illegible] ["[illegible] सभी [illegible]" इति [illegible]] 'बाकमपि बुद्धे' [illegible] [illegible] कर्मा 'भीम' [illegible] 'इष' [illegible] [illegible] । [illegible] इति भाव [[illegible] —"कर्तेव भवत्युदासीन" इति "[illegible] [illegible] पुरुषस्य [illegible] बुद्धि" इति च] ॥ ५९ ॥

NOTES ON MALLI

1. Here is another consideration that victory is gained without effort 2 Of the principle known as महत् which is the first transformation of the root-cause 3 The Samkhyas too say 'Appears like agent though unconcerned", also 'All experiences of the Purusha are provided by Buddhi"

Sam—न एव इषु [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ५९ ॥

CHARCHA

1 विजय — वि+जि+अच् भावे विजय victory

2 साक्षिमात्रे—साक्षात् is an अव्यय meaning प्रत्यक्ष। "साक्षात् प्रत्यक्षतुल्ययोः"। साक्षात् द्रष्टा इति साक्षात्+इनि द्रष्टरि साक्षी one having direct perception an eye-witness (द्रष्टा)। Originally the reference was to lending and borrowing. The lender, and the borrower and the witness are all द्रष्टा, but साक्षिन् is restricted to mean the witness only. The rule is "साक्षात् द्रष्टरि संज्ञायाम्"—साक्षात् takes इनि to be used as a संज्ञा of the द्रष्टा। साक्षी एव इति साक्षिमात्रम् mere witness तत्पुरुष of the मयूरव्यंसकादि class. सक्षिन्। This is a नित्यसमास of साक्षिन् and मात्र। "मात्रं कार्त्स्न्येऽवधारणे", here अवधारणे। Qual. स्थित and कर्तरि।

3 अपदिश्यताम्—अप+दिश्+लोट् ताम् कर्मणि let it be attributed. दिशति—ते, दिदेश—दिदिशे देक्ष्यति—ते, अदिक्षत् अदिक्षत।

4. फलभाजि—फलं भजत इति फल+भज्+ण्वि कर्तरि ताच्छील्ये फलभाज् the reaper of the fruit, उपपदतत्—। सक्षिन्। Qual. स्थित and कर्तरि।

5. समीरिताः—समीरितः च असौ समीरितोक्त described by the Sankhya system of Philosophy, तत्—। सक्षिन्।

6 बुद्धे—बुध्यते अनया इति बुध+क्तिन् करणे बुद्धि consciousness बुद्धि and ज्ञान are contrasted. तथा। बुद्धि, consciousness महत् is the *first outcome of the union of Prakriti and Purusha*. Compare—"प्रकृतेर्महांस्ततोऽहङ्कार —*Tattva kaumudi*"

7 भोग—भुज्+घञ् भावे enjoyment experience भोग is contrasted with विषय।

8 आत्मनि—आत्मन् soul. सक्षिन्। This is contrasted with बुद्धि।

9 Le ... विजयम् ... अपदिश्यम् (जन) (Or—अपदिश्यम् see Remark)

10 *Remark*—The victory belongs to the army, but it is to be attributed to ... as फलभाज्। Here a question arises ... the ... because victory is attributed to him, or is the

victory attributed to him becau e वृद्धि is फलभाज् ? The answer has to be gathered from the contrast—The भोग of बुद्धि is attributed to आत्मन् who is फलभाज । The भोग belongs to बुद्धि । It is आत्मन् himself that fancies the भोग to be his. This is an illusion and is wholly of Atman's own making Owing to this illusion आत्मन् suff rs he becomes फलभाज् । Hence to keep up the contrast with आत्मन् we have to construe, तयि अपदिश्यतां त्वया । Hari is फलभाज् o ving to this hi own अपदेश ।

हते हिडम्बरिपुणा राज्ञि द्वैमातुरे युधि ।
चिरस्य मित्रव्यसनी सुदमो दमघोषजः ॥ ६० ॥

Prak —Granted we are strong how is Sis ipala in straits ?—चिरस्य मित्रव्यसनी दमघोषजः सुदमः [Sisupala has long been helped by powerful ally backed by whom he has defied us so long That ally luckily is now no more] How is that ?—राज्ञि द्वैमातुरे युधि हिडम्बरिपुणा हते (सति) मित्रव्यसनी (That ally was no other than the formidable king Jarasandha of Magadha He is now dead killed at fight by Bhima] 60

Prose —हिडिम्बरिपुणा द्वैमातुरे राज्ञि युधि हते चिरस्य मित्रव्यसनी दमघोषजः सुदमः । ६० ।

Eng —The king born of two m thers having been slain in battle by the slayer of Hidimba Damagh sha's son bereft of friends after a long time is easily rep re sed 60

Beng —রাজা জরাসন্ধ যুদ্ধে ভীম নিহত করিয়াছেন। বহুকালের পর দমঘোষের পুত্র শিশুপাল মিত্র হারা হইয়াছে। এখন তাহাকে জয় করা সহজ। ৬০।

Expl —This is the be t time to attack Sisupala His formidable ally Jarasandha king of Maga lha is now no more being killed at fight by Bhima Thus weakened he can be easily subdued 60

Malli.—अथ परस्य व्यसनमाह हत इति । 'हिडिम्बरिपुणा' भीमेन। द्वयोर्मात्रोरपत्यं पुमान् 'द्वैमातुरः' ["मातुरुत् संख्यासंभद्रपूर्वायाः" इत्यण्प्रत्यय उकारश्चान्तादेश]। तस्मिन् 'राज्ञि' जरासन्धे (स हि ?) संहिताभ्यां पत्नीभ्याम् अर्धशः प्रसूत जरया नाम पिशाच्या सन्धितश्च इति कथयन्ति। 'युधि हत' इति 'चिरस्य' चिरकालेन ["चिराय चिररात्राय चिरस्याद्याश्चिरार्थका" इत्यमरः] 'मित्रव्यसनी' मित्रव्यसनवान् मित्रक्षयवान् इति यावत् ["व्यसनं विपदि भ्रंशे" इत्यमरः] दमघोषाख्यस्य 'दमघोषजः' चैद्यः 'सुखम्' एकाकित्वात् सुसाध्य इत्यर्थः ॥ ६० ॥

NOTE ON MALLI.

1 They say he was given birth to simultaneously by the two wives (of king Brihadratha) in halves and then united by a demoness named Jara

Sara—भ्रातोदरा द्विधा यस्य मित्र मगधेश्वरो जरासन्धः। स च भीमेन हत। तत् शिशुपालम् प्रहियताम् ॥ ६० ॥

CHARCHA

1 हिडिम्ब &c—हिडिम्ब was a Rakshasa whom Bhima killed and married his sister हिडिम्बा the issue of the union being घटोत्कच। हिडिम्बस्य रिपु, तत्—तेन। An attributive used as a substantive.

2. द्वैमातुर—द्वयोर्मात्रोरपत्यं पुमान् इति द्वि+मातृ+अण्=द्विमातृ+अण्=द्विमातुर+अण्=द्वैमातुर born of two mothers Refers to Jarasandha (See Mall, "संहिताभ्याम्") तस्मिन्। Here द्वि and मातृ are compounded, though द्विमातृ is not a संज्ञा ("दिक्संख्ये संज्ञायाम्")। This is because the object of compounding is to attach the तद्धित affix अण् (तद्धितार्थे)। The rule is "तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च"। Next द्विमातृ becomes द्विमातुर् by the rule "मातुरुत्—" (Malli)—मातृ meaning 'mother' becomes मातुर् when अण् is attached if preceded by a संख्या, or by सम् or by भद्र। Lastly मातुर् becomes मातुर by "रपरः"।

3 युधि—योधनम् or युध्यते अस्याम् इति युध+क्विप भावे अधिकरणे वा युध् fight (भावे) or battle-field (अधिकरणे) । तस्याम् ।

4. चिरस्य—An अव्यय meaning चिर। तेन। अपवर्गे श्या। अव्ययत्वात् विभक्तिलोप।

5 मित्र &c.—वि+अस (क्षेपे दिवादि)+ल्युट् भावे व्यसन loss. मित्रस्य व्यसनम्, ६तत्—। तत् अस्ति अस्य इति मित्रव्यसन+इनि मत्वर्थे।

6. सुदम—सुखेन दम्यते इति सु+दम+खल् कर्मणि, उपपदतत्—।

7. दम &c—दमघोष was Sisupala's father. तस्मात् जात इति दमघोष+जन+ड कर्त्तरि भूते, उपपदतत् —। Adjective used substantively.

8. Voice—व्यसनिना...घोषजेन सुदमेन (भूयते) ।

नीतिरापदि यद्गम्यः परस्तन्मानिनो ह्रिये ।
विधुर्विधुन्तुदस्येव पूर्णस्तस्योत्सवाय सः ॥ ६१ ॥

Prak —परः आपदि गम्यः (इति) यत् तत् मानिनो ह्रिये नीतिः [A certain stereotyped formula passes under the name of Polity. It is to the effect that an enemy should be attacked when in straits. This ought to be a source of shame to a warrior with self respect] Then what should you have instead ?—पूर्णः सः तस्य उत्सवाय [Nothing pleases a true hero more than an enemy at the height of his power. A contest with such an enemy is indeed fair fight] Who ever heard of such strange doctrines ?—विधुन्तुदस्य विधुरिव [How strange ! Why don't you learn by example ! Witness the Rahu' When does he attack his adversary the moon ? It is when the latter is in full glory and never at its wane] 61.

Prose—परः आपदि गम्यः नीतिः (इति) यत् तन्मानिनः ह्रिये। पूर्णः सः तस्य विधुः विधुन्तुदस्य इव उत्सवाय। Or—परः . गम्यः (इति) ..ह्रिये नीतिः। ६१।

Eng —An enemy has to be attacked when in straits is a

policy that is to the shame of the chivalrous He is to his joy when full, like the moon to that of his oppressor Rahu 61

Beng—শত্রু বিপন্ন হইলে তাহাকে আক্রমণ করিতে হয় এ বাক্য নীতি অভিমানী বীরের পক্ষে লজ্জাকর। চন্দ্র যেমন পূর্ণ হইলেই রাহুর আনন্দ সেইরূপ মানীরও শত্রু উন্নতির চরম সীমায় থাকিলেই আনন্দ।৬১।

Expl—See *Eng* and *Prak* above

Malli—कष्टाय एव अभ्युपलब्धेन तत्र । वस्तुतस्तु शूराणामभिमत एव इत्याह आक्रमवादी (१)। यथाह कामन्दकः—"यदा समर्थं (? समय) मन्येत रिपुं पराक्रमादूर्जितमप्यमित्रम् । तदाभियायादहितानि कुर्वन् उपान्तपर्यन्तपीडनानि ॥" इत्यभिप्रेत्याह नीतिरिति । 'परः' शत्रुः 'आपदि गम्य' गमनार्हः 'नीति' इति 'यत् तत्' आपदि समर्थं 'मानिनः' शौर्याभिमानिनः 'ह्रियै' लज्जाकारिणीत्यर्थः । किन्तु 'पूर्ण' उपचितबलः 'सः' शत्रुः 'तस्य मानिनः 'विधु' चन्द्र इव तुदति व्यथयतीति—'विधुन्तुदः' राहुः ["विधुन्तुद" इति स्वरूपस्य सुमागम] तस्य 'इव' अन्नसदृशः । अतएव सत्त्विनां समृद्धानेव यातव्य इत्युक्तं वयम् इति भावः ॥ ६१ ॥

NOTE ON MALLI

1 This alternative is undesirable and mentioned only for argument's sake The fact is the first alternative is the favourite of the valorous It is in accordance with the Sastras also, thus Kamandaka says—If by your prowess you are able to crush your enemy even though he is at the zenith of his greatness then go for him commencing hostilities from the very outskirts of his kingdom With this in view he says नीति &c

Sisu—वस्तुतस्तु रिपु [illegible] नीति । [illegible] ॥ ६१ ॥

CHARCHA

1 नीति—नीयते अनया इति नी+क्तिन करणे polity Pred. to the वाक्यार्थ—"पर आपदि गम्य" (Malli) "पर आपदि गम्य" is Polity Or—Pred. to तत् in the alternative *Prose* above

2 आपदि—आ+पद्+क्विप् भावे आपद् distress तस्याम्। भावे ७मी, or अधि ७मी आपद् meaning आपत्काल।

3 गम्य—गम+यत् कर्मणि to be marched against

4. परः—पर आपदि गम्य नीति—The three words पर आपदि गम्य constitute the essence of the whole science of Polity

5 मानिन—मननम् इति मन+घञ् भावे मान। मान is चित्तसमुन्नति chivalry स अस्ति यस्य इति मान+इनि मत्वर्थे मानिन् chivalrous तस्य।

6 द्विषे—द्विषं कर्त्तुं भवति is the construction Hence "क्रियार्थोप पदस्य च कर्मणि स्थानिन" इति कर्मणि चतुर्थी। Or say द्वेषप्रयोजना नीति इति तादर्थ्ये चतुर्थी।

7 विधुन्तुदस्य—विधुं तुदतीति विधु+तुद+खश् कर्त्तरि विधुन्तुद the oppressor of विधु उपपदतत्—। तस्य। The rule "विधु" &c means that तुद takes खश् in the कर्तृवाच्य with विधु and अरुस as उपपद in the कर्मकारक।

8 पूर्ण—पूर+क्त कर्मणि full Or पूर+णिच+क्त कर्मणि पूर्ण or पूरित filled For the moon कलासामग्रीपूर्णता, in the case of a king सत्यमूलकपूर्णता। पूर्ण is from पृ पालनपूरणयोः।

9 उत्सवाय—उद्+सू अप् भावे उत्सव joy तस्मै। चतुर्थी as in द्विषे। उत्सवार्थं ॥ like स्नुत्सवप्रयोजना नीति seems to be a bit far fetched चतुर्थी by "क्रियार्थो—" is preferable

10 सः—Refers to पर not to पर under all conditions. The पूर्णता of an enemy cannot be a source of pleasure to one *always* it is so only when the enemy has to be attacked

11 *Voice*—परेण गम्यते (मृदन) नीत्या (मृदते) देव (मृदत) मित द्विषे (मृदन)। पूर्णेण तेन विधुना (मृदते)।

अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् ।
सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः ॥ ६२ ॥

Prak.—But the Sastras advocate the use of force with great caution—उच्छृङ्खलं सत्त्वम् अन्यत्, शास्त्रनियन्त्रितम् अन्यत् [They do. The fact is they treat or strength as is common. That has to be used with caution. But when the strength is immense it is no longer the subject matter of the Sastras, it forms an exception..] How is that ?—तेजस्तिमिरयोः कुतो हि सामानाधिकरण्यम् [Unlimited power may proceed as it likes. Power limited and unlimited are as light and darkness] 62.

Prose.—उच्छृङ्खलं सत्त्वम् अन्यत् शास्त्रनियन्त्रितं (सत्त्वम्) अन्यत् । तेजस्तिमिरयोः सामानाधिकरण्यं कुतः हि । ६२ ।

Eng.—Unbounded strength is one thing and that checked by the Sastras is another. How can there be coextension of light and darkness ? 62

Beng.—উদ্বেল শক্তি এক বস্তু, আর শাস্ত্রে নিয়ন্ত্রিত শক্তি পৃথক্ পদার্থ। আলোক ও অন্ধকার কখনও এক আধারে এক সময়ে থাকে না। ৬২।

Expl.—See *Prak.* By this I am not going against the Sastras that put restrictions to the use of force. The Sastras are for those only that are of ordinary strength. But strength that is extraordinary is not the subject matter of the Sastras. It has no laws and may proceed as it likes. 62.

Malli.—तर्हि पूर्वोदाहृतमन्वादिशास्त्रविरोधः स्यादित्याशङ्क्याह अन्यदिति। 'अन्यत् उच्छृङ्खलम्' (? उच्छृङ्खलम्) अमर्यादं प्रसह्यपीडनक्षमम्[1] इति भावः. 'सत्त्वं' बलम् 'अन्यत्' । 'शास्त्रेण' मन्वादिशास्त्रेण 'नियन्त्रितम्' उदाहृतं परव्यसनकाले (परव्यसनकालेऽपि उदाहृतं[1]) सत्त्वम् 'अन्यत्' । तयोः सापेक्षनिरपेक्षत्वाभ्यां भिन्नो ... न एकत्राधारे समवैति[2] इत्यर्थः । अत्र दृष्टान्तमाह—'तेजस्तिमिरयोः'

मस्यान्म् अधिकरणं ययोस्तयोर्भाव 'सामानाधिकरण्यम्' एकाश्रयत्वं 'कुत' न कुतश्चित्। तयो सद्यावस्थानविरोधात् (? सहानवस्थानविरोधात्[4]) इति भाव। तस्मादुभयो उदितानुदितहोमवत् भिन्नविषयत्वात् इतरेतरशास्त्रविरोधो न बाधक[5] (? बाध्य) इति भाव ॥ ६२ ॥

NOTES ON MALLI

1 That can overpower by sheer strength 2 Spoken of as to be used when the enemy is in straits 3 Of these one is dependent the other independent, hence the two are mutually contradictory (exclusive) and cannot come under the same regulation 4 सहानवस्थानरूपात् विरोधात इत्यर्थ यद्वा सहानवस्थानात् यो विरोध तस्मात्। Because they are mutually exclusive since they cannot co exist 5 Like sacrifice before and after sunrise they relate to different things, and the difference in their respective injunctions is no contradiction of each other (*Charcha*)

Sara—न खो तावता शास्त्रविरोध। शास्त्र हि नियमो अनियमो पुन किं शास्त्रम् ?

CHARCHA

1 उच्छृङ्खलम्—उच्छिन्न शृङ्खलमस्य whose curb is gone, बहु— । Or—उच्छृङ्खलं शृङ्खलात् freed from curb, प्रादितत्— । Unbounded सत् ।

2 अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वम्—Unbounded strength is a different matter, i e it does not form the subject matter of such regulations as advocate caution Kamandaka speaks of उच्छृङ्खलमन्त in "प्रादेश शमी स्वहने रिपुणाम् &c quoted under sl. 57

3 शास्त्र—&c—शासि अनेन इति शास+ष्ट्रन् करणे शास्त्रम् injunction नि+यम+क्तिन्+अ कर्मणि नियमित restrained शास्त्रेण नियमितम्। इतरत्— । Manu refers to such सत्त्व in "यदा मन्यामि..." &c quoted under Sl 57

4 अनन्‌ अनन्‌—That is to say Kamandaka and

speak of *different* things, hence they do not contradict each other

5. सामानाधिकरण्यम्—अधिक्रियते अस्मिन् इति अधि + कृ + ल्युट् अधिकरणे अधिकरणम् receptacle समानम् अधिकरणम् अनयो समानाधिकरणे having the same receptacle, co-existent तयो भाव इति समानाधिकरण + ष्यञ् co-existence

6 तेजस्तिमिरयो—तेजश्च तिमिरञ्च तेजस्तिमिरे, द्वन्द्व। तयो। तेजस् is the counterpart of उच्चैर्महत्त्व and तिमिर of प्राप्तनियमितत्व।

7 *Voice*—उच्चैर्महत्त्वेन सत्त्वेन अन्येन (भूयते) प्राप्तिनियमितेन सत्त्वेन अन्येन (भूयते) - करणीयेन (भूयते)।

8 *Remarks*—The remark "तस्मादुभयो—" may be thus paraphrased—तस्मात् उदितानुदित होमयोरिव उभयोर्भिन्नविषयत्वात् इतरेतर शास्त्रयोर्विरोधो न बाध्य। बाधक in Malli is evidently a misreading, बाध्य is a good substitute The whole of the Malli on this verse is corrupt We have suggested emendations according to our lights.

इन्द्रप्रस्थगमस्तावत् कारि मा सन्तु चेदय।
आस्माकदन्तिसान्निध्याद्वामनीभूतभूरुहः ॥ ६३ ॥

Prak—इन्द्रप्रस्थगम तावत् मा कारि [So drop the idea of going to Indraprastha] Then do you want forthwith to march against Sishupala ?—चेदयः वामनीभूतभूरुह सन्तु [Lit—the trees in Chedi be all dwarfed] How so ?—आस्माकदन्तिसान्निध्यात् [Lit. our mighty tuskers enter the land of the Chedis and by the side of those beasts of gigantic proportions let the tall trees there appear as mere saplings] 63

A B—Malli interprets वामनीभूतभूरुह differently

Prose—इन्द्रप्रस्थगम तावत् मा कारि। चेदय आस्माकदन्तिसान्निध्यात् वामनीभूतभूरुह सन्तु। ६३।

T—Let not the journey to Indraprastha be undertaken

now, let the Chedi land have its trees dwarfed through the proximity of our tuskers 63

Beng—আমি বলি ইন্দ্রপ্রস্থে যাইয়া কাজ নাই, চলুন চেদিরাজ্যেই যাওয়া যাউক। আমাদের মহাপ্রমাণ হস্তী গুলির পার্শ্বে সে দেশের বৃক্ষ গুলিকে খর্বাকার বলিয়া মনে হউক। ৬৩।

Expl.—See *Prol.* "So drop Indraprastha" also "Let our mighty saplings."

Malli—तर्हि न किमिदानीं कार्यम् यत आह इन्द्रप्रस्थ इति। 'इन्द्रप्रस्थस्य' प्रापणगरस्य 'गम' गमनम् ["ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च" इत्यप्प्रत्ययः] 'मा कारि तावत्' न क्रियतामेव इत्यर्थः ["यावत्तावत् परिच्छेदे कात्स्न्ये मानेऽवधारणे" इति विश्व। तत्र कर्मणि लुङ्। ("माङि लुङ्") इत्याशीरर्थे लुङ्, "न माङ्योगे" इत्यट् प्रतिषेधः] किन्तु चेदय चेदिदेश (१ देश) अल्पाकारमिवे 'अल्पाकाः' ["युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ् च" इति विकल्पात् खञभावः। "तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ" इत्यस्माकादेशः] सान्निध्यादेव 'सान्निध्यम्' [स्वार्थे ष्यञ् प्रत्ययः]। 'अस्माकानां' दन्तिनां सान्निध्यात् वामनीभूता' आयामवत्त्वात् खर्वीभूता 'भूरुहः' वृक्षा येषां ते तथोक्ताः 'सन्तु'। अदिश्यावेव क्रियतामित्यर्थः [मा च प्रस्तुता प्रस्तुतेनैव तत्कार्येण गम्यते इति पर्यायोक्तालङ्कारः। "कारणं गम्यते यत्र प्रस्तुतात् कार्यवर्णनात्। प्रस्तुतत्वेन सम्बन्धात् पर्यायोक्तं स उच्यते" ॥ इति लक्षणात्[1]] ॥ ६३ ॥

NOTES ON MALLI

1 That is प्रस्तुत (under discussion) and is inferred by its *effect* which is also प्रस्तुत, thus the अलङ्कार is पर्यायोक्त। This follows from the definition—पर्यायोक्त is that in which the cause is inferred from the effect both being प्रस्तुत।

Sar—यामा दीर्घविहिरा यस्य वयमस्य चदीन् यामः। गजा भवत द्रुमक्षम अस्मन् (*O* अस्मदीयस्य दन्तान् व्यतिरिक्तन्)।

CHARCHA

1 इन्द्र &c.—इन्द्रप्रस्थ was Yudhishthira's capital. गमनम् इति गम+अप् भावे गमः journey इन्द्रप्रस्थस्य गमः इत्यत्—।

2. कारि—क्रियताम् इति कृ + लुङ् त कर्मणि आशिषि। करोति—कुरुते, चकार—चक्रे, करिष्यति—ते, चकार्षीत्—चक्रत। लुङ् is enjoined in the भूतकाल। But "माङि लुङ्" makes an exception when माङ् is an उपपद, we have then लुङ् under all circumstances. Hence here लुङ् though आशिष् implies भविष्यत्काल। We do not get चकारि because अट् is prohibited by "न माङ् योगे"।

3. सन्तु—अस् + लोट् अन्तु "आशिषि लिङ् लोटौ" इति आशीरर्थे लोट्।

4 चैद्य—चेदि was a क्षत्रिय clan चेदीनां निवासो जनपद इति चेदि + अण्। The अण् however disappears by "जनपदे लुप्"। Next by लुपि युक्तवद्व्यक्ति वचने" we have plural Also see under चैद्यम्, Canto I, ■ 75.

5 आस्माक—अस्माकम् इमे इति, अस्मद् + अण्—अस्माक + अण्—आस्माकाः ours. दन्तौ एषां स्तः प्रशस्तौ इति दन्त + इनि दन्तिन tuskers. सम् + नि + धा + कि भावे सन्निधि proximity. स एव इति सन्निधि + ष्यञ् स्वार्थे सान्निध्यम् (चातुर्वर्ण्यादि)। This is neuter though सन्निधि is masculine. "क्वचित् स्वार्थिका प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यतिवर्तन्ते"। आस्माकीना दन्तिन आस्माकदन्तिन, इतत्—। तेषां सान्निध्यम्, इतत्—। The rule "युष्मद—" means that युष्मद् and अस्मद् take खञ् also as a शैषिक affix. The 'also' (अन्यतरस्याम्) implies that छ and अण् too are available. Thus अस्माकीन with खञ्, अस्मदीय with छ and आस्माक with अण्। The rule तस्मिन्—" means that युष्मद् with खञ् and अण् following, become युष्माक and अस्माक। .

6 वामनी &c—वामनं dwarf, भुवि रोहन्ति इति भू + रुह् + क्विप् कर्तरि भूरुहः trees, उपपदतत्—। अवामनाः वामनाः सम्पद्यमाना भूता इति वामन + च्वि + भू + क्त कर्तरि वामनीभूता dwarfed, गतितत्—। वामनीभूताः भूरुहः येषां येषु वा, बहु—। Decline भूरुट् भूरुहौ &c Malli thinks the tuskers would break off branches and actually make the trees smaller than before It seems better to say that this is an eulogy of the height of the tuskers With Malli's explanation वामनीकृत with कर्मणि क्त, is better. The कर्तरि क्त supports our explanation Besides, the branches are demolished, the trees would look taller not shorter.

Voice.—...त्वम् ..कार्षीः। चैदिभिः...भूरुड्भिः भूयताम्।

निरुद्धवीवधासारप्रसारा गा इव व्रजम् ।
उपरुन्धन्तु दाशार्हाः पुरीं माहिष्मतीं द्विषः ॥ ६४ ॥

Prak.—दाशार्हाः द्विषः पुरीं माहिष्मतीम् उपरुन्धन्तु [Let our kinsmen lay siege to Mahishmati the enemy's stronghold and shut our enemies in] Would that have any effect?—निरुद्धवीवधासारप्रसाराः [Let the siege be a strictly close one, allowing nothing in and out The enemy will then soon come down on his knees] The task is not an easy one—व्रजं गा इव पुरीं द्विषः उपरुन्धन्तु [It is as easy as shutting up cattle in the pen] 64

Prose—दाशार्हाः निरुद्धवीवधासारप्रसाराः (सन्तः) व्रजं गाः इव माहिष्मतीं पुरीं द्विषः उपरुन्धन्तु । ६४ ।

Eng—Let the warriors of *Dasarha* shut the enemy up in the city of Mahishmati with food, fuel and re-inforcement cut off, just as cowherds do cattle in the pen with the passage of yokes stopped both in and out. 64

Beng—[illegible] ।

Expl—See *Eng* and *Prak* above.

Malli—निरुद्धेति । द्विषः 'दाशार्हाः' यादवाः 'वीवधो' धान्यादिभारः । 'आसारः' सुहृद्बलम् । 'प्रसारः' तृणकाष्ठादि ग्रहणम् ["धान्यादेर्वीवधः प्रति-[illegible] सुहृद्बलम् । प्रसारस्तृणकाष्ठादेः ग्रहणम्—" इति वैजयन्ती] । ते 'निरुद्धाः' ये ते तथोक्ताः । यद्वा—'निरुद्धौ वीवधासारौ' पर्यायावपरतायां [illegible] [illegible] 'आसारप्रसारौ' [illegible] ते तथोक्ताः ["विवधो वीवधो भारे पर्याहाराध्वनोरपि" इति हेमचन्द्रः] । 'व्रजं गोष्ठम् ["व्रजः स्याद्गोकुलं गोष्ठम्" इति वैजयन्ती] 'गा इव माहिष्मतीं पुरीं द्विषः' रुन्ध्युः

'उपरुरुधन्' व्रजे गा इव माहिषत्याम् अरीन् आरुन्धन् इत्यथः ["दुहियाचिरुधि—" इति द्विकर्मकत्वम्। तत्र पुरीव्रजौ अकथित कर्म अप्रधानमिदं कर्म] ॥ ६४ ॥

Sara—व्रजे गा इव माहिष्मत्यां यादवा रिपून् रुरुधुः ।

CHARCHA

1. निरुद्ध &c—नि+रुध+क्त कर्मणि निरुद्ध closed इस ग्लौ+घञ् भावे वध गति प्रतिविरुद्धं । "अन्यथा प्रमादोंय"। विशिष्टो वध वैवध good influx माहित्यम्— । "अन्य यानमपि दृश्यते" इति दीर्घ । आ+सृ+घञ् करणे आसार allies प्र+सृ+घञ् भावे प्रसार supply of fuel वीवधाः आसाराय प्रसाराय वीवधासारप्रसारा, इन्द्व। निरुद्धा वीवधासारप्रसारा यस्मिन् बहु— । Qual दारामाहाँ । The siege is to be a close one The epithet has reference to व्रज and गो also Thus —विशिष्टो वध गमनम् यस्मिन् वीवधा those from which results a peculiar sort of motion, i e yokes आ+सृ+घञ् भावे आसार entry प्र+सृ+घञ् भाव प्रसार exit आसारश्च प्रसारश्च आसारप्रसारौ द्वन्द्व। वीवधानाम् आसार प्रसारौ वीवधासारप्रसारौ इतरे—। निरुद्धौ वीवधासारप्रसारौ यै । Qual मारामाहाँ ।

2 गा—प्रधानकर्म of उपरुरुधन् । Malli calls it ईप्सित कर्म ।

3 व्रजम्—व्रज is गोष्ठ । गोनिवासस्थान i e तम् । अप्रधान कर्म i e अकथित कर्म of उपरुरुधन् ।

4 उपरुरुधन्—उप+रुध+लोट् अन्। आसंरोधारम् । The root is द्विकर्मक cf Sl 59, where there is अविवक्षा of the अप्रधान कर्म । Di "दुहियाचि—" Malli refers to the karika—"दुहियाचिरुधिप्रच्छिभिक्षि चिञामुपयोगनिमित्तमपूर्वविधौ । ब्रुविशासिगुणेन च यत् सचते तदकीर्तितमा चरितं कविना ।"— दुहियाच्य etc धातुना उपयोगस्य ईप्सितस्य यत् सचते इति निमित्त भवति तत् अपूर्वविधौ ईप्सितस्य अप्रधानकर्म 'तत्' पूर्वाणि अपूर्व सचते सम्बध्नाति 'तत् कविना' व्याकरणे पाणिनिना 'अकीर्तितम्' अकथितम् कर्माख्यात्वेन आचरितम् उक्तम् ।

were not being urged to undertake any very risky affair Some suppose that दशार्ह was an ancestor of the Yadavas' In that case derive दशार्हस्य गोत्रापत्यानि पुमांस इति दशार्ह+अण् दाशार्हाः ।

6 माहिष्मतीम्—महिषाणां निवास इति महिष+ड्मतुप् महिष्मान् नाम देश । तत्र भवा पुरी इति महिष्मत्+अण् स्त्रियाम् माहिष्मती पुरी a town on the Narmada ताम् । अप्रधान कर्म of उपरुरुधुः ।

7 द्विष — द्विषन्ति इति द्विष+क्विप् कर्तरि द्विष् enemies. तान् । प्रधान-कर्म of उपरुरुधुः ।

8. *Voice* —दशार्हैः, प्रसारैः (महि) जज . माहिष्मती पुरी .. उपरुरुधताम् ।

यजतां पाण्डवः स्वर्गमवत्विन्द्रस्तपत्विनः ।
वयं हनाम द्विषतः सर्वः स्वार्थं समीहते ॥ ६५ ॥

Trial.—You ignore that Yudhisthira is celebrating a sacrifice —पाण्डवो यजताम् [Let him go through his sacrifice] Do you not apprehend hitches ?—इन तपतु, इन्द्र स्वर्गम् अवतु No more than as I fear in the Sun being able to light up the world or Indra to guard the heaven *Yudhisthira* is quite their peer, none dare obstruct him in his pious work] True but we his best friends taking no part in it look odd—वयं द्विषतः हनाम [We have enough to do here killing our enemies] This is very selfish—सर्वः स्वार्थं समीहते [Every one has at end to serve for himself No one is blamed for preferring to attend to his personal duties] 65.

Prose—पाण्डवः यजताम्, इन्द्र स्वर्गम् अवतु, इन तपतु, वयं द्विषतः हनाम । सर्वः स्वार्थं समीहते ॥ ६५ ।

Eng—Let Pandu's son celebrate his sacrifice, let Indra guard the heavens Let the sun emit heat, let us kill our enemies All wish to gain their own end. 63

Beng —देख दरकन यज्ञ [illegible]

তাপ বিতরণ করিতেছেন, কেহ বাধা জন্মাইতেছে না, সেইরূপ যজ্ঞ করুন, কেহ বাধা দিতে পারিবে না। ইঁহারা নিজ কার্য্য করিতেছেন। নিজ কার্য্য সকলেই করিতেছে, এস আমরাও শত্রুর হনন করি। ৬৫।

Expl—All workers in the world are urged by self interest. Indra guards heaven Sun lights up the world, self interest is the motive of both Yudhisthira is celebrating his Rajasuya not to serve our interests but his own Why then should we too not attend to our own interest and much against our enemy? [*Or*—Indra rules over heaven, Sun lights up the world We never think of them they do not concern us . Every one here is busy with his own affairs Yudhisthira is doing his work, let us do ours]

Malli—सर्वं स्वार्थपरमित्याह का मतिरित्याशयः उपेक्षैव मतिरित्याह मिति। 'पाण्डव' युधिष्ठिरः 'यजतां' यागं करोतु। 'इन्द्र' स्वर्गम् भवतु' एवतु 'इन' सूर्य्ये ["इन पत्यौ नृपार्कयो" इति मेदिनी] 'तपतु' प्रकाशताम्। दिवम्' वरोत् 'वयम्' मारयाम ["आहुगमस्य पिव" इत्यागमः। माभि लोट्]। तथाहि—'सर्वं' जनः 'स्वार्थं' स्वप्रयोजनं 'समीहते' अनुतिष्ठते। इन्द्रादिसमानयोगक्षेमा न वयं ? इत्यर्थः। अर्थान्तरन्यासः।

NOTES ON MALLI

1. We have आट् as an augment by "आडु—" । In all the' लोट् is to ind cate the right moment for action ■ We deem पार्थ, like इन्द्र &c quite able to gain his ends and maintain them.

Sira—इन आदित्यवति, यत इन्द्रः स्वर्गं रक्षति, अतुव पाण्डवो युधिष्ठिरः सार्वेषु एव यजतां यज्ञति। तथाहमपि यदंगास्तु को दोषः। यदि चेदिम्। इति।

CHARCHA

1. यजताम्—यज+लोट् ताम् let him offer sacrifice. लोट् indicates प्राप्तकालता, *i. e.* it shows that the time for the याग has come. He finds this is the best time for his sacrifice, and he engages in it, he does not consult other's convenience. The rule is प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च"—Both कृत्य and लोट् may be used to signify command, option, or right moment. यजति ते, इयाज—ईजे, यक्ष्यति ते, अयाक्षीत्—अयष्ट ।

2. पाण्डवः—पाण्डु+अण् अपत्ये तस्यापत्यमिति वा । Refers to Yudhisthira

3. अवतु—अव+लोट् तुप् let him guard. प्राप्तकाले लोट् as in यजताम् । अवति, आव, अविष्यति, आवीत् ।

4. तपतु—तप+लोट् तुप् let him heat. प्राप्तकाले लोट् as in यजताम् । तपति तताप, तप्स्यति, अताप्सीत् ।

5 हनाम—हन+लोट् आम let us kill. लोट् as in यजताम् । हन्ति जघान, हनिष्यति, अवधीत् । Malli's rule "आट्—" means that आट् is the augment in the उत्तमपुरुष of लोट्, *i. e*, the विभक्तिs become आनि, आव, आम ।

6 द्विषतः—द्विष+शतृ कर्तरि द्विषत् (See under द्विषन्तपम्, Sl. 1.) शस् ।

7. स्वार्थम्—स्वः अर्थः स्वार्थः, कर्मधा— । तम् ।

8 समीहते—सम्+ईह+लट् ते attempts, desires ईहते, ईहाञ्चक्रे &c., ईहिष्यते, ऐहिष्ट ।

9. *Voice*—पाण्डवेन यज्यताम्, इन्द्रेण लोकः अव्यताम्, इनेन तप्यताम्, वयमपि द्विषन्त हन्यताम् । सर्वेण स्वार्थः समीह्यते ।

[1] भाष्यतां विद्युतां सम्यक् सम्पर्कादर्करोचिषाम् ।
आगरे दिपच्छिरस्के दप्रोच्छलच्छोणितोक्षितेः ॥ ६६ ॥

Prat.—असयो विद्युत् सन्तु भाष्यताम् [Let our sabres glitter like lightning] That cannot be—अर्करोचिषां सम्पर्कात् भाष्यताम् [That is quite possible if the sabres flash against the rays of the sun].[1]

Still the glow will not be like that of lightning—द्विषच्छिरश्छेद-प्रोच्छलच्छोणितोक्षितैः शस्त्रैः प्राप्यताम् [The sabres will cut off the heads of enemies, blood will come out gushing and wet the blades which will then glitter like lightning against the sun]. 66.

Prose.—द्विषच्छिरश्छेदप्रोच्छलच्छोणितोक्षितैः शस्त्रैः अर्करोचिषां सम्पर्कात् विद्युतां सम्पत् प्राप्यताम् । ६६ ।

Eng.—By our weapons, washed in the blood gushing out at the severance of the heads of our enemies, let the glory of lightning be attained through the touch of sun-light, 66.

Beng.—শত্রুগণের মস্তকচ্ছেদনে রক্ত উছলিয়া উঠিয়া আমাদিগের খড়্গে লগ্ন হউক ও সেই সময় তাহাতে সূর্য্যরশ্মি সম্পাতে বিদ্যুতের শোভা দেখা যাউক । ৬৬ ।

Expl.—See *Prol.* and *Eng.* above.

Malli.—प्राप्यतामिति । किञ्च 'द्विषतां[1] शिरश्छेदेन[2] प्रोच्छलता' उच्छलता 'शोणितेन उक्षितैः' सिक्तैः 'शस्त्रैः' अर्करोचिषां[3] सम्पर्कात्' सम्बन्धात् 'विद्युतां सम्पत्' लक्ष्मीः 'प्राप्यताम्' इति निदर्शनालङ्कारः । ६६ ।

NOTES ON MALLI.

1. शत्रूणाम् । 2. मस्तककर्तनेन । 3. रविकराणाम् ।

Sara.—खड्गा. न. यद् शिरांसि लुनन्तु रुधिरोक्षितेषु च तेषु रविकरसम्पर्कात् ह्रस्वतां विद्युच्छ्रीः सम्पद्भी. ।

CHARCHA.

1. प्राप्यताम्—प्र+आप+लोट् ताम् कर्मणि let it be attained. आप्नोति आप, आप्स्यति, आपत् ।
2. विद्युताम्—वि+द्युत+क्विप् कर्त्तरि विद्युत् lightning. षष्ठ्याम् ।
3. सम्पत्—सम+पद+क्विप् भावे lustre, beauty.
4. सम्पर्कात्—सम+पृच+घञ् भावे सम्पर्क touch. पञ्चम्याम् । हेतौ ५मी ।

5. अर्क &c—रोचिस् light (neuter) अर्कस्य रोचींषि अर्करोचिष, इवत्—। तेषाम्।

6 द्विषत् &c—द्विषत् enemy (Sl 1) प्र+च्यु+शत् प्रोच्छलत् gushing उच्+क्त कर्मणि उचित washed द्विषता शिरांसि द्विषच्छिरांसि, इतत्। तेषां छेद, इतत्—। तेन प्रोच्छलत् अतत्—। द्विषच्छिरश्छेदप्रोच्छलत् शोणितम्, कर्मधा—। तेन उचितानि, अतत्—। तैः।

7. *Voice* — उचितानि अस्त्राणि अस्यद प्रासुवन्।

इति संरम्भिणो वाणीर्बलस्यालेख्यदेवता।
सभाभित्तिप्रतिध्वानैर्भयादन्ववदन्निव ॥ ६७ ॥

Prak—इति बलस्य वाणी आलेख्यदेवता अन्ववदन्निव [It seemed as if the deities painted inside the council hall re iterated the e words of Lalarama] How could they ?—सभाभित्तिप्रतिध्वानै अन्ववदन्निव [*Echoes proceeded from the walls, methinks, these* were not echoes but repetition uttered by the deities] Why should they be so eager to repeat ?—भयात् [They were frightened, and repeated lest their silence be construed as a disappro val of the views expressed and resented] Why should his resenment frighten them ?—संरम्भिणो बलस्य वाणी [Baladeva was short tempered and mighty at the same time, hence the fright] 67

Prose—इति संरम्भिण बलस्य वाणी आलेख्यदेवता सभाभित्तिप्रतिध्वानैः भयात् अन्ववदन् इव। ६७।

Eng—The deities in paintings as if repeated through fear these words of th excited Balarama by echoes of the walls of the council hall 67

Beng.—ক্রোধ বলরাম এই কথাগুলি বলিলেন। তিনি থামিলে সভাগৃহের ভিত্তি হইতে প্রতিধ্বনি হইতে লাগিল। মনে হইল যেন যে সকল দেবতা তথায় চিত্রিত ছিলেন তাঁহারা বলরামের ভয়ে সেই কথা গুলির পুনরুক্তি করিয়া অনুমোদন করিলেন। ৬৭।

Expl —see *Prak.* and *Eng* above

Malli—इतीति । 'इति' इत्थं 'सरभिष' कुपितस्य बलभद्रस्य (? 'बलस्य बलभद्रस्य) 'वाचो' 'आलेख्यदेवता' चित्रलिखितदेवता 'सभायाः' सदोगृहस्य भित्तीनां प्रतिध्वाने' प्रतिध्वनिव्याजेन इत्यर्थः 'भयात् अन्ववदन्' अनुमोदयन् 'इव' इत्युत्प्रेक्षा । ६७ ।

Sara —एवं स विरतो बलदेव सभामिभित्य तस्य गिरामुद्दता प्रतिध्वनय ।

CHARCHA

1 इति—Thus Construct इति सरभिष thus angered, *i e* with wrath worked up in this manner Or—इति वाचो these words. 2 सरभिष —सम्+रभ+घञ भावे सरभ wrath सरभः अस्ति अस्य इति संरभ+इनि मत्वर्थे संरभी wrathful तस्य । This frightened the deities.

2 आलेख्य &c—आ+लिख+ण्यत् कर्मणि आलेख्यम् that which has to be painted *i e*, painting देवा एव इति देव+तल् स्वार्थे स्त्रियाम् देवता deities आलेख्यानां देवता, तत्—। Representations of deities were painted on the walls

3 सभा &c—सह भान्ति अस्याम् इति सह+भा+क अधिकरणे सभा council house भित्ति wall प्रति+ध्वन+घञ भावे प्रतिध्वान echo सभाया भित्तय, तत्—। तासां प्रतिध्वाना, तत्—। तैः । इथा करणे ।

4 अन्ववदन्—अनु+वद+लङ् अन् Repeated वदति, सवाद,

5 Voice— वाचा देवताभिः अन्वोद्यन्त ।

निशम्य ता शेषगवीरभिधातुमधोक्षजः ।
शिष्याय बृहता पत्यु प्रस्तावमदिशद्दृशा ॥ ६८ ॥

Prak —अधोक्षज दृशा प्रस्तावम् अदिशत् [With a glance Hari offered a chance] Chance for what ?—अभिधातुम् [A chance to speak]. Chance unto whom ?—बृहता पत्यु शिष्याय [A chance Uddhava who was the disciple of Vrihaspati] When was that ?—ता शेषगवी निशम्य [Uddhava was interrupted by Balarama.

Hari noticed it and having heard Balarama to the end, gave Uddhava a chance to speak] 68

Prose—अधोक्षज: तां शैषगवीं निशम्य इङ्गतां धनु: स्मित्वाय अभिधातुं दृशा प्रस्तावम् आदिशत् । ६८ ।

Eng—Having heard these words of Sesha (Balarama), Adhokshaja (Hari), with a twinkle of his eye, gave the pupil of Vrihaspati a chance to speak 68

Beng—হরি বলদেবের কথা শুনিয়া উদ্ধবের দিকে চাহিয়া ইঙ্গিতে বলিবার জন্য অবসর প্রদান করিলেন। ৬৮।

Engl—See Eng and Prol. above

Malli—निशम्येति। 'अध: क्षतम्' 'अधजम्' इन्द्रियजं ज्ञानं येन स: 'अधोक्षज' हरि: 'तां शेषस्य शेषावतारस्य बलभद्रस्य 'गाः' वाच 'शैषगवी' ["गोरतद्धितलुकि" इति टच्। टित्वात् ङीप्] 'निशम्य' श्रुत्वा ["निशाम्यतीति श्रवणे तथा निशमयत्यपि" इति भट्टमल्ल । तत्र शाम्यतेरिदं रूपम्। अन्यथा 'निशमय्य' इति स्यात्। अतएव वामन—"निशाम्यनिशमय्यशब्दौ प्रकृतिभेदात्"[1] इति] 'इङ्गतां' वाचां 'पत्युः' इङ्गपते 'शिष्याय' उद्धवाय 'अभिधातुं' वक्तुं 'दृशा' इङ्गसंज्ञया[2] 'प्रस्तावम्' अवसरम् 'आदिशत्' अतिसृष्टवान् ["प्रस्ताव: स्यादवसर:" इत्यमर:] ॥ ६८ ॥

NOTES ON MALLI

1 Bhattamalla says both निशाम्यति (*i e*, the root नि+शम दिवादि) and निशमयति (*i e*, the root नि+शम चुरादि) mean 'to listen Of these, this is a derivative of निशाम्यति, or the form would have been निशमय्य। Hence it is that Vamana says—The words निशम्य and निशमय्य are from different roots. 2 By a hint with the eyes

Sara—ततो हरि: उद्धवाय वचनावसरं ददौ ।

CHARCHA

1 निशम्य—नि+शम (दिवादि)+ल्यप् having listened to निशमय्य also means the same but is derived differently (See Malli)

2 शेषगवी—शेष is the snake अनन्त। Balarama was an incarnation of शेष so he too is called here शेष। गो speech "स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले। लक्ष्यदृष्ट्या स्त्रियां पुंसि गौ—॥" शेषस्य गाव इति, शेषगो+टच् समासान्त। But समासान्त affixes are all स्वार्थे, hence the लिङ्ग must be that of शेषगो which is feminine, because गो meaning वाक् is feminine Thus शेषगो+टच्+ङीप् स्त्रियाम्—शेषगो+अ+ई शेषगव्यः (1st case plural of शेषगवी)। सा। Malli's rule "गोरतद्धित—" means that a तत्पुरुष with गो final takes the समासान्त affix टच् but not when a तद्धित attached to it has disappeared There is no room for a तद्धित in the present instance But in पञ्चभिर्गोभिः क्रीतम् we get पञ्चगो+टच् from which टच् disappears by the rule "अध्यर्द्धपूर्वद्विगोर्लुक् असंज्ञायाम्"। Hence no टच् the final form being पञ्चगु।

3 अभिधातुम्—अभि+धा+तुमुन् भावे अभिधातुम् to speak The तुमुन् here is connected with अदिशत्। But अभिधान relates to उद्धव and दिशत् to अधोक्षज i e the तुमुन्त verb and the finite verb have different nominatives This is irregular

4 अधोक्षज—अधरस्मिन् देशे इति अधर+ङि अमी+असिस्तार्थे अध below, i e placed below, trampled over, discarded &c अक्ष senses इन्द्रिय। अक्षेभ्य जातम् इति अक्ष+जन+ड कर्तरि अक्षजम् derived from the senses उपपदतत्—। अध अक्षजम् यनेन, बहु—। A name of विष्णु। He does not depend upon the senses for his knowledge of the world

5 शिष्याय—शास+क्यप् कर्मणि शिष्य disciple तस्मै। चतुर्थी सम्प्रदाने because दिश here means to give comp "दिदेश कौत्साय समस्तमेव" "जन्मन्दय दिशति द्विमगर्विताभार्य द्वितीये" &c

6 इच्छतां पत्यु—This is the uncompounded form of इच्छपते।

7 प्रस्तावम्—प्रस्तौति कश्चित् इति प्र+स्तु+घञ् अधिकरणे प्रस्ताव opportunity तम्।

8 अदिशत्—दिश+लङ् तिप्। दिशति—त दिदेश—दिदिशे देक्ष्यति—ते, अदिक्षत्—त।

9 दृशा—दृश+क्विप् कर्मणि टक्। तया। दृशा करणे। He turned towards Uddhava and with a twinkle of the eye asked him to speak Hari had noticed how Uddhava was interrupted by Balarama

10 *Voice*—चक्षुषा प्रस्तावः अदिश्यत।

भारतीमाहितभरामथानुद्धतमुद्धवः।
तथ्यामुतथ्यानुजवज्जगादाग्रे गदाग्रजम्॥ ६९॥

Prak—अथ उद्धवः गदाग्रजं जगाद [Thus urged Uddhava addressed Hari] What did he say?—आहितभरां तथ्यां भारतीं जगाद [He spoke words that were true and weighty] How did he deliver himself?—उतथ्यानुजवत् अनुद्धतम् अग्रे जगाद [He stood in front of Hari and then spoke without the least show of brag or insolence as if it was Vrihaspati himself that was speaking] 69

Prose—अथ उद्धवः आहितभरां तथ्यां भारतीम् अनुद्धतं गदाग्रजम् अग्रे उतथ्यानुजवत् जगाद। ६९।

Eng—Now Uddhava standing in front inaggressively delivered unto the elder brother of Gada (Hari) a true and weighty speech (*lit*—speech with weight attached) like the younger brother of *Utathya* (Vrihaspati) 69

Beng—অতঃপর উদ্ধব গদাগ্রজ হরির সম্মুখে বিনীত ভাবে, গম্ভীর ভাবে পূর্ণ এই যথার্থ কথা গুলি স্বয়ং বৃহস্পতির ন্যায় বলিলেন। ৬৯।

Expl.—See *Prak* and *Eng* above

Malli—भारतीमिति। अथ अनन्तरम् उद्धवः आहितभराम्

अर्थगौरवं यस्याः सा (?) तां 'तस्यां' यथार्थां 'भारतीं' वाचम् 'अनुद्धतम्' अनतिदृप्तं यथा तथा 'गदस्य अग्रजः' तस्य 'अग्रे' पुरतः। इति प्रागल्भ्योक्तिः। 'उतथ्यस्य' महर्षेः 'अनुजः' बृहस्पतिः ["उतथ्यावरजो जीव" इति विश्वः] 'सदृक्' तेन तुल्यं 'जगाद' ["तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः" इति वतिः। 'तद्धितमेयमुपमा] ॥ ६९ ॥

Sara—उद्धवः हरेरभिमुखीभूय इमामर्थवतीं वाचमाददे।

CHAROHA

1. आहित &c.— आ+धा+क्त कर्मणि आहित placed, भर weight आहितः भरः यस्याम्, बहु—। ताम्।

2. अनुद्धतम्—उद्+हन् गतौ+क्त कर्तरि उद्धतः; न उद्धतम् अनुद्धतम् mild, ततयथा तथा। Qual. जगाद।

3 उतथ्य &c.—उतथ्य was a sage, the elder brother of Brihaspati. अनु पश्चात् जातः इति अनु+जन+ड कर्तरि सूते अनुजः younger brother उतथ्यस्य अनुजः, ६तत्—। उतथ्यानुजेन तुल्यम् इति उतथ्यानुज+वति। अव्यय qual. जगाद। He was such a powerful speaker yet he spoke with humility—उतथ्यानुजवत् जगाद अपिच अनुद्धतं जगाद। Contrast with the haughty and self-reliant Baladeva.

4. जगाद—गद+लिट् अम्। See sl. 21.

5 अग्रे—Construe अग्रे स्थितं गदाग्रजं जगाद, or अग्रेस्थितः सन् जगाद। Malli remarks *इति प्रागल्भ्योक्तिः*, *i.e.*, he did not feel nervous. This is superfluous, there was no occasion for Uddhava's nervousness The fact is अग्रे serves no purpose here *except that of securing alliteration with* गदाग्रजम्।

6. गदाग्रजम्—अग्रे जात इति अग्र+जन+ड कर्तरि अग्रजः elder brother. गदस्य अग्रजः ६तत्—। तम्। This epithet too is meaningless. *It is added for alliteration*,

7. *Voice*— ... उद्धवेन भरा तथ्या भारती जगदे।

सम्प्रत्यसाम्प्रतं वक्तुमुक्ते सुपलपाणिना।
निर्धारितेऽर्थे लेखेन खलूक्त्वा खलु वाचिकम् ॥ ७० ॥

Pral—सम्प्रति वक्तुम् असाम्प्रतम् [It is useless to speak now].

Why so ?—मुषलपाणिना उक्ते सति असाम्प्रतम् [Balaram is your principal fighter. He has made up his mind to fight. He has said so and said it defiantly. What then is good of sounding, a discordant note now.] He might change his mind after hearing you—लेखेन अर्थे निर्द्धारिते खलु वाचिकम् उक्ता खलु [Verbal communications to the contrary are of no avail after the decision is put on paper. Balarama has spoken out the decision]. 70.

Prose—सम्प्रति मुषलपाणिना उक्ते (सति) वक्तुम् असाम्प्रतम्। लेखेन अर्थे निर्द्धारिते (सति) वाचिकं खलु उक्ता खलु । ७० ।

Eng.—*Mushalpanin* (Balarama) having Spoken, it is inopportune now to speak. Verbal message is indeed not spoken when a matter has been determined by writing. 70.

Beng.—মুষলপাণি বলরাম যখন বলিয়া ফেলিয়াছেন তখন আর আমার বলা উচিত নয়। বিষয়টী লিপিবদ্ধ হইয়া গেলে আর বাচনিক কথা চলে না। ৭০।

Expl.—See *Prak* and *Eng.* above.

Malli.—किं जगाद इत्याह सम्प्रतीति। सम्प्रति 'मुषलपाणिना' बलभद्रेण। केवलं शूरेण इति ध्वनिः। 'उक्ते' सति 'वक्तुम् असाम्प्रतम्' अयुक्तम् [साधूक्तत्वात् अध्यावचनानयोग्यमप्रसङ्गात् इति भावः[1] (?)। साम्प्रतशब्दस्य अव्ययत्वात् तदयोगे "शकधृष—" इत्यादिना तुमुन्]। तथाहि—'लेखेन' पत्रेण 'अर्थे' कार्य्ये 'निर्द्धारिते' निर्णीते सति 'वाचिकं' व्याहतार्थो वार्त्ता सन्देशवचनमित्यर्थः ["सन्देशवाग्वाचिकं स्यात्" इत्यमरः। "वाचो व्याहृतार्थायाम्" इति ठक्] 'उक्ता खलु' (? 'खलु खलु') न वाच्यं खलु इत्यर्थः। खलुशब्दः प्रतिषेधे अन्यो वाक्यालङ्कारे ["निषेधवाक्यालङ्कारे जिज्ञासानुनये खलु" इत्युभयत्राप्यमरः। "अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा" इति क्त्वा प्रत्ययः। इह "न पादादौ खल्वादयः" इति निषेधस्य उद्देजकाभिप्रायत्वात् नञर्थखलुशब्दस्य अनुद्वेजकत्वात् नञ्वदेव पादादौ प्रयोगे न दूष्यति इत्यनुसन्धेयम्[2]।) लिखितार्थे वाचिकमिव बलोक्ते मदुक्तिरनव-

काव्य इति वाक्यार्थप्रतिबिम्बकरणात् अस्मात्वद्वाक्य । स्तुतिव्याजेन निन्दावगमात् व्याजस्तुतिश्च । लक्षणवायें वक्ष्यते] ॥ ७० ॥

NOTES ON MALLI

1 The passage is obscure. It seems to mean वक्तमेव साधूक्तत्वात् अभ्यासे पुनरुक्तौ मदुक्ते त्वया समानयोगक्षेमप्रसङ्गात्। यथोक्तिवाक्य' किञ्चिदपि मे वक्तव्य नास्ति इति स्तुतिः (B cause being well said the utility and efficiency will be the same in my speech too)
2- इह &c —The brobibition "न पादा—" implies that it gives a shock to the listener (by observing the sense) But खलु in the sense of नञ् gives no such shock , hence there is no harm in its leading in a पाद like नञ् ।

Sara—यदा च यानमेवाङ्गीकृत वक्तव्येन तदा किं मदुक्तेन ? इत्यु अपि यान गद्यैवास्य समीकरिष्यते ।

CHARCHA

1 अनाम्प्रतम्—साम्प्रतम् is an अव्यय meaning उचित । "साम्प्रत-लुचितेऽधुना" । न साम्प्रतम्, अन्ततं ।

2. वक्तुम्—There is no क्रियार्थक्रिया in the verse, How then is the तुमुन् to be defended ? Malli cites the rule "शक धृष—" which in full is—"शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन्"—तुमुन् *may be attached in connection with the roots* शक, धृष् *&c and with roots* having the sense of अस । The rule is applied by saying that साम्प्रत is अर्हार्थ (See Malli) The rule says अर्ह only not अर्हार्थ । The अर्थ at the end goes with अस्ति only according to all commentators Even if अर्थ attached to अर्ह also we could not appeal to the rule here, because अर्हार्थ would then mean अर्हार्थ *roots* with a तिङ् attached अनाम्प्रतम् cannot be taken as such Another defence may be given—The Bhashya says "अस्तिर्भवन्तीपरः प्रथमपुरुषोऽप्रयुज्यमानोऽप्यस्ति" । So तुमुन् is attached in the आवश्यक । वक्तु म् then means वचनम् । Thus वक्तु म् अनाम्प्रतम्—वचनम् अनाम्प्रतम् with भवति understood

[It is the fact that you have regard for my opinion and have asked me to speak So I shall speak out Balarama's opinion to the contrary notwithstanding] 71

Prose—तथापि ते मयि अपि गुरुः इति यत् गौरवम् अस्ति तत् अस्मत मम प्रयोजककर्तृत्वम् उपैति । ७१ ।

Eng—Yet it is your regard for me as a senior that acts the part (assumes the character) of a directing agent to me speaking 71

Beng—তথাপি বলিতে উদ্যত হইয়াছি। কারণ তুমি আমাকে গুরু বলিয়া আদর কর, ঐ আদর কর্তৃক আমি প্রণোদিত হইতেছি। ৭১।

Expl—See *Eng* and *Prak* above

Malli—तर्हि किं तूष्णींभूतेन आस्यत् ? न इत्याह तथापीति। 'तथापि बलेन निर्वर्तितेऽपि 'ते' तव 'मयि अपि'। बलभद्रे इव इत्यपिशब्दार्थः। 'गुरुः इति' एव 'यत् गौरवम्' आदरः 'अस्ति तत्' गौरव 'अस्मत' अस्मने प्रयोज्यकर्मणः ('मम') मे 'प्रयोजककर्तृत्वं' प्रेरकत्वम् 'उपैति' अतो वक्ष्यामि इत्यर्थः। नहि पण्डितैः सादरं पृष्टस्य विशेषज्ञस्य अज्ञवत् तूष्णींभावो युक्त इति भाव ॥७१॥

NOTES ON MALLI

1 *It is certainly not proper for a specialist to keep quiet* like a fool when eagerly questioned by the learned

Sara—तथापि गुरुरिति मद्वचने सादरोऽसि इत्यर्थं वच्मि।

CHARCHA

1 तथापि—Malli says बलेन निर्वर्तितेऽपि। It seems better to say मयाप्यतमपि—though speech is useless, अपि वर्णयाम्।

2 मयि अपि—Malli adds 'as in Balabhadra' i e, अपि here is समुच्चये, समुच्चय of राम and उद्धव in the class गुरु।

3 गुरु—The ष्ठ्यन्त may be explained differently See under इति।

4. इति—Thus —गौरवम् अस्ति। कः पुनर्गौरवप्रकारः ? गुरुः इति। गुरुरयं मे इति गौरवम्। This supposes गुरु to have प्रथमा एवं कर्तरि with भवति understood. Or—गौरवम् अस्ति। को हेतुरस्य ? गुरुः इति हेतोः। This gives इति योगे i. e. प्रातिपदिकार्थे प्रथमा to गुरु।

5. गौरवम्—गुरोर्भाव इति गुरु+अण् regard, esteem &c.

6. प्रयोजककर्तृत्वम्—प्रयोजयति इति प्र+युज+णिच्+ण्वुल् कर्तरि प्रयोजक prompter. स्वामी कर्ता च प्रयोजककर्ता deputing agent, employer. तस्य भाव इति त्वप्रत्ययः।

7. उपैति—उप+इ+लट् तिप् attains. एति, इयाय, एष्यति, अगात्. The root being गत्यर्थ is here used as प्राप्त्यर्थ।

8. मम—इदं षष्ठी। मम प्रयोजककर्तृत्वम् sounds harsh, because there can be a प्रयोजककर्तृ to a क्रिया only. See next.

9. जल्पत—जल्प+शतृ कर्तरि जल्पन् talking. तस्य। जल्पतः मम—जल्पनक्रियायां प्रयोजककर्तृत्वं मम मन्यन्ते &c. The क्रिया is जल्पन, the प्रयोजक कर्तृ of this is गौरव।

10. Voice— ...येन गौरवेण मूयते मम उपेयते।

11. Remarks—प्रयोजन the व्यापार of the प्रयोजककर्तृ precedes the action of the प्रयोज्य। Hence जल्पत being in the present tense, उपैति seems irregular. उपैत् in the past is better. Comp. "रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोऽपि सन्। तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदित॥" Where प्रचोदन (i. e. प्रयोजन) is spoken of with क्त in the past.

वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव।
अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता॥ ७२॥

Pral.—अहो वाङ्मयस्य अनन्ता विचित्रता [The same subject is viewed in different lights by different persons. The variety of ways in which a topic may be dealt is indeed wonderful] That is true—गेयस्य इव वाङ्मयस्य विचित्रता [The variety is as strange as that of vocal music] Can you say wherein lies the strangeness ?—स्वरैरिव कतिपयैरेव वर्णैः ग्रथितस्य वाङ्मयस्य विचित्रता [Look at the components of speech. They are very few, only

the letters of the alphabet Yet with but these few letters what a variety of books have been written The strangeness of it is not less striking than that of vocal music which employs but seven notes and yet differs with each individual It is not therefore strange that it may have my own way of dealing with the subject under discussion differing widely from Balarams] 72.

Prose—कतिपये एव वर्णैः स्वरैः इव ग्रथितस्य वाङ्मयस्य गेयस्य इव विचित्रता अनन्ता अहो । ७२ ।

Eng—Of speech as of vocal music composed of but few letters as of a few notes, endless, O, is the diversity.

Beng—कि आश्चर्य । भारती कयेकटीमात्र वर्णे ग्रथित, किन्तु कतई विचित्र । कतिपय स्वरे ग्रथित गानेर न्याय इहार वैचित्र्य अनन्त । ७२ ।

Engl—Baladeva has said the right thing, I too shall say which is right, yet I shall not inflict upon you a repetition of Balaramas speech There are infinite varieties in the mode of the presentation of a subject The same thing may be said over and over again by skilful speakers and each time keep the audience spell bound 72

Malli—ननु रामेणैव सर्वं प्रपञ्चितोक्तं सम्भवति न वाच्य किमपि (? किमप्यस्ति) इत्याशङ्क्य व्याप्यवाचोऽयम् इति हृदि निधाय सुवचाह वर्णैरित्यादिवयेय[1] ['कतिपये' परिमितै 'वर्णैः' अक्षरैः 'एव' मातृकावर्णैः 'कतिपयैः' स्वरैः एव (? 'इव') 'स्वरैः' निषादादिभिः 'ग्रथितस्य' गुम्फितस्य 'वाङ्मयस्य' शब्दजालस्य (? जातस्य) ["एकाचाऽपि (? एकाचो) नित्यं मयट्मिच्छन्ति" इति स्वार्थे मयट्] गीयते इति 'गेयं' तस्य गानस्य 'इव विचित्रता' रचनाभेदात् 'अनन्ता' अपरिमिता भवति इत्यर्थः । 'अहो' । अतस्तेन प्रोक्तेऽपि विशेषानन्त्यात् ममापि वक्तव्यमस्ति इत्येको भावः । तस्य दुरुक्तत्वात् मदैव अपि इत्यन्य[2] । अर्थान्तरन्यासः उपमासंकरात् अनेकधा इत्युपमा[3] ॥ ७२ ॥

NOTES ON MALLI

1 Well, Rama has said all in detail, nothing more can be

said now. Apprehending this he says, in three verses beginning with वर्यैं &c, apparently in praise but with the thought in his mind that all this is false detail. 2 So, though he has spoken well I too may have a say because there are infinite ways of special presentation; this is one idea. Another is—The speech being bad in substance I have certainly room to speak. 3 This is an उपमा of the अनेकेवा kind, because इव is mentioned with each member.

Sara.—एकमेव वस्तु बहुधा वर्णयितुं प्रकारे, तत् सदर्दैव उक्तेऽपि, नदुक्तौ नैव वा स्यात् पुनरुक्तिप्रसङ्गः ।७२।

CHARCHA.

1 कतिपयैः—कतिपय is a primitive word (अव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम्) meaning 'a few' तैः. Qual. वर्यैं and स्वरैः। The वाचस्पत्य attempts a derivation with तयप् (अयच्) and पुगागम। This is unsound as is obvious from the rule "प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च"। This rule directs that all तयप्प्रत्ययान्त words should be optionally treated as सर्वनाम in the 1st case plural. Yet the rule separately mentions कतिपय also, showing clearly that कतिपय is not तयप्प्रत्ययान्त at all.

2 ग्रथितम्—ग्रन्थ + क्त कर्मणि ग्रथित, composed तस्य। Qual. वाङ्मयस्य and गिरस्य।

3 स्वरैः—Malli has निषादादिभिः। It is difficult to see why he avoids षड्जादिभिः। षड्ज is the first and षड्जादिभिः occurs to one naturally, निषाद being the *last* निषादान्तैः might do not निषादादिभिः।

4. अनन्ता—अन्त end अविद्यमान अन्त यस्या अनन्ता endless, बहु—।

5 वाङ्मयम्—वागेव इति वाच् + मयट् स्वार्थे वाङ्मयम् speech तस्य। "एकाची—" is a quotation from the वृत्ति and is based upon the भाष्य। Perhaps Malli thinks that 'नित्य' here being apparently superfluous—being deducible from the rule "नित्यं वृद्धशरादिभ्यः"—

we have to take it as sanctioning मयट् after एकाच् words in sense *other than those* enunciated in "नित्यं वृद्धशरादिभ्यः"। But as these senses are not *distinctly* mentioned, we have the affix स्वार्थे। प्रकरणादेव नियतो विहिते नित्यमदृष्टयम् अन्यार्थेऽपि विधानायम् । स चार्थं अनिर्दिष्ट । तत अनिर्दिष्टाद्या प्रत्यया स्वार्थे भवन्ति इत्येकार स्वार्थेऽपि मयट्। Or we may argue that sin e वाङ्मय is described here as ग्रथित (composed) it is a विकार and then मयट् need not be स्वार्थे। Thus वाचो विकार इति वाच+मयट् वाङ्मयम्। तस्य।

6 गेयम्—गै+यत् कर्मणि गेयम् song तस्य। We may attach यत् here कर्त्तरि also but then गेय means *singer*

7 विचित्रता—चित्र spotted विशेषेण चित्र विचित्रम्, प्रादितत्—। तस्य भाव इति विचित्र+तल् स्त्रियाम् विचित्रता variety विचित्रता also means *wonder* We avoid that meaning because *wonder* is already expressed by चक्री।

8. *Voice* — विचित्रतया अनन्त्या (भूयते) ।

9 *Remark* —The verse justifies Uddhavas speaking Malli recognises this in his introduction to the verse ("नतु रामेणैव &c.") Yet he says "प्रसङ्गेन प्रयक्षी भाव" and "तस्य दुरुक्तत्वात् इत्यर्थः"। It seems better to stick to the first भाव *only* and treat the verse *merely* as a justification of the वचन spoken of in Sl 71

यद्यपि स्वेच्छया कामं प्रकीर्णमभिधीयते।
अनुज्झितार्थसम्बन्धः प्रबन्धो दुरुदाहरः ॥ ७३ ॥

Prak —If such is the diversity we shall be at a loss to know whether to accept your advice or that of Balarama—कामं बहु यदि प्रकीर्णं स्वेच्छया अभिधीयते [Even in the midst of this diversity it is easy to choose because a lot of it is random speech having no reference to the subject] *How do you mean* ?—अनुज्झितार्थसम्बन्धः प्रबन्धः दुरुदाहरः [*It is rare to find speech that is not* irrelevant Let then relevancy be your guide reject the irrelevant and accept the advice that is relevant] 73

Prose.—स्वेच्छया प्रकीर्णं बहु अपि कामम् अभिधीयते। अनुज्झितार्थसम्बन्धं प्रबन्धः दुरुदाहरः। ७३।

Eng.—Much that is irrelevant is often spoken impulsively; it is difficult to cite a composition that has not left connection with the subject matter. 73.

Beng.—সংসারে অসম্বদ্ধ কথার অভাব নাই, নিজের প্রবৃত্তি অনুসারে অনেকে অনেক অসংলগ্ন কথা বলিতেছে। কিন্তু ঠিক প্রসঙ্গের সম্বন্ধ রাখিয়া কথা বলা কঠিন। ৭৩।

Expl.—I do not know if all I am going to say would be relevant or not, it is so difficult to observe strict relevancy in speeches. Also see *Eng.* and *Pral.* above.

Malli.—बह्वपीति, 'स्वेच्छया' स्वमतिमात्रानुसारेण 'प्रकीर्णम्' असङ्गतं 'बहु अपि कामं' यथेष्टम्[1] अभिधीयते। किन्तु 'अनुज्झित अर्थसम्बन्धः' पदार्थसङ्गतिः[2] यस्मिन् सः, 'प्रबन्धः' सन्दर्भः 'दुरुदाहरः' दुर्वचः[3] [इरतेः खल् प्रत्ययः]। वाग्मित्वं तु सङ्गतमेवोक्तमिति स्तुतिः, असङ्गतमेवोक्तमिति निन्दा च गम्यते ॥ ७३ ॥

NOTES ON MALLI.

1. As much as liked. 2. Coherence of the meanings of the words. 3. Difficult to say.

Sara—सुखमा किल असम्बद्धस्य भवतः सम्बद्धं तु कदाचिदेव उच्यते।

CHARCHA

1. स्वेच्छया—इष+अ भावे इच्छा wish. स्वस्य इच्छा, ६तत्—। तया। ३या करणे।

2. कामम्—अव्यय meaning अत्यर्थम्। Qual अभिधीयते। Malli's यथेष्टम् comes to the samething

3. प्रकीर्णम्—प्र+कॄ+क्त कर्मणि lit *scattered*, hence असंवद्ध, i.e., असङ्गत as in Malli.

4. अभिधीयते—अभि+धा+लट् ते कर्मणि is said. दधाति धत्ते, —धे, धास्यति—ते, अधात्—अधित।

5. अनुज्झित &c—उज्झ+क्त कर्मणि उज्झित forsaken . अर्थ subject विषय। सम्+बन्ध+घञ् भावे सम्बन्ध connexion. न उज्झितः अनुज्झितः, नञ्तत्—। अर्थेन सम्बन्धः अर्थसम्बन्धः, सुप्सुपा। अनुज्झितः अर्थसम्बन्धः यस्मिन् येन वा स, बहु—। That in which connexion with the subject matter is not forsaken . Malli takes it differently thus :—अर्थ sense सम्बन्ध relevancy, coherence अर्थानां सम्बन्धः coherency of sense, इतत्—। &c.

6. प्रबन्ध—प्रबध्यते पठ्यते इति प्र+बन्ध+घञ् कर्मणि प्रबन्ध essay, speech.

7. दुरुदाहरः—दु खेन उदाह्रियते इति दुर्+उद्+आ+हृ+खल् कर्मणि difficult to say (Malli), difficult to cite

8. *Voice*— ... अभिदधति। . सम्बन्धेन प्रबन्धेन दुरुदाहरेण भूयते।

9. *Remark*—It is not easy to be relevant. Malli takes this in two ways—(1) Yet Rama has been relevant throughout, which is in praise ; (2) hence no wonder that Rama has not been relevant There is yet a third way of taking it—So you will excuse me if I appear to be irrelevant at times This is humility and is in keeping with the character of Uddhava as depicted in sl 69

म्रदीयसीमपि घनामनल्पगुणकल्पिताम्।
प्रसारयन्ति कुशलाश्चित्रां वाचं पटीमिव ॥ ७४ ॥

Prak—Whence then to expect relevancy ?—कुशला चित्रां पटीमिव चित्रां वाचं प्रसारयन्ति [That may be expected from those who are really clever They display oratory like a piece of brocade]. *How is that ?*—म्रदीयसीमपि घनां वाचं प्रसारयन्ति [Their speech sounds simple, but it is weighty in its import, just like the turn out of the clever weaver feeling soft to the touch but heavy in texture] Indeed ;—अनल्पगुणकल्पितां वाचं प्रसारयन्ति [Their speech is endowed with all the polish that scholarship can impart like high class drapery containing a large number of threads]

Prose—कुशला मदीयसीम् अपि घनाम् अनल्पगुणकल्पितां चित्रां वाचं पटीमिव प्रसारयन्ति। ७४।

Eng—The clever exhibit speech which like a garment is very soft yet weighty, endowed with not a few merits (Also—woven of not a few threads) and wonderful (Also—of rich pattern) 74

Beng—যাঁহারা নিপুণ, তাঁহারা বিচিত্র বস্ত্রের ন্যায় বিচিত্র বাক্যাবলী বিস্তার করিতে পারেন। বস্ত্র যেমন স্পর্শে মৃদু হইলেও ঘন হয় তাঁহাদের বাক্যও শ্রবণে মৃদু হইলেও অর্থে গুরু হইয়া থাকে, আর বস্ত্রের ন্যায় সেই বাক্য ও বহুগুণসম্পন্ন হয়। ৭৪।

Frpl —See *Eng.* and *Pral* above

Malli —म्रदीयसीमिति। 'कुशला' दक्षाः 'म्रदीयसीम्' अतिसुकुमाराक्षरां श्लक्ष्णतरां च तथापि 'घनाम्' अर्थगुर्वीम्। अन्यत्र सान्द्रां कठिनीदलकल्पामित्यर्थे। 'अनल्पैः' बहुभिः 'गुणैः' श्लेषादिभिः तन्तुभिश्च 'कल्पिता' रचितां निर्मितांश्च 'चित्रां' शब्दादिविचित्रां विचित्रवर्णाञ्च 'वाचं पटीं' शाटीम् 'इव प्रसारयन्ति'। वाग्वाससोरेवंविधा इति स्तुतिः, वाग्वासः तु नैवंविधा इति निन्दा च गम्यते। [अत्र श्लेषस्य शुद्धविषयाभावेन सर्वालङ्कारबाधकत्वात् उपमाप्रतिभोत्थापितः प्रकृताप्रकृत श्लेषोऽयम् इत्यलङ्कारसर्वस्वकारः[1]। एवञ्च पूर्णोपमायाः निर्विषयत्वप्रसङ्गात् श्लेष प्रतिभोत्थापिता इयमुपमा एव इत्यन्ये[2]] ॥ ७४ ॥

NOTES ON MALLI

1 Here after the author of the अलङ्कारसर्वस्व, we have श्लेष, relating to the relevant and the irrelevant, raised by the genius of the उपमा, becau e श्लेष, not being possible in the pure (i e, without an admixture of some other Alamkara), supersedes all Alamkaras 2 Others say that in that case the पूर्णोपमा here has no scope, hence this is really उपमा raised 'by the genius of श्लेष।

Sara —निपुणा एव गुर्वी गुणवती चित्रं कलयितुं समर्था न पुनर्मादृशा ।

CHARCHA

1 म्रदीयसीम्—Applies to both वाचम् and पटीम्। अतिशयेन म्रदी इति म्रदु+ईयसुन् म्रदीयसी very *mild* (वाच्), also very *soft* (पटी)। ताम्। For derivation see under म्रदिम, sl 49

2 घनाम्—This also is applied to both वाचम् and पटीम्। घना weighty in sense (वाच्), also *dense* in texture (पटी)। ताम्।

3 अनल्प &c.—अल्प a few न अल्प not a few, नञ्तत्—। गुण refers to शब्दगुण and अर्थगुण (वाच्), also thread (पटी)। क्लृप्+णिच्+क्त कर्मणि कल्पित composed (वाच्), also *made* (पटी)। अनल्पा गुणा अनल्पगुणा, कर्मधा—। तै कल्पिता, इतत्—। ताम्। Qual. वाचम् and पटीम्।

4. प्रसारयति—प्र+सृ+णिच्+लट् तिप्। Refers to both वाचम् and पटीम्। It means *delivers* (वाचम्) also *spreads* (पटीम्)। *Spins out* might do for both वाचम् and पटीम्। सरति,ससार, सरिष्यति, असार्षीत्।

5 चित्राम्—Refers to both वाचम् and पटीम्। चित्रा wonderful (वाच्), also *patterned* (पटी)। ताम्। This is after Malli. We may take it as meaning *wonderful* in both cases

6 *Voice* —कुशलैः म्रदीयसी घना कल्पिता चित्रा वाक् पटी प्रसार्यते।

7. *Remark* —Here again Malli takes it as (1) an appreciation, and also as (2) a depreciation of Balarama's speech It seems better to take it as an instance of self effacement. The कुशल can do it, I can't, so I crave indulgence.

विशेषविदुषः शास्त्रं यत्तवोद्ग्राह्यते पुरः ।
हेतुः परिचयस्थैर्ये वक्तुर्गुणनिकैव सा ॥ ७५ ॥

Prak.—Well, then proceed—सा वक्तुः गुणनिका एव [What I

am going to do now is only a recitation] To what do you refer ?—तव पुरः शास्त्रम् उद्‌ग्राह्यते (इति) यत् सा [I shall quote texts in your presence My object is not to give you information but to test my own memory] You flatter me—विशेषविदुष तव पुरः [You are an expert in these matters The texts cannot be for your enlightenment] What is the good of testing your memory ?—परिचयस्थैर्ये हेतु गुणनिका [This ensures retention of the texts in the memory] 75

Prose—विशेषविदुषः तव पुरः शास्त्रम् उद्‌ग्राह्यते (इति) यत् सा वक्तु परिचयस्थैर्ये हेतु गुणनिका एव । ७५ ।

Eng—That texts are placed before thee that art specially informed in them is, on the part of the speaker a mere repetition that ensures retentiveness of insight

Beng—তুমি বিশেষজ্ঞ, তোমার সম্মুখে শাস্ত্রবচন উপস্থাপিত করিতেছি। সে কেবল আমারই শাস্ত্র পরিচয় যাহাতে থাকিয়া যায় সেই উদ্দেশ্যে অভ্যাসের জন্য, আর কিছুই নহে।

Expl—I shall quote from the Sastras. But do not misunderstand me, these will not be to enlight you that art an expert in them but only to refresh my own memory that I may not forget them. Also see *Prak*

Malli—अथ उद्धव स्वसिद्धान्तं वर्णयिष्यन् स्तुत्या यत् परिहरन् हरिमभिमुखीकरोति विशेषेति । विशेषं वत्ति विशेषविद्वान् । तस्य 'विशेषविदुष' विशेषज्ञस्य [गम्यादिपाठात् द्वितीयासमास] 'तव पुरः' अग्रे 'शास्त्र' नीतिशास्त्रम् 'उद्‌ग्राह्यते' उपन्यस्यते इति 'यत्' ["उद्‌ग्राहितमुपन्यस्तम्" इति वैजयन्ती] 'सा' तत् उद्‌ग्राहणमित्यर्थ [विधेयप्राधान्यात् स्त्रीलिङ्गत्वम्] 'वक्तु' उद्‌ग्राहयितु 'परिचयस्थैर्ये' अभ्यासदार्ढ्ये 'हेतु' गुणनिका आम्रेडितम् 'एव' इति यावत् । न तु वैदुष्यप्रकटनमिति भाव [गुण आमन्त्रणे चौरादिक । "ण्यासश्रन्थो युच्" । ततः "संज्ञायां कन्" । कात्पूर्वस्य इकार: । "अभ्यासे गुणनी योग्या" इति त्रिकाण्डशेष (?)] ॥ ७५ ॥

NOTES ON MALLI.

1. Not indeed a display of erudition. 2 गुण is of the चुरादि class meaning 'to repeat' The rule "ब्यास—" applies, next the rule "संज्ञायां"। ड is substituted for what precedes क (*Char.*)

Sara—अभिज्ञोऽसि; एतत्सत्समर्थं शास्त्रचर्चा न हि तत्त्वावबोधाय किन्तु श्रमैव अभ्यासाय।

CHARCHA

1. विशेष &c.—वि+शिष+घञ् भावे विशेष speciality वेत्ति इति विद +शतृ स्थाने वसु विद्वस् knowing. विशेषे विद्वान् विशेषविद्वान् one having special knowledge, an expert; स्तत्— । तस्य। There is no rule for a स्तत्—with विद्वस्, Malli's remark "गम्यादिपाठात्—" means that a स्तत्—is available if विद्वस् is included in the गम्यादि list This refers to the Vartika "श्रितादिषु गमिगाम्यादीनामुपसंख्यानम्" —गमि, गामिन् &c are to be included with श्रित, अतीत, पतित, गत, अत्यस्त, प्राप्त, आपन्न। गमि गामिन् &c are आकृतिगण, so let us suppose विद्वस् too is included. Malli's विशेषे वेत्ति is not a वाक्य but only the meaning of the compound The rule for विद्वस् is "विदेः शतुर्वसुः" —शतृ after विद is optionally changed into वसु। Hence विद+शतृ =विदत् or विद्वस्।

2. उद्ग्राह्यते—उद्+ग्रह+णिच्+यक् ते कर्मणि presented. उद्ग्राहयति उद्ग्राहयते, उदग्राह—उदग्रहे, उद्ग्राहयिष्यति–ते, उदग्राहीत् उदग्राहीद्।

3. पुरः—पूर्वस्मिन् देशे इति पूर्व++ङि (सप्तमी)+असि स्वार्थे in presence. अव्यय। Comp. "पुरोऽस्य यावन्न भुवि व्यधीयत", Canto I, Sl. 12.

4. हेतु—Pred. to गुणनिका। नियतलिङ्गत्वात् पुंस्त्वम्।

5. परिचय &c—परि+चि+अच् भावे परिचय practice, insight स्थिर steady; तस्य भावः इति स्थिर+ष्यञ् स्थैर्यम् steadiness. परिचयस्य स्थैर्यम् retentiveness of insight, तत्— । समासः। षष्ठी। परिचय-स्थैर्यस्य हेतुः expresses the same.

6 गुणनिका—गुण to repeat + णिच् स्वार्थे (चुरादि) + युच् भावे गुणना not गोणना because the root is चदन्त। इस्वा गुणना इति गुणना + कन् संज्ञायाम् + चाप् स्त्रियाम् गुणनिका a short repitition Malli's rules are—(1) "ण्यास—" घास, ग्रन्थ and घट्ट roots take युच् भावे in the feminine, (2) "संज्ञायां कन्"—कन् may be attached when the resulting word is a संज्ञा of something short, (3) "प्रत्ययस्थात् कात् पूर्वस्य अत इत् आपि असुपः"—क being in a प्रत्यय, if आप् follows the अ preceding क becomes इ, but not if the आप् is added to something that was सुबन्त before the addition The derivation is open to objections—(a) "संज्ञायां कन्" is available when there is physically evident ह्रस्वत्व। That is not so here (b) इकार is substituted of अ not of या also The rule "केऽण" will not help in this case The following is proposed instead—गुण + ल्युट् भावे गुणनम् repetition तदेव इति गुणन + कन् स्वार्थे गुणनकम्। स्त्रियाम् गुणनक + टाप् गुणनिका। Or—गुणन + स्त्रियां ङीप् गुणनी as in the *Trikandasesha* quoted in *Malli* सा एव इति गुणनी + कन् स्वार्थे + टाप् गुणनिका। The त्रिकाण्डशेष seems to be an interpolation in the Malli Also see next

7 एव—अवधारणे, अन्ययोऽन्यव्यवच्छेदे। गुणनिका एव नान्यत् किंचित्। Every repetition is a गुणनिका। Even if the object be उद्ग्राहण the repetition does not cease to be a गुणनिका। एव implies that the गुणनिका here is for its own sake and not to serve the further purpose of उद्ग्राहण। Hence the विधेय is prominent I repeat because the repetition helps me by refreshing my memory

8 सा—यत् सा seems queer But the disagreement is due to the prominence given to the विधेय which is गुणनिका। नेदम् उद्ग्राहणम् किन्तु गुणनिका इयम्। 'उद्ग्राहणम् इति यत् सा गुणनिका। सा agrees with गुणनिका।

9 *Voice*— उद्ग्राहयामि (इति) येन (भूयते) तेन .. अनुना गुणनिकया (भूयते)।

प्रज्ञोत्साहावतः स्वामी यतेताधातुमात्मनि ।
तौ हि मूलमुदेष्यन्त्या जिगीषोरात्मसम्पदः ॥ ७६ ॥

Prak—प्रज्ञोत्साहौ हि जिगीषोः आत्मसम्पदः मूलम् [To counsel and enterprise is due the fortune of the ambitious] Which fortune?—उदेष्यन्त्या आत्मसम्पदः [The fortune that remains yet unattained] Well what then?—अतः स्वामी आत्मनि तौ आधातुं यतेत [If you admit that, then it must be clear to you that the king should try to secure good counsel and then must be enterprising]

Prose—अतः स्वामी प्रज्ञोत्साहौ आत्मनि आधातुं यतेत। हि तौ उदेष्यन्त्याः जिगीषोः आत्मसम्पदः मूलम् । ७६ ।

Eng—The king should try to secure for himself counsel and enterprise for the reason that these two are the source of the future advancement of the ambitious (*Or*—one bent upon victory, one seeking success) 76

Beng—राजा स्वयं बुद्धिमान् ও উৎসাহবান্ হইতে সর্বদা চেষ্টা করিবেন। যিনি উন্নতির কামনা করেন তাঁহার ভবিষ্যতে উন্নতির মূলে এই দুইটী। ৭৬।

Expl—See *Prak* and *Eng* above

Malli—सम्प्रति स्वमतमुपन्यस्यति प्रज्ञेति। 'अतः' अस्मात् कारणात् स्वमस्य अस्तीति 'स्वामी' प्रभुः ["स्वामिन्नैश्वर्ये" इति निपातः] 'प्रज्ञोत्साहौ' मन्त्रोत्साहशक्ती 'आत्मनि' स्वस्मिन् 'आधातुं' सम्पादयितुं 'यतेत' स्वयमुभयशक्तिमान् भवेदित्यर्थः। कुतः? 'हि' यस्मात् 'तौ' प्रज्ञोत्साहौ 'उदेष्यन्त्याः' वर्तस्यन्त्याः 'जिगीषोः' आत्मनः सम्पदः' प्रभुशक्तेः 'मूलं' निदानम्। अत्र उत्साहग्रहणं दृष्टान्तार्थम्। यथा उत्साहवत्तया मन्त्रोऽपि ग्राह्यः न तु केवलोत्साहः इति बलभद्रापवादः[1] ॥ ७६ ॥

NOTE ON MALLI

1 Here उत्साह is mentioned for illustration. Counsel too

is to be secured like enterprise not enterprise alone. This is a fling at Balarama

Sára—प्रज्ञावता उत्साहवता च राज्ञा भाव्यम् तत एव सम्पत्।

CHARCHA

1 प्रज्ञोत्साहौ—प्रज्ञानात्यनया इति प्र+ज्ञा+अङ् करणे प्रज्ञा intellect counsel उद्+सह्+घञ् भावे उत्साह enterprise प्रज्ञा च उत्साहश्च। प्रज्ञा is usually *intellect* here it means *counsel* (*Malli*) Sls 77—79 which extol प्रज्ञा are however, applicable to *intellect* also

2 स्वामी—स्व power ऐश्वर्य। स्वम् अस्य अस्तीति स्व+आमिन् निपातनात् स्वामिन् master king Without the निपातन we should have got स्ववान् with मतुप् because इनि is prohibited after words containing a single vowel only "एकाक्षरात् कृतो जाते सप्तम्यां च न तौ स्मृतौ"।

3 यतेत—यत+लिङ् ईत should try यतते येते यतिष्यते अयतिष्ट।

4 उदेष्यन्त्या—उद्+इन्+लृट् स्याने शतृ (स्यत्) स्त्रियाम् उदयन्ती that which will appear तस्या।

5 जिगीषो—जि to prosper + सन्+उ कर्तरि जिगीषु ambitious तस्य।

6 धाम &c—सम्+पद्+क्विप् भावे सम्पत् prosperity धाम सम्पत्, इतत्—। तस्या।

7 Voice— स्वामिना यत्यत। ताभ्याम् मूलम (भूयते)।

सोपधाना धियं धीराः स्थेयसी खट्वयन्ति ये।
तत्रानिश निषण्णास्ते जानते जातु न श्रमम् ॥७८॥

Prak—ते जातु श्रमं न जानते [those people never know what fatigue is] Which people?—ये धीरा स्थेयसी धियं खट्वयन्ति ते [Those wise people who rest on (make a bed stead of) steady resolve] If the resolve is a foolish one?—सोपधानां धियं खट्वयन्ति [That won't do the resolve must be based on reason] But

every steady pursuit brings fatigue in its trial—धनिशं तव निषद्या (सन्तः) न जानते [That is true, but this pursuit involves no running about, the people are *resting always*] 77

Prose—ये धीराः सोपधानां धीयसीं धियं शय्यन्ति ते तव धनिशं निषद्या (सन्तः) जातु श्रमं न जानते । ७७ ।

Eng—The wise who make a bedstead of their steady resolve backed by reason, do never know fatigue lying constantly on it 77

Eng—যাঁহারা ধীর তাঁহারা যুক্তিদ্বারা কর্তব্য স্থির করেন ও তাহা হইতে বিচলিত হন না। ঐ কর্তব্যকে তাঁহারা উপাধান সমন্বিত খট্টা করিয়া লইয়া সর্বদা তাহাতে আসীন থাকিয়া কখনও শ্রম অনুভব করেন না। ৭৭।

Expl—Counsel by thoroughly sifting the matter determines the course of procedure If the king is wise he will never deviate from that course. By steadily keeping the right track before his eyes, he never feels fatigue though progressing rapidly towards his goal Indeed while thus at work he is as if lying in a richly upholstered couch and enjoining rest

Malli—धनुशाह्वत् मन्त्रा अपि याद्या इत्युक्तम्। तस्या प्रयोजनमाह सोपधानामिति। 'ये धीराः' धीमन्तः 'सोपधानां' उपधियोः युक्तिपुष्टामित्यर्थः। अन्यत्र सगिल्कां मौपधर्ष्टीमित्यर्थः। ["उपधानं विशेषे स्यात् गेन्दुके प्रणयेऽपि च" इति विश्व] "स्थ यसीं स्थिरतराम् अचञ्चलां दृढीयसीम् [स्थिरशब्दात् ईयसुनि "प्रिय स्थिर—" इत्यादिना स्थादेश] 'धियं शय्यन्ति' शय्यां पर्यङ्कं कुर्वन्ति आश्रयन्ति इत्यर्थः ["शयनं मञ्चपर्यङ्कपल्यङ्काः खट्वया समाः" इत्यमरः। "तत् करोति तदाचष्टे" इति णिच्] 'ते' धीराः 'तव' धीयशयायाम् 'धनिशम्' धन्वार्त्तं 'निषद्या' निषण्णाः सन्त 'जातु' कदाचिदपि 'श्रमं' खेदं 'न जानते' न विदन्ति ["श्रम खेदे" इत्यादे " इति धातुपाठ] धीपूर्वकं एव उद्यमाह सैन्य न केवलं इति सर्वथा धीराः स्वदधीया इत्यर्थः। [तव धियः आराध्यमायाया (खट्वायाः) प्रकृतत्वमापनीद

रूपोपकारपर्यन्ततया परिणामालङ्कार । "आरोप्यमाणस्य प्रकृतोपयोगित्वे परिणाम इति लक्षणात्[6]] ॥ ७७ ॥

NOTE ON MALLI

1 Furnished with particulars than which does not omit the consideration of particulars reasonable 2 Provided with bolsters 3 As in 2 4 Incessantly 5 Here the character of a couch attributed to धी ends in removing the fatigue which is प्रकृत, hence the अलङ्कार is परिणाम। The definition is—It is a परिणाम when what is attributed serves the ends of the प्रकृत।

Sara — See Malli "धीपूर्वक एव आश्रयणीया ' ।

CHARCHA

1 सोपधानाम्—Applies to धी and खट्वा both उपधीयते अनेन इति उप+धा+ल्युट् करणे उपधानम् धी reason उपधीयते अस्मिन् इति उप+धा+ल्युट् अधिकरणे उपधानम् bolster (खट्वा)। उपधानेन सह वर्तमाना सोपधाना, बह—। ताम।

2 स्थेयसीम्—Applies to धी and खट्वा both स्थिर not changed (धी), strong (खट्वा), *steady* is a good synonym for both अतिशयेन स्थिरा इति स्थिर+ईयसुन् स्त्रियाम् स्थेयसी very steady ताम्। The rule "प्रियस्थिर—" in full is "प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वषित्रप्द्राघिवृन्दा ।

3 स्वदयन्ति—खट्वा bed stead खट्वां कुर्वन्ति इति खट्वा+णिच्+लट् अन्ति।

4 अनिशम्—अविद्यमाना निशा यस्मिन् तत् यथा तथा, बहु—। Qualifies the क्रिया in निषण्णा। निशा is night, it is the time for *rest* Hence by लक्षणा (transference of epithets) निशा is here taken to mean *rest*

5 निषण्णा —नि+सद्+क्त कर्तरि—निषद्+त—निषण्न—निषण्ण seated

6 जानते—ज्ञा+लट् अन्ते they know जानाति—जानीते, जज्ञौ—ज्ञे ज्ञास्यति—ते, अज्ञासीत् अज्ञास्त।

7 जातु—An अव्यय meaning कदाचित्।

8. *Voice* —ये धीरैः सोपधाना ध्येयाः धी गहाते, तै नियत (सति) गम्यं न शायते।

स्पृशन्ति शरवत् तीक्ष्णास्तोकमन्तर्विशन्ति च।
बहुस्पृशापि स्थूलेन स्थीयते बहिरश्मवत्॥ ७८॥

Prak—तीक्ष्णा स्तोकं स्पृशन्ति च [The keen touch lightly, but nevertheless they dive deep into their subject] How is that like?—शरवत् [That is like an arrow] The blunt too might do it—स्थूलेन अश्मवत् बहिः स्थीयते [The blunt are like stones, they cannot get in] But wait till they have hit the mark—बहुस्पृशा अपि बहिः स्थीयते [They might cover any extent of ground still they would stay outside] 78

Prose—तीक्ष्णाः शरवत् स्तोकं स्पृशन्ति अन्तः च विशन्ति। बहुस्पृशा अपि स्थूलेन अश्मवत् बहिः स्थीयते। ७८।

Eng—The keen like an arrow, touch a small spot but get in, the blunt though covering much, stay outside like a stone 78

Beng—যাহাদের প্রজ্ঞা তীক্ষ্ণ, তাহারা তীরের মত অল্পস্থান স্পর্শ করিয়াও অন্তরে প্রবেশ করে। যাহারা স্থূলপ্রজ্ঞ, তাহারা বিস্তীর্ণ স্থান স্পর্শ করিয়াও প্রস্তরের মত বাহিরেই থাকিয়া যায়। ৭৮।

Expl—See *Eng* and *Prak* above

N B—This verse gives an additional advantage of having keen people about as counsellor

Malli—अथ प्रज्ञाप्रज्ञावतोः वैषम्यमाह स्पृशन्तीति। 'तीक्ष्णाः' निशिता प्रज्ञा 'शरवत्' शरेण तुल्यं 'स्तोकम्' अल्पमेव स्पृशन्ति अन्तः कार्यस्य च अन्तः 'विशन्ति' अन्यायासेन बह्वर्थं साधयन्ति इत्यर्थः। बहुस्पृशा' व्यापिना 'स्थूलेन' मन्देन जडेन च 'अश्मना' उपलेन तुल्यम् 'अश्मवत्' ["तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः"] 'बहिः' एव कार्यस्य च बहिर्भूत एव तिष्ठति भावे 'स्थीयते' स्थितिः क्रियते। मूढो हि

अन्यस्य हेतोः बहुप्रयासं करोति। मूषकग्रहणाय गिरिखननं परिहासास्पदं भवतीति भावः। तद्वितीया दृष्टान्ता॥ ७८॥

Sara—प्राज्ञा अल्पायासेन बहु साधयन्ति, जडधियो बहु यत्नेन किञ्चिदपि न कुर्वन्ति।

CHARCHA.

1. स्पृशन्ति—स्पृश+लट् अन्ति touch, स्पृशति, पस्पर्श, स्प्रक्ष्यति–स्पर्क्ष्यति, अस्प्राक्षीत्–अस्पार्क्षीत्–अस्पृक्षत्।

2. शरवत्—शरेण तुल्यम् इति शर+वति like an arrow. अव्यय qual स्पृशन्ति।

3. स्तोकम्—स्तोकः a little. तम्। Or स्तोकम् is an अव्यय meaning the same तत्।

4. विशन्ति—विश+लट् अन्ति enter. विशति, विवेश, वेक्ष्यति, अविक्षत्।

5. *Remarks.*—The first half of the verse speaks of those who work with good counsel. They do much work with little effort.

6. बहुस्पृशा—बहु स्पृशति इति बहु+स्पृश+क्विन् कर्तरि बहुस्पृक् One who covers much, उपपदतत्—। तेन।

7. स्थीयते—स्था+लट् ते भावे station is being taken up. तिष्ठति ते, तस्थौ–स्थे, स्थास्यति–ते, अस्थात्–अस्थित।

8. बहिः—अव्यय meaning *Outside.* अवधि अमी। सिद्धेर्बहिः स्थीयते सौधमयशी भवति इत्यर्थः।

9. अश्मवत्—अश्मन् stone. तेन तुल्यम् इति अश्मन्+वति like a stone. अव्यय qual. स्थीयते।

10. *Remarks*—The second half speaks of the अप्राज्ञ। He makes great effort but accomplishes little.

11. *Voice*—तीर्थैः... स्तोकः (or स्तोकम्) स्पृश्यते...विश्यते। बहुस्पृक...स्थूलः...तिष्ठति।

आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च ।
महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ ७८ ॥

Prāk—अज्ञाः अल्पमेव आरभन्ते [The uninformed take up but little in hand]. That is no discredit—कामं व्यग्राश्च भवन्ति [No, but with that little they become nervous, which is bad]. How do the informed differ ?—कृतधियः महारम्भाः [Of the informed, the undertakings are on a vast scale]. And then ?—निराकुलाश्च तिष्ठन्ति [Note the difference ; they stand calm under the weight of their heavy responsibility]. 79.

Prose—अज्ञाः अल्पम् एव आरभन्ते, कामं व्यग्राश्च भवन्ति । कृतधियः महारम्भाः निराकुलाश्च तिष्ठन्ति । ७८ ।

Eng.—The un informed undertake trifles (Or—little) yet become nervous; those of trained intellect take up big enterprises yet stand unmoved. 79.

Beng—যাহাদের অগ্র পশ্চাৎ বোধ নাই তাহারা সামান্য কার্য্যই আরম্ভ করে, অথচ তাহা নিয়া অত্যন্ত ব্যস্ত হইয়া পড়ে। কিন্তু যাহারা বিশেষ বিবেচনা করিয়া কর্ত্তব্য নিশ্চয় করে তাহারা মহৎ কার্য্যেরই অনুষ্ঠান করিয়া থাকে, অথচ তাহাতে ব্যাকুল হয় না। ৭৯।

Expl.—See *Eng.* and *Prak.* above.

Malli.—आरभन्त इति । किंच 'अज्ञाः अल्पं' तुच्छम् 'एव आरभन्ते' प्रक्रमन्ते 'कामम्' अत्यन्तं 'व्यग्राः' त्वरिताः 'च भवन्ति' न च पारं गच्छन्ति इति भावः । 'कृतधियः' शिक्षितबुद्धयस्तु 'महारम्भाः' महोद्योगाः भवन्ति 'निराकुलाः' अव्यग्राः 'च तिष्ठन्ति' पारं गच्छन्ति इति भावः ॥ ७८ ॥

Sāra.—प्राज्ञाः महारम्भे अपि निराकुलाः, अज्ञाः अल्पेऽप्यारम्भे व्याकुलाः ।

CHARCHA.

1 आरभन्ते—आ + रभ + लट् अन्ते take up. रभते, रेभे, रप्स्यते, अरब्ध ।

2 चज्ञा—जानन्ति इति ज्ञा+क कर्तरि ज्ञाः those who know, the enlightened न ज्ञाः अज्ञाः नञ् तत्।

3 व्यथा—विगतम् अथम् एषाम् व्यथाः those who have lost their keenness, बहु—। Here in its secondary sense it means disturbed.

4 महारम्भाः—आरम्भाः आ+रभ+घञ् कर्मणि आरम्भाः under takings महान्तः आरम्भाः एषाम् बहु—। *Pred to* कृतधियः।

5 कृतधियः—कृता सिद्धिता (Malli) कृतनिश्चया वा धीः एषाम्, बहु—। The contrast is between कृतधियः and अज्ञाः। Hence कृतधियः प्राज्ञाः।

6 निराकुलाः—आकुल disturbed. निर्गता आकुलत्वात् निराकुलाः undisturbed प्रादितत्—।

7 *Voice*—अज्ञैः आरभ्यते व्यथैः भूयते। कृतधीभिः महारम्भैः (भूयते) निराकुलैः स्थीयते।

उपायमास्थितस्यापि नश्यन्त्यर्थाः प्रमाद्यतः।
हन्ति नोपशयस्थोऽपि शयालुर्मृगयुर्मृगान् ॥ ८० ॥

Pral—उपायम् आस्थितस्य अपि अर्थाः नश्यन्ति [Objects slip through the fingers even when means are adopted to retain them] How can that be?—प्रमाद्यतः अर्थाः नश्यन्ति [That happens when one is careless]. He has gone too far to be careless—शयालुः मृगयुः उपशयस्थः अपि मृगान् न हन्ति [Look at the sleepy hunter, he does not kill deer even when lying in wait in the very track of the game] 80

Prose—उपायम् आस्थितस्य अपि प्रमाद्यतः अर्थाः नश्यन्ति। शयालुः मृगयुः उपशयस्थः अपि मृगान् न हन्ति।

Eng—Of the incautious, the ends fail though the means be adopted. The sleepy hunter does not kill deer though lying in a hole on the track 80

Beng—অনবধান ব্যক্তি উচিত উপায় অবলম্বন করিয়াও কার্য্যসিদ্ধি করিতে পারেনা। ব্যাধ মৃগমার্গের পার্শ্বে অবস্থান করিয়াও যদি নিদ্রিত হয় তবে মৃগ মারিতে পারে না। ৮০।

Expl—Counsel alone will not do It has to be followed by persistent effort with great watchfulness. Now See *Eng* and *Prak.* above

N. B—He has done with मन्त्र and now takes up उत्साह in this verse (see sl 73)

Malli—अथ प्रज्ञावानपि न प्रमाद्येत् उत्साहं कुर्यादित्याह उपायमिति । 'उपायम् आस्थितस्य' प्राप्तस्य 'अपि' उपायेनैव कार्यं साधयतोऽपि इत्यर्थः किमुत अयत्नतया इति भावः 'प्रमाद्यतः' अनवधानस्य ["प्रमादोऽनवधानता" इत्यमरः] 'अर्थाः', प्रयोजनानि 'नश्यन्ति' । तथाहि 'शयालुः' निद्रालुः [आलुचि शीङो वक्तव्यत्वादालुच्[1]] मृगान् याति इति 'मृगयुः' व्याधः ["मृगय्वादयश्च" इत्यौणादिकः कुप्रत्ययान्तो निपातः । "व्याधो मृगवधाजीवो मृगयुर्लुब्धकश्च सः" इत्यमरः] । उपशेरते अस्मिन् इति 'उपशयः' मृगमार्गस्थायिनी व्याधस्य आत्मगुप्तिस्थानं गर्तविशेषः ["एरच्" इत्यच् प्रत्ययः] । तत्र तिष्ठतीति 'उपशयस्थः अपि मृगान् न हन्ति' । विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपः अर्थान्तरन्यासः ॥ ८० ॥

NOTE ON MALLI.

1. शीङ् is mentioned in connection with आलुच्, hence आलुच् ।

Sara—प्राज्ञोऽपि न सिध्यति यदसौ उत्साहं विहाय प्रमाद्यति ।

CHARCHA

उपायम्—उप+अय+घञ् करणे उपाय means. तम् । The उपाय is determined by मन्त्र । Next, the उपाय has to be applied and pushed on until success In other words उत्साह comes in to carry out the उपाय ।

2. आस्थितस्य—आ+स्था+क्त कर्तरि आस्थित one who has adopted. तस्य । आ+स्था is सकर्मक ।

3. नश्यन्ति—नश+लट् अन्ति disappear. नश्यति, ननाश, नङ्क्ष्यति-नशिष्यति—अनशत् ।

4. अर्थाः—अर्थ is the *object in view.* प्रयोजनानि is the same as कार्याणि।

5. प्रमाद्यतः—प्र+मद्+लट् स्थाने शतृ प्रमाद्यत् erring. तस्य। This is *lack of enterprise.* Qual. स्वामिनः understood; or adjective used substantively.

6. हन्ति—जघान, हनिष्यति, अवधीत्।

7. उपश्रयस्थ.—उप+श्री+अच् अधिकरणे उपश्रय cover, hole. उपश्रये तिष्ठति इति उपश्रय+स्था+क कर्त्तरि, उपश्रयस्थ—। This shows that the मृगयु is उपायमाश्रित.।

8. मयायुः—मी+आयुच् ताच्छील्ये कर्त्तरि। Malli here refers to the Varttika "आयुचि मीङो ह्रस्वं कर्त्तव्यम्"। The मृगयु is प्रमादवान्।

9. मृगयुः—मृगान् याति यापयति इति मृग+या+कु कर्त्तरि।

10 *Voice*— ...अर्थैः गम्यते। मयायुना मृगयुणा मृगाः न हन्यन्ते।

उदेतुमत्यजन्नीहां राजसु द्वादशस्वपि।
जिगीषुरेको दिनकृदादित्येष्विव कल्पते ॥ ८१ ॥

Pral.—एकः जिगीषुः उदेतुं कल्पते [The ambitious alone can hope to prosper]. Mere ambition cannot make a man rise—ईहाम् अत्यजन् कल्पते [No, he must persist and make constant effort to rise and then rise he must]. But he will be put down by other kings—राजसु द्वादशसु अपि कल्पते [He alone will rise and the rest of the circle of twelve kings will but look on]. How is that?—आदित्येषु दिनकृत् इव [There are twelve Adityas altogether, but the day maker alone rises because he persists in his ambition to make the day. The other Adityas are not at all seen to rise. So too fares the ambitious one among the twelve kings that make the royal circle] 81.

Prose—जिगीषुः एकः द्वादशसु अपि राजसु आदित्येषु दिनकृत् इव ईहाम् अत्यजन् उदेतुं कल्पते। ८१।

Eng.—Of all the twelve classes of kings, as of the twelve

Adityas, the ambitious one alone, like the daymaker (Sun), not relinquishing his aim, is able to rise. 81.

Beng.—দ্বাদশ রাজগণের মধ্যে যিনি বৃদ্ধির অভিলাষী তিনিই যদি উৎসাহ পরিত্যাগ না করেন তবে সম্পদের অধিকারী হইতে পারেন। দ্বাদশ আদিত্যের মধ্যে দিনকরই উদিত হইতে সমর্থ হন। ৮১।

Expl.—See *Eng.* and *Prak.* above.

Malli.—एवं प्रज्ञाया आवश्यकत्वमुक्तम्। तथा उत्साहस्याप्याह उदेतुमिति। जेतुमिच्छुः 'जिगीषुः' एकः एव 'द्वादशसु अपि राजसु' मध्ये 'द्वादशसु आदित्येषु' 'दिनकृत्' यो दिनकरो व्याप्रियमाणः आदित्यः स 'इव ईहाम्' उत्साहम् 'अत्यजन्' प्रयुञ्जान एव न तु निरुद्योग इति भावः; 'उदेतुं कल्पते' उदयाय प्रभवति, उत्साह-शक्तिरेव प्रभुमन्त्रयोरपि मूलम् इत्यर्थः। ["नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्" इति श्रुतेः प्रतिमासम् आदित्यभेदात् द्वादशत्वम्। "द्वादशात्मा दिवाकरः" इत्यभिधानात्। ते च अर्यमादयः पुराणोक्ता द्रष्टव्याः।[1] राजानस्तु—"अरिर्मित्रमरेर्मित्रं मित्रमित्र-मतः परम्। तथारिमित्रमित्रञ्च विजिगीषोः पुरःसराः।[2]" पञ्च इति शेषः। "पार्ष्णिग्राहस्ततः पश्चादाक्रन्दस्तदनन्तरम्। आसारावनयोश्चैव विजिगीषोस्तु पृष्ठतः।[3]" पार्ष्णिग्राहासारः आक्रन्दासारश्च इत्यर्थः। चत्वार इति शेषः। एवं नव भवन्ति। विजिगीषुर्दशमः। "अरेश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनन्तरः। अनुग्रहे संहतयोः समर्थो व्यस्तयोर्वधे। मण्डलाद्बहिरेतेषामुदासीनो बलाधिकः।[4]" इति मध्यमोदासीनाभ्यां सह द्वादश वेदितव्याः। पूर्णोपमा]॥ ८१॥

NOTES ON MALLI.

1. The Sruti says—"The indications being different, the suns are different." Hence there is a different sun each month; *thus the suns are twelve, as is seen from the lexicon* "द्वादश"। These are अर्यमन् &c. as is stated in the Puranas. 2. In front of the विजिगीषु are अरि, मित्र, the मित्र of अरि, the मित्र of मित्र, the मित्र of the मित्र of the अरि। 3. In the rear are पार्ष्णिग्राह, आक्रन्द, the आसार of पार्ष्णिग्राह, the आसार of आक्रन्द। 4. The king

whose lands are immediately adjoining these of the अरि and the विजिगीषु is मध्यम if of such strength as to depend on the favour of these when united,-but able to kill both if disunited Such kings of superior strength as are outside this circle are called उदासीन।

Sara—उदये सति सोत्साह एव विजिगीषुः राजमण्डलम् अध्यास्ते।

CHAROHA

1 उदेतुम्—उद्+इ+तुमुन् to rise Goes with both जिगीषु and दिनकृत्। उदय means *prosperity* (जिगीषु), also *rise*. The latter (*rise*) has also a double meaning to suit both

2 अत्यजन्—त्यज+शतृ कर्तरि त्यजत् giving up न त्यजन् अत्यजन् persuing, त्यजन्—।

3. ईहाम्—ईह+अ भावे स्त्रियाम् ईहा enterprise ताम्। See under जिगीषु

4 राजसु—निर्धारणे सप्तमी। राज्ञाम् is also correct.

5 द्वादशसु—द्वौ च दश च द्वादश twelve तेषु। For the twelve kings see Malli. पार्ष्णिग्राह is immediately behind, next behind is आक्रन्द। आसार is an *ally*

6. जिगीषु—जेतुमिच्छुः इति जिगीषुः (see जिगीषोः, sl 76) In जिगीषु ईहा न त्यजति the ईहा is उत्साह ईहा perseverance after the attainment of prosperity

7 दिनकृत्—दिनं करोति इति दिन+कृ+क्विप् कर्तरि दिनकृत् day-maker (sun), तत्पदम्— As he bent upon day-making he too may be described as उदेतुम् ईहामत्यजन्।

8 आदित्येषु—अदितेरपत्यानि पुमांस इति अदिति+ण्य आदित्याः the suns तेषु। निर्धारणे सप्तमी। आदित्यानाम् is also correct. The twelve आदित्यs are—"धाता मित्रोऽर्यमा रुद्रो वरुणः सूर्य एव च। भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः॥ एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते॥"

9 जयते—जि प + आट ते succeeds. जयते, जयिष्यते—जयिष्यति, जयिष्यत—जयतु—अजयत्।

10 *Voice*.—जिगीषुणा एकेन दिनकृता अत्यजता उदेतुम्।

11 *Remark*—This verse and the previous are a related pair Verse 80 condemns प्रमाद this one extols अप्रमाद। मृदावमृदग्नु is contrasted with दृढाम्यञ्जन् जिगीषु। Also compare श्रेयसीं श्रियं खहयन्ति (sl. 77)

> बुद्धिशस्त्रः प्रकृत्यङ्गो घनसंवृतिकञ्चुकः ।
> चारेक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः ॥ ८२ ॥

Pral—पार्थिव कोऽपि पुरुष [मन्त्र and उत्साह combined make an extraordinary being of this one you call King] Why do you think so ?—प्रकृत्यङ्ग पार्थिव [In the first place, you do not see his person as you do of ordinary individuals His person is composed of seven members—स्वामिन् अमात्य &c] You have a fine fancy—दूतमुख चारेक्षण पार्थिव [Messengers are the mouth of this being and his eyes are the spies he employs] Nice indeed ! —घनसंवृतिकञ्चुक पार्थिव [He wears no coat of mail like an ordinary warrior, his *armour is close secrecy*] What else ?—बुद्धिशस्त्र पार्थिव [Thus armoured this wonderful warrior wields weapons that are also of an uncommon kind He strikes his adversaries mortal blows with his intellect]. 82

Prose—बुद्धिशस्त्रः प्रकृत्यङ्गः घनसंवृतिकञ्चुकः चारेक्षणः दूतमुखः पार्थिवः कः अपि पुरुषः ॥ ८२ ॥

Eng—A wonderful being is this king with departments of state for his person messengers for mouth spies for eyes, close secrecy for armour intellect for weapon 82

Beng—রাজা এক আশ্চর্য্য পুরুষ। সাত প্রকৃতি ইহার অঙ্গ, দূত ইহার মুখ, চার ইহার চক্ষু, মন্ত্রগুপ্তি ইহার বর্ম, বুদ্ধি ইহার অস্ত্র। ৮২।

Expl—See *Eng* and *Pral* above

Malli—"उपायकल्पितत्व" इत्यत्र राजा न प्रमाद्येत् इत्युक्तम्। अप्रमाद प्रकारमाह बुद्धिशस्त्र इति[1]। बुद्धिरेव शस्त्रं यस्य स बुद्धिशस्त्रः[2]। अमोघघातित्वात् तस्या[3] इति भाव। "प्रकृतयः" स्वाम्यादिराज्याङ्गानि["राज्याङ्गानि प्रकृतयः"

इत्यमरः]। सा एव 'चक्षूंषि' यस्य सः। तद्वैकल्ये राज्ञो वैकल्यं स्यादिति भावः। 'घना' दुर्भेद्या 'संवृतिः' मन्त्रगुप्तिरेव 'कञ्चुकः' कवचो यस्य स तथोक्तः। मन्त्रभेदे राज्यभेदादिति भावः। चरतीति चरः [पचाद्यच्। स एव 'चारः' गूढपुरुषः [प्रज्ञादित्वात् स्वार्थिकः अण्प्रत्ययः। "चारश्च गूढपुरुषः" इत्यमरः]। स एव 'ईक्षणं' चक्षुर्यस्य सः 'चारेक्षणः'। अन्यथा स्वपरमण्डलव्यापारादर्शनात् "अन्धस्येवान्धलग्नस्य विनिपातः पदे पदे" इति भावः। 'दूतः' सन्देशहरः ["स्यात् सन्देशहरो दूतः" इत्यमरः]। स एव 'मुखं' वाक् यस्य असौ 'दूतमुखः'। अन्यथा मूकस्येव वाग्व्यवहारासिद्धौ सर्वसाध्यासाध्यकार्यप्रतिबन्धः (१) स्यात् इति भावः। एवम्भूतः 'पार्थिवः कः अपि पुरुषः' अन्य एवास्मिन् लोके विलक्षणः पुमानित्यर्थः। अतो राज्ञा बुद्ध्यादिसम्पन्नेन भवितव्यम्। एतदेव अप्रमत्तत्वम्। अन्यथा स्वरूपहानिः स्यादिति भावः। अत्र 'कोऽपि' इति राज्ञो लोकसम्बन्धेऽपि तदसम्बन्धोक्त्या अतिशयोक्तिः। सा च 'बुद्धिशस्त्र' इत्यादिरूपकनिर्व्यूढा इति तेन सह अङ्गाङ्गिभावेन सङ्करः। ८२।

NOTE ON MALLI

1 In the verse commencing उपायमास्थितस्य' (sl 80) he has said that the king should not be careless . Now by बुद्धिशस्त्र &c he describes the character of vigilance 2 Because she hits unerringly. 3 Because the kingdom is endangered if counsel is disclosed 4 Otherwise through ignorance of the state affairs of self and the enemy, there is fall at every step as of the blind led by the blind 5 Otherwise, use of speech failing as with the dumb, all business will be obstructed. 6 He is an altogether different person in this world 7 Here by 'कोऽपि' the king is said not to be of this world, though he is of the world The अलङ्कार is thus अतिशयोक्ति of that type (सम्बन्धेऽसम्बन्ध रूपा) । And this अतिशयोक्ति is sustained by the रूपक in बुद्धिशस्त्र &c. Hence there is commingling with it as of the body with its limbs

Sara.—राज्ञा नाम सततं प्रकृतिभिर्दुरवधानम्। अस्ततप्रमादः स मन्त्रगुप्तिरूपकवचेन तं देहं रक्षति। उत्साहवान् पुनरपरैर्दूतैश्च स्वीयंसकलं विदाय बुद्धा दृष्टरति।

CHARCHA

1 बुद्धि &c—बुध्+क्तिन् करणे बुद्धि intellect अस+ष्ट्रन् करणे अस्त्र weapon बुद्धिरस्त्रमस्य, बहु—। Malli explains why बुद्धि is preferred to ordinary weapons—अमोघ &c Other weapons often miss the mark but बुद्धि does not

2 प्रकृति &c.—प्र+कृ+क्तिन् करणे material In state craft there are seven in number—"स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च। राज्याङ्गानि प्रकृतयः—" इत्यमरः। प्रकृतयः अङ्गानि यस्य, बहु—। These have to be perfect otherwise misgovernment follows (Malli)

3. घन &c—हन+अप् भावे घन compact, close सम्+वृ+क्तिन् भावे संवृति secrecy guarding कञ्चुक armour घना संवृतिः घनसंवृतिः, कर्मधा—। सा कञ्चुकं यस्य। बहु—।

4 चार &c.—चर+अच् कर्तरि चरः an emissary स एव इति चर+अण् स्वार्थे चारः। ईक्ष्यते अनेन इति ईक्ष+ल्युट् करणे ईक्षणम् eye चारः ईक्षणमस्य, बहु—।

5 दूत &c—दूतः मुखमस्य, बहु—। *Others talk with their own* mouth the king speaks through his messengers

6 कोऽपि—क implies a question, but with अपि added the implication may be of wonder, *indescribability &c Thus* किमपि किमपि मन्दं मन्दमासक्तियोगात्", "केनापि कामेन तपश्चचार" &c

7 पार्थिव —पृथिव्या ईश्वरः इति पृथिवी+अञ् पार्थिवः।

8 *Voice*—बुद्धिशस्त्रेण प्रकृत्यङ्गेन घनसंवृतिकञ्चुकेन चारेक्षणेन दूतमुखेन पार्थिवेन केन पुरुषेण (भूयते)।

तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपते।
नैकमोजः प्रसादो वा रसभावविदः कवेः॥ ८३॥

Prak—कालज्ञस्य महीपतेः एकान्तं तेजः क्षमा वा न [He strikes mortal blows with his intellect, but he bides his time. He neither keeps on waiting for ever, nor does he strike whenever he likes] How is that?—रसभावविदः कवेः एकम् ओजः प्रसादो वा न [The poet who understands sentiments and emotions does not adopt a smooth or a grating style exclusively] 83

Prose—कालज्ञस्य महीपतेः तेजः क्षमा वा एकान्तं न। रसभावविदः कवेः एकम् ओजः प्रसादः वा न। ८३।

Eng.—Severity or mildness (forbearance), exclusively, is not for the king that understands occasions. With the poet that knows sentiments and emotions, the diction is not uniformly heavy or light. 83.

Beng.—যে রাজা সময় বুঝেন তিনি শুধু তেজ বা শুধু ক্ষমা অবলম্বন করেন না। যে কবি রস ও ভাব বুঝেন তিনি একমাত্র ওজঃ বা কেবলই প্রসাদ গুণ অবলম্বন করেন না। ৮৩।

Expl.—See *Prak.* above.

Malli.—"चतुर्थोपायसाध्ये" इत्यादिना यत् सामनेव कर्तव्यमुक्तं तत्र उत्तरमाह तेज इति[1]। कालं जानातीति 'कालज्ञः' तस्य यथं कालः इति विदुषः इत्यर्थः ["आतोऽनुपसर्गे कः"। न तु "इगुपध—" इत्यादिना कविधिः। समासे कर्मोपपदस्यैव बलवत्त्वमापत्तात्[2]] तस्य 'महीपतेः तेजः' सामनेव इति वा 'क्षमा' एव 'वा एकान्तः' नियमो 'न' अस्ति किन्तु यथाकालम् उभयमप्याश्रयणीयमित्यर्थः। तथा हि 'रसान्' शृङ्गारादीन् 'भावान्' निर्वेदादींश्च वेत्ति यस्तस्य रसभावविदः'। भावग्रहणं सम्बन्धादायातम्[3]। 'कवेः' कवितुः 'एकं' केवलम् 'ओजः' गौडप्रबन्धत्वं वा 'एकः प्रसादः' सुकुमारप्रबन्धत्वं 'वा न' किन्तु तत्र हि रसानुगुण्येन[4] यथायोग्यम् उभयमप्युपादेयम्। दृष्टान्तालङ्कारः॥ ८३॥

NOTES ON MALLI

1. By तेजः &c. he gives a reply to the statement that force alone has to be applied as enunciated in चतुर्थो—(sl. 54). 2. कः by "आतो—", not by "इगु—" because it is ruled that in a समास the कर्मोपपद affix (*i e*, कः) prevails *(char.)* 3. The mention of भाव has followed from association *(char)* 4. From suitability to the रस embodied

Sara—तादृशो हि स्वपरविवेकवान् राजा काले एव तेजो वा क्षमां वा प्रयुङ्क्ते नाकाले।

CHARCHA

1. एकान्तम्—अन्त is स्वरूप form. एकः अन्तः यस्मिन् कर्मणि तत् यथा तथा एकान्तम् invariably, बहु—। Qual. भवति understood. "अन्तः स्वरूपे निकटे" इति हैमः।

2. कालज्ञस्य—कालं जानातीति काल+ज्ञा+क कर्तरि कालज्ञ one who understands opportunity, उपपदतत्—। तस्य। The क is by "आतो—" —With a कर्म as उपपद, no उपसर्ग preceding, आकारान्त roots take क not अण्। Malli guards against appealing to the rule "इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः"—क is attached to the roots ज्ञा, प्री, कॄ and roots having an इक् (इ, उ, ऋ, ऌ) for the penultimate, with or without an उपपद। His "समासे &c" may be thus explained—'समासे' उपपदसमासे 'कर्म उपपदं' यस्मिन् प्रत्यये तस्य प्रत्ययस्य अण्प्रत्ययस्य इत्यर्थः बलवत्त्वात्' इगुपधलक्षणात् कप्रत्ययात् प्रबलत्वस्य 'भाष्यात्' भाष्ये कथनात् इतीतः। The reference is to the भाष्य—"इह उभयं प्राप्नोति अर्थेन। कर्मोपपदो भवति विप्रतिषेधेन" (P 3.2.1.)

3. महीपतेः—मह्याः पतिः, इतत्—। तस्य। "पतिः समास एव" इति घिसंज्ञा। Decline like मुनि।

4. ओजः—ओजस् is a variety of style in which hard letters words and long compounds figure largely. "ओजः समासभूयस्त्वं मांसलं पदडम्बरम्"।

5. प्रसाद.—This is the opposite of ओजस् with compounds few and far between, the flow being sweet and the sense clear.

6. रस &c.—रस आस्वादने चुरादिः। रस्यते इति रस+णिच्+अच् कर्मणि रसः that which is enjoyed. Or रसयति इति रस+णिच्+अच् कर्तरि रसः that which provides enjoyment. The enjoyment is to the reader and to the audience It is the *sentiment* in a piece of composition. These are nine—"शृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः। बीभत्सरौद्रौ शान्तिश्च रसा नव प्रकीर्तिताः॥ *Also see Malli on sl. 87. infra.* भवतीति भू+अ कर्तरि भावः the emotion engendered in the mind of the reader or listener रसाश्च भावाश्च रसभावाः द्वन्द्व। तान् वेत्ति इति रसभाववित् उपपदतत्—। तस्य। Malli's समास means एकपदत्वम्, महीपतिरिति &c. रस and भाव are spoken of together; the two words

are inseparably connected. The poet wants to speak of रस only but भाव also has come in (आयात) owing to its association with रस (सम्पात) । We are concerned with रस alone, so रसविदः would have served our purpose.

7. कवेः—कु शब्दे+इ (औणादिक) कर्त्तरि कविः poet. तस्य । Malli has कवित्: which is all right. Elsewhere, however, he has कवेः कवयित्: (Kumara, II). कवयितुः may be defended with तत्करोति णिच् ।

8 *Voice*— ...तेजसा चमया ·· (भूयते) । ... एकेन ओजसा प्रसादेन ... (भूयते) ।

कृतापचारोऽपि परैरनाविष्कृतविक्रियः ।
असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले गदो यथा ॥८४ ॥

Prak.—काले प्राप्ते असाध्यः सन् कोपं कुरुते [When time for it comes he strikes with irresistible force]. But suppose an unbearable insult is offered—परैः कृतापचारः अपि अनाविष्कृतविक्रियः [The insult has to be pocketed and an unruffled countenance assumed]. How is that ?—गदः यथा [This is like some deep seated malady that seems to tolerate serious errors of diet and regimen, but really gathers strength for a sudden aggravation that prostrates its victim]. 84.

Prose.—परैः कृतापचारः अपि अनाविष्कृतविक्रियः असाध्यः गदो यथा काले प्राप्ते कोपं कुरुते । ८४ ।

Eng.—He, with perturbation undisclosed though wronged by enemies (*Also*—with mischief undetected by others though errors are committed), resents (*Also*—shows aggravation) when time has come, irresistible (*Also*—irremediable) like some fell disease. 84.

Beng.—অকালে শত্রু অপমান করিলেও মনোবিকার গোপন করিবে ও কাল আসিলে কঠিন রোগের ন্যায় অসাধ্য হইয়া কোপ প্রকাশ করিবে।

Expl.—Bide your time, do nothing in haste, you will then become irresistible. Also see *Prak.* and *Eng.*

Malli—यदुक्तं "क्रिया समभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत (? क्षमेत) कः" इति तत्रोत्तरमाह कृतापचार इति[1]। 'परैः' शत्रुभिः 'कृतः अपचारः' अपकारः अपथ्यञ्च यस्य सः तथा 'अपि अनाविष्कृतविक्रियः' अन्तर्गूढविकारः अतएव 'असाध्यः' अप्रतिसमाधेयः सन् 'गदो यथा' रोग इव ["इववद्वायथाशब्दः" इति दण्डी] 'काले' अवसरे 'प्राप्ते' सति 'कोपं कुरुते' प्रकुप्यति इत्यर्थः [तदुक्तम्—"वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत् कालविपर्ययः। तमेव चागते काले भिन्द्याद्घटमिवाश्मना[2]। इति] ॥ ८४ ॥

NOTE ON MALLI

1. By कृतापचार &c he replies to what is said in "क्रियासमभि—" (sl 43). 2. So it is said—"*Carry your enemy on your* shoulders so long as the times are unfavorable, but when time comes smash him as you would an earthen jar with a stone.

Sara—योऽस्यो परिभूतोऽपि मनोविकारं निगूहति यथावसरं, काले तु अप्रति-कार्यं प्रहरति।

CHARCHA

1. कृत &c—*Applies to both* महीपति *and* गद। अप+चर+घञ् भावे अपचार disservice wrong (महीपति), also errors of diet and regimen (गद)। कृतः अपचारः यस्य, बहु—। Unto whom injury has been done (महीपति), also towards which errors have been constituted (गद)। Qual. महीपति understood, also गदः।

2. परैः—*Has to be taken with reference to* महीपति and *also* गद। पर *enemy* (महीपति), also *others* (गद)। Construe परैः कृतापचारः wronged by enemies (महीपति), also परैः अनाविष्कृतविक्रियः with mischief undetected by others (गद)। तृया in the अनुक्तकर्त्ता of कृत (महीपति) also अनाविष्कृत (गद)।

3. अनाविष्कृत &c—Reference to both महीपति and गद। आविष्कृ is

an अव्यय meaning प्रकाश। आविस्+कृ+क्त कर्मणि आविष्कृत disclosed (मल्लीपति), also detected (मद), नञ् तत्—। वि+कृ+श भावे विक्रिया perturbation (मल्लीपति), also bad effect (मद)। अनाविष्कृता विक्रिया येन by whom perturbation is undisclosed (मल्लीपति) also अनाविष्कृता विक्रिया यस्य of whom the mischief is undetected, बहु—। Qual मल्लीपति understood also मद।

4 असाध्य—साध+ण्यत् कर्मणि साध्य manageable (मल्लीपति) and मद both)। न साध्य नञ् तत्—। Qual मल्लीपति understood and मद।

5 कुरुते—कर्मभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदम्।

6 Voice— आरेण विक्रियैव असाध्यैन मदेन कोप क्रियते।

मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान् प्रकल्पते।
प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया॥ ८५॥

Pral.—मृदुव्यवहितं तेज अर्थान् भोक्तु प्रकल्पते [Spirit unless tempered by mildness does not succeed in gaining its ends]. Why not?—प्रदीप अभ्यन्तरस्थया दशया स्नेहम् आदत्ते [The fierce flame of the lamp sucks oil not by its own ferocity, but by the mild wick which it hides within itself] 85

Prose—As in Pral.

Eng—Ferocity screened by mildness succeeds in gaining ends. The lamp sucks oil by the wick that is within 85.

Beng—তেজ নম্রতার অন্তরালে থাকিলেই কার্য্য সিদ্ধি করিতে সমর্থ হয়। বর্ত্তিকে অভ্যন্তরে রাখিয়াই প্রদীপ তৈল গ্রহণ করে। ৮৫।

Expl—See Prak and Eng above

Malli.—ननु अनवस्थितमिदानीमित्याह मृदु इति। 'मृदुना' मृदुवस्तुना 'व्यवहितम्' अन्तर्हितं 'तेजः' 'अर्थान्' भोक्तुं प्रकल्पते' समर्थं भवति। तथाहि—'प्रदीपः' 'अभ्यन्तरस्थया' मध्यस्थया 'दशया' वर्त्या ["दशा वर्त्तावस्थायां वस्त्रान्तादिके स्त्री" इति विश्व] 'स्नेहं' तैलादिकम् अर्थम् 'आदत्ते'। अन्यथा स्वतेजसैव निर्वाणात्

इति (? इति भावः)। ततः शान्तिपूर्वमेव कार्यं फलति इति सर्वथा प्रथमं शान्त्यम् इति भावः। विशेषस्य सामान्यसमर्थनात् अर्थान्तरन्यासः ॥ ८५ ॥

NOTES ON MALLI.

I By मृदु &c. he says that there is another reason for forbearance

Sara—क्षमया सपक्षं तेजः शोभते अयथावदिति।

CHARCHA

1. मृदु &c—मृदु mild ; hence *that which is mild ;* adjective used substantively. वि+अव+धा+क्त कर्मणि व्यवहित screened. मृदुना व्यवहितम्, ३तत्।

2. अर्थान्—विषयान् objects. "अर्थो प्रकारे विषये वित्तकारणवस्तुषु। अभिधेये च शब्दानां स्यान्निवृत्तौ प्रयोजने ॥"

3. प्रकाशते—Succeeds Conj. sl. 81.

4 प्रदीपः—प्रदीप्यते इति प्र+दीप्+घञ् कर्तरि ; or प्रदीपयति इति, प्र+दीप+णिच्+अच् कर्तरि प्रदीपः flame of a lamp.

5. आदत्ते—आ+दा+लट् ते draws कर्मभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदम्। "आङो दोऽनास्यविहरणे" is for cases where there is no कर्माभिप्राय। ददाति—दत्ते, ददौ—ददे, दास्यति—ते, अदात्—अदित।

6. अभ्यन्तर &c—अभिगतम् अन्तरम् अभ्यन्तरम् interior, भावितत्—। तस्मिन् तिष्ठति इति अभ्यन्तर+स्था+क कर्तरि अभ्यन्तरस्था staying within, उपपदतत्—। स्था।

7. *Voice*— .. व्यवहितेन तेजसा...प्रकाश्यते। प्रदीपेन ..स्नेहः आदीयते।

नालम्बते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे।
शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ ८६ ॥

Prak.—विद्वान् दैष्टिकतां न आलम्बते [But all your efforts will be vain unless you have luck with you ; yet a wise man does not leave all with luck alone—he is not a fatalist]. Does he believe in personal exertion ?—विद्वान् पौरुषे न निषीदति [Or the other

hand he does not depend solely upon human exertion]. What then is his creed ?—विद्वान् द्वयम् अपेक्षते [He neither ignores nor embraces exclusively either luck or enterprise. Though trusting on luck, he all the while puts forth his best efforts]. How is that ?—शब्दार्थौ सत्कविरिव [A good poet depends upon words and their import both. A mere array of words produces no effect just as thought clothed in bad language fails to make an impression. Noble thoughts in attractive language is the end of the poet ; so best effort with best luck is what pleases the wise]. 86.

Prose.—विद्वान् दैष्टिकतां न आलम्बते, पौरुषे न निषीदति, सत्कविः शब्दार्थौ इव द्वयम् अपेक्षते । ८६ ।

Eng.—The wise neither embraces fatalism, nor relies on enterprise, but depends on both as a good poet does on words and their import. 86.

Beng—বিদ্বান্ শুধু দৈবের উপর নির্ভর করেন না বা কেবল পুরুষকারেরই অপেক্ষা করেন না সৎকবি যেমন শব্দ ও অর্থ এ উভয়েরই অপেক্ষা করেন তেমন তিনিও দৈব ও পুরুষকার দুয়েরই তুল্যরূপে আদর করেন। ৮৬।

Expl.—The wise know that nothing can be gained by luck or enterprise exclusively. Hence they do not relax enterprise, nor are over sanguine of the result even with best efforts put forth. · Also see *Prak.* above.

Malli—तर्हि पौरुषं मा भूत् । किन्त्वकर्मण्यस्य दैवमेव श्रेयो विधास्यतीत्याशङ्क्याह नालम्बत इति । 'विद्वान्' अभिज्ञः । दिष्टं मतिरस्य इति 'दैष्टिकः' दैवप्रमाणक इत्यर्थः ["दैवं दिष्टं भागधेयम्" इत्यमरः । "अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः" इति ठक्] । तद्भावं 'दैष्टिकताम्' एव 'न आलम्बते' । सर्वदा यत्नविषयस्य विनाशादिति भावः । तथा 'पौरुषं' पुरुषकारोऽपि [युवादित्वादण्प्रत्ययः] 'न निषीदति' न तिष्ठति । दैवातिक्रमे तस्य वैफल्यादिति भावः । किन्तु 'सत्कविः'

सत्कविरिव 'शब्दार्थौ इव'। तयोः काव्यशरीरत्वादिति भावः [यथाह वामनः—"अदोषौ सगुणौ सालङ्कारौ शब्दार्थौ काव्यम्"[3] इति] 'द्वयं' पौरुषं दैवञ्च 'अपेक्षते'। अतः पौरुषमप्यनुष्ठेयं किन्तु नाति कर्त्तव्यम् इति विशेषः। पौरुषादृष्टयोः परस्परसापेक्षत्वादिति भावः ॥ ८६ ॥

NOTES ON MALLI

1. Well then away with enterprise, luck will secure blessings unto one who always adopts forbearance. Apprehending this retort he says नालम्बते &c. 2. Because that man is lost who always depends upon destiny. 3. As is said by Vamana—"Kavya is *words and their import, free from* blemish, enriched by excellence, provided with embellishments."

Sara.—प्राज्ञः पौरुषमिव दैवमप्याश्रयते। Also see Malli "अतः पौरुषम् ..सापेक्षत्वात्"।

CHARCHA

1. नालम्बते—आ+लम्ब+लट् ते adopts. ललम्बे, लम्बिष्यते, अलम्बिष्ट।

2. दैष्टिकताम्—दिश+क्त कर्मणि दिष्टम् what is ordained, destiny. दिष्टम् इति मतिरस्य इति दिष्ट+ठक् दैष्टिकः a predestinarian, a fatalist. तस्य भावः दैष्टिकता fatalism. ताम्। Malli has दिष्टे मतिर्यस्य। The सप्तमी in दिष्टे is objectionable. The rule "अस्तिनास्ति—" means that अस्ति &c in the प्रथमा and referring to मति, take षष्ठ्यर्थे ठक्। Hence दिष्ट should be in the प्रथमा and not in the सप्तमी। "प्रथमासमर्थेभ्यः अस्तिनास्ति दिष्ट इत्येतेभ्यः शब्देभ्यः अस्य इति षष्ठ्यर्थे ठक् प्रत्ययो भवति" *Vrittikara*, "अस्त्यादिभ्यः प्रथमासमर्थेभ्यः प्रत्ययः"—*Nagesa.*

3. निषीदति—नि+सद+लट् तिप् *rests, relies.* "सदिरप्रतेः" इति षत्वम्। सीदति, ससाद, सत्स्यति, असदत्।

4. पौरुषे—पुरुषस्य कर्म इति पुरुष+अण् पौरुषम् enterprise पुरुषाकारः। तस्मिन्।

5. शब्दार्थौ—शब्दश्च अर्थश्च शब्दार्थौ word and its import. द्वन्द्वः। तौ।

6. सत्कविः—सन् कविः a good poet, कर्मधा—।

7. द्वयम्—द्वि+तय द्वय or द्वितय (See *ante*). तत् ।

8. विद्वान्—विद्+शतृ विद्वस् or विद्वत् (See *ante*).

9. अपेक्ष्यते—अप+ईक्ष+लट् ते needs. ईक्षते, ईक्षामास &c, ईक्षिष्यते, ऐक्षिष्ट ।

10. *Voice*.—विदुषा देहिवता न आलम्ब्यते...निषद्यते सत्कविना... अपेक्ष्यते ।

11. *Remarks*—Malli's सर्वं पौरुषम् &c seems to be out of place. The verse preceding does not discard तेजस् altogether, it advocates मद्ध्यवहितं तेजः । Hence there is no room for the retort. It seems better to take this verse as a reply, in a general manner to Balarama the tenor of whose speech is to rely on पुरुषकार alone.

स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः संचारिणो यथा ।
रसस्यैकस्य भूयांसस्तथा नेतुर्महीभृतः ॥ ८७ ॥

Prak. स्थायिनः नेतुः अर्थे भूयांसः महीभृतः प्रवर्तन्ते [By Forbearance the leader wins the good will of the other kings and then they vie with each other to further his cause]. But it seems unnatural for the kings to discard rivalry—यथा भूयांसः सञ्चारिणो भावाः एकस्य रसस्य अर्थे तथा [Such things do happen. In a poetical work fleeting emotions often occur in different passages ; these all serve to enhance the effect of the one sentiment that runs through the whole work.]. 87.

Prose.—रसस्य एकस्य अर्थे भूयांसः सञ्चारिणः भावाः यथा प्रवर्तन्ते तथा स्थायिनः नेतुः (अर्थे) महीभृतः । or स्थायिनः एकस्य रसस्य अर्थे &c । ८७ ।

Eng.—Just as a host of fleeting emotions work for one sentiment (persistent emotion) so do other kings for the forbearing leader. 87.

Beng.—যেমন এক রসের প্রয়োজনে বহু সঞ্চারী ভাব কার্য্য করে সেইরূপ এক ধীর (ক্ষমাশীল) নেতার কার্য্যে অপর রাজগণ প্রবৃত্ত হয়। ৮৭।

Expl.—See *Prak.* and *Eng.* above.

Expl.—See *Prak.* and *Eng* above.

Malli.—अथ धात्वे: फलमाह स्थायिन इति। रस्यते आस्वाद्यते इति 'रसः' शृङ्गारादि: ["रस्यते आस्वादनार्थत्वाद्रसनो इति वै रसाः" इति निर्वचनात्]. तस्य 'रसस्य' रसीभवतः स्थायिभावस्य रत्यादेः ["रतिर्हासश्च क्रोधश्च शोकोत्साहभयानि च। जुगुप्साविस्मयशमाः स्थायिभावाः प्रकीर्तिताः[2]॥" इत्युक्तत्वात्] 'एकस्य' एव 'अर्थे' स्वादुभावरूपे प्रयोजने[3] 'भूयांसः सञ्चारिणः' व्यभिचारिणः 'भावाः' निर्वेदादयः। विभावादीनामुपलक्षणमेतत्। 'यथा प्रवर्तन्ते' [तदुक्तम्—"विभावेनानुभावेन सात्त्विकैर्व्यभिचारिभिः (?) आनीयमानः स्वादुत्वं स्थायिभावो रसः स्मृतः[4]॥" इति] 'तथा स्थायिनः स्थिरस्य आत्मना कार्यं प्रतीक्षमाणस्य इत्यर्थः 'एकस्य' एव 'नेतुः' विजिगीषोः नायकस्य 'अर्थे' प्रयोजने 'भूयांसः महीभृतः' राजानः 'प्रवर्तन्ते' स्वयमेवास्य कार्यं साधयन्ति इत्यर्थः। तत्र त्वमस्थिमिति भावः॥ केचित्तु भावशब्दस्यापि रसपरत्वमाश्रित्य—'यथा सञ्चारिणः' प्रस्तावात् आगन्तुका अन्ये रसाः 'स्थायिनः' स्थिरस्य 'एकस्य' मुख्यस्य 'अर्थे प्रवर्तन्ते', यथा अङ्गिनो वीरस्य कार्ये वीरस्य शृङ्गारादयः—इति व्याचक्षते[5]। उपमालङ्कारः॥ ८७॥

NOTES ON MALLI

1. This is from the exposition—"As the root रस means 'to enjoy', so रसs are those that are enjoyed". 2. स्थायिभावs are enumerated as रति, हास, क्रोध, शोक, उत्साह, भय, जुगुप्सा, विस्मय, शम। 3. Towards the end of becoming enjoyable. 4. That permanent emotion which is rendered pleasurable by विभाव, अनुभाव and व्यभिचारभाव is known as रस। 5. Some however take भाव too here in the sense of रस and thus construe the verse—'यथा सञ्चारिणः' &c.

Sara.—कार्यं प्रतीक्ष्य एकैकस्याग्न्या रसः स्वार्थे प्रमुखाः प्रवर्तन्ते वर्तन्ते।

CHARCHA

1. स्थायिन—'रसस्य' स्थिरेति अनुवृत्तिन इति स्थान स्थिति काले काराद्वै

स्थायी listless, forbearing वसा। Qoal नेतृ (Malli) This is a very unusual sense Others take it as *steady, persistent*, qualifying रससा (See Malli, "केचित्तु &c"). Malli rejects this because रस itself implies स्थायित्व as will be seen from "स्थायिभावो रस स्मृत" (Malli), hence स्थायिन रससा is tautologous If however instead of "रससेकसा" we read "भावसेकसा" in the text, the unusual interpretation of Malli may be dispensed with and the alternative exposition accepted

2 अर्थे—प्रयोजने। विषये अमी। The प्रयोजन is to render the स्थायिभाव (i e रस) enjoyable

3 प्रवर्तके—प्र+वृत+लट् कर्मणि। वर्तते, वडते वर्तिष्यते —वृत्‌ग्रासि अवृतत्—अवर्तिष्ट।

4. सञ्चारिण—सम्+चर+णिनि कर्तरि ताच्छील्ये fleeting विभाव, अनुभाव and सञ्चारिन् go together Hence by सञ्चारिन् all the three are intended This is what Malli means by "विभावादीनाम्—"। विभाव is the cause of emotion, अनुभाव is the *indication* from which the presence of the emotion is inferred Thus the presence of दुःशासन excites anger (क्रोध) in भीम is the विभाव of क्रोध in भीम। Bhima's wide nostrils, fiery eyes, deep breathing &c are the अनुभाव of this क्रोध। The अनुनय of द्रोण and भीष्म, reminding of the pitiable state of the old king धृतराष्ट्र momentarily tends to excite pity in भीम and act as a damper to the urgings of his क्रोध। They bring in a fleeting emotion—a व्यभिचारि भाव or सञ्चारि भाव that only emphasises the क्रोध which attains स्थायिभाव and is well on its way to acquire स्वादुत्व and to present the full manifestation of रौद्ररस। The सात्त्विके in Malli's quotation is suspicious It may however be explained as सत्त्वगुणोद्रेकात् आनन्ददायकै qualifying विभावै, अनुभावै and व्यभिचारिभि i e. सञ्चारिभि)।

5 रसस -रस (अदन्त चुरादि)+णिच्+अच कर्मणि रस a steady emotion स्थायिभाव। वसा। Malli's रसीभवत &c'mean—a स्थायिभाव which is attaining permanency Compare the list of स्थायिभावs with the usual list of रसs, thus —रति (शृङ्गार), हास (हास्य),

क्रोध (रौद्र), शोक (करुण), उत्साह (वीर), भय (भयानक), जुगुप्सा (बीभत्स), विस्मय (अद्भुत), शम (शान्ति) ।

6. एकसा—एक is मुख्य leading *i. e.* स्थायिन् । This is perhaps another reason why Malli takes स्थायिनः with नेतुः only. The purpose of स्थायिनः as qualifying. रसस्य is served by एकसा ।

7. भूयांसः—अतिशयेन बहवः इति बहु+ईयसुन् several.

8. नेतुः—नी+तृच् ण्वुल्तृचौ कर्त्तरि नेता a good leader. तस्य ।

9. महीभृतः—महीं बिभर्ति इति मही+भृ+क्विप् कर्त्तरि ।

10. *Voice.*—...भूयोभिः स्थायिभिः भावैः...भूयते...महीभृद्भिः (भूयते) ।

तन्त्रावापविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता ।
सुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रवः ॥ ८८ ॥

Prak.—नरेन्द्रेण शत्रवः सुनिग्रहाः [A king can easily keep his enemies in check] *How so ?*—तन्त्रावापविदा नरेन्द्रेण सुनिग्रहाः [Not all kings, but only those who are wide awake to what happens in the dominions of themselves and their enemies] But who can do that again ?—योगैः मण्डलानि अधितिष्ठता नरेन्द्रेण [Such kings as by proper application of the four expedients controls the territories of their own as well as of other kings] *How is that like ?*—नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव [This is like a snake-charmer keeping mighty snakes in check by herbs and magic circles]. 88.

Prose—तन्त्रावापविदा योगैः मण्डलानि अधितिष्ठता नरेन्द्रेण शत्रवः फणीन्द्रा इव सुनिग्रहाः । ८८ ।

Eng.—Enemies like mighty snakes are easily taken by the king (Also—by the snake charmer) that knows his own kingdom and that of his enemies (*Also*—knows the application of texts and herbs) and controls the kingdoms of kings by expedients (*Also*—occupies magic circles by meditation). 88.

Beng.—নিজের যেমন শত্রুদেরও যাহা কর্তব্য [illegible]

সেইরূপ রাজাও স্বপররাজ্যের বৃত্তান্ত অবগত হইয়া ও সামাদি উপায় তত্তদ্রাজ্য আয়ত্ত করিয়া শত্রুগণকে দমন করিতে পারেন। ৮৮।

Expl.—If the king keeps himself informed of the affairs of his own kingdom and that of the other kings and if by the proper application of the four expedients he can control those kingdoms, he can easily get the better of his enemies (Malli). Or—The king who has a correct knowledge of the affairs of his own kingdom and of those of the other kings, can, by properly applying the four expedients, being the dominions of his enemies under control and thus restrain the enemies. 88.

Malli.—चाभिनयैरेव मुखानयनमाह तन्त्रेति। 'तन्त्रावापौ' स्वपरराष्ट्रचिन्तनम्। अन्यत्र 'तन्त्रावापौ' शास्त्रीयपद्धतौ च (? 'तन्त्रावापः' शास्त्रीयपद्धतौ। तौ तत्र) वेत्ति यस्तेन 'तन्त्रावापविदा' ["तन्त्रः स्वराष्ट्रचिन्तायामावापः परचिन्तने। शास्त्रीयधानमुख्येषु तन्त्रम्—" इति वैजयन्ती] 'योगैः' सामाद्युपायैः। अन्यत्र दैवताध्यानैः ["योगाः संहननो (? सन्नहनो)—पायध्यानसङ्गतियुक्तिषु" इत्यमरः] 'मण्डलानि' स्वपरराष्ट्राणि। माहेन्द्रादिदेवतामण्डलानि च 'अधितिष्ठता' अति-क्रमता (?) 'नरेन्द्रेण' राज्ञा विषवैद्येन च ["नरेन्द्रो वार्त्तिके राज्ञि विषवैद्ये च कथ्यते" इति विश्वः] 'भवन्तः फणीन्द्रा इव मुनिदष्टाः' सुखेन निगृह्यन्ते। [एतच्च प्रकृतामन्त्रितविषयः श्लेषः। उपमैव इति केचित्] ८८ ॥

NOTE ON MALLI.

1. Thus explained there is श्लेष of which the subject is what is relevant and what is foreign. Others call it उपमा।

Sara—स्वदेशाकलय प्रकृतिषु यथावत्तं विज्ञानता सुखेन मण्डलमधिक्रियते।

CHARCHA

1. तन्त्र &c.—तन्त्र is स्वराष्ट्रचिन्ता care of one's own kingdom. आ+वप्+घञ् भावे आवापः scruting about the enemies kingdom. तन्त्रश्च आवापश्च तन्त्रावापौ, द्वन्द्व। तौ वेत्ति इति तन्त्रावाप+विद+क्विप् कर्त्तरि,

प्रवासमङ्कस्य समन्नादपादप [It is a tall tree, this tree of enterprise, and its root is stout, being no other than the strength of counsel]. - If the tree is tall and its root stout, no one can reach and enjoy the fruit, which is then useless—प्रदीयसीं करग्रहां प्रस्नुमलिम् [Not at all, the fruit is easily accessible without climbing up the tree For it is a very big fruit that by its weight bends the tree down low enough to bring itself within reach] 89

Prose—उत्तुङ्ग प्रवासमङ्कस्मूल समन्नादपादप करग्रहां प्रदीयसीं प्रसूर्जिं फलति। ৮৯।

Eng —The tall tree of energy with the strength of counsel for a stout root bears the mighty fruit of forces and funds that can be reached with the hands. 89

Beng —রাজার উৎসাহশক্তি একটী বৃক্ষ বিশেষ, মন্ত্রশক্তি ইহার বৃহৎ মূল, প্রভুশক্তি ইহার ফল। এই ফল এত বড় [illegible] উহা আপনার ভরে নীচে ঝুঁকিয়া পড়িয়াছে ও রাজা অনায়াসে হাতে করিয়া পাড়িয়া ভোগ করিতেছেন। ৮৯।

Expl —With kings enterprise properly directed by judicious counsel results in power which the king can easily direct to whatever end he pleases Also see *Prat* and *Eng* above

Malli —"[illegible] स्वामी" इत्यमेव तावेव प्रभुत्वेन्मूलमिरूढम्। तदेव [illegible] करोति। 'उत्तुङ्गो' महान्. 'प्रवास' मन्त्रशक्तिरेव 'इढम्' प्रबलं 'मूलं यस्य स.' 'उत्साह' एव 'पादप' करेण' बलिना 'प्रग्रहा' करग्रहां [illegible] ["बलिहस्तांश्च करा" इत्यमरः] 'प्रदीयसी' प्रभुतरम् ["द यसी [illegible]" इति [illegible]] 'प्रभुमतिं' [illegible] ["अ प्रताप प्रभावस्य [illegible] [illegible]" इत्यमरः] 'फलति' [illegible] [फल निष्पत्तौ]। मन्त्रपूर्वक एव [illegible] फलति। विपरीतस्तु [illegible] इति भाव। रूपकालङ्कार। ৮৯॥

NOTES ON MALLI.

1. In the verse "मन्त्रोत्साहौ—" (sl. 76) those very two have said to be basis of प्रभुशक्ति। This is what is said again by कर &c.

Sara—See Malli "मन्त्रपूर्वक"।

CHARCHA.

1. कर &c.—कर tribute; *also* hand. प्र+चि+यत् कर्मणि प्रचेय to be hoarded; *also* to be plucked. करैः प्रचेया करप्रचेया, ३तत्—। To be increased with tributes; *also* to be plucked with the hand (*i.e*, *within reach*). The *first meaning—to be increased with* tributes—is not quite intelligible. प्रभुशक्ति, which is much the same as *prestige*, may exact tribute from any particular king, but the truble can hardly be said to increase it. Besides, it is here represented as a *fruit of a certain tree* and it seems absurd to say that tributes can increase it. The second exposition is therefore to be preferred.

2. प्रभुशक्तिम्—प्र+भू+डु कर्तरि प्रभुः lord. तस्य शक्तिः प्रभुशक्तिः the *power of the lord*, *i.e.*, प्रभाव, ६तत्—। ताम्।

3. प्रथीयसीम्—पृथु big. अतिशयेन पृथ्वी इति पृथु+ईयसुन्+ङीप् स्त्रियाम् प्रथीयसी very big. ताम्। Here ऋ becomes र। The rule "र ऋतो—" means light ऋ preceded by a हल् becomes र when इष्ठन्, इमनिच् or ईयसुन् follows. The fruit is *very* big, so it comes down within reach by its own weight and becomes करप्रचेया।

4. प्रज्ञा &c.—प्रज्ञा counsel मन्त्र। प्रज्ञाया बलम्, ६तत्—। बृहत् मूलम्, कर्मधा—। प्रज्ञाबलं बृहन्मूलम् यस्य, बहु—। Or प्रज्ञाबलं बृहत् मूलमस्य, त्रिपद बहु—।

5. फलति—फल is निष्पत्तौ as Malli remarks. Now निष्पत्ति may mean निष्पन्नताभाव, then फल् is अकर्मक as in "शतधारं फलेत्यमूर्धा"। निष्पत्ति may also mean निष्पन्नकरण the root is then सकर्मक as here. Also compare "कर्माणि न फलन्ति विपद्रुमाः" &c.

6. उत्साह &c.—उद्+सह्+घञ् भावे उत्साह enterprise, energy.

पादेन पिबति 'इति पाद+पा+क कर्त्तरि पादप tree तत्माडकप पादप, कर्मधा—likeशाकपार्थिव ।

7 *Voice* —तन्तुइेन मूलेन पादपेन करप्रचेया प्रयीयसी प्रसुधि फल्यते।

अनल्पत्वात् प्रधानत्वाद्वंशस्येवेतरे स्वराः।
विजिगोपोर्नृपतयः प्रयान्ति परिवारताम् ॥ ९० ॥

Prak —नृपतय विजिगीषो परिवारतां प्रयान्ति [Of the ambitious the other kings become like servants] Why so ?—विजिगीषो अनल्पत्वात् [Because necessarily the ambitious king is not inferior to the rest in forces, funds &c] That is no reason why the others should serve him like menials—विजिगीषो प्रधानत्वात् [Because, besides being powerful the ambitious king is well acquainted with the affairs of all the rest and owing to the power acquired from this knowledge, he naturally leads] What is that like ?—इतरे स्वरा वंशस्य इव [This is like all other notes following the notes of the flute in a concert] 90

Prose —अनल्पत्वात् प्रधानत्वात् वंशस्य इतरे स्वरा इव विजिगीषो नृपतय परिवारतां प्रयान्ति । ९० ।

Eng —Other kings play the part of the retinue of the ambitious king owing to his fulness (non inferiority) and pre-eminence (*Also* lead) just as other musical instruments do of the flute 90

Beng —ভূতিমান রাজা প্রভাবে অপর রাজগণ অপেক্ষা ন্যূন নহেন, অথচ অপর রাজ্যের ভাবং বৃত্তান্ত জানিতে পারিয়া তিনিই প্রধান হইয়াছেন, তাই যেমন অন্য বাদ্যের স্বর বংশীস্বরের অনুসরণ করে, সেইরূপ অন্য রাজাগণ পরিবারবর্গের ন্যায় তাঁহার অনুসরণ করিয়া থাকে। ৯০।

Expl —See *Eng* and *Prak* above

Malli —विग्रह (? म) कार्त्तिवस्तु विग्रमपि विवेदं स्यात् इति यदेयाद

बन्यत्वादिति[1]। 'बनन्यत्वात्' प्रशोत्सादाधिकत्वात् अतएव 'प्रधानत्वात्' मण्डला-भिन्नत्वात्। अन्यत्र 'बनन्यत्वात्' सर्वस्वरत्वात्[2] 'प्रधानत्वात्' नायकस्वरत्वात्[3]। 'वंशस्य' वंशवाद्यस्वरस्य 'इतरे स्वरा' वीणागानादिशब्दा 'इव'। अथवा आद्यत्वात् वंशस्य वंशरतत्कालविहित (?) स्वर उच्यते[4]। तस्य स्वरस्य 'इतरे' षड् जादय। 'विजिगीषो नृपतय' अन्ये मण्डलपरिवर्तिनो राजान 'परिवारतां' नीयतां 'प्रयान्ति' तत्कार्यमेव साधयन्ति इत्यर्थ। तत्कादिवत (? त्र) वर्णव्यमित्यर्थ ॥९०॥

NOTES ON MALLI

1 By the three verses बनन्यत्वात् &c he says that the whole *world obeys the king that acts with due deliberation* 2 Being of a higher pitch 3 Being the leading note 4 Or वंश ॥ *here the note* sounded at the *time, because it is the source of* that note

Sara —See Malli "विषयकारिणी स्यात्" and "तथात् सत्वम्।"

CHARCHA

1. बनन्यत्वात्—अन्य inferior न अन्य अनन्य not inferior नञ् तत्—। This is made to mean "than whom none superior exists" Comp अनन्यति for महामति in "तदनन्यमतेर्वच स्मरत्"—*Bhashya* as used for पाणिनि। तस्य भाव अनन्यत्वम् great superiority, तस्मात्। पंचमी षष्ठी।

2. प्रधानत्वात्—प्रधान leader (next sing) तस्य भाव प्रधानत्वम्। तस्मात्। पंचमी षष्ठी।

3 वंशस्य—वंश m बंशी flute, here *note* of the flute तस्य।

4 स्वरा—स्वरयन्ति इति स्वर + णिच् + अच कर्तरि स्वरा notes वंशस्वर leads in a concert. Comp "याता यं यं स्वरं गच्छत् तं तं वंशेन तानयेत्"।

5 विजिगीषो —वि + जि + सन् + उ कर्तरि विजिगीषु ambitious

6 नृपतय—नृणां पतय, इतत्—। The other kings that are included in the circle of 12 kings enumerated in the *Malli* on sl 81.

7. प्रयान्ति—प्र+या+लट् अन्ति undergo.

8. परिवारताम्—परितो व्रियते एभिः इति परि+वृ+घञ् करणे परिवाराः or परीवाराः attendants. परिवाराणां भावः इति परिवार+तल् स्त्रियाम् परिवारता। ताम्।

9. *Voice*—...इतरैः स्वरैः...परिवारता प्रयाप्यते।

अप्यनारभमाणस्य विभोरुत्पादिताः परैः।
व्रजन्ति गुणतामर्थाः शब्दा इव विहायसः॥ ९१॥

Pral.—अर्थाः विभोः गुणतां व्रजन्ति [Results are attributed to the master]. That is natural—अनारभमाणस्य अपि विभोः [This happens even when the Master does not work]. How then are the results produced ?—परैः उत्पादिताः अर्थाः [That is the beauty of it. The results are attained by others, but they are attributed to the Master]. Can you cite a parallel ?—शब्दा इव विहायसः [Take the case of sound. There are thousands of agents producing sound, but these agents are all ignored and sound is attributed to ether which does not move an inch to make the sound.] 91.

Prose.—अनारभमाणस्य अपि विभोः परैः उत्पादिताः अर्थाः विहायसः शब्दा इव गुणतां व्रजन्ति। ९१।

Eng.—Of the Master (*Also*—Of the allpervading), though not exerting, ends achieved by others take the character of attributives (*i e*, are attributed to the Master) as sounds do of ether. 91.

Beng.—যিনি শক্তিমান্ তিনি নিশ্চেষ্ট বসিয়া থাকিলেও পরের কর্ম্ম তাঁহাতে আরোপিত হয়। আকাশের চেষ্টা নাই তথাপি যখন যে শব্দ হইতেছে তাহা আকাশে আরোপিত হইতেছে। ৯১।

Expl.—Even when the Master does not work and ends are achieved by servants, people see the Master's agency in them. Also see *Pral.* and *Eng.* above.

Malli.—अपीति । किञ्च 'अनारभमाणस्य' स्वयम् अकिञ्चित्कुर्वाणस्य 'अपि विभोः' प्रभोः । व्यापकस्य च । 'परैः' अन्यैर्नृपतिभिः । शब्दैर्भार्यादिभिश्च । 'उत्पादिताः' सम्पादिताः । जनिताश्च । 'अर्थाः' प्रयोजनानि 'विहायसः' आकाशस्य 'शब्दा इव गुणतां' विशेषणतां कारणत्वात् गुणत्वं 'व्रजन्ति' । अतो हि राजा स्वयमुदासीन एव आकाशवत् समर्थैरेव कार्यैर्व्याप्नुवन् शब्दानिव सर्वार्थानपि स्वकीयतां नयति इत्यर्थः [गुणस्त्वावृत्तिशब्दादिज्येन्द्रियामुख्यतन्तुषु" इति वैजयन्ती] ॥ ९१ ॥

Sara—See Malli "अतो हि...नयति" ।

CHARCHA

1. अनारभमाणस्य—आ+रभ+शानच् कर्तरि आरभमाणः exerting. न आरभमाणः नञ् तत्— । तस्य ।

2. विभोः—विभवति इति वि+भू+डु कर्तरि विभुः master तस्य । Refers to the king who has become the नेता leader. In the case of विहायस्, विभु is व्यापक all pervading (Malli). But विभु is the counter part of विहायस् ; it is better not to have a double meaning in it.

3. उत्पादिताः—उद्+पद+णिच्+क्त कर्मणि उत्पादित *achieved* (विभु) also *generated* (विहायस्) ।

4. परैः—आत्मव्यतिरिक्तैः. *i. e,* by other kings who are now the परिवार of नेता (विभु), also by शब्द भेरी &c (विहायस्) ।

5. व्रजन्ति—व्रज+लट् अन्ति undergo. व्रजति, वव्राज, व्रजिष्यति, अव्राजीत् ।

6. गुणताम्—गुण is attributive (विभु), also धर्म (विहायस्) । Comp. "शब्दगुणः आकाशः" । तस्य भावः गुणता । ताम् । गुणतां व्रजन्ति *assume the character of an attributive, i. e. are attributed.*

7. विहायसः—विजहाति भुवम् इति वि+हा+असुन् कर्तरि युगागमः विहायस् sky, ether. तस्य ।

8. *Voice*— ..उत्पादितैः अर्थैः...शब्दैः इव गुणता व्रज्यते ।

यातव्यपार्ष्णिग्राहादिमालायामधिकद्युतिः ।
एकार्थतन्तुप्रोतायां नायको नायकायते ॥ ९२ ॥

Pral.—नायकः नायकायते [The leader appears like the central gem]. Where does he so appear?—यातव्यपार्ष्णिग्राहादिमालायाम् [He appears like the central gem in a necklace in which the king warred upon, the king that attacks in the rear and others are the gems]. But how are these strung together?—एकार्थतन्तुप्रोतायां मालायाम् [The object of all these kings is to become the leader ; this common object is the string that binds these gems of kings together into a necklace]. Why is the leader the central gem?—अधिकद्युतिः नायकः [Because he must presumably be of greater power than the rest, otherwise his ambition is ridiculous]. 92.

Prose—एकार्थतन्तुप्रोतायां यातव्यपार्ष्णिग्राहादिमालायाम् अधिकद्युतिः नायकः नायकायते । ९२ ।

Eng.—In the necklace made of the king to be warred upon, the enemy in the rear, and such like, strung on the thread of a common aim, the leader, outshining the rest, appears as the central gem. 92.

Beng.—অরি, পার্ষ্ণিগ্রাহ প্রভৃতি দ্বাদশ রাজমণ্ডল যেন এক একটী মণি। সকলের উপরে থাকিব এ অভিলাষ ইহাদের সকলেরই আছে। সেই সামান্য অভিলাষরূপ সূত্রে ইঁহারা মালার আকারে গ্রথিত রহিয়াছেন। ইঁহাদের মধ্যে যখন যিনি তেজে সকলকে অতিক্রম করিয়া নায়ক রূপে উপস্থিত হইবেন তিনিই মধ্যমণি। ৯২।

Expl.—The twelve in the well-known circle of kings are like so many gems. All wish to transcend the rest ; this common wish is what strings them up together like a necklace. Whoever attains the position of the leader at any time, becomes, for the time, the central gem of this necklace.

Malli.—यातव्येति। किंच 'एकार्थं' एकप्रयोजनं स एव 'तनु.' सूर्य तत 'प्रीतायाम्' एकाभीष्टामित्ताविष्ट्यामित्यर्थः. [प्रपूर्वात् वेञ. कर्मणि. क्त: । "वचिस्वपि—" इत्यादिना सम्प्रसारणम्] 'यातव्य:' अभिषेणयितव्य. अरि.। पार्ष्णि गृह्णातीति 'पार्ष्णिग्राह:' पृष्ठानुधावी ["कर्मण्यण्"] तौ 'आदौ' येषां ते पूर्वोक्ता: पङ्क्तिशः स्थिताः। ते एव 'माला' रत्नमालिका। तस्याम् 'अधिकद्युतिः' महातेजा: 'नायक:' प्रतिसम्पन्नो जिगीषु 'नायकायते' मध्यमणिरिव आचरति स्वयमेव सर्वोत्कर्षेण वर्तते इत्यर्थः। तत्प्रादिक्य (?) कर्तव्यमिति भाव.। ["नायको नेतरि श्रेष्ठे हारमध्यमणावपि" इति विश्व:। "उपमानादाचारे" इति .क्यङ्। "अकृत्सार्वधातुक—" इति दीर्घः[1]] 'नायकायते' इत्युपमा, अन्यथा अनुशासनविरोधात्। 'एकार्थतन्' इत्यत्र तु रूपकम्, अभिसन्धितिरोधानेन आरोप्यमाणतन्तुत्वस्यैव उत्कटत्वात् (? उत्कटत्वात्) प्रीतत्वसिद्धे: तदेव युक्तम्। तद्बलात् 'पार्ष्णिग्राहादिमालायाम्' इत्यत्रापि रूपकमेव। तदनुप्राणिता च इयमुपमा इत्यङ्गाङ्गिभावेन तयो. सङ्कर.[2]] ॥ ९२ ॥

NOTES ON MALLI

1. The affix is क्यङ् by "उपमाना—" (*char*). The long vowel is substituted by "अकृत्—" (*char*)

2. नायकायते is an instance of उपमा, otherwise the rule is violated *(char)*; but in एकार्थतन्तु there is रूपक because the अभिसन्धान (motive—अर्थ) being hidden, the तन्तुत्व which is attributed is indeed prominent, therefore the प्रीतत्व becomes possible, and रूपक alone is reasonable. On the strength of this, in 'पार्ष्णि—' we also have a रूपक। Enlivened by the रूपक is this उपमा, hence it is a सङ्कर of the two as of अङ्ग and अङ्गिन्।

Sara—इदा खलु नायकता अधिविकात् मा नश्यतु, तस्मात् विमाश कर्तव्यम्।

CHARCHA

1. यातव्य &c—यातव्य to be marched against. Malli's अभिषेणयितव्य: means सेनया अभिगन्तव्य.। पार्ष्णि sides, back पृष्ठ। पार्ष्णि

गृह्णाति इति पार्ष्णि + ग्रह + अच् कर्तरि पार्ष्णिग्राह an enemy in the rear, उपपदतत्—(see Malli on sl. 81) यातव्यश्च पार्ष्णिग्राहश्च यातव्यपार्ष्णिग्राहौ, द्वन्द्व। तौ आदी एषाम् यातव्यपार्ष्णिग्राहादयः बहु—। ते एव (तद्रूपा) माला, कर्मधा—like शाकपार्थिव (रूपककर्मधा—), or तेषां माला इतत्—। तस्याम्। अधि एमौ।

2. अधिकद्युति—अधिका द्युतिः यस्य बहु—। This may mean *Of great glory* (Malli), or Of glory greater than that of the rest. Qual. नायकः।

3. एकार्थ &c—प्र + वेञ् to weave + क्त कर्मणि प्रोत strung, एक same अर्थ object तन्तु string एकः अर्थः एकार्थः, कर्मधा—। स एव (तद्रूप) तन्तुः, बहु—। तत्र प्रोता, सुप्सुपा, or तन्तं प्रोता, इतत्—। तस्याम्। The rule for प्रोत, "वचिस्वपि—" means that the roots वच and स्वप and roots of the यजादि class change their य into इ and व into उ when an affix that drops क follows वेञ् is of the यजादि class. The steps are प्र + वेञ + क्त = प्र + वे + त = प्र + उए + त = प्र + उ (by पूर्वरूप) + त = प्रोत।

4. नायकः—नी + ण्वुल् कर्तरि नायक leader It does not refer to any particular king, but to whoever is नायक at the time

5. नायकायते—Here नायक means मध्यमणि। नायक इव आचरति इति नायक + क्यङ् + लट् ते = नायक + य + ते = नायकायते acts like the central gem. The rules are—(1) "कर्तुः क्यङ् सलोपश्च"—क्यङ् is affixed when the उपमान is the कर्ता and आचरण (आचार behaviour) is implied. The rule "उपमानादाचारे" is quoted through oversight It is strange this oversight is seen in Mallis other works also as had occasion to notice elsewhere The latter rule has कर्म for उपमान and attaches क्यच्। Thus नायक इव आचरति नायकायते by the former but नायकमिव आचरति नायकीयति by the latter Next नायक becomes नायका by "अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः"—The final vowel is lengthened when य, in an affix that has dropped क or ङ, follows, but not when it is a कृत् or a सार्वधातुक। नायकाय is here a नामधातु।

6. *Voice*— . अधिकद्युतिना नायकेन नायकाय्यते।

षाड्गुण्यमुपयुञ्जीत शक्त्यपेक्षो रसायनम् ।
भवन्त्यस्यैवमङ्गानि स्थास्नूनि बलवन्ति च ॥ ९३ ॥

Pral.—षाड्गुण्यं रसायनम् उपयुञ्जीत [The king should use the tonic known as the six expedients]. What are the directions for use?—शक्त्यपेक्ष सन् उपयुञ्जीत [*Use as much at a time as the strength permits*] What is the good?—एवम् अस्य अङ्गानि स्थास्नूनि बलवन्ति च भवन्ति [Only thus do the seven limbs of the king wax strong and last a long time. If taken beyond one's strength, disaster is bound to follow] 93

Prose—शक्त्यपेक्ष (सन्) षाड्गुण्यं रसायनम् उपयुञ्जीत। एवम् अस्य अङ्गानि स्थास्नूनि बलवन्ति च।

Eng—The restorative of the six expedients should be employed suiting one's strength. Thus do one's members become strong and enduring 93

Beng.—রাজার পক্ষে সন্ধি বিগ্রহ প্রভৃতি ছয় গুণ একটী একটী রসায়ন। এই রসায়ন নিজের বল বুঝিয়া ব্যবহার করিবে। তাহা হইলেই অঙ্গ গুলি দৃঢ় ও স্থায়ী হইবে। ৯৩।

Expl.—Balarama is advocating विग्रह without making a comparative estimate of his own and the enemy's strength. This will end in disaster Also see Prak. *Eng* 93

Malli—अथ विग्रह (१ पक्ष) पक्षे प्रकारान्तरेण षाड्गुण्यमिति। शक्तिं प्रभावादित्रयं बलम् अपेक्षत इति 'शक्त्यपेक्ष' सन् [यथाबलम्। "शक्तिर्बले प्रभावादौ" इति विश्व]। षड्गुणा एव 'षाड्गुण्यं' सन्धिविग्रहादिषट्कम् [चातुर्वर्ण्यादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् प्रत्ययः]। तदेव 'रसायनम्' औषधविशेषम् 'उपयुञ्जीत' सेवेत ["रसायनं विहङ्गेऽपि जराव्याधिभिदौषधे" इति विश्वः]। 'एवं' सति 'अस्य' नृपतेः 'अङ्गानि' स्वाम्यादीनि सप्ताङ्गानि च 'स्थास्नूनि' स्थिराणि कालान्तरक्षमाणि स्थास्नूनि ["ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः"] 'बलवन्ति च' परपीडाक्षमाणि च 'भवन्ति'।

[1] द्विरदपक्षे[illegible] ॥ ९३ ॥

Sara—आत्मनो रिपोश्च बलाबलं विज्ञाय संध्यादीन् गुणान् प्रयुञ्जीत। सर्वदा रिपोर्बलाबलम् न जानाति बलभद्रो यदयं विग्रहमेवाद्रियते। ९३।

CHARCHA

1. षाड्गुण्यम्—षट् गुणा षड्गुणा the six expedients, कर्मधा—to obtain a संज्ञा of the six expedients सन्धि, विग्रह, यान, आसन, द्वैध, आश्रय। The rule is "दिक्संख्ये संज्ञायाम्"। षड्गुणा एव इति षड्गुण+ ष्यञ् स्वार्थे षाड्गुण्यम् in the neuter, because "क्वचित् स्वार्थिका प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यतिवर्त्तन्ते"। Hence both gender and number are changed Those who do not accept षड्गुण as a संज्ञा of सन्धि &c. may expound as षट् गुणा एव इति षष्+गुण+ष्यङ् षाड्गुण्यम् the six expedients, the द्विगु and तद्धित arising together The rule is "तद्धितार्थोत्तरपद समाहारे च"। The present is a तद्धितार्थद्विगु—द्विगु for the sake of a तद्धित (ष्यञ्)।

2 उपयुञ्जीत—उप+युज+लिङ् ईत should take विधौ लिङ्। युनक्ति —युङ्क्ते, युयोज—युयुजे, योक्ष्यति—योक्ष्यते, अयुनक्—अयुङ्क्त। Nom is नायक of the preceding sloka

3 शक्त्यपेक्ष—शक्तिम् अपेक्षते इति शक्ति+अप+ईक्ष+अ कर्त्तरि having regard to one's strength, उपपदतत्—। Malli's एवार्थम् seems to be an interpolation अण् is barred by the Vartika "ईक्षिक्षमिभ्याञ्च" which attaches अ to ईक्ष and क्षम with a कर्मोपपद।

4 रसायनम्—रस a constituent fluid of the body अयते प्रति वा अनेन इति अय or इ+ल्युट् करणे अयनम् that by which one reaches, means. रसानाम् अयनम् means of getting back the lost fluids of the body, ६तत्—।

5 स्थास्नु नि—स्था+ग्स्नु कर्त्तरि enduring तानि। See under भूष्णु, sl 9

6 बलवन्ति—बलम् अस्ति अमषाम् एषाम् इति बल+मतुप् प्रशंसायाम् strong The implication that otherwise the members of the body politic wither and perish Balarama is courting that risk.

7. *Voice*—शक्त्यपेक्षेण (सता) ... उपयुज्यते ... यो स्थास्नुभि बलवद्भिः च भूयते।

8 *Remark*—उप+युज usually means 'to eat' It is not possible to *eat* षाड्गुण्य। Hence षाड्गुण्य is spoken of as रसायन which is a medicine eaten (taken) by the exhausted to replenish their strength अङ्ग carries a श्लेष it means the departments of state (for नायक) and limbs (for the convalescent that require रसायन)। Hence it is that Malli remarks श्लिष्टपरम्परितरूपकम्।

स्थाने शमवतां शक्त्या व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम्।
अयथाबलमारम्भो निदानं क्षयसम्पदः ॥ ९४ ॥

Pral.—स्थाने शमवताम् अङ्गिनां, शक्त्या व्यायामे वृद्धिः [If the seven limbed (kings) observe forbearance at the right moment, and then exert according to their strength, they will prosper] If not, what then?—अयथाबलम् आरम्भः क्षयसम्पदः निदानम् [If they exert without reference to their strength well they will advance, but towards decay not *towards prosperity*]

Prose.—As in *Pral.*

Eng.—Of the seven limbed (kings) who observe quietude in the right place prosperity lies in effort according to strength Exertion unsuited to strength is the root of the access (advance) of decay 94

Beng.—সাধারণ দেশীয় চার রাজার ও অন্য আছে সেগুলি রাজার। যে রাজা যথা স্থানে ক্ষমা ও শক্তি অনুসারে উদ্যোগ করিতে জানেন তাঁহার বৃদ্ধি হয়। শক্তির বাহিরে উদ্যম ক্ষয় রোগের আবির্ভাবের মূল। ৯৪

Engl.—See *Pral.* and *Eng.* above

Malli.—स्थान इति। किञ्च 'स्थाने' उचितविषये (? यथावसरे) 'शमवतां' शमावलम्बिनाम् 'अङ्गिनां' सप्ताङ्गिनां राज्ञां [illegible] यथाबलमनुसारेण [illegible] च 'व्यायामे' [illegible] 'वृद्धिः' [illegible] [illegible] इति भाव। किञ्च [illegible]—'अयथाबलं' [illegible] ["[illegible]" [illegible]] 'आरम्भः' [illegible] 'क्षयसम्पदः' [illegible] 'निदानम्' आदिकारणम्। [illegible] भाव। [illegible]

चकास्येद्यास्कन्दनम् श्रेयस्करम्[1] इति भाव [अत्र विशेषणस्यापि श्लिष्टत्वात् शब्दशक्तिमूलो वस्तुना वस्तुध्वनि । अतो द्वयानाम् अङ्गिनाम् औपम्यञ्च गम्यते इति सङ्क्षेप[2]] ॥ ९४ ॥

NOTES ON MALLI

1 Hence it is to our advantage suddenly to attack the king of chedi 2 Here the word expressing the विशेष्य also carries a pun, hence through the force of the import of a word, we have here a वस्तु (अङ्गिन् as देहिन्) hinted at by another वस्तु (अङ्गिन् as सप्ताङ्गिन्)। Hence comparison of the two अङ्गिन्s is also guessed. This is the whole thing in brief

Sara—समाशौ समा शक्तौ च तेज इति हि वृद्धेवौँजम्। विपरीते च मृत्यौ विनाश ।

CHARCHA

1 स्थाने—स्थान place, i e *right* place शक्यविषये in Malli is really अशक्यविषये। The text sh uld have been written स्थानेऽशक्यविषये and not स्थाने शक्यविषये।

2 शमवताम्—शम is the same as समा here शम अस्ति एषाम् इति शम+मतुप् शमवन्त । तेषाम्। Qual अङ्गिनाम्। शम is *rest* when अङ्गिन् is देहिन्।

3 शक्त्या—In accordance with strength शक्त्या व्यायाम is elliptical for शक्त्या परिच्छिद्य व्यायाम (क्रियाप्रधान)। Hence शक्त्या has करणे ३या being करण of the क्रिया in व्यायाम (= व्यायमनम्)। In all cases of प्रकृत्यादि तृतीया the Bhashya explains as above with either a करण तृतीया or a हेतु तृतीया। Thus समेन धावति is समेन पथा धावति, गोत्रेण गार्ग्य is गोत्रेण ज्ञात गार्ग्य &c

4 व्यायामे—वि+आ+यम+घञ् भावे व्यायाम exertion तस्मिन्। भाव ७मी। व्यायाम here is तेजप्रयोग (सप्ताङ्गिन्), also *exercise* (देहिन्)।

5 वृद्धि—Growth of the seven departments (सप्ताङ्गिन्), also growth of the limbs (देहिन्)।

6. अङ्गिनाम्—अङ्ग is सहाङ्ग (for नायक), also अवयव (for देहिन्) अङ्गानि सन्ति एषाम् अङ्गिन अङ्ग—। तेषाम्। Means नायकानाम् also देहिनाम्। Malli refers to this pun (श्लेष) in अङ्गिन् when he says विशेष्यस्यापि श्लिष्टत्वात्।

7. अयथा &c—बलस्य अनतिक्रम यथाबलम् accordance with strength, अव्ययी—। न यथाबलम्, not suiting the strength, नञ्तत्—। तत् यथा तथा। Qual the क्रिया in आरम्भ (—आरम्भणम्)।

8 आरम्भ—आ+रभ+घञ् भावे आरम्भ exertion Applies to both senses of अङ्गिनाम्।

9. निदानम्—नितरां दीयते अनेन इति नि+दा+ल्युट् करणे निदानम् that which causes it, the cause

10. क्षयसम्पदाम्—क्षि+अच् भावे क्षय loss (नृपाङ्गिन्)। also *Phthisis* (देहिन्) सम्+पद+क्विप् भावे सम्पद् growth, accession ■ क्षयस्य सम्पत् क्षयसम्पत् accession of decay,।(तत्—। तस्या।

11 *Voice*— , इहहा (भूयते) ... आरम्भेण . निदानेन (भूयते)।

12. *Remark*—Here warfare is compared to exercise Un due exercise causes great disorders such as Phthisis nervousess &c Judicious rest is very necessary to get any benefit out of exercise. So also active measures to be effective demand judicious breaks (स्थाने शम)। The verse implies this उपमा between the warrior and the athlete.

तदीशितारं चेदीनां भवांस्तमवमंस्त मा।
निहन्त्यरीनेकपदे य उदात्तः स्वरानिव ॥ ९५॥

Prak—तत् भवान् तं मा अवमंस्त [So don't you despise him] Whom ?—चेदीनाम् ईशितारम् [The lord of the land of the Chedis] Why should you think much of him ?—य अरीन् एकपदे निहन्ति [He promptly kills his enemies] What is that like ?—उदात्त स्वरानिव [This is the Udatta pitch effacing all other pitches in the same word] 95

Prose—तत् तं चेदीनाम् ईशितारं भवान् मा अवमंस्त य उदात्त स्वरान् इव अरीन् एकपदे निहन्ति। ९५।

Eng.—So do you not despise the lord of the Chedis who instantly kills enemies as Udatta does the other *Svaras*. 95.

Beng.—অতএব চেদিরাজকে অবজ্ঞা করিও না। উদাত্ত স্বর যেমন একপদে অন্য স্বরকে বিনাশ করে সেইরূপ তিনিও শত্রুগণকে ক্ষণমাত্রে নাশ করিতে পারেন। ৯৫।

Expl.—See *Eng.* and *Prak.* above.

Malli.—फलितमाह तदिति। 'तत्' तस्मात् अमक्षार्यस्य अकार्यत्वात् 'तं चेदीनाम् ईशितारं' शिशुपालं 'भवान् मा अवमंस्त' [मन्यतेः "माङि लुङ्"। अनुदात्तत्वात् न इडागमः]। कुतः? 'यः' चैद्यः 'उदात्तः स्वरान् अनुदात्तान् इव अरीन् एकपदे' एकस्मिन् पदन्यासे सुप्तिङन्तशब्दे च 'निहन्ति' हिनस्ति नीचैः करोति च [अनियतत्वात् "अनुदात्तं पदम् एकवर्जम्" इति परिभाषाबलात् इति भावः] ॥ ९५ ॥

Sara—एवं सति अतिचममभितघातिनं चेदिराजं प्रति विपक्षे सावज्ञो मा भूः।

CHARCHA

1. ईशितारम्—ईश+तृच् कर्तरि ईशिता the lord तम्।

2. चेदीनाम्—See under चेदी प्रति Canto I, Sl 75; also supra, Sl. 1, अभि चैद्यम्, चैद्यः, Sl. 139, and चेदयः, Sl. 63. कर्मणि शेषे षष्ठी।

3. भवान्—भातीति भा+डवतु भवान् (See *ante*). This takes प्रथमपुरुष by "शेषे प्रथमः"।

4. अवमंस्त—अव+मन+लुङ् त do despise मन्यते, मेने, मंस्यते, अमंस्त। Here लुङ् is due to the rule "माङि लुङ्"—लुङ् is attached in all tenses in connection with the prohibitive particle माङ्। No अट् because of the prohibition "न माङ्योगे"। No इट् because मन is अनुदात्त।

5 निहन्ति—नि+हन+लट् तिप् *kills* (चैद्य), also *lowers* (उदात्त) हन्ति, जघान, हनिष्यति, अवधीत्।

6. अरीन्—कर्मणः कर्मत्वविवक्षायां "जासिनिप्रहण—" इति न षष्ठी (See under "निजौजसोज्जासयितुम्" Canto I, sl. 37.

7. एकपदे—पद step (चैद्य), also a सुबन्त or a तिङन्त word

(उदात्त)। एकं पदम् एकपदम्, कर्मधा— । A single step (चैत्य), also the same सुबन्त or तिङन्त word (उदात्त) तस्मिन् । अधि० सप्तमी। In the case of चैत्य we may also say एकपदम् instantly तत्क्षणम् । "स्यात् तत्क्षणे एकपदम्" इति विश्व । Malli's rule "अनुदात्त—" means—If a certain vowel is declared as उदात्त or स्वरित in a certain पद, the remaining vowels there all become अनुदात्त ।

8 उदात्त —Higher region of the space from where the letter is pronounced कण्ठ, तालु &c are not mere *points* of contact, but *regions* of contact with a definite extent. As such they may be divided into higher, middle and lower

9 स्वरान्—for deriv of स्वर see स्वर, sl 72, and स्वरा, sl 90 Also we may say स्वय राजन्ते इति स्वयम्+राज+क्विप् कर्तरि स्वरा पृषोदरादि। Comp "यच स्वयं विराजन्ते"। But this is for vowels (अच्) only for द्वितीया see under अरीन् above

10 *Voice* —स ईरिता भवता मा चवमानि येन उदात्तेन स्वरा अरय निहन्यन्ते।

मा वेदि यदसावेको जेतव्यश्चेदिराडिति ।
राजयक्ष्मेव रोगाणां समूहः स महीभृताम् ॥ ९६ ॥

Prak —चेदिराट् जेतव्य यत् असौ एक इति मा वेदि [Do not think that Sisupala is alone and therefore easily overcome] That is a fact—स महीभृतां समूह [He is backed by a host of other kings] What is that like ?—राजयक्ष्मा इव रोगाणाम् [Just as Phthisis is a lot of other diseases] 96

Prose —असौ चेदिराट् एक (अतो) जेतव्य इति मा वेदि। यत् स राजयक्ष्मा रोगाणामिव महीभृतां समूह । *Or*—चेदिराट् जेतव्य यत् असौ एक इति मा वेदि । स &c. ९६ ।

Eng —Be it not thought that the king of Chedi is alone and easily overcome He is an assemblage of kings as *Phthisis* is of diseases 96.

Beng—চেদিরাজ শিশুপাল এখন একা, অতএব সহজেই জয় করিতে পারি এরূপ মনে করিও না। যেমন রাজযক্ষ্মা সকল রোগের আধার, সেইরূপ তাঁহাতে বহু রাজা সমবেত জানিও। ৯৬।

Expl.—It is a mistake to think as Balarama does that Jarasandha having been killed, Sisupala is now alone and helpless and can be easily subdued. Also see *Eng* and *Prak.* above. 96.

Malli.—न चायमेकाकी किं नः करिष्यति इति मन्तव्यम् इत्याह मा वेदीति। 'अद्य चेदिराट् एकः' एकाकी अतः 'जेतव्यः' सुजयः 'इति मा वेदि' मा ज्ञासि [विदेः कर्मणि "माङि लुङ्"]। 'यत्' यस्मात् 'सः' चेदिराट् राज्ञः चन्द्रस्य यक्ष्मा, राजाख्यो यक्ष्मा इति वा 'राजयक्ष्मा' क्षयरोगः 'रोगाणामिव महीभृतां समूहः' समष्टिरूपः [तथाह वाग्भटः—"अनेकरोगानुगतो बहुरोगपुरःसरः। राजयक्ष्मा क्षयः शोषो रोगराडिति च स्मृतः। नक्षत्राणां द्विजानाञ्च राज्ञोऽभूद् यदयं पुरा। यच्च राजा च यक्ष्मा च राजयक्ष्मा ततो मतः॥" इति[1]]। अतो दुर्जय इति भावः। एतेन "चिरस्य मित्रव्यसनी सुदमो दमघोषजः" इति निरस्तम्[2] ॥ ९६ ॥

NOTES ON MALLI

1. राजयक्ष्मा is preceded and followed by many diseases. It is also known as क्षय, शोष, रोगराट्। It first appeared in the past in the king of the stars and the Brahmans so it is called राजयक्ष्मा। 2. This disposes of the argument in "चिरस्य"—(sl. 60)

Sara.—मित्रगणैरपि भावी एकाकी बली हि राजगणस्य क्षयदः।

CHARCHA

1. वेदि—विद + लुङ् त कर्मणि। वेत्ति, विवेद—विदाञ्चकार, वेत्स्यति, अवेदीत्। For rules see under अवमंस्त, sl, 95.

2 यत्—अव्यय implying हेतु। Construe यत् स समूहः (Malli). But this involves दूरान्वय। The alternative construction is यत् अद्य एकः (See *Prak* above and also *remark* below). 3 जेतव्यः—जि

+तव्य कर्मणि easily conquered The reference is to Balarama's speech ("चिरस—", Malli)

3 चेदिराट्—चेदिषु राजते इति चेदि+राज+क्विप् कर्त्तरि the kings of the land of the Chedis उपपदतत्—।

4 *Remarks*— With the alternative Prose as given above we explain—'चेदिराट्' शिशुपाल: 'जेतव्य' सुजय 'यत्' यस्मात् 'असौ' मित्र मायात् सम्प्रति 'एक' एकाकी 'इति मा वेदि' &c

6 राजयक्ष्मा—राजन् king The moon is supposed to be the king of Brahmans Comp "तस्मात् सोमो राजा नो ब्राह्मणानाम्", also note the name द्विजराज for the moon Phthisis first appeared in the moon Hence राज्ञ चन्द्रस यक्ष्मा &c. Again राजन् may mean 'great' 'mighty' &c by उपचार। Hence राजा चासौ यक्ष्मा च राजयक्ष्मा Phthesis the mighty

7. रोगाणाम्—रुजति एभि इति रुज+घञ् करणे रोगा diseases तेषाम्।

8 समूह—समूह्यन्ते अस्मिन् इति सम्+ऊह+घञ् अधिकरणे समूह assemblage

9 महीभृताम्—महीं बिभर्ति इति मही+भृ+क्विप् कर्त्तरि the upholders of the earth उपपदतत्—।" तेषाम्।

10 *Voice* —अमुना चेदिराजा एकेन जेतव्यम् (भूयते) .वेदीत् (भवान्) . तेन राजयक्ष्मा समूहेन (भूयते)।

सम्पादितफलस्तेन सपक्षः परभेदनः ।
कार्मुकेणेव गुणिना बाणः सन्धानमेष्यति ॥ ९७ ॥

Prak —बाण तेन सन्धानम् एष्यति [Bana the redoubtable Asura will unite with him] Bana does not count much—सपक्ष परभेदन बाण [He has a large following, besides he himself is a valiant warrior, the terror of his enemies] Very good but after all he may not join Sisupala—सम्पादितफल बाण [Sisupala had served Bana a good turn, and the Asura has not forgotten it] What is this like—गुणिना कार्मुकेण सम्पादितफल सपक्ष परभेदन बाण इव [This is like an arrow with the tip attached, and fea-

thers formed, and capable of rending enemies uniting with the bow that is strung] 97

Prose—सम्पादितफलः सपत्नपरभेदनः बाणः गुणिना तेन कार्मुकेण इव सन्धानम् एष्यति। ९७।

Eng—Bana, the cleaver of enemies with service rendered (Also—furnished with feathers) will effect union (enter into a compact) with him the gifted (Also—the strong) as with a bow 97

Beng.—শিশুপাল গুণবান্, সে পূর্ব্বে বাণের সহায়তা করিয়াছে। বাণ শত্রুহন্তা, তাহার পক্ষে অনেক লোক সে শিশুপাল হইতে ফল পাইয়া বাণ যেমন গুণযুক্ত ধনুর সহিত মিলিত হয় সেইরূপ শিশুপালের সহিত মিলিত হইবে। ৯৭।

Expl—Sisupala will miss Jarasandha it is true but Bana the redoubtable Asura will more than make up for his absence. He is a terror to his enemies and has a large following, besides he gratefully remembers the service rendered by Sisupala in the past and will certainly take up his cause against you. Really you will not have to fight Sisupala alone

Malli पयासर्वराजसमहितामिव बाक्यां व्याचष्टे संपादितेति[1]। सम्पादितं फलं लाभ: बाणाग्रश्च यस्य स ["फलं लाभशराग्रयो" इति यादव:] 'सपत्न' समुद्रन् कङ्कादिपिच्छयुक्त 'परेषां भेदक' (? भेदन') शत्रुविदारक 'बाण' बाणासुर: शरश्च 'गुणिना' शौर्यादिगुणवता अधिज्येन च 'तेन' चैद्येन कर्मणो प्रभवति[2] इति 'कार्मुकम्' [कर्मण उकञ्] तेन एव (?) सन्धानं सख्यम् एष्यति अतो न एकाकी इति भाव [अत्रापि उपमा श्लेषो वा मतभेदात्[3]] ॥ ९७ ॥

NOTES ON MALLI

1 *By the two meanings with* सम्पादित *he shows how he is*

an assemblage of all kings 2 Is competent. 3 . Hereto we have उपमा or श्लेष owing to difference of opinion

Sara —प्रथमं तावदद्यादिपूर्वापरेण संबध्यते ।

CHARCHA

1 सम्पादित &c—सम्+पद+णिच्+क्त कर्मणि सम्पादितम् achieved (बाणासुर, also fitted (बाण arrow) फल cause, end (बाण Asura) also the irontip (बाण arrow) सम्पादितं फलमस्य सम्पादितफल with end served (बाण Asura), also fitted with a tip (बाण arrow) Qual. बाण ।

2 तेन—सहार्थे तृया । Construe तेन सह सन्धानमेष्यति ।

3 सपक्ष —पक्ष partisan, backing (बाण Asura) , also feather (बाण arrow) पक्षेण सह वर्तमान बहु— । With a backing (बाण Asura, also, feathered (बाण arrow)

4 पर &c—पर enemy भिनत्ति इति भिद+ल्यु कर्त्तरि भेदन pierce परस्य भेदन, तत्— । Qual बाण ।

5 कार्मुकेण—कर्मणे प्रभवति इति कर्मन+उकञ् कार्मुकम् bow तेन । सहार्थे तृया ।

6 गुणिना—गुण *accomplishments, parts* (Sisupala) , also string (कार्मुक) । गुणाः अस्य सन्ति इति गुण+इनि मत्वर्थे गुणिन् talented (Sisupala) also गुण, अस्य अस्ति इति गुण+इनि मत्वर्थे गुणिन् string तेन which refers to Sisupala, also कार्मुकेण ।

7. बाण—Refers to the Asura described as भौम in sl 39. also it means *arrow*.

8—सन्धानम्—सम्+धा+ल्युट् भावे सन्धानम् union, compact. तत् ।

9 एष्यति—इ+लृट् ष्यति will enter एति इयाय, एष्यति, अगात् ।

10. *Voice* — . पक्षेण सपक्षेण ... भिदेलेन बाणेन ... एष्यते ।

11 *Remark*—By अपि in "चकापि"—' Malli refers to what he has said *under sl. 88 , here also &c*

ये चान्ये कालयवनशाल्वरुक्मिद्रुमादयः ।
तमःस्वभावास्तेऽप्येनं प्रदोषमनुयायिनः ॥ ९८ ॥

Prak.—ते अपि एनम् अनुयायिनः [And those others also will follow this Sisupala]. Whom do you mean?—ये च अन्ये तमःस्वभावाः [I mean those who are criminally disposed]. Name them please—कालयवन शाल्वरुक्मिद्रुमादयः [Say, KalaYavana, Salva, Rukmin, Druma and those of that ilk]. Can you say why they should follow him?—प्रदोषम् एनम् अनुयायिनः [He is as evilly disposed as they are, hence has their sympathy]. 98.

Prose—ये अन्ये कालयवनशाल्वरुक्मिद्रुमादयः तमःस्वभावाः ते अपि प्रदोषम् एनम् अनुयायिनः । ९८ ।

Eng.—And those also, such as KalaYavana, Salva, Druma who are of dark propensities, will follow this one of many sins. 98.

Beng.—তা ছাড়া কালযবন, শাল্ব, রুক্মিন্, দ্রুম প্রভৃতি দুরাচার কতগুলি রাজা আছে। শিশুপাল দুরাচার। কাজেই তাহারা সকলে শিশুপালের দলভুক্ত হইবে। ৯৮।

Expl.—See *Eng.* and *Prak.* above.

Malli.—ये चेति। 'ये च अन्ये कालयवनशाल्वरुक्मिद्रुमादयः' राजानः 'तमःस्वभावाः' तमोगुणात्मकाः अतएव 'ते अपि प्रदोषं' प्रकृष्टदोषम् ["प्रदोषो दुष्टरात्रौ" इति वैजयन्ती] तामसमेव 'एनं' चैद्यम् 'अनुयायिनः' अनुयास्यन्ति साहाय्यादिति भावः ["भविष्यति गम्यादयः" इति णिनिर्भविष्यदर्थे। "अकेनो-र्भविष्यदाधमर्ण्ययोः" इति षष्ठी प्रतिषेधात् द्वितीया[1]]। यथा धार्मं रजनीमुखमनुयाति तद्वत् इति वस्तुना वस्तुध्वनिः[2] ॥ ९८ ॥

NOTE ON MALLI

1. The णिनि here implies futurity by the rule "भविष्यति—" We have द्वितीया because षष्ठी is barred by "अके—"(*Char.*)

(sinful) Thus a comparison inferred — As darkness follows nightfall, so these kings will follow Sisupala Thus is Malli's अलङ्कार ध्वनि। The comparison is sustained by the श्लेष in प्रदोष and तमःस्वभाव।

6 *Voice*—ये च अन्ये ... द्रुमादिभिः स्वभावैः (भूयते) तैः अनुयायिभिः (भविष्यते)।

7 *Remark*—ये च अन्ये तमःस्वभावाः implies that बाण too is तमःस्वभाव। Yet he is given a verse to himself and not spoken of along with the rest This is because of the importance of बाण। He is head and shoulder above those kings

उपजापः कृतस्तेन तानाकोपवतस्त्वयि।
आशु दीपयिताल्पोऽपि साग्नीन् एधानिवानिलः॥ ९९॥

Prak—तेन कृतः अल्पः अपि उपजापः तान् आशु दीपयिता [Even a slight amount of intrigue by Sisupala will unite them against you] Why?—त्वयि आकोपवतः तान् दीपयिता [They bear grudge against you and will gladly embrace this opportunity for revenge] What is this like?—अनिलः साग्नीन् एधान् इव (this is like breeze setting ablaze dry wood to which fire is applied] 99.

Prose—तेन कृतः अल्पः अपि उपजापः त्वयि आकोपवतः तान् अनिलः साग्नीन् एधान् इव आशु दीपयिता। ९९।

Eng—Full of resentment as they are towards you, even a very little intrigue (back biting) done by him will quickly inflame them, as the breeze does the smouldering fuel 99

Beng—এরা সকলেই আপনার উপর অত্যন্ত ক্রুদ্ধ। অগ্নিযুক্ত কাষ্ঠ যেমন সামান্য বায়ুতেই জ্বলিয়া উঠে সেইরূপ শিশুপাল অল্প দুই এক কথা বলিয়াই ইহাদিগকে সহজে আপনার বিরুদ্ধে বদ্ধপরিকর করিয়া তুলিবে। ৯৯

Expl—See *Eng* and *Prak* above

Malli—ननु बाणादयः अस्माभिः कृतसन्धाना इदानीं न विराध्यन्ति इत्यत

भाव उपैति[1]। 'तेन' चेदीनेन 'कृतः अन्यः अपि उपजापः' भेदः ["भेदोपजापौ" इत्यमरः] 'त्वयि आकोपवतः तान्' यादवान् 'अग्निः साग्नीन् एधान्' इन्धनानि 'इव' ["काष्ठं दार्विन्धनं त्वेध इध्ममेधः समित् स्त्रियाम्" इत्यमरः] आशु दीपयिता' सद्यः प्रज्वलयिष्यति [दीपेर्ण्यन्तात् लुट्]। अन्तर्वैराः संहिताः आपदि सति एव सद्यो विद्विषन्ति[2] इति भावः ॥ ९९ ॥

NOTES ON MALLI.

1. By उप &c, he anticipates the objection that यादव &c, being in peace with us cannot commit hostilities 2. Though in peace they cherish enmity, and in straits they will forthwith secede.

Sara—एते खलु सकोपास्त्वयि स्वल्पेनैव उपजापेन अवश्यमभ्यर्णे भेत्स्यन्ति। Also see Malli "अन्तर्वैराः...विद्विषन्ति"।

CHARCHA

1. उपजापः—उपांशु जपनम् इति उप+जप+घञ् भावे intrigue.

2 आकोपवतः—आ+कुप+घञ् भावे आकोपः great anger. आकोपः अस्ति एषाम् इति आकोप+मतुप् आकोपवन्तः very angry तान्।

3. दीपयिता—दीप+णिच्+लुट् ता will inflame. दीप्यते, दिदीपे, दीपिष्यते, अदीपिष्ट। This may also be taken as आशुदीपयिष्यन्ति इति दीप+णिच्+तृन् ताच्छील्ये कर्तरि। तान् is in the द्वितीया because षष्ठी is barred by "न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्"।

4. साग्नीन्—अग्निना सह वर्तमानाः साग्नयः, बहु—। तान्।

5. एधान्—एधस् and एध both mean *fuel.* The former is neuter, the latter masculine. इध्यते एभिः इति इन्ध+घञ् करणे निपातनात् एधः fuel. "इन्धेर्घञि नलोपो गुणश्च निपात्यते"—*Vrittikara.* Or एधते वर्धते अग्निः एभिः इति एध+घञ् करणे संज्ञायाम् एधः।

6. *Voice*— ...तेन अन्येन ..जापेन...आकोपवन्तः ते अग्निना साग्नयः एधाः...दीपयितारः।

बृहत्सहायः कार्य्यान्तं क्षोदीयानपि गच्छति ।
सम्भूयाम्भोधिमभ्येति महानद्या नगापगा ॥ १०० ॥

Prak.—क्षोदीयान् अपि कार्य्यान्तं गच्छति [Even the meanest accomplish their end]. How ?—बृहत्सहायः (सन्) [They do it on being backed by the great]. That is true— नगापगा अम्भोधिम् अभ्येति [The tiny hill-stream too reaches the sea]. How so ?—महानद्या सम्भूय [By joining with some big river]. 100.

Prose.—बृहत्सहायः क्षोदीयान् अपि कार्य्यान्तं गच्छति । नगापगा महानद्या सम्भूय अम्भोधिम् अभ्येति । १०० ।

Eng.—With the great as helpers, even the meanest reach the end of their work. The hill-stream approahes the ocean by joining with a big river. 100.

Beng.—অতি তুচ্ছ ব্যক্তিও মহতের সাহায্যে কার্য্য সিদ্ধ করিতে পারে। পর্ব্বতের ক্ষুদ্র নদী মহানদীর সহিত মিলিত হইয়া সাগরের সমীপস্থ হয়। ১০০।

Expl.—See *Eng.* and *Prak.* above.

Malli.—ननु किमत्र प्राप्तं इत्यत आह । 'बृहत्सहायः' महासहायवान् 'क्षोदीयान्' क्षुद्रतरः 'अपि' ["स्थूलदूर—" इत्यादिना यणादिपरस्य लोपः पूर्वस्य गुणश्च[1]] 'कार्य्यस्य अन्तं'-पारं 'गच्छति' । तथाहि—नगो नगः 'आपम्' ["तत्र गच्छ—" इत्यन्] । तेन गच्छति इति 'आपगा' । 'नगापगा' गिरिनदी 'महानद्या' गङ्गादिकया 'सम्भूय' मिलित्वा 'अम्भोधिम् अभ्येति' । क्षुद्रोऽप्येवम्, तादृक् महावीरस्य किमु वक्तव्य इत्यपिशब्दार्थः[2] [विशेषेण सामान्य समर्थनरूपः अर्थान्तरन्यासः] ॥ १०० ॥

NOTES ON MALLI.

1. The last portion beginning with an यण् disappears and the preceding portion takes गुण by "स्थूल"— । 2. Even a humble person succeeds thus ; what need be said of such a mighty warrior as चेद्य ? This is the sense given by अपि ।

Sara—सहाया हि सिद्धेर्मूलम्। यदैव संसहायः स सिद्धिमेष्यत्येव।

CHARCHA

1. सहत् &c.—सह अयते एति वा इति सह+अय or इ+अच् कर्तरि सहायः companion, उपपदतत्—। बहवः सहायाः यस्य बहु—।

2. कार्यान्तम्—कार्यस्य अन्तः कार्यान्तः, ६तत्—। तम्।

3. क्षोदीयान्—अतिशयेन क्षुद्रः इति क्षुद्र+ईयसुन्=क्षुद्+ईयसुन् (this is यणादिपरलोप)=क्षोद्+ईयसुन् (this is पूर्वगुण)=क्षोदीयान् very insignificant.

4. सम्भूय—सम् together+भू+ल्यप् having joined.

5. अम्भोधिम्—अम्भांसि धीयन्ते अस्मिन् इति अम्भस्+धा+कि अधिकरणे अम्भोधिः the receptacle of waters, *i. e.* the sea उपपदतत्—। तम्।

6. अभ्येति—अभि+इ+लट् तिप् approaches. Conj. *ante.*

7. महानद्या—महती नदी महानदी, कर्मधा—। तया। सहार्थे तृया। महती becomes महत् by पुंवद्भाव, and then महत् becomes महा by "आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः"।

8. नगापगया—न गच्छतीति नञ्+गम+ड कर्तरि नगः a mountain. नञ् is optionally changed to अन् by the rule "नगः अप्राणिष्वन्यतरस्याम्"। Hence अगः is also correct. But in the case of a प्राणिन् we must have अगः। अपां समूहः इति अप्+अण् आपम् a mass of waters. आपेन गच्छतीति आप+गम+ड—कर्तरि स्त्रियाम् आपगा stream, उपपदतत्—("अन्येष्वपि दृश्यते")। नगस्य आपगा, ६तत्—। Malli's गिरि नदी admits of the form गिरिणदी also with a cerebral ण by "वा प्रकरणे गिरिनद्यादीनामुपसंख्यानम्"।

9. *Voice*— .. सहायेन क्षोदीयसा...कार्यान्तः गम्यते। नगापगया... अम्भोधिः अभ्येयते।

तस्य मित्राण्यमित्रास्ते ये च ये चोभये नृपाः।
अभियुक्तं त्वयैनं ते गन्तारस्त्वामतः परे॥ १०१॥

Prak. उभये ते नृपाः पक्षं समाप्स्यन्ति [Both sets of kings will back Sisupala]. Which sets ?—ये च तस्य मित्राणि ये च ते अमित्राः [The first set is of *course* Sisupala's friends, the next set is your

enemies]. Have they already declared for him ?—त्वया अभियुक्तम् एनं गन्तारः [It is as good as a declaration already made for, the moment you attack him, they will rush up in a body]. Do you think I shall have to fight it out alone ?—अतः परे त्वां गन्तारः [Not quite, but you will have only those that are outside these two sets, to rely on] 101.

Prose.—ये च तस्य मित्राणि, ये च ते अमित्राः, ते उभये त्वया अभियुक्तम् एनं गन्तारः अतः परे त्वां (गन्तारः) । १०१ ।

Eng.—Kings that are his friends, and that are your enemies both these sets will join him when attacked by you. Those who are beyound these will join you. 101.

Beng.—তুমি তাহাকে আক্রমণ করিলেই যাঁহারা তাহার মিত্র ও যাঁহারা তোমার শত্রু এ উভয় দলই তাহার পক্ষে যাইবে। এ ছাড়া অপরে তোমার পক্ষে আসিবে। ১০১।

Expl.—See *Eng.* and *Prak.* above.

Malli.—किञ्च न केवलं शत्रोरजेयत्वं मित्रविरोधश्च अधिकः अनर्थकरः इत्याह यइत्यादि श्लोकेन[1]। 'ये च तस्य' चैद्यस्य 'मित्राणि सुहृदः ये च ते' तव 'अमित्राः' शत्रवः ते 'उभये त्वया अभियुक्तम्' अभियातम् 'एनं' चैद्यं 'गन्तारः' गमिष्यन्ति [गमेः कर्तरि लुट्]। अतः परे' उभयव्यतिरिक्ताः तव मित्राणि तस्यामित्राश्च 'त्वां' गन्तारः ॥ १०१ ॥

NOTE ON MALLI.

1. Besides not only is the enemy rendered invincible, but in addition there is breach with friends ,which is a source of mischief.

Sara—सति विग्रहे बहव एव तं गमिष्यन्ति स्वल्पास्तु त्वामायास्यन्ति ।

CHARCHA

1. अमित्राः—अमित्र *foe* is masculine. See under अमित्रो, Sl. 36.

2. उभये—उभौ अवयवौ अस्य इति उभ+अयच् उभयम् a group of two, a pair. This is usually singular, but if each of the two components is itself made up of several members, the plural is admissible Thus "उभये देवमनुष्याः", "सुखपरस्य हरेरुभये: कृतम्", &c.

3. नृपाः—नॄन् पान्ति इति नृ+पा+क कर्तरि नृपाः kings, उपपद तत्—।

4. अभियुक्तम्—अभि+युज+क्त कर्मणि attacked त्वम्।

5. एनम्—अन्वादेशे एनादेशः। Refers to शिशुपाल।

6. गन्तारः—गम+लुट् तारस् will go. गच्छति, जगाम, गमिष्यति, अगमत्।

7. अत—एभ्य इति इदम्+अस्(इमौ) पश्चि स्वार्थे। अव्यय। अन्यार्थपरम्व्दयोगात् पञ्चमी।

8. परे—Others अन्ये। Qual. नृपाः।

9. *Voice*—ये . मित्रैः (भूयते) ये...अमित्रैः (भूयते) तैः उभयैः... अभियुक्तः अद्य गन्ता...परैः त्वं (गन्तासे)।

मखविघ्नाय सकलमित्थमुत्थाप्य राजकम्।
हन्त जातमजातारेः प्रथमेन त्वयारिणा ॥ १०२ ॥

Prak—हन्त त्वया अजातारेः प्रथमेन अरिणा जातम् [Alas! It is *extremely to be regretted that you are the first to become an enemy unto that gentle soul that knows no enemy yet*]. What do you mean?—इत्थं सकलं राजकम् उत्थाप्य [*I know you will not listen to me being led by the impetuous Balarama I can see already that the kings all over the earth are in arms and you the cause of it. This is the worst turn you could serve Yudhishthira*] But how does that affect Yudhishthira?—मखविघ्नाय राजकम् उत्थाप्य [*In the midst of all this carnage who will have time to think of Yudhishthira's Rajasuya? The sacrificial grounds will show empty daises and the whole ceremony will end in a fiasco*] 102.

Prose.—इत्थं मखविघ्नाय सकलं राजकम् उत्थाप्य हन्त अजातारेः त्वया प्रथमेन अरिणा जातम्।

Eng—Also! You have become the first enemy of Ajatasatru by thus having got up the whole host of kings for the obstruction of his sacrifice. 102.

Beng—দেখিতেছি এইরূপে তুমি সমুদয় রাজমণ্ডলকে জাগাইয়া তুলিয়া যুধিষ্ঠিরের যজ্ঞের বিঘ্ন ঘটাইলে। হায়, হায়, যুধিষ্ঠির অজাতশত্রু কিন্তু শেষটা তুমিই তাঁহার প্রথম শত্রু হইয়া উঠিলে। ১০২।

Expl—See *Eng* and *Prak.* above.

Malli—ततः किमत आह मखेति। 'इत्थम्' अनेन प्रकारेण ["इदमस्थमुः" इति थमुप्रत्ययः] 'मखविघाय' मखविघाताय 'सकलं राजकं' राजसमूहम् ["गोत्रोक्ष—" इत्यादिना वुञ्] 'उत्थाप्य' क्षोभयित्वा 'हन्त इति खेदे, 'अजातारेः' अजातशत्रोर्युधिष्ठिरस्य 'त्वया प्रथमेन अरिणा जातम्' अभवि [नपुंसके भावे क्तः] ॥ १०२ ॥

Sara—यथा अहं पश्यामि प्राय एव भवादृशः। तत्र व्यायच्छमाना राजानः केऽपि न यौधिष्ठिरे यागे यातारः। इत्थं यागविघ्नमुत्पाद्य त्वमेव जातः अजातशत्रोः प्रथमः शत्रुः। १०२।

CHARCHA.

1. मख &c.—मख sacrifice. वि+हन+क अचर्थे भावे विघ्नः obstruction. मखस्य विघ्नः, ६तत्—। तस्मै। तादर्थ्ये चतुर्थी। The meaning is not that the kings will proceed in a body to the sacrificial grounds of Yudhisthira and pick up a row there, but that there will be no attendance at the sacrifice (See *Prak.*).

2. सकलम्—कला part. कलाभिः सह वर्तमानः सकलः, बहु—। Entire. तम्।

3. इत्थम्—अनेन प्रकारेण इति इदम्+थमु। अव्यय।

4. उत्थाप्य—उद्+स्था+णिच्+ल्यप् having roused, having employed व्यापार्य। उद्+स्था is आत्मनेपदी in this sense.

5. राजकम्—राज्ञां समूहः इति राजन्+वुञ्। क्लृ। Malli's rule in full is "गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजात् वुञ्" &c., and words denoting गोत्र, take वुञ् in the sense तस्य समूहः।

6. जातम्—जन+क्त+भावे। This is in the neuter by "नपुंसके भावे क्तः"। Here Uddhava is anticipating future events. He is led by emotion to think that events have already come to pass as portrayed by him, and speaks of future events as past.

7. अजातारिः—न जातः अजातः un-born. अजातः अरिः यस्य अजातारिः unto whom no enemy is born, बहु— । तस्य। This refers to युधिष्ठिर who is also called अजातशत्रु।

8. प्रथमेन—प्रथते इति प्रथ+अमच् कर्तरि प्रथमः the first तेन।

9. त्वया—अनुक्ते कर्तरि तृया। कर्त्ता of the क्रिया in जातम्।

10. *Voice*— .. त्वं प्रथमः अरिः जातः।

सम्भाव्य त्वामतिभरक्षमस्कन्धं स बान्धवः।
सहायमध्वरधुरां धर्मराजो विवक्षते ॥ १०३ ॥

Prak.—I am sure he will not take it in that light—धर्मराजः अध्वरधुरां विवक्षते [Why not ? He surely wishes his sacrifice to be a success, and you are going to make a farce of it]. But what does that matter ?—बान्धवः सः [He is your kinsman and you are going to disappoint him]. What does he expect of me ?—त्वां सहायं सम्भाव्य स अध्वरधुरां विवक्षते [He counts upon your help for his success] My help ! That cannot count much—अतिभरक्षमस्कन्धं त्वाम् [You do not know how stout your shoulders are. You can easily bear the burden of a hundred such sacrifices]. 103.

Prose.—बान्धवः सः धर्मराजः अतिभरक्षमस्कन्धं त्वां सहायं सम्भाव्य अध्वरधुरां विवक्षते। १०३।

Eng.—He, your kin Dharmaraja, reckoning on you as an ally with shoulders capable of bearing a great burden, hopes to sustain the weight of the sacrifice. 103.

Beng.—তোমার স্কন্ধ গুরুভার বহনে সমর্থ। তাই তোমাকে সহায় মনে করিয়া তোমার বান্ধব ধর্মরাজ যুধিষ্ঠির যজ্ঞের ভার বহনে উদ্যত হইয়াছে। ১০৩।

Expl.—Yudhisthira has launched in a very arduous work. For success he relies on you, and you are able to help him materially. As a kinsman he has every right to count upon your active sympathy. But you are going to leave him in the lurch and desert him in his hour of need. Think of that. 103.

Malli.—ननु सोऽपि प्रभुः को दोषः तत्राह सम्भाव्येति। बन्धुरेव बान्धवः स धर्मराजः अतिभरस्य क्षमः स्कन्धः यस्य स तं क्षमस्कन्धमित्यर्थः (१) 'त्वां सहायं सम्भाव्य' अभिसन्धाय अभरस्य धुरम् 'अभरधुराम्' ["ऋक्पूः—" इत्यादिना समासान्तः अप् (१ च) प्रत्ययः। समासान्तानां प्रकृतिलिङ्गत्वात् तत्पुरुषे परवल्लिङ्गत्वे टाप्[1]] 'विरथते' योद्धुमिच्छति [वहतेः स्वरितेतः सन्नन्तात् लट्]। तथाहि विरोधे विश्वासघाती बन्धुद्रोहश्च स्याताम्[2] इति भावः [विशेषणसाम्यात् अप्रस्तुतयागधर्म (१धुरा) प्रतीतेः समासोक्तिः[3]] ॥ १०३ ॥

NOTES ON MALLI.

1. Words with समासान्त affixes retain the gender of the original, and as a तत्पुरुष has the gender of the last member, we get टाप्। 2. Thus breach of faith and injury to friend result from going into war. 3. There is समासोक्ति because the idea of actual weight of the sacrifice occurs from a similarity in the attributive (*Char.*).

Sara—See Malli "विरोधे...स्याताम्"।

CHARCHA

1. सम्भाव्य—सम्+भू+णिच्+ल्यप् having reckoned. Comp. "सम्भावनागुणमवेहि तमीश्वराणाम्"।

2. अतिभर &c.—भर weight, क्षम+अच् कर्तरि क्षमः able, suitable अतिशयितो भरः अतिभरः great weight, प्रादितत्—। तस्य क्षमः, ६तत्—। तादृशः स्कन्धः यस्य, बहु—। Stout shoulders do indicate great strength and capacity to carry a heavy burden.

3. बान्धवः—बन्धु kinsman. बन्धुरेव इति बन्धु+अण् स्वार्थे

4. सहायम्—See सहायसाध्य, sl. 100.

5. अध्वर—ध्वरति कुटिलो भवति इति ध्वर+अच् कर्तरि अच्। न ध्वरः अध्वरः। Or अध्वानं स्वर्गमार्गं राति ददाति इति अध्वन्+रा+क कर्तरि अध्वरः that which leads one to heaven, a sacrifice उपपदतत्—। अध्वरस्य धूः इति अध्वरधुर्+अ समासान्त+टाप् स्त्रियाम् अध्वरधुरा the burden of sacrifice. तत्—। ताम्। The rule for अ is "ऋक्पूरब्धूः पथामानक्षे"—अ is attached to compounds ending in ऋच् पुर् अप् धुर् पथिन् but not if धुर् refers to an axle. The टाप् is justified because the समास is a तत्पुरुष and in a तत्पुरुष the gender is that of the last member—"परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः"। Hence the last member is धुर् which is feminine; hence अध्वरधुर् is feminine. Now the समासान्त affixes are स्वार्थे so no change of gender is expected consequently अध्वरधुर् with अ attached, should be in the feminine. Lastly "अजाद्यतष्टाप्" attaches टाप्।

6. धर्मराजः—Yudhisthira was an incarnation of धर्म। Hence he was धर्म। धर्मश्चासौ राजा च धर्मराजन्+टच् समासान्त धर्मराजः, कर्मधा—। The टच् is by "राजाहः सखिभ्यष्टच्"।

7. विवक्षते—वोढुम् इच्छति इति वह्+सन्+लट् ते—विवक्ष (सनाद्यन्त धातु)+लट् ते—विवक्षते wishes to carry. कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदम् by the rule "स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले" and वह् is स्वरितेत् (that which drops a स्वरित vowel). वहति—ते, उवाह—ऊहे, वक्ष्यति—ते, अवाक्षीत्—अवोढ।

8. *Voice*—मामकेन तेन धर्मराजेन...धुरा विवक्ष्यते।

महात्मानोऽनुगृह्णन्ति भजमानान् रिपूनपि।

सपत्नीः प्रापयन्त्यब्धिं सिन्धवो नगनिम्नगाः ॥ १०४ ॥

Prak—But I am otherwise engaged—महात्मानः भजमानान् रिपून् अपि अनुगृह्णन्ति [Those who are high-souled will abandon all engagements to oblige even an enemy when he asks for favour; and Yudhisthira is not only not an enemy but your closest friend]. You make me think—सिन्धवः सपत्नीः नगनिम्नगाः अब्धिं प्रापयन्ति [Look at the mighty rivers such as Ganga, Godavari and others. Hill-streams approach them for a safe conduct

to the sea, they do not hesitate for a moment but take them up and bend them all the way to the sea]. 104.

Prose—As in *Prak.*

Eng —The high-minded help even enemies who seek favour. Rivers lead up to the ocean their co-wives, the hill-streams. 104.

Beng.—রিপুও যদি ভজনা করে তবে মহাপুরুষেরা তাহাকে অনুগ্রহ করেন। গিরিনদীগুলি সপত্নী হইলেও মহানদীগণ তাহাদিগকে সমুদ্রে লইয়া যায়। ১০৪।

Expl —See *Eng. Prak.*

Malli.—ननु प्रतिश्रुत्य अकरणे दोषः प्रागेव परिहारे तु को दोषः इत्यत आह महात्मान इति[1]। 'महात्मानः' शिष्टानुग्रहसमर्थाः 'भजमानान्' शरणागतान् रिपून् अपि अनुगृह्णन्ति' किमुत बन्धून् इति भावः। अर्थान्तरं न्यस्यति—'सिन्धवः' महानद्यः समानः एकः पतिर्यासां ताः 'सपत्नीः' ["नित्यं सपत्न्यादिषु" इति ङीप् नकारश्च] 'नगनिम्नगाः' गिरिनिर्झरिणीः 'अब्धिं' प्रापयन्ति'। स्वसौभाग्यं ताभ्यः प्रयच्छन्ति इति भावः। अतः परिहारोऽप्यनर्हः[2] इति भावः॥ १०४॥

NOTES ON MALLI.

1. Well, it is bad to avoid after having promised ; but there is no harm if declined at the outset. Apprehending this he says महात्मान &c. 2. Hence to decline too is reprehensible.

Sara—रिपावपि याचके सतां पक्षपातः किं पुनरात्मीये याचके। तत् त्वया यौधिष्ठिरं यागम्।

CHAROHA

1. महात्मानः—महान् आत्मा येषां महात्मानः the high-souled बहु—। Qual. जनाः understood. It may be taken also with सिन्धवः, thus :—महान् आत्मा देहः यासाम् महात्मानः of broad expanse, बहु—। "आत्मा कलेवरे यत्ने स्वभावे परमात्मनि"।

2. अनुगृह्णन्ति—अनु+ग्रह+लट् अन्ति they favour. गृह्णाति—गृह्णीते जग्राह—जगृहे, ग्रहीष्यति ते, अग्रहीत्—अग्रहीट।

3. भजमानान्—भज+शानच् कर्तरि भजमान seeking favour. Malli has seeking *shelter*. तान्।

4. सपत्नीः—समानः पतिर्यासाम् इति समान + पति स्त्रियाम्—सपति स्त्रियाम्—सपत् स्त्रियाम्—सपत्+ङीप्—सपत्न्यः co-wives, बहु—। ताः। Here पति becomes पत् by the rule "नित्यं—" (Malli). Then ङीप् comes in by "ऋन्नेभ्यो ङीप्"। समान becomes स by निपातन in this very rule. "समानादिषु इति वक्तव्ये समानस्य सभावार्थं वचनम्"—*Vritti-kara*. Malli's remark "नित्य'...इति ङीप् नकारश्च" means—ङीप् and नकार are by the rule "नित्यं—"। This is misleading. The नकार alone is due to this rule; then ङीप् follows as a matter of course.

5. प्रापयन्ति—प्र+आप+णिच्+लट् अन्ति leads. आप्नोति, आप, आप्स्यति, आपत्। The root is अकर्म hence अपगाः कर्त्रि' आप् अन्ति (अणिच्)—अपगाः कर्त्रि' प्रापयन्ति with अणिकर्तुः कर्मसंज्ञा।

6. अब्धिम्—आपः धीयन्ते अस्मिन् इति अप्+धा+कि अधिकरणे अब्धिः sea. तम्।

7. नग &c.—निम्नं गच्छन्ति इति निम्न+गम+ड कर्तरि निम्नगाः rivers; उपपदतत्—। Now see माघापरम् sl. 100.

8. *Voice*—महात्मभिः भजमानाः रिपवः अपि अनुगृह्यन्ते। सिन्धुभिः अपगाः...प्राप्यन्ते।

चिरादपि बलात्कारो बलिनः सिद्धयेऽरिषु।
छन्दानुवर्तिदुःसाध्याः सुहृदो विमनीकृताः ॥ १०५ ॥

Prak.—But would it not lead to mischief if Sisupala be overlooked now?—बलिनः अरिषु बलात्कारः चिरादपि सिद्धये [Those who are really strong may afford to wait in chastising an enemy. A little delay will not make any difference of the result] But on the other hand I can pacify Yudhisthira with excuses—विमनीकृताः सुहृदः छन्दानुवर्तिदुःसाध्याः [You are mis-

taken ; a friend once estranged cannot be won back with any amount of humouring]. 105.

Prose.—As in *Prak.*

Eng.—With the strong, coercion in the matter of enemies, though late, is for success. Friends rendered cold-hearted are hardly won back by yielding to their mood. 105.

Beng.—যে যথার্থ বলবান্ সে শত্রুর প্রতি বিলম্বে বল প্রয়োগ করিলেও তাহার কার্য্য সিদ্ধ হইবে। কিন্তু সুহৃদের মন মলিন হইলে অনুকূলতা দ্বারা তাহা আর প্রসন্ন হয় না। ১০৫।

Expl.—See *Prak.* "Those who are.. the result" also "a friend.. humouring."

Malli.—तर्हि सम्प्रत्युपेक्षायामपि पश्चात् प्रार्थनया पार्थम् आवर्जयिष्यामि इत्यत आह चिरादिति। 'बलिनः' स्वयं बलवतः अपि (?) 'अरिषु' विषये 'बलात्कारः' दण्डः, 'चिरात्' चिरकालेन 'अपि'। सद्यो मा भूत् इति भावः। 'सिद्धये' कार्यसिद्धये। भवतीति शेषः। अविमनसो विमनसः सम्पद्यमानाः, अताः 'विमनीकृताः' वैमनस्यं प्रापिता इत्यर्थः ["अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे सम्पद्यकर्त्तरि च्विः" इति च्विप्रत्ययस्य लोपः। "अस्य च्वौ" इति ईकारः] शोभनं हृदयं येषां ते 'सुहृदः' मित्राणि तु ["सुहृद् दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः" इति निपातः] 'छन्दस्य' अभिप्रायस्य 'अनुवृत्त्या' चित्तानुरोधेन अपि 'दुःसाध्याः' आवर्जयितुमशक्या इत्यर्थः। ["अभिप्रायश्छन्द आशयः" इत्यमरः]। शनैः शत्रुर्दण्डेनापि वशी भवति मित्रं वैमनस्ये न साम्नापि इति भावः ॥ १०५ ॥

NOTES ON MALLI.

1. Then in spite of present neglect, later I shall pacify Partha by entreaties—on this he says चिरात् &c. 2. Need not be immediately. 3. Impossible to make straight (It seems the reading is आवर्जयितुम्—to make favourably inclined. 4. If done in stages an enemy may be reduced by force too ; but a friend, once there is estrangement, not even by conciliation.

Sara—बलवता सदैव सुजयो रिपुः किन्तु मधा सुहृत्प्रीतिर्दुःसमाधा एव ।

CHARCHA

1. चिरात्—An अव्यय meaning चिर। अपवर्गे तृया। अव्ययत्वात् विभक्तिलोपः।

2. बलात्कारः—बलात् is an अव्यय meaning हठ force. बलात् हठेन करणम् इति बलात्+कृ+घञ् भावे application of force, उपपदतत्—।

3. सिद्धये—तादर्थ्ये चतुर्थी। Or सिद्धिं कर्तुं भवति इति "क्रियार्थोप-पद—" इति चतुर्थी।

4. अरिषु—विषयाधिकरणे सप्तमी।

5. वृत्त्य &c—अनु+वृत्+क्तिन् भावे अनुवृत्तिः falling in with. साध+णिच्+यत् कर्मणि साध्य capable of being won back दुःखेन साध्याः दुःसाध्याः, सुप्सुपा। वृत्त्यस्य अनुवृत्तिः वृत्त्यानुवृत्तिः, तत्—। तथा दुःसाध्याः, तत्—। Possibly the poet wrote दुःसाधाः which means दुःखेन साध्यन्ते (दुर्+साध+णिच्+खल् कर्मणि)।

6. सुहृदः—शोभनं हृदयमेषां सुहृदः friends, बहु—by निपातन। The rule is "सुहृद्—"—हृदय becomes हृद resulting in सुहृद and दुर्हृद in the sense मित्र and अमित्र respectively. If meaning 'one with a good heart' *not a friend necessarily*, the form is सुहृदय।

7. विमनीकृताः—विरुद्धं मनः येषां विमनसः down hearted, disappointed &c बहु—। अविमनसः विमनसः सम्पद्यमानाः कृताः इति विमनस्+च्वि+कृ+क्त कर्मणि। विमनस् becomes विमन by "अरुर्मनस्—"—In connection with च्वि the words अरुस्, मनस् &c become अरु, मन &c. Next विमन becomes विमनी by "अस्य च्वौ"—अ becomes ई when च्वि follows.

8. *Voice*— ...बलात्कारेण...(भूयते)... सतैः सुहृद्भिः.. दुःसाध्यैः (भूयते)।

मन्यसेऽरिवधः श्रेयान् प्रीतये नाकिनामिति ।
पुरोडाशभुजामिष्टमिष्टं कर्त्तुमलन्तराम् ॥ १०७ ॥

Prak.—नाकिनां प्रीतये अरिवधः श्रेयान् [I admit what you say. but if I kill my enemy Sisupala, that will please the gods more

than if I attend the sacrifice]. इति मन्यसे चेत् पुरोडाशभुजाम् इष्टं कर्तुम् इष्टं प्रशस्यतरम् [If you think so, then I say nothing pleases the gods more than a sacrifice well conducted] 106.

Prose—As in *Prak.*

Eng.—You think that the slaying of the enemy is better for the satisfaction of the gods]. Sacrifice is more suited to further the wish of those who eat the offerings in fire 106.

Beng.—তুমি হয়তো মনে করিতেছ দেবগণ তুষ্ট হইবেন অতএব যজ্ঞে যাওয়া অপেক্ষা শত্রুবধই অধিকতর প্রশস্ত। কিন্তু যজ্ঞ হইতে দেবগণ যত তুষ্ট হন তত আর কিছুতেই নহে। ১০৬।

Expl.—It is true the gods will be gratified if Sisupala is killed; but nothing can equal the satisfaction they derive from a sacrifice well performed. Also see *Pral.*

Malli.—ननु सुहृत्कार्यात् सुरकार्यं गरीयः इत्यमाह मन्यसे इति[1]। 'नाकिनां' देवानां 'प्रीतये परितोषाय श्रेयान्' प्रशस्यतरः ["प्रशस्यस्य श्रः" इति श्रादेशः] 'इति मन्यसे' चेत् तर्हि 'पुरोडाशभुजां' हविर्भोजिनाम्। अतएव नाकिनाम्[2]। 'इष्टम्' अभीप्सितं कर्तुम् [इषे. कर्मणि क्तः] 'इष्टम्' इष्टिः यागः इति यावत् [यजेर्भावे क्तः। "वचिस्वपि—" इत्यादिना सम्प्रसारणम्] 'प्रशस्यतरम्' अतिपर्याप्तम् [अव्ययादामुप्रत्ययः]। अत वधात् अतिप्रियकारी याग एव नाकिनां सुहृदपि (?) अतएवास्य सुकरत्वात्[3] इति भावः॥ १०६॥

NOTES ON MALLI.

1. Well, the cause of the gods has preference over the cause of a friend—on this he says मन्यसे &c. 2. Hence नाकिनाम् (He means to say that पुरोडाशभुजाम् means नाकिनाम्)। 3. This is obscure. The correct readings are difficult to get at.

Sara.—शिशुपालस्य आदमने देवानां प्रीतये सत्यं, किन्तु यागः सुसम्पन्नस्तेषामधिकां प्रीतिं करिष्यति।

सन्तः मन्त्रजिह्वेषु यत् जुह्वति [They do indeed ; for that it is which goes by the name Amrita. This much coveted Amrita has no separate existence from what the sages offer in fire at sacrifices]. You forget that Amrita was got from the ocean by churning— मन्दरयुगक्षुभिताम्भोधिवर्णना शोभा एव [True, the Puranas say so, but that is a mere fancy of the poets. It makes a grand story to say that the Mandara was made into a churning rod, the ocean itself being the churning pot and the poet in Vyasa got the better of the historian in him with the result that this fine story has been foisted upon a credulous public]. 167.

Prose—As in *Pral.*

Eng.—What the wise cast into the fire is known as *Amrita.* The description of the sea agitated by the *Mandara* as a churning rod is but a charm (i.e., a charming piece of poetry). 417.

Beng.—সাধুরা অগ্নিতে [illegible] আহুতি প্রক্ষেপ করেন তাহারই নাম অমৃত। মন্দরকে দণ্ড করিয়া সাগরকে মন্থন করা হইয়াছিল। এইরূপ বর্ণনা কেবল গ্রন্থের শোভার জন্য সন্দেহ নাই। ১০৭।

Expl.—See *Eng.* and *Prak* above.

Malli—तथापि अमृताशिनां तेषां देवानां किमेभिः पिष्टकपरमान्नभोजनैः, अत आह अमृतमिति[1]। 'अमृतं नाम सन्तः' विद्वांसः मन्त्रा एव जिह्वा येषां तेषु 'मन्त्रजिह्वेषु' अग्निषु ["मन्त्रजिह्वः सप्तजिह्वः हुतभुग् हव्यवाहनः" इति वैजयन्ती] 'यत्' पुरोडाशादिकं 'जुह्वति'। तदेव इति शेषः यज्ञशेषस्यामृतत्वात्[2]। 'मन्दर' एव 'युगः' मन्थनदण्डः ["युगन्धान—" इत्यादिना अभिप्रायें निपातनात् सिद्धम्]। तेन 'क्षुभितस्य' मथितस्य अम्भोधेः वर्णना शोभा एव' अपहारः एव। अब्धिमन्थनेन अमृतमुत्पादितम् इति यत् कीर्तिमात्रम्[3] अतो हुतमेव अमृतम् इति भावः [वाक्यार्थयोः हेतुहेतुमद्भावात् वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिङ्गमलङ्कारः[4]] ॥ १०७ ॥

NOTE ON MALLI

1. But the gods eat Amrita, eating of pounded rice is no temptation to them—so thus he says अमृतम् &c. 2. यज्ञ and तद्

being correlatives, तदेव remains to add. 3. More descriptive embellishment. 4. The अलङ्कार is काव्यलिङ्ग of the kind in which the reason is contained in the sense of a sentence, because here the senses of the two sentences are related as cause and effect.

Sara—यज्ञियं हविरेव अमृतम्। सागरमथनादुदपद्यत यदिति तु कविकल्पनामात्रम्। *Also see Malli*—"अग्निमन्थनेन...अमृतम्"।

CHARCHA

1. अमृतम्—मृ+क्त भावे मृत death. अविद्यमानं मृतं मरणमस्मात्, बहु—।

2. नाम—अव्यय in the sense of प्राकाश्य।

3. यत्—उत्तरवाक्यगततेन उपादानात् न तच्छब्दस्यापेक्षा। See Malli "तदेवेति शेषः &c."

4. मन्त्रजिह्वेषु—मन्त्रा एव जिह्वा आस्वादसाधनानि येषाम् मन्त्रजिह्वाः those of which the *mantras* are tongues, i. e. fire. बहु—। तेषु। अधि सप्तमी। Fire does not eat unless the offering is accompanied with a suitable mantra. Hence as the *mantra* allows him to eat, *it is supposed to be his tongue.* The वैजयन्ती quoted by *Malli* supposes the *flames* also as *tongues.* This agrees more with popular knowledge. Under सप्तजिह्व the वाचस्पत्य has "काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा। उग्रा प्रदीप्ता च ह्यपीटयोनेः सप्तैव प्रोक्ताः कथितास्तु जिह्वाः॥"

5. जुह्वति—हु+लट् अन्ति they offer. जुहोति, जुहाव—जुहवाञ्चकार &c., होष्यति, अहौषीत्।

6. शोभा—शोभते अनया इति शुभ+अङ् करणे -शोभा निपातनात्। Or शोभयति इति शुभ+णिच्+अच् कर्तरि स्त्रियाम् शोभा embellishment.

7. मन्दर &c.—क्षुभ सञ्चलने+क्त कर्तरि आदि कर्मणि क्षुब्धः the churning rod. क्षुभ अन्तर्भावितण्यर्थे+क्त कर्मणि क्षुभित disturbed, churned. अम्भांसि धीयन्ते अस्मिन् अम्भोधिः sea, उपपदतत्—। वर्ण+णिच् स्वार्थे+युच् भावे वर्णना description. मन्दररूपः क्षुब्धः मन्दरक्षुब्धः, कर्मधा—like शाकपार्थिव। तेन क्षुभितः, तृतत्—। तादृशः अम्भोधिः, कर्मधा—। तस्य वर्णना, षतत्—।

The rule "चुश्रमान्त—" in full is "क्षुब्ध-स्वान्त-ध्वान्त-लग्न-म्लिष्ट-विरिब्ध-फाण्ट-बाढानि मन्थ-मनस्-तमस्-सक्ता-विस्पष्ट-स्वर-अनायास-भृशेषु"—क्षुब्ध &c, are obtained by निपातन in the senses मन्थ &c. That is to say क्षुब्ध without इट् is correct if the sense is मन्थ, otherwise we must have क्षुभित इट्। मन्थ is the churning rod, the derivation being मथ्यते अनेन इति मन्थ+घञ् करणे।

D Voice—भूयतेन. (तेन भूयते) सहि इयते वर्षनया शोभया.. (भूयते)।

सहिष्ये शतमागांसि सूनोस्त इति यत्त्वया।
प्रतीक्ष्यं तत् प्रतीक्षायै पितृष्वस्रे प्रतिश्रुतम्॥ १०८॥

Prak—प्रतीक्षायै पितृष्वस्रे यत् प्रतिश्रुतं तत् प्रतीक्ष्यम् [There is again another consideration for which you can not war upon just now He like Yudhishthira is the son of your father's sister Do you not remember your promise to her? That promise holds you back from war] What promise do you mean?—सूनोः ते शतम् आगांसि सहिष्ये इति [You promised her at Sisupala's birth that you would overlook a hundred of his misdeeds again t you I know his offences are many, but that figure is not yet reached] 108

Prose—प्रतीक्षायै पितृष्वस्रे "ते सूनोः शतम् आगांसि सहिष्ये" इति यत् त्वया प्रतिश्रुतं तत् प्रतीक्ष्यम्।

Eng—"I shall stand a hundred wrongs from your son" —this, that was promi ed by you unto the revered sister of your father, has to be respected 108

Beng—"আপনার পুত্রের একশত অপরাধ আমি ক্ষমা করিব"— তোমার পূজ্যা পিতৃষ্বসার নিকট তুমি এই অঙ্গীকার করিয়াছিলে। তদনুসারে তোমার কর্ম্ম করা উচিত। ১০৮।

Expl—There is another consideration against war just now You promised to excuse Sisupala a hundred wrongs The hundred is not yet complete Al o see *Prak* and *Eng* 108

Malli—यात्रायाः प्रतिबन्धः कश्चिद् दुरत्ययोऽस्तीत्याह सहिष्य इति[1]। यतो ऽस्याः मे' पुत्राय ["पुत्र प्रतीक्ष्य" इत्यमरः] 'पितृष्वसे पितृभगिन्यै [" विभाषा स्वसृपत्योः" इति विकल्पादलुगभावः। "मातृपितृभ्यां स्वसा" इति षत्वम्] 'मे तव 'सूनोः शतम् आगांसि' अपराधान् ["आगोऽपराधो मन्तुश्च" इत्यमरः] 'सहिष्ये' क्षमिष्ये 'इति यत् तस्यै प्रतिश्रुतं' प्रतिज्ञातं 'तत् प्रतीक्ष्यं' प्रतिपालनीयम्। अन्यथा महद्दोषकरत्वात् इति भावः ॥ १०८ ॥

NOTE ON MALLI.

1. There is a certain insurmountable obstacle to your marching out—this is what he says by सहिष्ये &c.

Sara—अत्र शिशुपालवधे "अपराधशतमस्य सहिष्ये" इति प्रतिज्ञाभङ्गस्ते हानीति। हरिरत्याह।

three compound forms, viz, मातृष्वसा षष्ठी elided ष compulsory ; मातुःष्वसा, मातुःस्वसा (षष्ठी retained ष optional)

6 प्रतिश्रुतम्—प्रति+श्रु+क्त कर्मणि promised Sisupala was born with three eyes and four hands A voice came from the sky that the boy will be killed by the person on whose lap the extra hands and the third eye will disappear Soon after Krishna came to see the boy and on his lap the monstrosities disappeared At the instance of his aunt Krishna promised to put up with a hundred wrongs by Sisupala. See under, Canto I sl.75 Also compare—"चेदिराजकुले जातस्त्र्यक्ष एष चतुर्भुजः। रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च॥ अवमेने ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः। यस्योत्सङ्गे गृहीतस्य भुजावभ्यधिकावुभौ। पतिष्यतः क्षितितले पञ्चशीर्षाविवोरगौ। तृतीयमेतद्बालस्य ललाटस्थं तु लोचनम्। निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति॥ ततश्चेदिपुरीं प्राप्तौ संकर्षणजनार्दनौ यादवौ यादवीं द्रष्टुं स्वसारं तौ पितुस्तदा॥ अभ्यर्च्य तौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यधिकं ततः। पुत्रं दामोदरोत्सङ्गे देवी संन्यदधात् स्वयम्॥ न्यस्तमात्रस्य तस्याङ्के भुजावभ्यधिकावुभौ। पेततुस्तच्च नयनं न्यमज्जत ललाटजम्॥ तद्दृष्ट्वा व्यथिता त्रस्ता वरं कृष्णमयाचत। शिशुपालस्यापराधान् क्षमेथास्त्वं महाबल। अपराधशतं क्षाम्यं मया ह्यस्य पितृष्वसः। पुत्रस्य ते वधार्हस्य मा त्वं शोके मनः कृथाः॥"—*Mahabharata, Sabhaparvan*

7 *Voice*— सहिष्यसे त्वं प्रतिश्रुतवान् तेन प्रतीक्ष्य च (भूयते)।

तीक्ष्णा नारुन्तुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत्।
नोपतापि मनः सोष्म वागेका वाग्मिनः सतः॥ १०९॥

Prak—True but think of his misdeeds—सतः बुद्धिः तीक्ष्णा अरुन्तुदा न [Think of his misdeeds by all means, but let not the thought urge you on to heart-rending deeds] This cannot be helped—सतः कर्म प्रतापवत् (अपि) शान्तम् [The wise have to adopt, now and then, acts of repression, but they do so in the most inoffensive manner possible] But my mind constantly dwells upon his iniquities—सतः मनः सोष्म उपतापि न [The mind of the wise is sensitive to wrongs undoubtedly, but it avoids hurting others] I think you are asking too much of me—

Malli.—यात्रायाः प्रतिबन्धः कश्चिद् दुरन्तोऽस्तीत्याह सहिष्ये इति[1]। प्रतीक्ष्यायै पूज्यायै ["पूज्यः प्रतीक्ष्यः" इत्यमरः] 'पितृष्वस्रे' पितृभगिन्यै ["विभाषा स्वसृपत्योः" इति विकल्पादलुगभावः। "मातृपितृभ्यां स्वसा" इति षत्वम्] 'ते' तव 'सूनोः शतम् आगांसि' अपराधान् ["आगोऽपराधो मन्तुश्च" इत्यमरः] 'सहिष्ये' सोढाहे 'इति यत् त्वया प्रतिश्रुतं' प्रतिज्ञातं 'तत् प्रतीक्ष्यं' प्रतिपालनीयम्। अन्यथा महादोषप्रसङ्गात् इति भावः ॥ १०८ ॥

NOTE ON MALLI.

1. There is a certain insurmountable obstacle to your marching out—this is what he says by सहिष्ये &c.

Sara.—अत्र शिशुपालवधे "अपराधशतमस्य सहिष्ये" इति प्रतिज्ञाभङ्गमाप्नोति। तदिदमाख्यात्।

CHARCHA.

1. सहिष्ये—सह+लृट् ए I shall put up with. सहते सेहे, सहिष्यते, असहिष्ट।

2. शतम्—Always singular. Qual. आगांसि। "विंशत्याद्याः सदैकत्वे" इत्यमरः।

3. प्रतीक्ष्यम्—प्रति+ईक्ष+ण्यत् कर्मणि has to be respected.

4. प्रतीक्ष्यायै—See above. Qual. पितृष्वस्रे। For प्रतीक्ष्य is the sense of पूज्य compare "भक्तिः प्रतीक्ष्येषु कुलोचिता ते"—Raghu.

5. पितृष्वस्रे—स्वसृ sister. पितुः स्वसा पितृष्वसा father's sister, तस्यै—। तस्यै। "प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता" इति सम्प्रदानत्वात् चतुर्थी। Malli's rule "विभाषा—" means that when स्वसृ or पति is the उत्तरपद the षष्ठी in the preceding uterine connection is optionally retained, *i. e.* there is अलुक् of षष्ठी as in पितुःष्वसा and also अलुगभाव—absence of अलुक् *i. e.* लुक्—as here. The next rule "मातृपितृभ्याम्—" means that स्वसृ always becomes ष्वसृ when following मातृ and पितृ with the षष्ठी elided. *But note that if the षष्ठी is* retained the षत्व is optional by "मातुःपितुर्भ्याम् अन्यतरस्याम्" giving here मातुःष्वसा and मातुःस्वसा। Thus the वाक्य—मातुः स्वसा yields

three compound forms, viz, मातृष्वसा षष्ठी elided ष compulsory, मातुःष्वसा, मातुःस्वसा (षष्ठी retained ष optional)

॥ प्रतिश्रुतम्—प्रति + श्रु + क्त कर्मणि promised Sisupala was born with three eyes and four hands A voice came from the sky that the boy will be killed by the person on whose lap the extra hands and the third eye will disappear Soon after Krishna came to see the boy and on his lap the monstrosities disappeared At the instance of his aunt Krishna promised to put up with a hundred wrongs by Sisupala. See under, Canto I sl.75 Also compare—"चेदिराजकुले जातस्त्र्यक्ष एष चतुर्भुजः । रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च ॥ अप्रभूते ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः । यस्योत्सङ्गे गृहीतस्य भुजावभ्यधिकावुभौ । पतिष्यतः क्षितितले पञ्चशीर्षाविवोरगौ । तृतीयमेतद्बालस्य ललाटस्थं तु लोचनम् । निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ॥ ततश्चेदिपुरीं प्राप्तौ सङ्कर्षणजनार्दनौ यादवौ यादवीं द्रष्टुं स्वसारं तां पितुस्तदा ॥ साभ्यर्च्य तौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यर्थिता ततः । पुत्रं दामोदरोत्सङ्गे देवी संन्यदधात् स्वयम् ॥ न्यस्तमात्रस्य तस्याङ्के भुजावभ्यधिकावुभौ । पेततुस्तच्च नयनं न्यमज्जत ललाटजम् ॥ तद् दृष्ट्वा व्यथिता त्रस्ता वरं कृष्णमयाचत । शिशुपालस्यापराधान् क्षमेथास्त्वं महाभुज । अपराधशतं क्षाम्यं मया ह्यस्य पितृष्वसः । पुत्रस्य ते वधार्हस्य मा त्वं शोके मनः कृथाः ॥"—*Mahabharata, Sabhaparvan*

7 *Voice*— संश्रियस्ते त्वं प्रतिश्रुतवान् तेन प्रतीक्ष्यः एव (भवता) ।

तीक्ष्णा नारुन्तुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत् ।
नोपतापि मनः सोष्म वागेका वाग्मिनः सतः ॥ १०९ ॥

Prak—True, but think of his misdeeds—सतः बुद्धिः तीक्ष्णा अरुन्तुदा न [Think of his misdeeds by all means, but let not the thought urge you on to heart-rending deeds] This cannot be helped—सतः कर्म प्रतापवत् (अपि) शान्तम् [The wise have to adopt, now and then, acts of repression, but they do so in the most inoffensive manner possible] But my mind constantly dwells upon his iniquities—सतः मनः सोष्म उपतापि न [The mind of the wise is sensitive to wrongs undoubtedly, but it avoids hurting others]. I think you are asking too much of me—

सत वाग्मिन वाक् एका [*Above all these rests the great truth that* what the wise say, is unalterable From no consideration can you back out from your promise] 109

Prose—As in *Pral.*

Eng Of the wise, the intellect is sharp but not rending vitals (of others) , deeds are mighty but peaceful , the mind is spirited, but not tormenting (others) , when speaking, the speech is inviolable 109

Beng —সাধুগণের এক কথা ; আর বুদ্ধি তীক্ষ্ণ কিন্তু পরের মর্ম্মপীড়া করে না, কার্য্য মহৎ অথচ প্রশান্ত, মন অভিমানী কিন্তু অন্যের তাপদায়ক নহে। ১০৯।

Expl —Your intellect is keen, but do not employ it to cut *others to the quick , your deeds are mighty, let them* be peaceful as well , your mind is spirited but let it not be directed to oppress Above all remember that the words of the great are inviolable 109

Malli —सत्यमस्ति प्रतिश्रुतं किन्तु अत्र अन्यासत्त्वात् औद्धत्यादपि जिहासितम्। अत आह तीक्ष्णेति[1]। 'सतां' सत्पुरुषाणां 'बुद्धिः' 'तीक्ष्णा' निशिता। स्यादिति क्रिया इत्यध्याहारः। एवमुत्तरत्रापि[2]। तथापि अरुन्तुदेति 'अरुन्तुदा' शस्त्रवत् मर्मच्छेदिनी 'न' भवेत्। परिहिंसयैव परं पीडयेत् इत्यर्थः। 'कर्म' व्यापारः 'प्रतापवत्' तेजस्वि महत् स्यात् तथापि 'शान्तं' स्यात्। न तु सिंहादिवत् हिंस्रं भवेत् इत्यर्थः। 'मनः' चित्तं 'शौण्डं' अभिमानोष्णं स्यात्, तथापि उपतापयति इति 'उपतापि' अन्यादिवत् परस्यापि 'न' स्यात्। 'वाग्मिन' वक्तु 'वाक् एका' एकरूपा स्यात्। वाग्मी सत्यमेव वदेत् इत्यर्थः। अत सत्यसन्धस्य प्रतिश्रुतार्थहानिः अनर्हा[3] इति भावः [अत्र प्रकृतयोः वाचः अप्रकृतानां बुद्धिकर्ममनसां च तुल्यधर्मात् (?) औपम्यावगमात् दीपकालङ्कारः। "प्रकृताप्रकृतानां च साम्ये तु तुल्यधर्मतः। औपम्यं गम्यते यत्र दीपकं तन्निगद्यते" इति लक्षणात्। बुद्ध्यादीनां शस्त्रादि व्यतिरेकी (? व्यतिरेकोऽपि) व्यज्यते ॥ १०९ ॥

NOTES ON MALLI.

1. There is my promise, true; but I am thinking of renouncing it because of his wildness and arrogance; on this he says सोढा &c. 2. "स्यादिति विधि" has to be supplied here; similarly also in what follows. 3. Deviation from promise is unjustifiable in the truthful. 4. Here the अलङ्कार is दीपक because comparison is understood from the common attributive of वाच् which is the प्रकृत and बुद्धि, कर्मन्, मनस् which are अप्रकृत। The definition is—दीपक is that in which resemblance is understood from the common attributives.

Sara—सत्यं यथार्थं तथाऽऽदत्तमेव इति संश्रुत्य निश्चयात्सत्यवादी मनस उपतापित्वं बुद्धेरनुगुणत्वं कर्मणश्च सोष्मत्वं प्रथमय।

CHARCHA

1. अरुन्तुदा—अरुस् vitals मर्म। अरुः तुदतीति अरुस्+तुद+खश् कर्तरि स्त्रियाम् अरुन्तुदा rending the vitals, उपपदसमास्। For rules see under विधुन्तुद, sl. 61.

2. प्रतापवत्—प्रतपत्यनेन इति प्र+तप+घञ् करणे प्रतापः majesty प्रतापः अस्ति अस्मिन् इति प्रताप+मतुप् majestic.

3. उपतापि—उपतापयतीति उप+तप+णिच्+णिनि कर्तरि ताच्छील्ये oppressing.

4. सोष्म—ऊष्मन् steam, hence *spirit*, ऊष्मणा सह वर्तमानं सोष्म spirited.

5. एका—One, *i.e.*, does not change. Malli's एकरूपा means एकं रूपम् आकारः यस्याः।

6. वाग्मिन्.—वाक् अस्ति अस्य इति वाच्+ग्मिनि मत्वर्थे वाग्मी one who speaks. The मत्वर्थीय is here संसर्गे। If प्रशंसायाम् then वाग्मी is one who speaks well, *i e*, an eloquent speaker. For the different senses of मत्वर्थीय affixes compare "भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने। संसर्गेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मतुबादयः॥"

7. सतः—अस+शतृ कर्तरि सत् that which exists. But everything exists; hence, सत् is one of laudable existence, a sage. तस्य।

8. *Voice*— ... बुद्ध्या सौम्यया (भूयते) अवज्ञया न (भूयते) ; कर्मणा प्रतापवता दानेन (भूयते) ; मनसा सौम्येन (भूयते) उपतापिना न (भूयते) ;··· वाचा एकया (भूयते) ।

स्वयंकृतप्रसादस्य तस्याह्नो भानुमानिव ।
समयावधिमप्राप्य नान्तायालं भवानपि ॥ ११० ॥

Prak.—भवान् तस्य अन्ताय न अलम् [You cannot kill him now]. *Do you doubt my prowess?*—समयावधिम् अप्राप्य न अलम् [I do not. But morally you cannot kill him before the termination of your compact]. Is the compact so rigidly binding?—स्वयंकृतप्रसादस्य तस्य [It is, because of your own motion you made the promise, and was not forced to it]. Can you cite a precedent?—भानुमान् इव स्वयंकृतप्रसादस्य अह्नः [I can. The sun opens the day of his own motion; he cannot close it without reaching the end of his journey before the lapse of the time contracted for]. 110.

Prose—अह्नः भानुमान् इव स्वयंकृतप्रसादस्य तस्य अन्ताय समयावधिम् अप्राप्य भवान् अपि न अलम् । ११० ।

Eng.—Like the sun with respect to the day, thou too, without reaching the limit of thy promise (*Also*—without reaching the time-limit), art not able to end him unto whom concession (*Also*—light) was made by thy own self. 110.

Beng.—তুমি প্রসন্ন হইয়া এবং অঙ্গীকার করিয়াছ। এক্ষণে সূর্য্য যেমন দিবসের প্রসন্নতা ঘটাইয়া নির্দ্দিষ্ট কালেরপূর্ব্বে তাহার অন্ত করিতে পারেন না সেইরূপ তুমি ও প্রতিজ্ঞা পার না হইয়া শিশুপালের বিনাশ করিতে পার না। ১১০।

Expl.—See *Eng.* and *Prak.*

Malli.—समयावधिम् अकाले धैर्यच्युत्याद्यन्तायमिति । किंच 'अह्नः भानुमानिव स्वयं कृतः प्रसादः अनुग्रहः प्रकाशश्च यस्य तस्य चैद्यस्य 'अन्ताय समयावधिं'

नियतकालावसानम् 'अप्राप्य भवान् अपि न अलम्' सन्धी न। तथा च त्वया अप कीर्तिरेव अन्यत् न किञ्चित् फलं स्यादिति भाव ॥ ११० ॥

Sara—आत्मकृता प्रतिज्ञामपेक्ष्य युक्ता चेद्यवधे कालप्रतीक्षा तन्मानस युधिष्ठिरस्य आह्वानम्।

CHARCHA

1. स्वयम् &c —स्वयम् is an अव्यय meaning आत्मना। प्र+सद+घञ भावे प्रसाद or प्रासाद। प्रसाद *favour*, (Sisupala) also clearness *brightness* (day), प्रासाद a mansion स्वयं कृत स्वयकृत done of own motion इतत्— । स्वयकृत प्रसाद यस्य one favoured spontaneously (Sisupala) also one brightened up of his own accord (day); बहु— । तस्य। Qual तस्य and अङ्क Sisupala did not ask for the favour but his mother and so the favour was not strictly speaking स्वयकृत।

2 तस्य अङ्क —शेषे षष्ठी, related to अन्ताय।

3 भानुमान्—भानु a ray, भानव सन्ति अस्य, बहु— । The epithet shows that the प्रसाद was done through the भानु।

4 समयावधिम्—सम् सम्यक अयते गच्छति इति सम्+अय+अच कर्त्तरि समय *engagement* (Sisupala) al o *time* (day) अव+धा+कि भावे अवधि limit, end समयस्य अवधि, इतत्— । तम्। समय in the case of Sisupala is reaching a hundred wrongs, for the day it is reaching the end of the journey, i.e, half the circuit of the heavens

5 अप्राप्य—प्र+आप+ल्यप् प्राप्य having reached न प्राप्य, नञ् तत्— ।

6 अन्ताय—अलंयोगे चतुर्थी। अन्त is नाश (Sisupala) also अवसान (day)

7 अलम्—अव्यय meaning here समर्थ। Qual भवान् and भानुमान्। न अलम् implies *incapacity* The incapacity is *moral* in the case of भवान् and *physical* with respect to भानुमान्।

8 भवान्—भातीति भा+डवतु कर्त्तरि &c See *ante*

9 *Voice*— . भानुमता भवता (भूयते)।

10 *Remark*—Malli's remark "यथा च &c" has to be taken with modification. The incapacity of Hari being only *moral*, we cannot say the यशोर्कीर्ति is ध्रुवा and न किंचित् फलं स्यात्, because against the यशोर्कीर्ति there is (1) देवकार्य (2) चरित्र ।

> कृत्वा कृत्यविदस्तीर्थेष्वन्तः प्रणिधयः पदम् ।
> विदाङ्कुर्वन्तु महतस्तलं विद्विषदम्भसः ॥ १११ ॥

Prak—Well then do you advise me to let Sisupala severely alone?—प्रणिधयः विद्विषदम्भस तलं विदाङ्कुर्वन्तु [No I do not mean that *But let our spies go out and take a measure of the* enemies strength]. That can be done at once—कृत्यविदः प्रणिधयः विदाङ्कुर्वन्तु [Nothing must be done in haste The emissaries have to be selected with great care, they must be experts in their work] Why are you so apprehensive?—महतः विद्विषदम्भसः तलं विदाङ्कुर्वन्तु [*We are dealing with a mighty enemy so the* men must be the very best available] Do please indicate the line of work?—तीर्थेषु अन्तःपदं कृत्वा विदाङ्कुर्वन्तु [They should try to get a footing in all the eighteen departments of state of the enemy and report the information thus obtained] 111

Prose—कृत्यविदः प्रणिधयः तीर्थेषु अन्तः पदं कृत्वा महतः विद्विषदम्भसः तलं विदाङ्कुर्वन्तु । १११ ।

Eng.—Let spies, knowing the work, find out the depth of that big piece of water in the shape of our enemy by stepping down at its landings [*Or*—Let find out the measure of that mighty water like enemy by securing a footing among his close officers] 111

Beng—ঘাটের যেমন যে যে স্থানে নামিতে পারা যায় সেই সেই স্থানে নামিয়া কার্য্যজ্ঞ চরেরা শত্রুরূপ জলাশয়ের তল অনুসন্ধান করুক, [অথবা] ... সেইরূপ কার্য্যজ্ঞ চরেরা শত্রুর বিশ্বস্ত কর্ম্মচারিদিগের অন্তরঙ্গ হইয়া তাহার বলাবল অবগত হউক । ১১১ ।

Expl —While we are preparing for our journey to Indraprastha let expert spies go out to Mahismati and take measure of Sisupala's strength Also see *Eng* and *PraL.* above 111.

Malli —तर्हि किमयम् उपेक्ष्य एव ? न इत्याह शास्त्रेति[1]। किन्तु 'शास्त्रविद' कार्यज्ञा विधिज्ञाय (? विधिज्ञा कार्यज्ञाय)। प्रणिधीयन्ते इति 'प्रणिधय' गूढचारिणः ["प्रणिधिर्गूढपुरुष" इति हलायुध]। तरन्ति एभि इति 'तीर्थानि' मन्त्राद्यष्टादशस्थानानि जलावतारान्य ["योनौ जलावतारे च मन्त्राद्यष्टादशस्वपि। पुण्यक्षेत्रे तथा पात्रे तीर्थं स्यात्—" इति हलायुध]। तेषु 'न्यस्त पदं' स्थानं येषाम् 'शास्त्र गहन' दुरवगाहस्य पूज्यस्य च (? पूज्यस्य दुरवगाहस्य च) 'विद्विषम्' शत्रुरेव 'अम्भ' तस्य 'तल' स्वरूप प्रमाणमिति यावत् ["अधःस्वरूपयोरस्त्री तलम्—" इत्यमर] 'विदाङ्कुर्वन्तु' विदन्तु [विद्ज्ञाने। लोट। "विदाङ्कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम्" इति विकल्पात् आम्प्रत्ययनिपात]। अम्भस इव अतो शत्रुतीर्थस्य सुप्रवेशत्वात् प्राक् अम्भः प्रविश्य परीक्ष्य[2] इत्यर्थ । श्लिष्टपरम्परितरूपकम् ॥ १११ ॥

NOTES ON MALLI

1 Well then is he to be left alone altogether ? On this he says 'No' by शास्त्र &c 2. People can easily go down a big piece of water by first making landing places, so our enemy too can be easily measured by obtaining footing among his trusted officers, hence he has to be scrutinised by getting within

Sara—See Mal'i "अम्भस इव परीक्ष्य"।

CHARCHA

1. शास्त्रविद'—शस + ष्ट्रन् कर्मणि शास्त्र the injunctions of the Sastras विधि (विद्वियत्) also कार्य work (अम्भम्)। शास्त्रं जानन्ति इति शास्त्र + विद + क्विप् कर्त्तरि, उपपदसमा—। It means—those who know what the Sastras say (विद्वियत्), *i e*, aware of the duties of a spy, also those who know how to make a landing place properly (अम्भस्)।

2. तीर्थेषु—तरन्ति एभि इति तृ + थक करणे औणादिक तीर्थानि the

eighteen principal officers (विद्विषत्) also landings सेतु । At the Tirthas इति उभौ । The Tirthas are 18 in परपक्ष and 15 in स्वपक्ष । Compare पञ्चतन्त्र—"रिपोरष्टादशैतानि स्वपक्षे दश पञ्च च । त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्ति तीर्थानि चारकैः ॥ मन्त्रिपुरोहितसेनापतियुवराजदौवारिकान्तर्वेशिकप्रशास्तृसमाहर्तृसन्निधातृप्रदेष्ट्राध्यक्षकोषाध्यक्षपारिषदबलाध्यक्षदुर्गपालप्रोत्कटभृत्याटविकादयः परपक्षे । एतेषां भेदेन रिपुः साध्यते ।"—*Panchatantra.*

3 तत्र—Into the affairs (विद्विषत्), under water (अम्भस्) । इति उभौ ।

4 प्रणिधय—प्र+नि+धा+कि कर्मणि प्रणिधि spy "नेर्गदनद—" इति णत्वम् । प्रणिधि spy (विद्विषत्) also workmen employed (अम्भस्) ।

5 पदम्—Place footing(विद्विषत्), also stop (अम्भस्) The spies have to worm themselves into confidence, this is how a पद is obtained

6 विदाङ्कुर्वन्तु—विद+आम्+कृ+लोट् अन्तु let them know वेत्ति—वेद, लोट् वेत्तु—विदांकरोतु &c विवेद—विदाञ्चकार । &c., वेदिष्यति, अवेदीत् । विद of the दिवादि and रुधादि class is अनिट्, the rest सेट् । "तुदि नुदि विद्यति विन्त इत्यपि" इत्यनिट्कारिका । The rule "विदाङ्कुर्वन्तु—" means that आम् is attached in *all* the लोट् विभक्ति

7 महत—महत् great पूज्य (विद्विषत्), also दुरवगाह (अम्भस्) । तत्र ।

8 तलम्—तल = स्वरूप or प्रमाण । This appears to both विद्विषत् and अम्भस् ।

9 विद्विषत् &c —वि+द्विष+शतृ कर्तरि विद्विषत् enemy स एव अम्भः, कर्मधा—like शाकपार्थिव (रूपक कर्मधा—) । Also विद्विषत् अम्भ इव उपमित कर्मधा—तत्र । Malli recognises both these forms of samasas, witness अम्भस इव शत्रो which takes it as an उपमित कर्मधा, also शत्रुरेव अम्भः श्लिष्टपरम्परितरूपकम् which assume a रूपककर्मधा— ।

10 *Voice*—क्रियन्ति प्रणिधिभिः विदांक्रियताम् ।

अनुत्सूत्रपदन्यासा सद्वृत्तिः सन्निबन्धना ।
शब्दविद्येव नो भाति राजनीतिरपस्पशा ॥ ११२ ॥

Prak.—I do not expect much from the spies—अपस्पशा राजनीतिः नो भाति [State-craft can make no headway without spies]-

If we work in accordance with the Sastras, the necessity for spies disappears—अनुत्सूत्रपदन्यासा (अपि) नो भाति [Even then you have to depend upon workers, and the spies are an indispensable set of workers] But suppose the regular officers are paid liberally, no need for spies will then arise—सद्वृत्ति (अपि) नो भाति [The work of spies is of a peculiar kind, and cannot be expected from regular office however well they may be paid] But suppose the usual pay is supplemented by periodical grants—सन्निबन्धना (अपि) नो भाति [Even permanent grants to the regular officers cannot render them as serviceable as spies] I have not seen so much importance attached to a single item any where else—अपस्पशा शब्दविद्या इव [Why in the science of grammar, the same pre-eminence is given to the पस्पश chapter of the भाष्य। You know that very well Omit that chapter and the science becomes useless in spite of its सन्निबन्धन called the भाष्य, in spite of its सद्वृत्ति known as the काशिका, and not with standing its अनुत्सूत्रपदन्यास of Jinendrabuddhi which goes by the name न्यास] 112

Prose —अनुत्सूत्रपदन्यासा सद्वृत्ति सन्निबन्धना राजनीतिः अपस्पशा शब्दविद्या इव नो भाति । ११२ ।

Eng —King's policy (even) with no steps taken out side the tents and with handsome salaries and permanent grants to the employed, does not succeed (*Or*—appears to me) without spies like the science of grammar, with its splendid Bhashya, its fine Vritti and its Nyasa in which no word is outside the Sutras, but without the Paspasa chapter of the Bhashya 112

Beng —শব্দবিদ্যা যেমন তাদৃশ উপাদেয় ভাষ্যগ্রন্থ, তেমন সুন্দর বৃত্তিগ্রন্থ, ও পাণিনির সূত্র হইতেই সমস্ত পদ সাধনে প্রবৃত্ত ন্যাস গ্রন্থ থাকিতেও ভাষ্যের পস্পশ নামক প্রথম অধ্যায় ছাড়িয়া দিলে শোভা হীন হয়, সেইরূপ রাজনীতি শাস্ত্রানুসারে চালিত হইয়াও ভৃত্যগণের যথোচিত

বেতন দিয়া ও নিযুক্ত লোকদিগকে, কার্য্যের শেষে চিরস্থায়ী ভূমিদান প্রভৃতি করিয়াও, যদি চর নিযুক্ত না করে তবে শোভা পায় না। ১১২।

Expl.—A system of spies is essential to state craft. No *foreign policy will succeed without it even though conducted on* the best approved line and with the most judicious employment of men and money. Also see *Pral.* and *Eng.* above.

Malli.—आवश्यकत्वं तदित्याह अनुदिति। 'उत्सूत्रः' उच्छास्त्रः नीतिशास्त्र-विरुद्धः 'पदन्यासः' एकपदप्रक्षेपोऽपि स्वल्पव्यवहारोऽपि, इति यावत्। स नास्ति यस्यां सा 'अनुत्सूत्रपदन्यासा' नीतिपूर्वकसर्वव्यवहारा इत्यर्थः। अन्यत्र 'अनुत्सूत्र-पदन्यासा' अनुत्सृष्टसूत्राक्षरः शब्दपर्य्यालोचनेनैव सूत्राक्षरैरेव सर्वार्थप्रति-पादक.[2] 'न्यासः' इतिव्याख्यानग्रन्थविशेषो यस्यां सा तथोक्ता। तथा 'सती' यथार्थ कल्पनया शोभना 'वृत्तिः' भृत्यामात्यादीनाम् आजीविका[3] यस्यां सा 'सद्वृत्तिः' अन्यत्र 'सती वृत्तिः' काशिकाख्यसूत्रव्याख्यानग्रन्थविशेषो यस्यां सा ["वृत्तिर्वर्त्तनजीवनयोः" इति वैजयन्ती]। (तथा) 'सन्ति निबन्धनानि' भृत्यामात्यादीनां क्रियावसानेषु दत्तानि गोहिरण्यादिभाजनपारितोषिकदानानि यस्यां सा [एतच्च "दत्त्वा भूमिनिबन्धनञ्च" (भूमिं निबन्धञ्च) इत्येतद्वचनव्याख्याने मिताक्षरायां द्रष्टव्यम्]। अन्यत्र 'सत् निबन्धनं' भाष्यग्रन्थो यस्यां सा। एवम्भूतापि 'राजनीतिः' राजवृत्तिः 'अपगतः स्पशः' चारो यस्याः सा 'अपस्पशा' चेत् ["यथार्हवर्णो मन्त्रः स्पशो चरश्च उच्यते" इति हलायुधः]। अन्यत्र अविद्यमानः स्पशः भाष्यारम्भसमर्थक.[4] उपोद्घातसन्दर्भग्रन्थो[5] यस्यां सा 'अपस्पशा'। 'शब्दविद्या' व्याकरणविद्या 'इव नो भाति' न शोभते। तस्मात् चार-प्रेषणमावश्यकं तदविज्ञस्य राज्ञः अनभ्युदयत्वात् इति भाव. [अत्र 'अपस्पशा' इत्यत्र लुप्तोपमा श्लेषोऽपि शब्दविद्येति श्लिष्टत्वात् शब्दश्लेष[6]। सद्वृत्तिः सन्निबन्धना' इत्यत्र एक-शब्दाश्लेषभिन्नपदश्लेषवान् वर्णश्लेष.[7]। 'अनुत्सूत्रपदन्यासा' इत्यत्र तु अभयपदत्वात् उभयश्लेष.[8]। 'शब्दविद्येव' इति पूर्णोपमा स्फुटा एव। अयोः सापेक्षत्वात् सङ्कर[9]] ॥ ११२ ॥

NOTES ON MALLI.

1. Even the smallest transaction. 2. Securing all pur-

अज्ञातदोषैर्दोषज्ञैरुद्दूष्योभयवेतनैः।
भेद्याः शत्रोरभिव्यक्तशासनैः सामवायिकाः॥११३॥

Prak.—शत्रो सामवायिका भेद्या [The enemies ministers have to be estranged] How?—उद्दूष्य भेद्या [By publicly denouncing them as traitors] How is that possible?—दोषज्ञैः उद्दूष्य भेद्या [This is to be done by people who know their lapses] Where can you get such people?—अज्ञातदोषैः अभिव्यक्तशासनैः उभयवेतनैः [That is precisely where the spies come in It is they that should enter the services of the enemy taking care that their real character is notdetected and then when opportunity occurs expose ministers in high position as above] 113

Prose—अज्ञातदोषैः दोषज्ञैः अभिव्यक्तशासनैः उभयवेतनैः शत्रोः सामवायिकाः उद्दूष्य भेद्याः। ११३।

Eng—The counsellors of the enemy are to be estranged, tainting them through those who are in the pay of both sides, whose guilt is undetected but who know the lapses of others and who have produced documentary evidence 113

Beng—তোমার লোক যাইয়া শত্রুর চাকরী গ্রহণ করুক। উহারা নিজের দোষ গোপন করিয়া শত্রুর প্রধান কর্মচারী দিগের দোষ জানিতে থাকিবে ও সময় বুঝিয়া শত্রুর অমাত্য প্রভৃতির লেখা কাগজ ধরাইয়া দিয়া রাজার সহিত তাহাদের ভেদ ঘটাইবে। ১১৩।

Expl—Your own officers under disguise, should take service under your enemy, win the confidence of the principal officers of state there and when time comes denounce them as traitors producing documentary evidence. Also see *Prak* and *Eng* above

Malli—न केवलं चारमुखेन ज्ञातावज्ञानम् अपि तु उपजापश्च[1] कर्तव्य इत्याह अज्ञातेति। किञ्च 'अज्ञातदोषैः' परै[2] अज्ञातस्वकर्मभिः 'दोषज्ञैः' स्वयं परमर्मज्ञैः 'अभिव्यक्तानि' भेदस्य[3] अर्थे प्रकटितानि 'शासनानि' तदमात्यादिवि-

yayana were found insufficient So finally पतञ्जलि made fresh additions distinguished by the word इष्टि । These are known as इष्टि sutras. Jinendra deems that the इष्टिs and the उपसंख्यानs are unnecessary, all words being derivable from the सूत्रs alone His attempt to show this has given us the celebrated work न्यास । Hence the न्यास is here called अनुत्सूत्रपद ।

2 सद्वृत्ति—वर्तते अनया इति वृत्+क्तिन् करणे वृत्तिः livelihood (राजनीति), also gloss, commentary (शब्दविद्या)। सती वृत्तिः यस्याम् which pays good salaries, बहु— राजनीति), also which has a good commentary (शब्दविद्या)। The commentary is the काशिका written by two grammarians Jayaditya and Vamana, possibly in the fifth century A. D

3. सन्निबन्धना—निबध्यते अनेन इति नि+बन्ध+ल्युट् करणे निबन्धनम् a grant of earth, cattle &c सन्ति निबन्धनानि यस्याम् allowing good grants of land &c बहु—। Qual राजनीति। Also, निबध्यते अस्मिन् इति नि+बन्ध+ल्युट् अधिकरणे निबन्धनम् a treatise, Refers to the महाभाष्य of पतञ्जलि। सत् निबन्धनम् यस्याम् बहु—। Qual शब्दविद्या।

4 शब्दविद्या—वेत्ति अनया इति विद्+क्यप् करणे संज्ञायाम् विद्या science शब्दानां विद्या the science of words, i.e grammar, तत्।

5 नो—An अव्यय meaning the same as the negative particle न।

6 भाति—भा+लट् तिप् shines भाति, बभौ, भास्यति अभासीत्।

7 राजनीति—राज्ञां नीति the line of policy of kings, तत्—।

8. अपस्पशा—स्पश spy अपगताः स्पशा यस्याः (सा) अपस्पशा destitute of spies बहु—। Qual राजनीति। Also पस्पश is the first chapter of the महाभाष्य dealing with some very important introductory matter अविद्यमानः पस्पशः यस्याम् अपस्पशा devoid of the पस्पश chapter बहु—। Qual शब्दविद्या।

9 *Force*— . न्यासवत्या सद्वृत्त्या सन्निबन्धनया राजनीत्या अपस्पशया शब्दविद्यया भवति।

अज्ञातदोषैर्दोषज्ञैरुद्घ्योभयवेतनैः।
भेद्याः शत्रोरभिव्यक्तशासनैः सामवायिकाः॥११३॥

Prak.—शत्रो सामवायिका भेद्या [The enemies ministers have to be estranged] How ?—उद्घ्य भेद्या [By publicly denouncing them as traitors] How is that possible ?—दोषज्ञै उद्घ्य भेद्या [This is to be done by people who know their lapses] Where can you get such people ?—अज्ञातदोषै अभिव्यक्तशासनै उभयवेतनै [That is precisely where the spies come in It is they that should enter the services of the enemy taking care that their real character is notdetected , and then when opportunity occurs expose ministers in high position as above] 113

Prose—अज्ञातदोषै दोषज्ञै अभिव्यक्तशासनै उभयवेतनै शत्रो सामवायिका उद्घ्य भेद्या। ११३।

Eng—The counsellors of the enemy are to be estranged, tainting them through those who are in the pay of both sides, whose guilt is undetected but who know the lapses of others and who have produced documentary evidence 113

Beng—তোমার লোক যাইয়া শত্রুর চাকরী গ্রহণ করুক। উহারা নিজের দোষ গোপন করিয়া শত্রুর প্রধান কর্মচারী দিগের দোষ জানিতে থাকিবে ও সময় বুঝিয়া শত্রুর অমাত্য প্রভৃতির লেখা কাগজ ধরাইয়া দিয়া রাজার সহিত তাহাদের ভেদ ঘটাইবে। ১১৩।

Expl—Your own officers under disguise, should take service under your enemy, win the confidence of the principal officers of state there and when time comes denounce them as traitors producing documentary evidence. Also see *Prak* and *Eng* above

Malli—न केवलं आत्मसुखेन उज्ञानवानम् अपि तु उपजापद्¹ कार्य्य इत्याह अज्ञातेति। किञ्च 'अज्ञातदोषै' परै³ अज्ञातस्वकर्मभि 'दोषज्ञै' स्वयं परमर्मज्ञै, अभिव्यक्तानि भेद्यस्य³ अरे प्रकटितानि 'शासनानि' तदमात्यादिवि-

चारकराणि[4] कूटलिखितानि येषां तैः 'उभयवेतनैः उभयत्र भर्त्रे स्वामिनि च[5] वेतनं धारयद्भिः तैः उभयजीविकायाहिभिः भेद्यनगरवास्तव्यैः चरैः[6] इत्यर्थः ["—उभयो वेतनम्" इत्यमरः] 'सत्त्रो' सम्बन्धिनः समवायं समवयन्ति' इति 'सामवायिका सहमुख्या सचिवादय ["समवायान् समवैति" इति ठक्] उद्घुष्य' विघाभिते दत्तहस्ता[8] चस्मामिरेषां लिखितान्येव गृहीतानि इति उद्घोषयित्वा 'भेद्या' विघटनीया । ११२ ।

NOTES ON MALLI

1 Intrigue, secret overtures 2 By enemies 3 Of the one who is to be estranged i e. the enemy king 4 Casting suspicion upon his ministers &c. 5 With the enemy king to be estranged and al o with the real master 6 By spies residing in the city of the enemy king 7 Join at meetings, become members of a body of men 8 These have lent a helping hand to the enemy

Sara —See Malli "न केवलम् कर्त्तव्य" ।

CHARCHA

1 अज्ञात &c —न ज्ञात अज्ञात undetected, नञ् तत्—। दुष्+घञ् भावे दोष delinquency अज्ञात दोष एषाम् अज्ञातदोषा बहु—। Quali fies उभयवेतन which is used substantively The दोष is उभयवेतनता। Their movements should be very cautious giving no chance to the enemy to suspect them as being in the pay of both sides

2 दोषज्ञै —दोष here is of the enemy ministers and consists of carelessne s error of judgment &c दोषान् जानन्ति इति दोष+ज्ञा +क कर्तरि दोषज्ञा those who know the lapses, उपपदतत्—। तै । Qual. उभयवेतनै ।

3 उद्घुष्य—उद्+घुष+णिच्+ल्यप् having loudly denounced,

4 उभय &c —उभयो (दयो of उभ in the dual) वेतनम् एषाम् उभयवेतना drawing salary from both बहु—। तै । स्पश चरा । करण of the क्रिया in ... The word is used substantively, or say

qual. चरैः understood. उभ here becomes उभय because, whenever there is a वृत्ति, the word उभ takes अयच् वृत्तिविषये नित्यमयच्। Thus in a समासवृत्ति compare उभयदन्तैर्दन्तिना Malli's उभय is an instance of तद्धितवृत्ति।

5. भेद्याः—भिद्+ण्यत् कर्मणि to be estranged. Or भिद्+घञ् भावे भेद estrangement, rupture भेदेन दण्डयितव्या इति भेद+णिच्+यत् कर्मणि।

6. अभिव्यक्त &c.—अभि+वि+अञ्ज्+क्त कर्मणि अभिव्यक्त exhibited. शास्+ल्युट् करणे शासनम् letter अभिव्यक्तं शासनं येषां, बहु—। ते। Qual. उभयवेतनैः। Malli has व्यक्तं देयाम्। He connects देयाम् with शासनम् and has द्वये पक्षे। The idea is—A certain minister writes something to the चर, taking him for an honest man. Unfortunately the writing is loose and ambiguous and capable of being twisted into something of a compromising character. The letter is a शासन to the चर (द्वये पक्षे)। He takes up his शासन to the enemy king and denounces the minister. Next suppose there is no कर्मविवक्षा in अभिव्यक्त, the क्त is then कर्तरि, the meaning being '*disclosed*', '*revealed*', '*out*' &c. अभिव्यक्तं शासनं येषाम् then means—whose correspondence is out.

7. सामवायिकाः—समवयन्ति एषु इति सम्+अव+इ+अच् अधिकरणे समवायाः assemblages. समवायान् समवयन्ति इति समवाय+ठक् सामवायिकाः those who attend assemblies, members of assemblies, *i. e.*, the तीर्थs referred to in sl. 111. In deriving समवाय as above we have overlooked the restriction that घञ् is enjoined after कृदन्त words. To avoid this objection we derive it, after Bhanuji, thus — समवायन्ते इति सम्+अव+अय+घञ् कर्मणि समवायाः those who are summoned, *i. e.*, caused to meet together. It is a body of men. Rest as above.

8. *Voice*—. सामवायिकान् भिन्द्यात् (भवान्) If चरान् &c. have चतुरै कर्तरि तृतीया then दीयता ..ना शासनं दैवमा ..सामवायिकाः .. भिद्यन्तु।

9. *Remark*—As a practical illustration of the नीति here expounded the student may refer to the scene between सिद्धार्थक,

आगुरायण, मलयकेतु and राक्षस in मुद्राराक्षस, Act V, towards the close. For अभिव्यक्तशासन comp. "मलयकेतुः—भागुरायण, दर्शय लेखम्" &c. The भेद culminates in "मलयकेतुः (सक्रोधम्)—राक्षस, राक्षस, नाहं विश्रम्भघाती राक्षसः। मलयकेतुः खल्वहम्। तद्गच्छ सर्वात्मना समाश्रीयतां चन्द्रगुप्तः"।

उपेयिवांसि कर्त्तारः पुरीमाजातशात्रवीम्।
राजन्यकान्युपायज्ञैरेकार्थानि चरैस्तव ॥ ११४ ॥

Prak.—राजन्यकानि आजातशात्रवीं पुरीम् उपेयिवांसि कर्त्तारः [It should be so managed that the kings may be all present at Yudhisthiras sacrifice]. Which kings do you mean?—तव एकार्थानि राजन्यकानि [I mean kings who are of the same mind with you and hence inimically disposed towards Sisupala]. How is that to be done?—उपायज्ञैः चरैः [*Do it by means of clever spies*]. 114.

Prose.—उपायज्ञैः तव चरैः एकार्थानि राजन्यकानि आजातशात्रवीं पुरीम् उपेयिवांसि कर्त्तारः। ११४।

Eng.—By such of your spies as are resourceful, that host of kings with a common object with you, (*Or* with the enemy) should be made to go the capital of Ajatsatru. 114.

Beng.—এদিকে যেরূপ আমরা ইন্দ্রপ্রস্থে যাত্রার উদ্যোগ করিতেছি সেইরূপ তোমার চরেরা কৌশলে সমান (*Or*—বিপক্ষ) রাজবর্গকে ও তথায় উপস্থাপিত করাইবে।

Expl.—See *Eng.* and *Prak.* above.

Malli.—उपेयिवांसीति। किञ्च 'उपायज्ञैः' कार्यसाधनपटुभिः, 'तव' चरन्तीति 'चरैः' गूढचारिभिः [पचाद्यच्] 'एकार्थानि' त्वया सह एककार्याणि राजन्यानां समूहाः 'राजन्यकानि' ["गोत्रोक्ष—" इत्यादिना वुञ्] अजातशत्रोः राज्ञः 'आजातशात्रवीं' पुरीम् इन्द्रप्रस्थम् 'उपेयिवांसि' प्राप्तानि ["उपेयिवान्—" इत्यादिना क्वसुप्रत्ययो निपात्यते] 'कर्त्तारः' [illegible]

इन्द्रप्रस्थे भवतां महत् कार्यं भविष्यति तत् अध्वरयात्राव्याजेन सम्प्रति राजन्यम् इति गूढं सन्दिश्य तत्र सर्वे मेलयितव्याः इत्यर्थः ॥ ११४ ॥

Sara—See Malli "इन्द्रप्रस्थे...मेलयितव्याः"।

CHARCHA

1. उपेयिवांसि—उप+इ+क्वसु (for लिट्) कर्तरि उपेयिवस् those that went. तानि। Pred. to राजन्यकानि। Decline in the neuter—उपेयिवत् उपेयुषी उपेयिवांसि। &c.

2. कर्तारः—कृ+लुट् तारस् कर्मणि will be made.

3. आजात &c.—अजातशत्रु is a name of Yudhisthira (See अजातारेः, sl. 102). तस्य इयम् इति अजातशत्रु+अण् स्त्रियाम् आजातशात्रवी। ताम्। कर्म of the क्रिया in उपेयिवांसि। आजातशत्रवी was expected; we have वृद्धि in both पूर्वपद and उत्तरपद by "अनुशतिकादिनाञ्च". अनुशतिकादि being an आकृतिगण।

4. राजन्यकानि—राज्ञः अपत्यानि इति राजन्+यत् राजन्याः Kshattriyas in general. राजन्यानां समूहाः इति राजन्य+वुञ् राजन्यकानि groups of Kshattriya kings. उक्ते कर्मणि प्रथमा। The rule for वुञ् see under राजकम्, sl. 102. राजन्यकम् itself contains a plural idea (being a समूह—a group). Hence राजन्यकानि in the plural implies *different groups.*

5. उपायज्ञाः—उपाय means (Deriv. *ante*). उपायं जानन्ति इति उपाय+ज्ञा+क कर्तरि उपायज्ञाः those who are conversant with means, resourceful; उपपदतत्—।

6. एकार्थानि—एकः अर्थः प्रयोजनमेषाम् एकार्थानि having a common object, बहु—। This may be interpreted either as "common with yourself" or "common with Sisupala".

7. *Voice*—उपायज्ञाः...परैः...।

> सविशेषं सुते पाण्डोर्भक्तिं भवति तन्वति।
> वैरायितारस्तरलाः स्वयं मत्सरिणः परे ॥ ११५ ॥

Pral.—परे स्वयं वैरायितारः [There your enemies will of their

own accord start a quarrel] Why ?—पाण्डवे सुते भवति सविशेषं भक्तिं तन्वति (सति) [Yudhishthira will publicly show his esteem for you , this your enemies will resent] Why should they ?—तरला मत्सरिणः परे [They are a fickle lot , the marks of Yudhishthira's esteem will make them envious and they will start hostilities] 115

Prose—पाण्डवे सुते भवति सविशेषं भक्तिं तन्वति (सति) तरला मत्सरिणः परे स्वयं वैरायितारः ।

Eng Pandu s sons paying special respect to you, your fickle and spiteful enemies will of themselves commence hostilities 115

Beng—সেখানে পাণ্ডুপুত্র যুধিষ্ঠির নিশ্চয় তোমার সবিশেষ সম্মান করিবেন। তাহা দেখিয়া তোমার ক্ষুদ্রহৃদয় শত্রুগণ হিংসায় জ্বলিয়া যাইবে ও স্বতঃপ্রবৃত্ত হইয়া কলহ উপস্থিত করিবে। ১১৫।

Expl See *Eng* and *Prak* above

Malli—ननु तत्र अध्वरकर्मणि को युद्धावकाश इत्याशङ्क्य तत्रैव महत् कलहबीजं सम्पादयति सविशेषमिति[1] । 'पाण्डवे' सुते युधिष्ठिरे 'भवति' पूज्ये त्वयि 'सविशेषं यथा तथा 'भक्तिं तन्वति' सति 'तरलाः' चपलाः 'मत्सरिणः' द्वेषिणः 'परे' शत्रवः 'स्वयम्' एव 'वैरायितारः' वैरं कर्तारः ["शब्दवैरकलह—" इत्यादिना क्यङ्, ततः कर्तरि लुट्] ॥ ११५ ॥

NOTES ON MALLI

1 *Well, where is there room for fight in the celebration of the sacrifice ?* Apprehending this rejoinder he shows by सविशेषम् &c that is the very place where there will arise a great cause for quarrel.

Sura—तत्रैव सभायां युधिष्ठिरेण भवति विहितां पूजां न मर्षयिष्यन्ति कलहायमाना भविष्यन्ति ।

CHARCHA

1 सविशेषम्—वि+शिष+घञ् भावे विशेष distinction. विशेषेण सह वर्तमानं यथा तथा, बहु—। Qual तन्वति।

2 मुने—भावे क्मी।

3 भवति—भातीति भा+डवतु भवान्। तस्मिन्। See *ante*.

4 तन्वति—तन+शतृ कर्तरि तन्वत् showing तस्मिन्।

5 वैरायितारः—वैरं कर्तारं इति वैर+क्यङ्+लुट् तारस् कर्तरि will commence hostilities. वैरायते, वैरायामास &c वैरायिष्यते, चवैरायिष्ट। Malli's rule in full is "शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे"—क्यङ् is attached to शब्द, वैर &c in the sense, "to do it".

6 तरला—तरल fickle This explains why मत्सरिण।

7 मत्सरिण—मत्सर envy अन्यशुभद्वेष। स अस्ति एषाम् इति मत्सर+इनि मत्वर्थे envious

8 *Voice*— . तरलैः मत्सरिभिः परैः वैरायिता।

य इहात्मविदो विपक्षमध्ये सहसंवृद्धियुजोऽपि भूभुजः सुरः।
वलिपुष्टकुलादिवान्यपुष्टैः पृथगस्मादचिरेण भाविता तैः॥११६॥

Prak—इह विपक्षमध्ये अचिरेण तैः अस्मात् पृथक् भाविता [The result will be that a large number of kings will desert him] None will do that—ये भूभुजः आत्मविदः सु तैः भाविता [There are many among Sisupala's partisans who differ from him by nature These will secede] But they have come by their fortune through him—सहसंवृद्धियुजः अपि पृथक् भाविता [They will secede, I am sure, though so long they have enjoyed prosperity in common with Sisupala] Is that believable?—वलिपुष्टकुलात् अन्यपुष्टैः इव पृथक् भाविता [I will give you an example of such defection The cuckoo grows in the nest of the crow along with the young crows But when time comes he knows himself and deserts the companions of his longer days That is just what these kings will do] 116.

Prose—इह विपक्षमध्ये सहसंवृद्धिभुज: अपि ये भूभुज: आत्मविद: स्यु: तै: बलिपुष्टकुलात् अन्यपुष्टै: इव अचिरेण अस्मात् पृथक् भाविता । ११६ ।

Eng.—Here, among the enemies, kings who know their selves, if there be any, will in no time secede from him like cuckoos from the crowd of crows. 116.

Beng—শিশুপালের এক সঙ্গে এই বিপক্ষগণের শ্রীবৃদ্ধি হইয়াছে। তথাপি ইহাদের মধ্যে যাহাদের আত্মজ্ঞান আছে তাহারা, কোকিল যেমন কাকের দল হইতে সময়ে পৃথক্ হইয়া পড়ে, সেইরূপ এই দল হইতে সত্বর পৃথক্ হইবে। ১১৬।

Expl.—Many of them, however, are aware of their own worth and know that you fully deserve this preference over them. So while others resent it and take up arms, these will stand by or perhaps side with you. Also see *Eng.* and *Prak.* above. 116.

Malli.—किं तेऽपि सर्वे वैरायिष्यन्ते ? न सर्वथा य इति । 'ये (?) इह विपक्षमध्ये' शत्रुमध्ये 'सहसंवृद्धिभुज: अपि' चैद्येन सह ऐश्वर्यं गता अपि ["सत्सूद्विष—" इत्यादिना क्विप्] 'ये भूभुज:' राजान: 'आत्मविद:' स्वाभिजनवेदिन:[1] 'स्यु:' । यद्वा—स्वात्मस्वरूपवेदिन:[2] स्यु: 'तै:' भूभुग्भि: 'बलिपुष्टकुलात्' ["काके तु करटारिष्टबलिपुष्टसकृत्प्रजा:" इत्यमर:] 'अन्यपुष्टै:' परभृतै: 'इव अचिरेण' सद्य: 'अस्मात्' विपक्षमध्यात् ["अन्यारात्—" इत्यत्र अन्यशब्दस्य अर्थपरत्वात् पृथगादियोगेऽपि पञ्चमी[3]] 'पृथक् भाविता' पृथक् भविष्यते [भावे लुट् । चिण्वदिटि वृद्धि:] । तेष्वपि केचिद् अस्माभि: सङ्गंस्यन्ते (?) इत्यर्थ: । [औपच्छन्दसिकं वृत्तम्] ॥ ११६ ॥

NOTES ON MALLI.

1. Aware of their own origin. 2. Aware of their own worth. 3. There is पञ्चमी in connection with पृथक् &c, because *the rule* "अन्यारात्—" अन्य *stands for all words meaning* अन्य ।

Sara—किन्तु तेषां सर्वे एवं न वैरायिषन्ते। सन्ति तेषु केचन ये भवत पूजामनुमोदन्ते ते न भ्राम्यन्ति संगंसन्ते।

CHARCHA

1 आत्मविद्‌—आत्मन्‌ self आत्मानं विदन्ति इति आत्मन्‌+विद्‌+क्विप्‌ कर्तरि आत्मविद्‌ knowing their selves, उपपद तत्—। Knowledge of self may be taken in two ways here—(i) Memory of their humble origin, i e, how from mediocrity they have come by greatness (स्वाभिजनवेदिन), (ii) Consciousness of their inferiority to Hari, hence of the folly of resenting that honour was done to Hari (स्वात्मस्वरूपवेदिन)। The latter seems preferable The former reminds them of how much they own to Sisupala and hence tends rather to tighten their union with Sisupala

2 विपक्ष &c—विरुद्ध पक्ष एषां विपक्षा antagonists बहु—। विपक्षाणां मध्यम्‌ इतत्—। तस्मिन्‌। अधि सप्तमी।

3 सह &c.—सम्‌+ऋध+क्तिन्‌ समृद्धि great prosperity सह संवृद्धि सहसंवृद्धि con mon prosperity सुखदुःख। सहसमृद्धा युज्यन्ते इति सहसंवृद्धि+युज+क्विप्‌ कर्तरि enjoying prosperity together, उपपदतत्—। Comp. सहसंवृद्धि with सहवसति in "सहवसतिमुपेत्य यैः प्रियायाः"—*Sakuntala*.

4 भुभुज—भुव भुजन or भुञ्जन्ति इति भू+भुज्‌+क्विप्‌ कर्तरि Enjoyers of the earth or guardians of the earth, उपपद तत्—। In the latter sense we get भुञ्जन्ति in the परस्मैपद by the rule "भुजोऽनवने"।

■ युः—यस+लङ्‌ युयु might b.. अभ्यवधनात्‌ सम्भावनायां लिङ्‌।

6 बलि &c.—बलि offerings बलिभिः पुष्टा बलिपुष्टा reared by offerings i e, crows (that eat of the daily offerings made by house-holders इतत्—। तेषां कुलम्‌, इतत्—। तस्मात्‌। पृथक्‌ योगे पञ्चमी। इया and द्वितीया are also correct See under अस्मात्‌।

7 अन्यपुष्टे—अन्यैः पुष्टा अन्यपुष्टा reared by others, i e, a cuckoo (which is reared by the crow), इतत्—। ते। कर्तरि इया।

8 अस्मात्‌—इदम्‌ here refers to विपक्षमध्ये। तस्मात्‌। पृथक्‌योगे पञ्चमी। It is not clear why Malli here refers to the rule "अन्यारात्‌—"। There is a special rule for पृथक्‌, viz, "पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम्‌"

which gives द्वितीया, तृतीया and पञ्चमी in connection with पृथक्, विना and नाना। Malli's reference would have been *necessary* if this special rule did not exist

9 अचिरेण—चिर a long time न चिरम् अचिरम् not a long time अलुक्तत्—। तेन। अपवर्गे तृतीया।

10 भाविता—भू + लुट्‌ता भावे। भविता is the usual form, but the rule "स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च" directs that in the भाव and कर्मवाच्य when स्य (लृट्), सिच् (लुङ्), सीयुट् (लिङ्) or तासि (लुट्) follow, the roots हन्, ग्रह् दृश् and those that end in a vowel in the धातुपाठ, optionally behave as if चिण् followed (चिण्वद्भाव) and take इट् with चिण्वद्भाव। Thus भू gives भविता (*no* चिण्वद्भाव no इट्) or भाविता (चिण्वत् and इट्)।

11 ते—अनुक्ते कर्तरि षष्ठी।

12 *Voice*— युगुभि यपि यै सुभुगुभि यार्तविद्भि भूयैत वै ... अन्यपुष्ट भविताऽर ।

13 *Remark*—The metre is औपच्छन्दसिक which is regulated by मात्रा although in our case there is correspondence in syllables also The definition is given as "पर्यन्ते र्यौ तथैव शेषमौपच्छन्दसिकं सुधीभिरुक्तम्" on which Narayana remarks—"विषमपादे षोडश समपादे च अष्टादश मात्रा कार्या"—The first and third lines are to have 16 and the second and fourth 18 matras each. Again a light vowel has one matra a heavy one has two.

Hence the *matras* in the first line are,—

य द द्या म दि दी वि य च म घो } — 16

Similarly in the third The second line has—

स च र्स ह हि यु क्तो पि मू ष्ट का स्तु } — 18

Similarly the fourth

सहजचापलदोषसमुद्धतश्चलितदुर्बलपक्षपरिग्रहः ।
तव दुरासदवीर्यविभावसौ शलभतां लभतामसुहृद्गणः ॥ ११७॥

Prak.—असुहृद्गणः शलभतां लभताम् [Let your enemies play the part of locusts]. Where ?—तव दुरासदवीर्यविभावसौ [your prowess is a fire of such intensity that it cannot be approached. In it may the enemies become moths and consume themselves]. How can they act as moths ?—सहजचापलदोषसमुद्धतः असुहृद्गणः [The enemies are restless like moths through inherent fickleness]. Again ?—चलितदुर्बलपक्षपरिग्रहः असुहृद्गणः [The moths flutter about on getting a weak pair of wings, the enemies have a weak side which is shaken].

Prose—सहजचापलदोषसमुद्धतः चलितदुर्बलपक्षपरिग्रहः असुहृद्गणः तव दुरासदवीर्यविभावसौ शलभतां लभताम् । ११७ ।

Eng.—May the host of enemies raised by their in-born short-coming of fickleness, with the side espoused becoming un steady and weak (*also*—fluttering the weak wings they have come by) play the part of locusts in the fire of your unapproachable prowess or—in the unapproachable fire of your prowess). 117.

Beng—শত্রুগণ নিজের চপলতা দোষে তোমার বিরুদ্ধে দণ্ডায়মান হইয়াছে। তাহাদের পক্ষ ভিন্ন হইয়া দুর্বল হইয়া পড়িয়াছে। এক্ষণে তোমার অসহ্য বীর্য্যবহ্নিতে উহারা পতঙ্গের মত আত্মসমর্পণ করুক।

Expl.—It is pure fickleness that has urged these enemies against you; but their side has become weak through the defection of a considerable number of them. I hope they will now fall easy prey to your resistless prowess. Also see *Prak.* and *Eng* above.

Malli.—अथ फलितं निगमयन् आशिषं प्रयुङ्क्ते सहजेति । 'सहजं' स्वाभाविकं 'चापलं' दुर्विनीतत्वम् अनवस्थितत्वञ्च ["चपलः पारदे मीने दुर्विनीतेऽनवस्थिते" इति वैजयन्ती] तेनैव 'दोषेण समुद्धतः' दृप्तः । 'पक्षः' सहायो गरुत्

["पद पार्श्वयत्नसाध्यसहायनत्वभित्तिषु" इति वैजयन्ती] । 'चलित' चलित: 'दुर्वचपक्षपरिग्रह' यस्य स 'चसुहृद्गण' शलवर्मे 'तव दुरासदवीर्यविभावसो' दुःसहतेजोवह्नौ ["वीर्य बले प्रभावे च तेजःसामर्थ्ययोरपि", "सूर्यवह्नी विभावसू" इति विश्वामरौ] 'शलभतां' पतङ्गत्वम् ["समौ पतङ्गशलभौ" इत्यमरः । भावे तल्] 'लभतां' गच्छतु । कपकालङ्कारः द्रुतविलम्बितं वृत्तम् ॥ ११७ ॥

NOTE ON MALLI

1 By सहज &c he pronounces a benediction embodying the final result

Sara—एतस्मात्सविदो पृथग्भावेन दुर्बला भवत ईश्वरेव भवता समुच्छिद्येरन्।

CHAROHA

1 सहज &c—सह जातम् इति सह+जन+ड कर्त्तरि सहजम् inborn चपल *fickle* , तस्य भाव इति चपल+ष्यञ् चापलम् *fickleness* (चसुहृत्) also चस्थिरता *restlessne s* (शलभ) सम्+उद्+हन+क्त कर्मणि समुद्धत raised , Malli has द्दप्त । arrogant *Raised* suits both चसुहृत् and शलभ which is preferable सहजं चापलम्, कर्मधा—। तद् एव दोष कर्मधा—। तेन समुद्धत, तृतू—। Raised by the shortcoming of inborn fickleness (चसुहृत्), also Raised restlessness (शलभ) । These kings are in arms against you because they resent the honour done to you This is fickleness It is fickleness that has raised them against you Hence they are truly सहजचापल दोषसमुद्धत । Again locusts are proverbially restless Their very restlessness raises them up to fly Hence they too are सहजचापलदोषसमुद्धता ।

2 चलित &c—चल+क्त+कर्त्तरि चलित shaken (चसुहृत्) also fluttering (शलभ) । Enemy's side is shaken because of the defection spoken of in sl. 116 पक्ष side (चसुहृत्), also, wing (शलभ) । परि+ग्रह+अप् भाव परिग्रह espousing (चसुहृत्), also coming by (शलभ) । पक्षस्य परिग्रह पक्षपरिग्रह, तत्—। By the maxim "भावमयते द्रव्यावगम:" this means परिगृहीत पक्ष the side espoused (चसुहृत्), also the wings acquired (शलभ) । चलित

अतएव दुर्बलः पक्षपरिग्रहः यस्य whose side is weak through desertion (असुहृत्) विपदवहु—। Also चलितौ दुर्बलौ पक्षपरिग्रहौ यस्य whose frail wings are fluttering (शलभ), विपाद बहु—।

3. दुरासद 4c—दुःखेन आसद्यते इति दुर्+आ+सद्+खल् कर्मणि दुरासदः unapproachable, उपपदतत्—। विभा वसु यस्य विभावसुः fire, बहु—। शौर्यमेव विभावसुः शौर्यविभावसुः fire of prowess, कर्मधा—like शाकपार्थिव मध्यमपदलोपी कर्मधा—)। दुरासदः शौर्यविभावसुः, कर्मधा—। तस्मिन्।

4. शलभताम्—शलभ locust. तेषां भावः शलभता। ताम्।

5. लभताम्—लभ+लोट् ताम् आशिषि may acquire "आशिषि लिङ् लोटौ" इति लोट्। लभते, र्लभे, लप्साते, लब्ध।

6. असुहृत्—सुहृद् friend (sl 105—सुहृदो विमतीकृता.)। न सुहृदः असुहृदः enemies, नञ्तत्—। तेषां गणः, ६तत्—।

7. *Voice.*— .. असुहृतो....परिग्रहैः . गणैः . शलभता लभ्यताम्।

8. *Remarks*—For a similar idea compare "कः श्रद्दधीत विविधा भवतां विनाशम्"—*Mudra Rakshasa*, Act I

9. *Remark* 2—The metre is द्रुतविलम्बित the definition being "द्रुतविलम्बित माह नभौ भरौ"—the triads न, भ, भ, र (See canto I.) in order constitute a द्रुतविलम्बित। Thus—

स ह ज	या प ल	दो ष भ	मु ह त.
न	भ	भ	र

इति विशृङ्खलितार्थमौद्धवीं वाचमेनाम्
अनुगतनयमार्गामर्गलां दुर्नयस्य।
जनितमुदमुदस्थादुच्चकैरुच्छ्रितोरः-
स्खलनियतनिषण्णयोस्तुतां शुश्रुवान् सः। ११८॥

(इति श्रीमाघकृतौ शिशुपालवधे महाकाव्ये द्वितीयः सर्गः)

द्वितीयः सर्गः

—:•:—

Pral.—एताम् औद्धवीं वाचं शुश्रुवान् उच्चकैः सः उदस्थात् [Hari got up from his seat greatly lightened on hearing this speech of

Uddhava] How did he take the *speech* ?—जनितमुदम् औद्धवीं वाचम् [He was mightily pleased with it] Why ?—इति विभक्तिसार्थां वाचम् [The speech was a masterly analysis of all the points involved] Then he preferred it to Balarama s speech—दुर्नयता भर्गलां वाचम् [All thought of Balarama s hasty and inconsiderate *speech left Hari after he had listened to Uddhava*] What was the special recommendation of Uddhava's speech ?—अनुगतनयमार्गां वाचम् [It was in strict accord with the teachings of the Sastras] Was the counsel well guarded ?—धक्षितौरःस्थलनियतनिषण्णश्रीयुता वाचम् [Besides the three Lakshmi, who constantly sat on the chest of *Hari*, alone heard of it , hence it was well guarded indeed] 118

Prose—स इति विभक्तितार्थाम् अनुगतनयमार्गाम् दुर्नयता भर्गलां जनितमुदम् धक्षितौरःस्थलनियतनिषण्णश्रीयुता औद्धवीम् एवां वाचं श्रुत्वान् उदकं उदस्थात्। Or—उदकं वाचम् Or again उदकैर्धक्षित ।११८

Eng.—*Hari rose elated* Having heard this speech of Uddhava in which the correct line of pol cy was followed and the subject matter was thus analysed which was a bar to bad policy and was overheard by *Sri* who constantly rested on his high and broad chest and which gave him joy 118

Beng —এইরূপ নীতিমার্গের অনুসরণ সর্ববিষয়ের বিশ্লেষণ করিয়া উদ্ধব বিরত হইলেন। বলরামের সমর্থিত দুর্নীতির পথে অর্গল পড়িল। হরি আনন্দে উৎফুল্ল হইয়া যজ্ঞযাত্রার মানসে আসন হইতে উত্থিত হইলেন এই মন্ত্রণা হরির বিশাল ও উন্নত বক্ষে নিত্যবাসী লক্ষ্মী ভিন্ন অপর ব্যক্তি জানিতে পারিল না। ১১৮।

Expl —Uddhava's masterly analys s of the situation left no doubt in the mind of Hari as to the course to *follow* He was mightily pleased to see that it was possible to kill two birds at one throw to oblige Yudhishthira and kill enemies at the same

time He got up to give necessary order for the journey to Indraprastha 118

Malli —इतीति। 'स' हरिः इत्थम् (? 'इति' इत्थम्) 'विप्रकलितार्थां' विवेचितार्थाम् 'अनुमतनयमार्गां' नीतिमार्गानुसारिणीं 'दुर्नयस्य' बलभद्रायुक्तस्य दुर्नयस्य 'अर्गलां' निवारयित्रीम्। इति वैधर्म्येण रूपकालङ्कारः।[1] ["सविष्कम्भेऽर्गलं न ना" इत्यमरः]। अतएव 'जनितमुदं' हरेः जातानन्दाम् 'उच्छ्रिते' उन्नते 'उर-स्थले नियत निषण्णया' अविश्रान्तसभास्थितया 'श्रिया युताम्'। नान्यथा इति मन्त्र श्रुतिः। उद्धवस्य इमाम् 'औद्धवीम् एनां' पूर्वोक्तां 'वाचं' अनुश्रुवान्' श्रुतवान् ["भाषायां सदवसश्रुव" इति क्वसु.] उच्चैरेव 'उच्चकैः' उन्नतः सन् ["अव्यय-सर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः" इत्यकच् प्रत्ययः] 'उदस्थात्' आसनादुत्थितवान् ["उदोऽनूर्द्ध्वकर्मणि" इत्यस्य प्रत्युदाहरणमेतत्[2]। रूपकानुप्रासालङ्कारौ। मालिनी वृत्तम्] ॥ ११८ ॥

इति श्रीमल्लिनाथसूरिविरचिते माघकाव्यव्याख्याने सर्वङ्कषाख्ये द्वितीयः सर्गः।

NOTE ON MALLI

1 The अलङ्कार is रूपक the resemblance lying in the absence of a certain attribute 2 This is an instance of one that is not an example of the rule "उदो—"।

Sara—अथैवम् उद्धववचसा गुरवो कार्ययोर्विगते विप्रतिषेधे हरेः कार्यद्वया-कुलं मनः प्रशान्तं जातम्। सोऽपि मुदितो यानयानाय आसनादुत्थितः ।११८।

CHARCHA

1 विप्रकलित &c —प्रकल piece प्रकलानि कृता इति प्रकल+णिच् +क्त कर्मणि प्रकलिता taken to pieces analysed विशेषेण प्रकलिता, fully analysed. प्रादितत्—। विप्रकलिता अर्था अनया यस्यां वा विप्रकलि-तार्था that which has fully analysed the details, बहु—। ताम्।

2. औद्धवीम्—उद्धवस्य इयम् इति उद्धव+अण् औद्धवी। ताम्।

3. वाचम्—कर्म of the क्रिया in अनुश्रुवान्। न लोकेति षष्ठी निषेधः।

3. एताम्—Here एताम् occurs at the very outset of the remark on the speech. Hence it is not in an अन्वादेश। The rule "द्वितीयाटौस्स्वेनः" does not apply Thus एताम् is irregular here. एताम् is the correct form, but it is avoided solely for the sake of the alliteration मेनामनु।

4. अनुगत &c—नीयते अनेन इति नी+अच् करणे बाहुलकात् नयः polity. तस्य मार्गः नयमार्गः, इतत्—। अनुगतः नयमार्गः यया अनुगतनयमार्गा that which follows the correct line of policy, बहु—। ताम्। Here we say बाहुलकात् नय, because the rule "निर्गीभुवोऽनुपसर्गे" is a bar to अच् directing घञ् instead. The form then is नाय। The vritti remarks under this rule "कथं नयो नायः? 'कथमज्टी बहुलम्' इत्यच् भविष्यति"। We may also say नयतीति नयः पचाद्यच्। The meaning then is 'that which guides', i e, polity.

5. दुर्नयस्य—दुष्टो नय, दुर्नयः bad policy, प्रादितत्—। तस्य। Now नी is read णी in the धातुपाठ of पाणिनि so it a णोपदेश root. The rule "उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य" should otherefore give दुर्णय with the cerebral. Why then dental? The answer is the Varttika "दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः" does not treat दुर् as an उपसर्ग with reference to णत्वविधि।

6. जनित &c—जन+णिच्+क्त कर्मणि स्त्रियां जनिता caused. मुद्+क्विप् भावे मुद् joy. जनिता मुत् यया जनितमुत् that which has caused joy, बहु—। ताम्। The joy was due to the fact that Hari saw विप्रतिषेध of two duties (sl. 6.) and his mind was कार्यव्याकुल (sl. 1.) The विप्रतिषेध has now vanished and his mind is at ease (See Expl.).

7. उदस्थात्—उद+स्था+लुङ् तिप् rose. तिष्ठति—ते, तस्थौ—स्थे स्थास्यति—ते, अस्थात्—अस्थित। Malli here refers to the rule "उदः अनूर्ध्वकर्मणि" which gives आत्मनेपद to उद्+स्था when upward motion is not implied, and remarks that this is an instance where that rule does not apply, the reason being that here we have upward motion in rising from the seat.

8. उपकी:—Pred. to सः। This has occurred so often that no comment seems necessary (See Canto I, sls. 7, 12, 16 &c).

The rule "अव्यय—" means that अकच् comes in before the last vowel in an अव्यय and सर्वनाम।

9. उच्छ्रित &c.—उद्+श्रि+क्त कर्तरि उच्छ्रित high. उरस् chest नि+यम+क्त कर्मणि नियत restricted, constant. नि+सद्+क्त कर्तरि—निषद्+न—निषण्न—निषण्ण seated. प्रशस्तम् उरः उरस्स्थलम् broad chest, कर्मधा—of the नित्यसमास class. नियतं निषण्णा नियतनिषण्णा always seated, सुप्सुपा। उच्छ्रितम् उरस्स्थलम् high and broad chest कर्मधा—। तत्र नियतनिषण्णा constantly seated on the high and broad chest, सुप्सुपा। शाङ्गी श्रीः कर्मधा—। तया श्रुता, इत्यत्—। Besides the three that took part in the deliberation She alone heard it; no one else. Hence the counsel was well guarded. This is what Malli means by "नान्यया इति मन्त्रगुप्तिः"। Here the नित्यसमास in उरस्स्थलम् is by the rule "प्रशंसावचनैश्च"—जातिवाचक words are compounded in a कर्मधा—with words that are restricted (रूढि) to mean प्रशंसा। स्थल is indeed प्रशंसावाचक, thus:—"मतल्लिकामचर्चिकाप्रकाण्डमुद्धतल्लजौ। प्रशस्तवाचकान्यमूनि॥" Note the use of the word श्री at the end of the canto.

10. शुश्रुवान्—श्रु+लिट्-स्थाने क्वसु कर्तरि शुश्रुवस् he that heard. स एव। Qual. सः। क्वसु is usually a वैदिक affix. The rule "भाषायाम्—" allows it in lay writings, after सद्, वस, श्रु।

11. *Voice*—तेन... शुश्रुवा... उदस्थायि।

12. *Remark*—The metre is मालिनी defined us. "ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः"—The treads न, न, म, य, य in order with after the eighth syllable and at the end, constitute a मालिनी। Thus:—

ध तु न	त न य	शा र्ङ्ग म	नै सी दु	र्भ य स्य
न	न	म	य	य

The pause is after र्ङ्ग and after स्य।

13. इति श्रीमाघ &c.—See end of Canto I.

THE END.